

KÁRPÁTALJAI MAGYAR NŐK

A GULÁGON

TÖRTÉNETEK,
VISSZAEMLEKEZÉSEK,
EMLÉKIRATOK

KÁRPÁTALJAI MAGYAR NŐK A GULÁGON

(történetek, visszaemlékezések, emlékiratok)

Kárpátaljai Magyar Könyvek
266.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György

A kötet
megjelentetését
a Gulág Emlékbizottság
támogatta

GULAG
PVI

Összeállította és az életrajzi jegyzeteket írta:
Dr. Dupka György

© Intermix Kiadó

Felelős szerkesztő: **Csordás László**
A kötet borítója **Matl Péter** grafikájának felhasználásával készült
Fedélterv, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**

A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)
Készült a Shark Kft.-ben

ISBN 978-615-5757-02-0
ISSN 1022-0283

KÁRPÁTALJAI MAGYAR NŐK A GULÁGON

(történetek, visszaemlékezések, emlékiratok)

INTERMIX KIADÓ

Ungvár – Budapest

2017

Jelen kötet a következő kiadások alapján készült:

Mandrik Erzsébet, *A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben)*, előszó és szöveggondozás: Balogh Irén, felelős szerk.: Nagy Zoltán Mihály, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1996.

Mandrik Erzsébet, *A pokol tornácain*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007.

Mészáros Sándorné, *Elrabolt éveim a GULAGON*, emlékirat, szerk.: Gortvay Erzsébet, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2000.

*A gulágra hurcolt kárpátaljai nők és
családanyák emlékének ajánljuk
ezt a kötetet*

Mandrik Erzsébet

A POKOL BUGYRAIBAN

(Egy viski parasztlány a sztálini légerekben)

Gyerekévek

Életem emlékeit szedegetem össze. Kevés jóról, szépről adhatok számot, azokról is csak a gyermekkor többé-kevésbé felhőtlen éveiből.

1931. február 8-án születtem Viskén, Mandrik József gazdálkodó harmadik gyermekeként. A keresztségben az Erzsébet nevet kaptam, de a családban és faluszerte mindenki Böskének szólított és szólít ma is. Két fiútestvér előzött meg a sorban: Jóska és Gyula. Az én születésem után anyám még egy fiúgyermeknek adott életet: Sanyi öcsém két évvel volt fiatalabb nálam.

Jómódú családba születtem: apám több száz hektár szántó, erdőrészt, kaszáló és legelő birtokosa volt. A Mandrikok Viskén iparkodó, jól gazdálkodó emberek hírében álltak. Dolgoztak is keményen, s a munka szeretetére nevelték gyermekeiket. Belenőttem én is a dologba, a fiúkkal együtt segítettem szüleimnek, amiben csak tudtam.

Első gyermekkori emlékem egy kirándulás a viski várhegyre, ahol házunk, istállónk, több hektár gyümölcsösünk és méhkaptaúraink voltak, egy alkalmazott család gondoskodására bízva. A hegy lábánál ásványvízforrás tört a felszínre. Vasárnaponként, ha arra alkalmas volt az idő, apám befogott a szekérbe, felszedelőzködött a család, és fenn a hegyen töltöttük az egész napot.

Negyéves lehettem, amikor egy ilyen kirándulás alkalmával apám a Várhegyen szalonnát süített, Sanyi öcsémmel leültünk melléje és vártuk, hogy megzsíroszza a jó puha, araszos karéj házikenyeret. Mivel leányka voltam, nekem kedvezett: az első karéjt mindig én kaptam. Ezúttal is így történt. Elvettem a kenyeret, beleharaptam, és már szaladtam is édesanyámhoz. A falu felé nézve valami furcsát pillantottam meg: körös-körül hétágra süített a nap, ám a falu fölött homály, szürkület gomolygott. Csodálkozva kiáltottam fel. Édesapám odanézett, felugrott, ráült a kifogott lóra és elvágtatott; éppen csak odaszólt anyámnak, hogy ne mozduljon sehová, várja meg őt. Egy idő után azonban anyám a tanya lakóival felrakatta a szekérre a leszedett téli körtét, a kereket megkötötte, befogta a másik lovat, és kezdtünk lefelé ereszkedni a dombról. Félúton találkoztunk édesapámmal. „Tűz van a faluban” – mondta. Két bátyám aznap otthon maradt, s apám azt hitte, tán ők gyújtották meg a szénakazlakat, mivel a tűz a mi utcánkban pusztított. Leégett két porta és a kovácsműhely. Még oltották a tüzet, amikor hazaérkeztünk. Bizony, jaj lett volna a bátyáimnak, ha ők gyújtogattak volna: apám nagyon szigorú ember volt, keményen fogott bennünket.

Másik korai emlékem a drága Emma nénihez, apám testvérbátyjának feleségéhez fűződik. Neki nem volt gyermeke, így minden szeretetét, jószágát ránk pazarolta. Kiváltképpen engem szeretett. Gyakran vitt el magukhoz, s mivel messze laktak, a főutcán, sokszor náluk is aludtam. Ötéves lehettem, amikor egy éjszaka náluk felébredve eszembe ötlött, hogy haza akarok menni. Mivel nagyon erősködtem, Emma néni csendben – hogy az apámnál is szigorúbb Károly bátyám, a férje meg ne hallja – felöltöztetett, a hátára vett és hazacipelt a sötét utcákon. Otthon persze mindenki aludt, s hogy bemelessünk, felvertük az egész házat. Amikor pedig a szüleim le akartak fektetni, akkor azt találtam ki, hogy én csak Emma nénivel akarok aludni. S mivel Emma néni nem maradhatott nálunk, szépen elbúcsúztam szüleimtől, néném a hátára vett ismét és visszacipelt magukhoz. Károly bátyám persze meghallotta a sok éjszakai jövés-menést, elővette hát a szijostorát és elnászpángolt; de még a nénémet is, aki védeni próbált nagy haragjától, mondván: ne bántsd, kicsi lány ez még. Sírnom nem volt szabad, mert Károly bátyám még több verést helyezett kilátásba.

Egy vasárnap kint játszottam nénémék háza előtt az utcán. Szólt a harang, a nagylányok szépen kiöltözve a templomba igyekeztek. Hozzájuk csapódtam, elvittek magukkal. Miközben a pap prédikált, valamilyen madár tévedt be a templomba és az ablaknál röpködött. Hangosan felkiáltottam: „Ni, egy kis-madár!” Mindenki elnevette magát, a pap is félbehagyta szentbeszédét, elmosolyodott. Számomra azonban volt nemulass, amikor hazamentem! Emma néném már tűvé tette értem a környéket, még a kútban is kerestek. Károly bátyám megint alaposan elvert az ostorral, nénémre pedig ráparancsolt, hogy vigyen engem haza, látni sem akar többé, nem fog bosszankodni a más kölykével.

Régi nagy lakodalmakra is emlékszem. Nagy volt a rokonságunk, sokfelé hívtak bennünket. Emma nénémtől mindig szép ruhákat és lábbelit kaptam, persze titokban, Károly bátyám tudta nélkül, merthogy ő világeletében nagyon fösvény természetű volt.

Visken édesapám vett először rádiót, mégpedig 1936-ban. Erről egy megmaradt régi családi irat tanúskodik. A rádiót nagyon szerettem hallgatni, a dalokat mind megtanultam, együtt dúdoltam a rádióval. Jó hangom volt, van ma is, és – akkor még – szerettem énekelni. Már egészen kicsi koromban arról ábrándoztam, hogy énekesnő leszek. Emma néném sokszor biztatott, hogy segít ebben, mindent megtesz értem, magával visz Amerikába is, ahol rokonai éltek és ahová vendégségbe hívták; ő azonban egyedül nem indul neki a világnak, megvárja, hogy felcseperedjek, s együtt kelünk útra...

Egyik gyermekkori élményem nagytakarítás napján ért. Sanyi öcsémmel kint játszottunk a homokban. Szüleink nem figyeltek ránk, talán el is feledkeztek rólunk a nagy rumliban. Gyula, a bátyám már iskolás volt, s amikor elindult az iskolába, elcsalt minket is magával. Kicsik voltunk, nem bírtuk az általa diktált iramot, ezért lerázott bennünket, otthagytott valahol a központ környékén. Mit tehet ilyenkor két gyámoltalan gyermek? Csak bámultuk az ismeretlen házakat, fáradtan térferegünk a községháza mellett. Aztán leültünk az árokpartra és álomba sírtuk magunkat. Idegen bácsi ébresztett fel: „Kié vagytok, lányom?” Azt feleltem: „Az édesapámé meg az édesanyámé!” Ebből persze nem sokat tudhatott meg rólunk, ezért a közelben lakó bábát, Eszti nénit – egy zsidó asszonyt – hívták oda, hátha felismer bennünket. Megtörtént, Eszti néni ölébe vette Sanyi öcsémet, engem pedig kézen fogott és hazavezetett. Amikor elértük a mi utcánkat – igencsak hosszú utca volt –, és megláttam a szépapámék házát, boldogan felkiáltottam: „Itt lakik papó!” Mire hazaérkeztünk, Gyula már otthon volt, de nem vallotta be, hogy ő csalt el bennünket. A szüleim nagyon meghálálták a bábának a segítséget, csak azt nem értették, hogyan is barangolhattunk el olyan messzire.

Belenőttünk mindenféle munkába. Kisgyermekként már fosztottuk a málét; mi sem mehettünk aludni, míg piros málét nem találtunk, igaz, apám szándékosan úgy ültetett le bennünket a máléhalom mellé, hogy nagyjából tudta, hol találjuk meg hamar a piros málét. Volt is nagy öröm ilyenkor!

Aratásidőben délutánoként a Tiszára mentünk fürödni. Az egész család tudott úszni. A szüleim – egymással versenyezve – többször is átúszták a folyót. Mi, gyermekek tutajra másztunk, hagytuk sodortatni magunkat a víz áramlásával, s amikor messzire sodródtunk, leugráltunk a tutajról, visszagyalogoltunk. A vízből nehezen lehetett bennünket kicsalni. Amikor azonban édesapám befogta a lovakat, mennünk kellett, különben büntetést kaptunk.

Engem édesapám tanított meg úszni: bevitt a folyó közepére, bedobott a mély vízbe, miközben vigyázott rám, hogy el ne merüljek, én pedig kutyaúszással kievickéltem a partig.

Volt egy kutyánk, Lordnak hívtuk. Apám vásári cirkuszosoktól vette. Nagyon okos állat volt: harmonikaszóra táncolt, bármilyen ugrásra rá lehetett venni. Végtelenül hűséges természetű volt, emellett okos. Engem mindenholva elkísért, a vízbe is velem jött. Ha vadnyulat vett üldözőbe, azt soha nem ölte meg, elevenen hozta haza. Okosságát bizonyítja az is, hogy egy ízben, amikor egy máléval telerakott zsák leesett a szekérről, Lord kutyánk leült melléje, s ott ült másnap reggelig, amíg édesapámék rá nem találtak a mezőre

menet. Egy alkalommal az iskolába is elkísért a kutyánk. Befeküdt a pad alá, csendben meghúzódott. A tanító kihívott a táblához, a pálcával a kezében mutatott arra. Lord ekkor kiugrott a pad alól, neki a tanítónak, a pálcának, elkapta azt és kiszaladt vele. A tanítónak haja szála sem görbült, az esetből mégis nagy botrány kerekedett, hiszen Lord hatalmas, nagytestű állat volt, sokan megijedtek tőle.

Édesanymról. Ő gyakran betegeskedett. A szívével volt baj. Istenem, milyen sokszor vitték orvoshoz, de hiába, nem tudtak segíteni rajta: 1940-ben, egy júniusi hajnalon halt meg.

Azon az éjszakán apai nagyanyám virrasztott mellette, akit mamókának hívtunk. Hajnaltájban elköszönt, mivel anyai nagyanyám jött felváltani őt. Az udvaron találkoztak. Az érkező nagymama megkérdezte: „Hogy aludt, Eszti?” „Jól” – válaszolta a távozó nagymama. Mire azonban anyai nagymamám bement a szobába, édesanyám már elvesztette eszméletét. Kiszaladtam mamóka után. Visszarohant, megrázta édesanyám vállát, ő kinyitotta a szemét, de nem sokkal ezután kiszenvedett. Annyi időre tért magához, hogy elbúcsúzzon a családtól, gyermekeitől.

Anyánk halála nagyon megtörte édesapámat. Addig is szigorúan fogott bennünket, de attól kezdve még inkább megkeményedett. A bátyáim nem is bírták sokáig odahaza: anyai nagyszüleimhez költöztek. Az apai házban csak én maradtam Sanyi öcsémmel. Édesapám haragudott a bátyáimra, hiszen két dolgos kezük nagyon hiányzott a hatalmas portáról, annál is inkább, mert ők sokkal többet segíthettek volna neki a gazdálkodásban, mint én az öcsémmel.

Hát így nőttem fel: tízéves koromtól az anyai szeretet melege nélkül, apai szigor alatt.

A tragédia

Nem kereste senki a bajt, bejött az magától. Tizenötödik születésnapom előtt két nappal, 1946. február 6-án egy orosz határőrtiszt vetődött a házunkhoz és pálinkát követelt. Édesapám adott neki, iszogattak. Estére állt már az idő, Sanyi öcsém kiment az udvarra ellátni a jószágokat. Voltak teheneink, lovak, az etetés-ítatás pedig öcsém és apám dolga volt. A tiszt sokáig maradt, nyilván esze ágában sem volt békén hagyni bennünket: nagy hangon magyarázott, már gorombaságokat is beszélt olyannyira, hogy apám jobbnak látta magára hagyni, nehogy összekapjanak. Kiment ő is az udvarra.

A házban ketten maradtunk: én és a tiszt. Ezt használta ki a nyomorult gazember: rám támadt, az ágyra dobott, letépte rólam a ruhát. Nem tudtam, mit művel velem, de sikítottam, kapálództam, hogy kiszabaduljak a kezéből. Nem sikerült: sovány fejletlen gyereklány voltam, ő meg hatalmas termetű, meglett férfi. Elvesztettem az eszméletem. Az öcsém mondta el később, hogy apám meghallotta a sikoltásomat, beszaladt a házba, és dulakodott a tiszttel. Lövés is dördült. Sanyi öcsém épp akkor lépett be, amikor a tiszt fegyvert fogott apámra. Megijedt, kiszaladt – mármint az öcsém –, s csak amikor minden elcsendesedett, akkor lesett be az ablakon. Láta, hogy apám az asztalnál ül, én az ágyon fekszem, a tiszt pedig mellettem. Gyerekésszel azt gondolta, én már lefeküdtem aludni, a tiszt pedig részeg fejjel mellettem dőlt le.

Öreg este volt már, amikor az ájultságból magamhoz tértem. Apám a kanapén feküdt és rettenetesen nyögött. Mellettem élettelenül hevert a tiszt. Engem előntött a vér. Reszketve hoztam rendbe magamat, aztán eliszonyodva néztem körül a szobában. Akkor kopogtak. Egyik szomszédunk nyitott be. Megkérdezte: „Mi volt itt, lányom? Nagy zajt hallottam.” A tiszt mozdulatlan testére mutattam: „Baj van, Lajos bácsi.” A szomszéd arcára kiült a döbbenet. „Gyermekeim, most mi lesz?! Titeket agyonlőnek ezért. Keltsétek fel” – mondta. Nagyon megijedhetett szegény, mert nem várta meg, hogy felébresszük apámat, rögtön elment. (Mégsem, így sem úszta meg szegény: tíz évre ítélték, soha többé nem láttam, azt sem tudom, mennyi ideig raboskodott Szibériában. Egyébként aznap, nálunk történt a tragédia, egy másik falubeli férfi is felkereste apámat, valami megbeszélőnivalója volt; őt is elítélték.)

Szomszédunk távozása után, úgy éjfél tájban költögetni kezdtük apámat. Nagyon nehezen ébredt fel, s akkor azt kérdezte: „Mi a baj?” Mondtam neki: „Édesapám, mi nagyon félünk”. „Minek, lányom?” „Hát itt fekszik a tiszt.” „Miféle tiszt?” – kérdezte, merthogy hamarjában nem emlékezett semmire.

Aztán csak eszébe jutottak a dolgok. Ekkor felült, a karjához kapott. El volt törve. Felkötöttem a karját, ő meg beszélt: „Bántott a gazember, kislányom? Na, többet nem fog bántani.”

Egy ideig azonban nem tudta, mitévő legyen. „Felakasztnak bennünket, gyermekem!” – mondta, s együtt sírt velünk. Aztán összeszedte magát, öcsémrel befogatott a szánba, kivonszolták a tiszte és elvitték. Becsuktam mögöttük az ajtót, és a félelemtől remegve vártam, mikor térnek vissza. Hajnalig kellett várnom, akkor hallottam, hogy öcsém a lószerszámokkal csörömpöl odakint. Beengedtem, egyedül volt. „Hát apánk hol van?” „Elment, el sem köszönt.” „Hová?” „Azt nem mondta.” Kirohantam az udvarra. A kertajtó mellett megpillantottam egy égő cigarettacsikket. Még láttam apám alakját is: súlyos léptekkel távolodott, majd beleveszett a hajnali homályba. Ajkamat kiáltásra formálta az akarat, valami mégis visszatartott, nem tudtam kiáltani. Apámat soha többé nem láttam viszont.

Öcsém elmondta: árkon-bokron keresztül a Tiszához vitték a tisztek. A kutyánk velük tartott, útközben többször meg kellett állniuk, mert az élettelen test folyton lecsúszott a szánról. (Utóbb sokszor töprengtem ezen, s ma is arra gondolok, talán nem is volt halott a tiszt. Hiszen pusztá kézzel hogyan is üthette volna agyon édesapám? Talán csak elájult, és a hidegben feleszmélve menekülni próbált, ezért csúszott le a szánról. De biztosat nem lehet tudni.) Az egyik csizma leesett a lábáról, azt a kutya addig őrizte, amíg vissza nem tértek. A csizmaít egy híd alatt rejtették el.

Édesapám meghagyta öcsémnek, hogy vigyázzunk magunkra, ő neki-megy a román határnak. Ha nem sikerül átszöknie, akkor végez magával. Ha pedig sikerül, akkor hamarosan hazatérhet, mert az oroszok nem lesznek itt sokáig. Útravalót nem vitt magával, pedig pénz is, élelem is volt bőven a háznál. Három hízót öltünk azon a télen, kolbással és szalonnával tele volt a padlás, de még a sózóteknőben is hevert egy disznó, azokról nem is beszélve, amelyek az ólban vágásra vártak.

Ültünk öcsémrel a házban és megmoccanni sem mertünk, csak sírdogáltunk. Sejtelmünk sem volt arról, mi vár ránk, két félénk, tudatlan gyermeke.

Másnap razziáztak a községben. A tiszte keresték. Mi az udvarra se mertünk kimenni. Az ablakon át néztem nagymamát, amikor megjelent egy kosár kimosott ruhával, és kirakta azokat a szárítókötélre. Neki se mertük elmondani, mi történt nálunk akkor éjjel.

Estefelé egy csapat katona jött hozzánk. Tiszt vezette őket. Megtalálták a híd alá dobott csizmát, és a nyomok hozzánk vezettek. A Tisza ugyan mesz-

szire elsodorhatta már a hullát, de a kertek alatt ott volt, hozzánk vezetett a szánnyom. Faggattak bennünket, hol az apánk. Nem mondtunk nekik semmit. A kutya égnek emelt fejjel, szakadatlanul vonított, mintha halott lett volna a háznál. Tudtuk, hogy ez nagyon rossz jel, nagy bajt, szerencsétlenséget jelent. Még inkább féltünk: mi lesz? A katonák betuszkoltak bennünket a házba. Megparancsolták, hogy feküdjünk le, ők pedig az ajtóra szegezett fegyverrel az asztal mellett ülve várakoztak. Édesapámat várták.

Fáradtan, lélekben is kimerülten szenderedtünk el. Virradat után arra ébredtem fel, hogy az egyik katona a géppisztolyával noszogat, s mutogatja – mert mi nem értettünk oroszul – hogy keljünk, öltözzünk fel.

Gyerekésszel épp csak kaptunk magunkra valami ruhát. Nem tudtuk, mit akarnak velünk, hová visznek, amikor két katona szuronyos puskával kísért végig az utcán. Néptelennek tűnt a falu: egy-két kapu mögött láttam fekete fejkendőss asszonyokat, de ők is rögtön eltűntek, amikor minket megláttak.

A határőrségre vittek bennünket, s ott egy sötét, hideg pincébe löktek. Riadtan bújtunk össze a sarokban. Patkányok motoszkálását, visítását hallottuk, néha a lábunkon is keresztül szaladtak. Éhesek és szomjasak voltunk, ami nem csoda, hiszen második napja nem ettünk egy falatot sem. Úgy éreztük, s nyilván valójában is úgy volt, hogy senki nem törődött velünk: egy harapás kenyeret, egy pohár vizet sem adtak.

Este kihallgatásra kísérték bennünket. Tőlem hiába kérdeztek bármit, a történetek hatása következtében egyetlen szót sem bírtam kinyögni. Talán nem is akartam. Felhagytak hát a faggatásommal, az öcsémet vették elő. Ő mindent elmondott, amire kíváncsiak voltak; azt is, hogy apámnak van otthon egy pisztolya. Hazakísérték, hogy adja elő azt a pisztolyt. Nyilván azt hitték, apám azzal lőtte meg a tisztet. S ha már ott jártak nálunk, minden értékünket elorozták: a tiszt öcsém szeme láttára rakta táskájába családi ékszereinket... Aztán szabad préda lett a házunk, az egész porta. Minden mozgatható holminkat elvették. A Mandrik-portára egy határőrtiszt költözött be a családjával, később pedig kolhozirodát rendeztek be a szülői házban.

Minket még aznap Husztra szállítottak, nyitott tehergépkocsin. Kemény fagy volt, nagyon-nagyon fáztunk, a könnyű ruhát átfújta a szél, szinte csontig hatott. Éhségünk nem szűnt, sőt fokozódott, de senkinek eszébe sem jutott, hogy enniünk adjon. Ma is borzongva gondolok vissza erre a napra: február 8-a tizenötödik születésnapom volt! Kis barátnőimmal együtt akartuk megünnepelni, készültünk rá. S a gondtalan ünneplés helyett mire jutottam: éhesen, a hidegtől kékre dermedve egy teherautón hanykolódom Visk és Huszt közt...

Huszon ismét egy sötét helyiségbe tereltek be. Oda, ahol a határsértőket, csavargókat gyűjtötték össze. Az ablak bedeszkázva, nehogy egy parányi napfény is bejusson a fogvatartottakra. Itt is hideg volt, megdermedve roskadtam le a fal mellé. Öcsém is odafeküdt mellém. Nemigen volt hely a teremben, mindenütt testekbe ütköztünk. Úgy hevertünk egymás mellett, mint heringek a dobozban. Nem tudtam aludni, állandóan vacogtam a hidegtől. Volt egy kályha a helyiségben. Persze nem fűtötték, a rabok tömték tele papírral, szeméttel, s valaki meggyújtotta. Ekkor derült ki, hogy a kályhának nincs kéménye: az összes füst a helyiségbe tódult, fojtogatott, nem kaptunk levegőt. Kiabáltunk az őrnék, hogy nyissa ki az ajtót, szabaduljunk meg legalább a füsttől. Válaszul a levegőbe lőtt, majd a puskatussal megverte az ajtót és megfenyegetett: maradjunk csendben, mert baj lesz. Talán nem is bánták volna, ha mind megfulladunk a füstben. Az ajtóhoz kúsztam, és órákon át a kulcslyuknál guggolva próbáltam friss levegőhöz jutni. Így telt el fogságom első éjszakája.

A huszti fogdában

Amikor végre megvirradt és a bedeszkázott ablak résein beszóródott némi fény, körülnéztem a helyiségben. A földön férfiak heverték szanaszét, észre sem vették, hogy az éjszakai foglyok között ott vagyok én, a megriadt, halálos félelemben vergődő kislány. Kinyílt az ajtó, egymás után szólították és vitték el a férfiakat. Mi maradtunk. Bénult várakozásban telt el a nap, velünk senki nem gondolt. Enni és inni nem adtak. Már alig álltunk a lábunkon, de hallgattunk, mert féltünk, hogy megölnék. Ám ahogy – csigalassúsággal – múltak az órák, szinte kívántam, hogy történjen már meg a halálom, mert nincs erőm élni.

Aztán végre adtak valami lötyöt és egy darab fekete kenyeret. Nem embernek való étel volt az, mégis rávettem magam. Ám alighogy lenyeltem az első falatot, éles fájdalom hasított a gyomromba. Kínomban hangosan felsírtam, de az ajtó nem nyílt ki. (Azóta is kísért a gyomorfájás.)

Majdnem négy hónapot töltöttem a huszti fogdában öcsémmel. A kínok kínját szenvedtük el: fáztunk, éhezünk, bajainkat tetézték a vérszopók, a tetvek és a poloskák. Ételt – a katonák által meghagyott, összeöntögetett lötyöt – naponta egyszer, hidegen, egy darab ragacsos fekete kenyérrel adtak, rendszerint késő délután. A deszkák nyílásain átszűrődő fény változásain érzékeljük, mikor van éjszaka, mikor virrad, mikor van nappal. A szobatársak gyakran változtak: egyeseket elvittek, másokat behoztak. Az új foglyok, mihelyt beléptek a helyiségbe, mindig megkérdezték: „Van itt valaki?” Naponta egyszer kiengedtek vécére, ilyenkor öcsém fagyos krumplihéjat, rothadt krumplit kapdosott össze a szemétdombon. Rágcsáltuk, akár a finom almát, mert állandóan szomjasak voltunk. Időérzéskemet elvesztettem. Már nem tudtam, hány napja vagyok bent, milyen nap van stb.

Egy ízben a deszka réseit közt kibámulva láttam: hátizsákkal a vállán Jóska bátyám ment az udvaron, mögötte pedig mintha Lord kutyánk loholt volna. Kiáltozni kezdtem: „Jóska, Jóska!” Megállt, a hang irányába nézett, de nem láthatott engem, közelebb sem jöhetett, mert egy katona odaugrott és eltuszkolta onnan. Nagyon elszomorodtam. Arra gondoltam, talán ennivalót és tiszta ruhát hozott nekünk a bátyánk. De mikor kapunk belőle? Aztán egy napon öcsémet kihallgatásra vitték ismét, akkor adtak neki a csomagból ennivalót, ruhát és egy pokrócot. Ekkorra már nagyon eltetvesedtünk. A sötétben is lehetett látni, ahogy a szvetterem ujján nyüzsögnek. Véresre csípték a derekunkat, a hónaljunkat. Állandóan vakaródtunk, mint a rühesek. Az

új foglyok kivétel nélkül panaszkodtak a vérszopók miatt, mi a félelemtől erre nem voltunk képesek.

Alighogy jóllaktam a Jóska által hozott hazaiból, gyomromba rögtön belehasított a fájdalom. Egyébként is csupa gyötrelmem volt minden napunk. Leginkább a magánytól szenvedtünk. Megkönnyebbülést jelentett számunkra, ha – nagyon ritkán – új foglyot tettek be hozzánk.

Egy napon egyszerre több férfigoly érkezett. Kikérdeztek bennünket, kik vagyunk. Egyesével vitték őket kihallgatásra. Az utolsó romános öltözkötést viselt – a gyér fényben láttam –, és azt mondta nekem halkán: édesapám kérésére jött át a határon, tőle hozott üzenetet. Azért jött, hogy minket át-szöktessen, ám – már a kertünknel – elfogták a határőrök. Örült, hogy találkozhatott velünk és biztosított: csak vigyázzunk magunkra, az oroszok hamarosan visszavonulnak, mi kiszabadulunk és viszontláthatjuk édesapánkat. Többet nem mondott. Két napig volt velünk, aztán elvitték őt is. Nem tudom, mi történt vele. Elfogatásakor a határőröknek azt mondta, hogy ő pásztor, és az elcsavargott jószágot kereste. Elhitték-e neki, hazakerült-e valaha, nem tudhatom. Arra sem emlékszem, megmondta-e nekünk a nevét. Mindenesetre Visk közelében, a román oldalon, több mint tíz olyan község volt, amelyben románok is éltek: Komorzánból és Bikszárból azelőtt gyakran jártak át hozzánk románok. Talán ő is odavalósi volt, nem tudom. Öcsémnek is csak később szóltam apánk küldöncéről és üzenetéről, mert nem akartam, hogy akár véletlenül is kitudódjon. A falnak is füle volt.

Körülményeink heteken át nem változtak, minden napunk örökkévalóságnak tűnt a félhomályban. Gyakran gondoltunk arra, hogy talán azt sem bánnánk, ha megölnének. Sokáig senki nem volt kíváncsi ránk, mintha elfeledkeztek volna rólunk. A torkom kiszáradt, állandó szomjúság gyötört. Enni alig ettem, csak csipegettem a nyomorúságos kenyérből, mert amint lenyeltem valamit, azonnal megfájdult a gyomrom. Ezt nem lehet kibírni – gondoltam, s amikor egy ízben főtt tojást kaptunk, elhatároztam: héjával együtt eszem meg, akkor biztosan meghalok, s vége lesz az egésznek. Megtörtént, héjastul ettem meg a tojást, de akkor nem éreztem semmiféle következményt. Csak sok év múltán – amikor vakbélre műtöttek – mondta a sebész: a gyulladást tojáshéj okozta...

Egyszer aztán öcsémrel együtt átraktak egy másik helyiségbe. Ez is sötét és hideg volt, de a kályhának volt csöve. Igaz, fát nem adtak, nem lehetett befűteni... Belöktek hozzánk egy asszonyt. Azt kiáltotta: „Jaj, Istenem!” Vigasztalni próbáltam: „Ne tessék félni, mi is itt vagyunk.” Kissé megbátorodott,

de továbbra is sírdogált. Azzal vigasztaltam, hogy mi már hetek óta foglyok vagyunk, és voltunk rosszabb körülmények közt is. Még inkább felzokogott, mondván: „Hát ennél is van rosszabb?!” Nem emlékszem, hány napig volt velünk, amíg el nem vitték. Ismét ránk szakadt a magány és a félelem. Odakint melegedett az idő, az ablaknyíláson bekukucskált a napsugár. Gyötört a honvágy: nagyon szerettem volna hazamenni, pajtásaimmal játszani a réten, mint máskor tavaszidőben. Egy különös álmom volt: ismeretlen, idegen tájakon jártam, édesanyámat kerestem. Szakadékra zuhantam, és bárhogy erőlködtem, nem tudtam kimászni belőle. A szakadék szélén megjelent édesanyám, leeresztett egy szép fényes rudat, de ahogy megragadtam azt, kicsúszott a kezemből, és visszaestem a szakadék aljára. Erőlködtem, többször nekirugaszkodtam, de hiába, mindig visszazuhantam. Kifáradva, összetörten ébredtem fel.

Állítólag májusban jártunk már, amikor felszólítottak bennünket: készüljünk, szedjük össze a cókmókunkat. Két katona kísért át a városi tömlöcbe. Aki csak látott bennünket útközben, mind megkönnyezett, mert az arcunkra volt írva, mi mindent éltünk át. Tükrünk ugyan nem volt, de láttuk egymást, amikor kiengedtek vécére.

Útban a tömlőc felé a templom mellett mentünk el. Már nyíltak a virágok és – ó, Istenem – láttam a röpdöső madarakat! Szerettem volna megállni, kinyújtani a kezem, leszakítani egy szál virágot... Nem engedték, tovább hajtottak.

Amint átléptünk a börtön kapuján, és mögöttünk becsapódott a nagy vasajtó, elszorult a szívem. Pedig az örökös sötétség után szinte meseországnak tűnt a börtön világossága. Az őr elkísért bennünket a fürdőbe, ott elsedték a ruháinkat, el a pokrócot is. Azt gondoltam, most visznek a gázkamrába, mint a zsidókat. Öcsémnek nem szóltam róla, de balsejtelem gyötört. Aztán adtak egy darab tejeskávé színű valamit. Kérdeztem a katonától, mi az. „Csokoládé” – mondta. Bele akartam harapni, s akkor a szagáról megéreztem, hogy szappan. A fürdőben két nő fogadott. Megnézték a fejbőrünket, de hajtetűt nem találtak. „Rühösek” – mondta az egyik nő. „Dehogy – mondta a másik – a tetű ette meg őket.” Amikor megnyitották a zuhanyt, azt hittem, most jön a gáz. De nem, víz volt, meleg víz. Négy hónapja nem tisztálkodtunk, még csak nem is láttunk vizet. Érthető, hogy a zuhany alatt egy időre még a félelmünkről is elfeledkeztünk. A kis darab szappan nem volt elég ahhoz, hogy lemossa testünkről a piszkot. Tarkán-csíkosan léptünk ki a zuhany alól. A katona csak bámult ránk, azt hitte ugyanis, hogy cigányok vagyunk, azért fekete a bőrünk. Adott még egy darab szappant, és visszazavart a zuhany alá, hogy mosakodjunk meg tisztességesen: legyen emberi kinézetünk. Közben a

ruháinkat fertőtlenítőbe vitték, ahol az amúgy is kopott-foszladozott anyag teljesen szétment, alig tudtunk magunkra venni belőle valamit.

Este visszakísértek a határőrségre. Megtudtuk, hogy éjszaka hadbíróság ítélt felettünk, ezért fürdettek meg bennünket.

Az ítélet

Annak az éjszakának az emléke nagyon homályosan él bennem. Arra nem is emlékszem, mit hoztak fel vádként ellenem, s hogy volt-e mellettünk ügyvéd vagy tolmács. A tárgyalás ugyanis orosz nyelven folyt le. Azt tudom, hogy öcsémet fiatal korára való tekintettel felmentették. Az ő szavaira viszont emlékszem, szinte ma is a fülemben csengenek. Azt mondta: engedjenek el engem, mert beteges vagyok, lánygyermekként ne tartsanak börtönben – inkább őt ítéljék el. Azzal nyugtatták meg, hogy engem is hamarosan elengednek. A „hamarosanból” sok esztendő lett, de akkor én azt még nem tudtam; csak azt, hogy az ítélet kihirdetése után engem visszakísértek a tömlöcbe.

Évek múltán, amikor már értettem és beszéltem oroszul, megtaláltam: az USZSZK Büntető Törvénykönyvének 54. paragrafusa és az SZSZKSZ Büntető Törvénykönyve 58. paragrafusa alapján állam- és népellenes tevékenységért ítélték el öt évi szigorított börtönre, öt évi kényszers munkára és életfogytiglani száműzésre.

A tömlöcbe úgy mentem vissza, hogy minderről fogalmam sem volt, mégis a félelem, a kiszolgáltatottság érzése munkált bennem. Éreztem, hogy a vak sors kegyetlenül sújtott le rám: a gondtalan gyermekkorból a legsötétebb körülmények közé, a szenvedések vermébe taszított. Felröppent ajkamról a vádoló fohász: „Uram, Istenem, mi az én bűnöm?!”

Kikerültem a magánzárkából. Amint becsukták mögöttem az ajtót, a rabok felkeltek. Csupa asszony és lány. Látni csenevész mivoltomat, riadt gyermekarcomat, kérdezték: milyen bűnöm lehet, miért vagyok itt. Semmit nem tudtam mondani nekik, csak sírtam. Próbáltak megnyugtatni, lefektettek; igaz, a padlóra, de tisztaság volt és fény, fény...

Egy évet töltöttem a huszti börtönben. Nagyon szigorúan bántak velem, látogatót nem engedtek hozzám. Összesen kétszer öt percet beszélhettem Sanyi öcsémrel, aki időközönként ruhaneműt és élelmiszert hozott. Fegyveres őr jelenlétében találkozhattunk. Csak néztük egymást. Ugyan mi mondani valója lett volna két gyermeknek?!

Husztól Kijeig

Egy napon összeszedették a holmimat, mondván, elvisznek innen. Más rabokkal együtt a rabszállító kocsiába ültettek és a munkácsi vasútállomásra vittek. A rabkocsi behajtott a sínek mellé és háttal a tehervagonok felé állt meg. Kiszállítottak bennünket, az iratainkat pedig átadták a vagonparancsnoknak. A tiszt átnézte az iratokat és engem külön állíttatott: nem volt hajlandó átvenni. Gondolom, túl fiatalnak tartott ahhoz, hogy politikai elítéltet lásson bennem. Ez az eset többször megismétlődött. Egy ilyen alkalommal a rabszállító kocsi otthagyt bennünket a munkácsi vasútállomáson. Jött a vagonparancsnok, s az én irataimat megint visszaadta a kísérő katonának. Láttam az arcukon, hogy bosszúsak, mert vissza kell vinniük Husztra. Vonnattal utaztunk Bátyúig, s ott leszálltunk, csatlakozásra vártunk. Már sötétedett, amikor befutott a vonatunk. Az engem kísérő katonák rólam teljesen megfélemlítve rohantak a vonathoz. Egy ideig csodálkozva néztem utánuk. A másik percben előtört a félelem: mi lesz itt velem egyedül?! Felkaptam a batyumat és rohantam a katonák után. A vonat már mozgott, amikor felkapaszkodtam a lépcsőre; közben a batyum kiesett a kezemből, mert a kapaszkodáshoz mindkét kezemre szükség volt. A kocsiában még nem volt egészen sötét, a félhomályban láttam: több viski ismerős utazik velünk. Leültem melléjük, ott voltak a katonák is. Már felgyorsult a vonat, amikor észbe kaptak: hol a kislány? Megszóltam: „Itt vagyok”. Annnyira megörültek, hogy azt leírni sem lehet. Hálából megengedték, hogy beszélgessek a viskiekkel. Ott volt a szomszédunk fia is a feleségével; azé a szomszédé, akit apám miatt ítélték el. Mindent ideadtak, ami csak volt náluk: ennivalót, pár egyéb holmit. Mivel a batyum odaveszett, mindenre nagy szükségem volt. Ismerőseim kérték a katonákat, engedjenek engem haza velük, vagyis tegyenek egy kitérőt Viskre, hadd lássam a szülőfalumat. „Nem lehet! – mondták a katonák – értsék meg, nem lehet”. Talán ha Visk útba esik, megengedték volna; de ők csak Husztig mehettek...

Már nem emlékszem, hányadszori próbálkozásra vettek fel Munkácson a rabszállító tehervagonba. Tény, hogy egyszer csak átvettek. Vonatunk éjszaka indult el. Rabtársaim beszéltek egymás közt: Lembergbe megyünk. Hej, az éjszakai vonatozás! De sokszor volt részem benne rabságom esztendei alatt! Mindig éjszaka indultunk, és éjszaka érkeztünk meg.

Munkács és Lemberg közt két szökött katona is volt a vonaton. Magyarországon szolgáltak, és leszerelésük után nem akartak hazamenni. Elfogták őket

és Munkácson a mi vonatunkra ültették, de nem abba a kocsiba, amelyben én is voltam, hiszen a nőket külön helyezték el. Lembergbe érkezve kiszállítottak bennünket a teherkocsikból – persze, éjszaka – és ötösével leültettek a peronra, eléggé messze az állomásépülettől. Négy fegyveres katona vigyázott ránk. Én hátra kerültem a sorban: nem nézték ki belőlem, hogy elszökhetek. Ahogy ültünk batyuinkon a sötétben, egyszer csak a két fogoly katona felállt; az egyik is, a másik is odament egy-egy katonához, mintha végére kéreznének. Az örökhöz érve szóltak azoknak, aztán leültették őket. Szinte egyszerre történt az egész. A fogoly katonák futni kezdtek. A másik két fegyveres katona utánuk lőtt. A sötétben felvillanó torkolattűzek, a fegyverropogás engem halálra ijesztett. A golyók a fejem fölött süvítettek el, lesodorták az egyik menekülő fogoly sapkáját. Engem az ijedtségtől elöntött a vér: úgy éreztem, mintha rám céloztak volna. Akkor jött meg a menstruációm, ami a határőrtiszt erőszakoskodása óta nem jelentkezett. Állandó rettegést okozott ez is, hiszen emlékeztem nagyanyám intelmére, aki azt mondta: nagyon vigyázzak, minden hónapban meglegyen, mert ha nem, az nagy bajt jelent. A kritikus napokat egyébként mindig nehezen viseltem el, hiszen már két nappal korábban görcsök gyötörtek, a gyakori rosszullét pedig szinte az ájulásig fokozódott. Hej, de sokat szenvedtem emiatt a lágerekben! Ez alkalommal ott a leMBERGI vasútállomáson is kiszállt belőlem az erő. Végre megérkezett a rabszállító kocs, beleültettek bennünket és elvittek egy lágerbe. Az átéltek hatása következtében csak vonszolni tudtam magamat. Egy másik magyar nő is volt a foglyok közt, aki jól beszélt az orosz nyelvet. Mikor a lágerparancsnok az én irataimat nem vette át, ez a nő odajött hozzám és azt mondta: látja, mennyire gyenge vagyok, hát ő segít vinni a holmimat. Áadtam a csomagomat. Jó ruhák voltak abban: meleg holmi, kabát, több pulóver, amiket öcsém még a huszti börtönbe hozott nekem Emma nénitől. Elindultunk a lágerkapu felé, de ott engem félreállítottak. Nem értettem, miért, hiszen nem tudtam, hogy azelőtt pár perccel a tiszt nem vette át az irataimat, ezért sírtam, mutogattam a katonának, hogy a holmimat már bevitték. Hiába, nem törődtek vele, engem visszavittek az állomásra, étlen-szomjan bezártak ismét egy tehervagonba.

Azon az éjszakán razziáztak a városban és elfogták a két szökevényt. Bizonyára könnyű volt elcsípni őket, hiszen egyenruhában voltak. Beültek egy italboltba, inni akartak, de pénzük nem volt. Ott elfogták és alaposan összeverték mind a kettőt, aztán bezárták őket a vagonba. Egész éjszaka hallottuk nyögésüket.

Engem másnap reggel ismét kocsira ültettek. A fiatalkorúak lágerébe akartak vinni. Amint beültem a rabszállító autóba, rögtön láttam: rajtam kívül csak a két összevert fogoly katona van benne. Őket börtönbe akarták szállítani. Meghúzódtam az egyik sarokban, félelemtől reszketve lapultam. Alighogy elindult az autó, az egyik fogoly katona szemet vetett rám: rám akart mászni, tépni kezdte rólam a ruhát. Torkom szakadtából sikoltozni kezdtem. A két fegyveres kísérő katona a kocsi hátulsó, elkerített részében ülve meghallotta kiáltozásomat. Ők szabadítottak meg az erőszakoskodó kezei közül, közben puskatussal újra alaposan elverték mind a két szökevény katonát; szinte ömlött azokról a vér, nézni is irtózatos volt. Engem a kísérők hátulra ültettek, maguk közé, nehogy amazok ismét bántalmazni próbáljanak.

Abban a lágerben, ahova engem akkor vittek, a parancsnok csak dél körül került elő. Addig nekem se enni, se inni nem adtak. A parancsnok rápillantott irataimra és megcsóválta a fejét: nem vett át ő sem. Vittek vissza ismét a vasútra. A tehervagonban új arcok fogadtak: elkeseredett, testileg-lelkileg elfáult asszonyok arcai. Engem kínozott az éhség, ráadásul fáztam is a fűtetlen vagonban. Sokáig vesztegeltünk ott. Talán arra vártak, hogy megteljen a vagon rabokkal, nem tudom. Tény, hogy vagonunkat kitolták egy holtvágányra, ott virradt ránk a reggel. Őreinkről is megfélemedtek, mert ők sem kaptak menázsit, és váltás sem jött. Már nem tudom, honnan jött a gondolat, de a vagonban étlen-szomjan és dideregve egyszer csak énekelni kezdtem. Oda sem figyeltem, hogy kint a vagonunk közelében többen megálltak és felfigyeltek ránk. Jó emberek jöttek oda, hoztak nekünk vizet és kenyeret. Odaadták az öröknek, akik tudták, hogy éhesek vagyunk, és beadták nekünk a kisablakon. Az asszonyok kiosztották az ételmet, mindenki egyenlő darabot kapott a kenyérből.

Három napig vesztegeltünk a holtvágányon, és én három napon át énekeltem, akár akartam, akár nem; rabtársaim odatoltak a kisablakhoz és kényszerítettek az éneklésre. Végül se erőm, se hangom nem volt az énekléshez. Megérte, nem érte meg? Nem tudom. Mindenesetre így jutottunk némi élelemhez.

Aztán egy éjszaka mégiscsak elindult velünk a vonat. Nem emlékszem, mennyi ideig voltunk úton. Egy-két napot, talán egy hetet. Sokszor álltunk, vesztegeltünk különböző állomásokon, ahol újabb rabokat vettünk fel. Sötét volt újra, amikor felsorakoztattak bennünket az egyik állomáson. Nevünkön szólítottak és ötös sorokba állítottak. Ott állt a már ismerős rabkocsi, abba kellett beszállnunk. Odabent rabtársaim sűrűn ismételték: Kijev, Kijev. Tehát Kijevbe érkezünk.

A szabadulás csalogóka reménye

Hatalmas tömlöcbe kerültünk. Nagy fekete ajtókra emlékszem, óriási termekre. Amelyikben engem elhelyeztek, legalább kétszáz nő volt. Szomorúan gondoltam arra, hogy mi lesz itt velem, ahol már a szavamat sem érti senki a fogolytársak közül, ráadásul meg vagyok fosztva kevéske holmimtól, meleg ruháimtól. Ez a börtön valamiféle gyűjtőfogház lehetett. A rabok napok hosszát odabent tartózkodtak, ott kapták az élelmet, ott végezték el szükségüket is. Az edénynek, amelyre dolgunkat végezni jártunk, megtanultam a nevét: parása. A nagy teremben nem volt szellőztetés, ennél fogva rettenetes bűz uralkodott. Az ablakok ugyan nyitva voltak, a beáramló levegő azonban hideg volt és én, a legyengült fiatal teremtes folyton vacogtam. Hogy is ne, hiszen nem volt takaróm és meleg ruhám. Senki rám se hederített: egy rabbal kevesebb vagy több, az ott senkinek fel sem tűnt volna. De ha kérdeztek volna is a rabtársak, nem tudtam volna velük szót érteni. Meghúzódtam egy sarokban és hallgattam.

Hogy hány napot tölthettem itt teljes némaságban és félelemben, nem tudom megmondani. Csak azt, hogy számomra örökkévalóságnak tűnt.

Egy napon a nevemen szólítottak és átkísértek egy másik terembe. Édes Istenem, hány ajtó nyílt elöttem és zárult be mögöttem! És mind kulcsra zárva! Végül a fegyőrök kinyitottak egy hatalmas vasajtót, és engem betuszkoltak egy kisebb terembe. Mögöttem döngve csapódott be a vasajtó.

Politikai elitéltek közé kerültem, talán huszonöten lehettek. Alighogy engem belöktek az ajtón, máris elfogott a reszketés. Nem tudtam beszélni a bent lévőekkel, de megéreztem, hogy nagyon sajnálnak engem. Megfésültek, a fejemre kendőt kötöttek, megsimogattak, és láttam, hogy egymás közt rólam beszélnek. Sírtak. Éjjel betakartak, amivel tudtak.

Másnap reggel kiengedtek bennünket mosakodni. Nekem nem volt törülközőm és szappanom, de mentem a többiekkel, egy vas hordóban klórmész volt, belemarkoltam. Nagyon jól levitte kezemről a koszt. Gyerekejjel arra gondoltam, a világoskék ruhámat is tisztára moshatom vele. Gyorsan levetettem hát, és mire rabtársnőim észrevették volna, mit akarok, már belemártottam a klóros vízbe. Az asszonyok rögtön kikapták a kezemből, de már hiába: én, a tudatlan gyereklány tönkretettem az egyetlen ruhámat. Olyan lett, mint a kapca. Elvesztette a színét, foltos lett, szét is foszlott.

Hogy ne maradjak meztelenül, a rabtársak ezt-azt adtak rám, ki mit tudott nélkülözni.

Hónapokat töltöttem el itt. A börtön rendje a következő volt: reggelente ötösével megszámoltak bennünket, aztán mosakodni mentünk, nagyon hosszú, sötét és nyirkos folyosókon jutottunk el a mosdóhoz. A cellák falai feketék voltak, és én úgy éreztem, mögöttük a termék mind zsúfolásig tele vannak rabokkal. Úgy tűnt nekem, földalatti helyiségben vagyunk. A folyosók hidegek és huzatosak voltak. Napvilágnál soha nem engedtek ki bennünket. Mintha szándékosan nem hagytak volna pihenni, mindig éjszaka zavartak fel. Napközben viszont senkinek nem engedték meg, hogy ledőljön. Reggel forralt vizet, egy kávéskanálnyi cukrot kaptunk, mindehhez a felnőttek egész napi adagként 45 deka fekete kenyeret, amelynek csak súlya volt a magas víztartalom miatt, tömege alig. Mint kiskorúnak, nekem 55 deka kenyérnek nevezett fekete mássza járt, néha kevés sós hal is. Délben valami bűdös lét osztottak, amiben volt sok minden, de semmi jó: apróhal egészben, hámozatlan burgonya és valami daraféle. Az íze fertelmes volt, ráadásul nemigen tudtuk elfogyasztani a rengeteg halszállkától.

Voltak köztünk olyan rabok, akik nyilván környékbeliek lehettek, mert eléggé gyakran kaptak hazai csomagot: szárított kenyeret, kalácsot, főtt cukorrépát, fokhagymát, vöröshagymát. A csomagok tartalmát megosztották egymással, nekem is mindig adtak. Akkor ettem először főtt répát és kétszersültet.

Napjaink beszélgetéssel teltek, mármint a többiek egymás közti beszélgetésével, mert én még mindig nem beszéltem a nyelvüket. Az asszonyok babszemekkel jósoltak egymásnak. Harminchat babszemmel jósolták meg, kire mi vár. Időnként nekem is kivetették a babszemeket és biztatgattak: hamarosan hazamegyek! Mondtak egyebet is, de én csak ennyit értettem meg, ezt is úgy, hogy egyikük tudott kissé németül, s mivel rám is ragadt néhány német szó az iskolában, sőt, 1944-ben német tiszték kvártélyoztak nálunk, tőlük is eltanultam sok szót, így megértettem a németül hozzám szóló asszonyt. Azt mondta: az én utam hazafelé nyitva van, de sok bosszúsággal. Ekkor szántam rá magamat arra, hogy naponta megtanulok legalább két-három orosz szót, mert anélkül nem boldogulok.

A reggeli és esti létszámenőrzésnél mindig igyekeztem elbújni a többiek közt, mert állandóan félttem valamitől. Pedig nemigen adtam okot semmire, aminek veszedelmes következményei lehettek volna számomra. Velem soha nem volt baj, hiszen nem panaszkodtam: bármi történt, én hallgattam.

Egy reggel bejött az őrnagy és megparancsolta: ötösével sorakozó, Moszkvából érkeztek ellenőrök, és már a szomszéd szobában járnak. Mint mindig, most is rabtársnőim háta mögé igyekeztem kerülni, hogy minél kisebb darab

látszódjon belőlem; ám a többiek újra és újra előre tuszkoltak, igencsak erőszakosan, bár nem durván. Nyílt az ajtó, bejöttek a látogatók. Természetesen rögtön felfigyeltek rám, a fiatal, vézna kislányra. Nyilván elcsodálkoztak, mit kereshetek a politikai foglyok közt, mi módon lehetek a nép ellensége. Megkérdezték a nevemet és egyebet is, de tőlem legfeljebb a nevemet tudhatták meg, hiszen nem tudtam a kérdéseikre válaszolni. Elmentek hát, de két nap múlva azt mondta az őr: legyenek készen, szedjem össze a holmimat, visznek haza. Persze, a rajtam lévő ruhán kívül semmiféle holmim nem volt, így akár azonnal indulhattunk volna. Rabtársnőim az örömtől sírva ölelgettek: „Lám, igazat mondott a bab – szabadulsz!”

Szokás szerint éjszaka vittek a vasútállomásra. Többen voltunk, de senki nem tudta, merre megyünk. Ugyancsak éjszaka megérkeztünk valamilyen állomásra, ahol kizavartak bennünket a vagonból. Akkor hallottuk: Lembergben vagyunk. Rögtön a fürdőbe kísérték. Nagyon vártam már, hogy elhelyezzenek egy cellában, mert éhes voltam. A teremben, ahova betettek, nagyon sok rab volt: ülőhely sem akadt. Látva a helyzetet, az őr kérdezett tőlem valamit, de én csak a nevemet tudtam megmondani neki. Leíratta velem és elment. Reméltem, hogy hoz valami ennivalót, mivel aznap egyáltalán nem kaptunk enni, pedig rabszállításkor mindig ki szokták adni a fejadagot. Álmos is voltam, fáztam is, a hajam a fürdéstől vizes volt. Aztán visszajött az őr, s valóban hozott nekem ennivalót meg egy tolmácsot. Azt az asszonyt, aki hónapokkal azelőtt eltűnt a bátyámmal! Az én kabátomat, kendőmet, ruhámat viselte. Igencsak meglepődött, mikor viszontlátott. Tigrisként rohantam neki, hogy letépjem róla a ruháimat. A zajra felébredtek a többiek, s amikor megértették, mi folyik körülöttük, ők is ütni kezdték az asszonyt. A tolvajoktól ugyanis minden rab szenvedett. Minden börtönben, lágerben akadt olyan köztük, aki – ha csak tehette – ellopta rabtársai jobb ruhaneműjét, lábbelijét, illetve kicserélte a saját elnyűtt, hasznavehetetlen holmijával.

Akkor és ott az őr megparancsolta az asszonynak: vesse le és adja vissza nekem a ruháimat. Úgy is lett: ami rajta volt, mindent visszakaptam. Követtem a többi is, de az asszony azt mondta, azokat ellopták tőle, így azok odavesztek. A visszakapott holmi nagyon piszkos volt, ezért másnap elvitték a mosodába. Tisztán, szépen kivasalva kaptam vissza. Boldog voltam, hogy most már van tisztességes ruhám, kabátom. Már nem fáztam.

Nem sokáig maradtam Lembergben. Egy éjszaka vonatra raktak, de nem mondták, hová visznek. Éreztem, hogy hazafelé tartunk. És valóban: egyszer csak megérkeztünk Munkácsra. Innen az ungvári börtönbe szállítottak.

Nyirkos pincecellába kerültem. Itt a kijevihez képest is rosszabbul főztek a raboknak. Sokszor és nagyon köhögtem a nyirkos cellában, a cellatársak panaszkodtak is rám a felügyelőnek. Azt mondták, engem vigyenek el onnan, mert nem hagyom őket pihenni. Azzal nyugtatták meg őket, hogy én csak ideiglenesen vagyok ott, bírjanak ki. Tényleg nem tartottak ott sokáig. Először Beregszászra vittek, majd néhány nap múlva Nagyszőlőstre, ahol egy hétig voltam; végül Huszton kötöttem ki újra. Elmondhatom, hogy kipróbáltam az összes kárpátaljai börtönt.

Huszton meglepődve fogadtak. A börtönőrök afölött sajnálkoztak, hogy még mindig rab vagyok, ti. ilyen fiatalon.

Talán két hét múlva hívtak a börtönirodára, ahol egy ügyvéd magyarul beszélt velem. Tőle tudtam meg, miért küldtek vissza Kijevből: a moszkvai ellenőrök elővették az ügyemet és visszaküldték Husztra, mégpedig azzal, hogy engem engedjenek szabadon. Mivel az ügyemet újra kellett tárgyalni, engem is Husztra hoztak. Az ügyvéd biztatott, akárcsak a babszemekkel jósoló rabtársnők: hamarosan kiszabadulok a börtönből.

Örömmel tértem vissza a cellába. Velem együtt örültek az örök is, fogolytársaim is. Reménykedve vártam a tárgyalást. Akkor szabadult egy cigánylány, vele üzentem haza: itt vagyok, hozzanak ruhát, csomagot.

Teltek-múltak a napok és én hiába vártam, reménykedtem: nem hívott engem tárgyalásra senki. Hogy ki akadályozta meg szabadlábra helyezésemet, nem tudom; hogy Moszkvában ártatlannak találtak, Huszton pedig bűnösnek, azt nem értem. Az otthoniak nem járhattak el az érdekemben, hiszen akkor már ők is börtönben voltak...

Kezdődött újra a kálváriám: vittek Munkácsra meg vissza, mert a vagonparancsnok nem akart átvenni. Végül bekerültem ismét a rabszállító tehervagonba. Mennem kellett volna vécére, lett volna rá idő is, mert az örök indulás előtt alaposan átvizsgálták a vagonokat, hogy minden rendben van-e. Ha szóltam volna nekik, elnézéssel lettek volna velem szemben, de én nem szóltam, mint ahogy soha nem mertem zaklatni senkit semmiféle kéréssel. Egyszer csak megjelent az őrség parancsnoka és a nevemet kiáltotta. Leereszkedtem a harmadik priccsről, nem tudva, miért szólít. Valaki tolmácsolta a szavait, amelyekből kiderült: az őrség parancsnoka nem más, mint a megölt határőrtestvér, aki meg akart ismerni engem, hogy bosszút álljon rajtam a testvéérért. Tulajdonképpen ezért is vett fel a vagonba. Látna azonban, hogy mennyire fiatal, félelemtől reszkető kislánnyal áll szemben, letett szándékáról. Biztatott, hogy ne féljek, de nem hittem neki. Halálos félelemben másztam vissza a priccsemre,

lefeküdtem és moccanni sem mertem. Közben a többi rabot kiengedték vécére, de én csak kuporogtam a vackomon, pedig egyre jobban feszített a szükség. Amikor a vonat elindult, nem bírtam tovább: belepisiltem a cipőmbé és kiöntöttem a kisablakon. Reggel nem fogadtam el az ennivalót, mert attól féltem, megmérgeznek. Lembergbe érkezve első utunk a fürdőbe vezetett. Újabb izgalom fogott el: Istenem, mit fognak megint ellopni tőlem, amíg a fürdőben vagyok? Aznap éhen feküdtem le, mert késő este már nem osztottak ennivalót. Reggel kaptunk valami lötytyöt, rávetettem magamat, de az éhségemet nem csillapította. Reggeli után minket, újoncokat munkára fogtak. A férfirabok szobáit – hatalmas termeket – kellett felsúrolnunk. Bizony elszédültem és összeestem, mert az ebédidő elmúlt, és még nem voltunk készen a munkával. Ekkor bevezettek a cellámba. Leültem a számomra kijelölt két deszkára és elgondolkoztam: mi lesz velem, odaveszett a szabadulás csalóka reménye, s csak ezután jön a neheze. Végre meghozták az ebédet, de abban nem volt köszönet. Amint behozták az ajtón, az egész terem megtelt fertelmes bűzzel. Odatették elébem is a levest. Megkavartam, és újra megcsapta orromat a bűzhullám. Rosszullét fogott el, háynyi kezdtem, de csak keserű epét. A többiek rám kiabáltak, hogy embereljem meg magamat, mert elveszem az étvágyukat. Meg akartak verni, pedig csak az étel volt bűdös. Már egy hónapja állandóan pacalt főztek, de persze nem tisztították meg tisztességesen, ezért mindenféle szaga volt. Több mint két hétig nem tudtam megenni ezt a levest, a kenyéradagomat osztottam be magamnak. Természetesen legyengültem, szobatársaim már azt hitték, elpusztulok. Amit nem is bántam volna, csakhogy megszűnjön a félelmem, véget érjenek szenvedéseim.

Az egyik éjszaka különös álmot láttam: az olajfák hegyén ültem határta-lan szomorúsággal eltelve, és egy szakállas öregember jelent meg mellettem, mondván: „Nagyon hosszú utat kell még megtenned és sok szenvedés vár rád; de bízzál bennem, megszabadulsz és betegségedből felépülsz. Mondd el a többieknek, hogy nem lesznek sokáig rabok; nézz a szemükbe és a tenyerükbe, olvasd ki, amit ott látsz, s mondd nekik bátran, mit látsz ott, mint a tükröben”.

Ébredés után elgondolkoztam: álmodtam-e, vagy mindez valóban megtörtént velem? Kora reggel volt, alig bírtam összeszedni magamat, hogy felülhessek. Szóltam a szomszédomnak, nézzen rám. „Ne félj – mondta –, még nem vagy sárgaságban”. Elmondtam neki, mit álmodtam, s amint közben rá-néztem, a szeméből kiolvastam: hamarosan szabadulni fog. Ezt meg is mondtam neki. Nagyon megörült és nagyon ígérte: ha valóban kiszabadul, küld majd nekem csomagot. „Nekem is van három gyermekem, és azt kívánom,

hogy te is épen, egészségesen kerülj haza” – mondta. A többiek felfigyeltek suttogásunkra és most már mindenki azt kívánta, hogy az ő szemükből is olvassam ki sorsuk alakulását. Megtettem. Előkerültek fejük alól a tarisznyák, adtak hálából ennivalót, kinek mije volt...

És mit ad Isten: eljött a nap, amikor nagyon sok rabtársnőm előtt megnyílt a börtön kapuja. A kiszabadultak megtartották ígéretüket: küldtek nekem kenyeret, héjában főtt krumplit. Ezekről lassacskán erőre kaptam, meggyógyultam. Vajon él-e még valaki egykori jótevőim közül?

A podkamenszki lágerben

Lembergől egy Podkamenszk nevű lágerbe vittek át, amely egy nagy dombon terült el. Valaha kolostor volt itt, az udvaron templom állt, és volt itt pékség is. Mivel zárt terület volt, alkalmasnak bizonyult börtönnek. Mi sem természetesebb, minthogy rengeteg embert tartottak itt fogva, s mind betegnek, vagy legalábbis legyengültnek tűnt. Legtöbbjük három éve ette a rabság keserű kenyerét. Iszonyatos látvány tárult elémm: a rabok keze-lába feldagadt, éppúgy szédelegtek, mint az őszi legyek. És ugyanúgy hullottak is, ezt a saját szememmel láttam. A konyhához közeli szemétdombon mindig láttam turkálókát: krumplihéjat, répadarabokat szedegettek, azt ették. Akadt köztük leprás is. Hozzám hasonló kiskorú – rajtam kívül – négy volt a lágerben. Minket nem vittek külső munkára, a konyhára osztottak be. Az volt a dolgunk, hogy az étkezdeben felmossuk az edényeket, és úgy általában rendet tartsunk. Nekünk mégis kevés élelem jutott; a munkás rabok után összeszedett edényeket kapartuk ki, egy kannába öntöttük a maradékot, és azt osztottuk el egymás közt. Fejenként egy-két deci leves ha jutott, ennyi volt a „kiegészítő” ételünk.

Egy napon kiütött a tifusz. Ekkor aratott csak igazán a halál kaszája: naponta tíz-tizenöt halott volt. A foglyok közt magyarok is voltak, tőlük halottam: nem győzik ásni a sírokat. Kiszállt egy bizottság, hogy megvizsgálja a járvány okát. Kiderítették, hogy a kolostor kútjának vize fertőzött volt. Nem csoda, hiszen a háború alatt mindenfélét beledobáltak, még a bebalzsamozott apácák tetemét is a kolostorból. A kutat lezárták, s amíg ki nem tisztították, valahonnan messziről, lajtos kocsival hozták a vizet a lágerünkbe. Abból azonban csak a konyhára jutott, mosakodásra, ivásra már nem. Hogy ivóvízhez jussunk, eleinte havat olvasztottunk, ám az idővel egyre mocskosabb lett, s mire megolvadt, szennyes lévé változott; nem mertünk inni belőle. Végül csak kitisztították a nagyon mély kutat, ám a járvány még sokáig tombolt. Csak a jó ég a megmondhatója, hány szegény rab pusztult el ebben a lágerben.

Később a foglyokórházba irányítottak takarítani. Több magyar nő volt velem, jóval idősebbek, akiket tiltott határátlépésért ítélték el. Reggelente az udvaron tartották a sorakozót, ilyenkor látszott, milyen sok fogoly sýnlődik a barakkokban. A nagyon súlyos betegek kívül mindenkinek meg kellett jelennie a sorakozón. A rabok között sok magyar katonatiszt volt, felfigyeltem rájuk, mert nagyon szépen beszéltek egymással, a rangjukon szólították egymást. Voltak hadnagyok, őrnagyok, még ezredes is. Mi nők

külön barakkokban voltunk, a férfiakkal csak a reggeli és esti létszámmellenőrzésen találkoztunk. Mind soványak, gyengék voltak, nagyon sajnáltam őket. Mindannyiukat dolgoztatták, de a munkahelyük messze volt, a rabkoszt pedig kevés, úgyhogy este, amikor megjöttek a munkából, alig álltak a lábukon.

A hadifogolykórháznak lengyel származású főorvosa volt, aki – úgy tűnt – megszánt engem, hiszen a pártfogásába vett. Még nem sokat beszéltem oroszul, hallgatólag is voltam, gyámoltalan, ő azonban ügyelt rám. Észrevettem, hogy rokonszenvet táplál a magyar hadifoglyok iránt, ezért egy alkalommal arra kértem, az egyik beteg magyar tisztet vegye be a kórházba. Dehogyan gondoltam arra, hogy ezért nekem majd meg kell fizetnem. Az orvos tizennyolc évvel idősebb volt nálam, úgyhogy én őt bácsinak néztem. Amikor azonban már sokadszor fordultam hozzá hasonló kéréssel, vagyis, hogy újabb és újabb foglyokat vegyen be a kórházba, megkímélve őket a mindennapi robottól, az orvos értésemre adta: valamit valamiért. Magyarán: segít a magyar foglyokon, ha én is kedves leszek őhozzá. Buta, fiatal lány voltam, alig tizenhat éves, rettenetes hónapokkal a hátam mögött, hát ráálltam: védtem én is az életemet. Dehogyan éreztem én szerelmet az orvos iránt; csak eltűrtem a közeledését.

A magyar tisztek bizonyára tudták, milyen árat fizetek az ő elhelyezésükért a kórházban. Nekem köszönhették a kórházi kedvezményeket, holott nem voltak ők betegek, csak nagyon gyengék. A kórházban a koszt is jobb volt, dolgozniuk sem kellett. A tisztek sajnáltak engem, de elfogadták a segítségemet. Azt mondták sokszor: „Te Böske, neked szobrot fognak állítani, annyi embert megmentettél a haláltól!”

A kórházban ugyanúgy dolgoztam, mint mások, hiszen megkövetelték a munkát, és azt el kellett végezni. Lägerünkben nagyon sok volt a tetű, de a betegek alsóruháját hamuból készített lúgos vízben főztük, így próbáltuk őket tisztán tartani. Persze nem értünk el sokat a ruhák kifőzésével, hiszen a szalmazsákokban is hemzsegték a tetvek. Egyszer aztán a lengyel orvos elégettette a szalmazsákokat, azok helyett újakat hozatott; ezután már nem zavarták betegeinket a vérszívók.

A rabkórházban néhány hónapot töltöttem el. Ezalatt az idő alatt „ismert” lettem, olyannyira, hogy bárkit kellett beíratni a kórházba, rögtön engem kerestek. Volt a betegek közt egy Koncz Kálmán nevű ezredes, aki sokszor emlegette a kisfiát, Tibikét. Ez az ember soha nem ült tétlenül: nagyon szép dohányzacskókat varrt, pedig ujjai igencsak fájtak a reumától. Hogy ő maga dohányzott-e, arra nem emlékszem, de tény: a hadifoglyok közt sok dohányos volt. Ezek képesek voltak elcserélni a kenyéradagjukat szívnivalóért. Sajnál-

tam őket, mert ha nem ettek, legyengültek. Minden ismerőszámot arra kértem, küldjön dohányt, és azt ezeknek a szenvedélyes dohányosoknak adtam.

A podkamenszki hónapok viszonylag békésen teltek el. Éltetett engem a tudat, hogy nem én szorulok segítségre, hanem én segítek másoknak. Ráadásul volt védelmezőm – az orvos –, aki megóvott a bajtól. Csak a szegény foglyokat sajnáltam, s amim volt, megosztottam velük.

Csakhogy az én nyugalmam nem tartott sokáig. Annyira tapasztalatlan voltam, hogy – ezt sem tudtam – terhes lettem. Mások vették észre rajtam, amikor már erősen látszott a terhesség. Amikor megtudtam, lélekben teljesen összetörtem. Arra gondoltam: Istenem, mi lesz velem, hiszen jószerivel csak a pusztaság van, és még gyermeket hozzak a világra? Haragudtam nagyon az orvosra: nem elég az én bajom, most még egy gyermeket is a nyakamba vegyek, félig magam is gyermekként?!

Amikor már nem lehetett eltitkolni a terhességemet, átvittek egy Lemberg környéki női lágerbe. Itt csupa terhes nő és kisgyermekes anya volt. Gyászos hangulatban vártam a szülést. Igaz, az orvos többször meglátogatott, hozott csomagot (néhány gyerekholmit), de én őt akkor már látni sem akartam. Magam is varrogattam lepedőből kisingeket, sapkát.

1948. október 4-én világra hoztam a gyermekemet. Fiú lett, a Sándor nevet adtam neki. A lágerben Alekszandrként tartották nyilván. A szülés nehéz volt, majdnem elvéreztem. Később, amikor kissé magamhoz jöttem, nem tudtam a kisfiamat szoptatni, mert nem volt tejem. A mellem bedagadt, hiszen nem tudtam, mit kell ilyenkor csinálni. Nem volt, aki kioktasson. Megoperáltak: a műtét nyoma ma is látszik a mellemen. A gyerek mellé dajkát fogadtam, hogy el ne pusztuljon szegényke. Egy orosz asszonynak bőven volt teje, ő szoptatta a gyermekemet. A műtét után, amikor úgy-ahogy magamhoz jöttem, elvállaltam mindenféle munkát, hogy meg tudjam tartani a dajkát. Végül a kenyéradagom felét adtam oda neki; csakhogy szoptassa a fiamat.

Ebben a lágerben keresett fel Jóska testvérem. Nem engedtek hozzá. Aztán sikerült valami módon lekenyereznie egy őrt, s akkor odaadták neki a kisfiamat. Hozott csomagot is, a gyerek pólyáján pedig beletett egy levelet, amelyben megírta, hogy este küsszak ki a szögesdróthoz, ott találkozunk. Úgy is lett: sikerült eljutnom odáig, de csak néhány szót váltottunk, miközben folyton rettegtünk és a tornyot figyeltük, nem vesz-e észre a katona.

Szibéria felé

Egyéves lehetett a kisfiam, már mindent megevett, járni viszont még nem tudott, amikor összeszedték a kisgyermekes anyákat és vonatra ültették őket. Azt mondták, Szibériába visznek bennünket. Ugyanolyan marhavagonba kerültem, mint amilyenben ide érkeztem. Mennyit sírtunk útközben, találgatva, hova is, mire is visznek bennünket, miféle körülmények közé kerülünk. Talán csak az egy jó Isten ügyelt ránk odafent, idelent aligha voltunk fontosak bárkinek is. Kezdődött minden előlről: éjszaka utaztunk, nappal valamilyen holtvágányon vesztegeltünk. Hol, miféle tájakon haladtunk át, nem tudom; a szűk kisablakon ezt nem lehetett megállapítani. Ha pedig megérkeztünk valamelyik állomásra, vagonunkat azonnal lekapcsolták a szerelvényről, így feliratot és embereket sem láthattunk. Amikor éjszakaként zakatolt velünk a vonat, csak a váltók csattogása jelezte, hogy állomásokon haladunk át. A vonat egyébként annyira rozoga volt, hogy egy ízben vagonunk egyik oldalán kihulltak a deszkák. Akár el is szökhettem volna, de ugyan hová, merre – karomban a gyermekkel?!

Két teljes hónapba telt, amíg megérkeztünk Vorkuta megyébe, ahol egy elosztólágerbe kerültünk. Ekkorra nagyon legyengültünk, a gyerekek is; mi több, az úton halottunk is volt. Az elosztólágerben egy magyar főhadnagy volt az orvos. A nevemet hallva rögtön mondta: hadifoglyok beszéltek nekí rólam, s örül, hogy megismerhetett. Azt is tudatta velem, hogy az itteni kórházban találkozhatok nagybátyámmal, Mandrik Gyulával. Gyula bátyámra úgy emlékeztem, mint derék, szép szál férfira. Őt azért ítélték el huszonöt évre, mert a magyarok alatt leventeparancsnok és főjegyző volt Visken. Amikor a lágerben találkoztunk, alig ismertem meg: az egykor szép szál ember iszonyúan sovány volt, testsúlya nem érte el az 55 kilót. Azt mondta nekem: „Ha egy-két évvel ezelőtt láttál volna, amikor csak 45 kiló voltam”. Megtudtam tőle, hogy már a végét járta, amikor bekerült a kórházba. Meggyógyult, tíz kilót visszahízott. A konyhán maradt, szakácsnak. A német hadifoglyoknak főzött. Volt miről beszélgetni: felemlgettük az otthoniakat, sanyarú sorsunkat. Nagybátyám váltig hajtogatta, hogy eljön egyszer az az idő, amikor kiderül ártatlanságunk. Ő is hallott már rólam azoktól a magyar hadifoglyoktól, akiket Lembergől szintén ide vetett balsorsuk. Találkozásunk örömére ő maga készített számomra egy ebédet: krumplit sütött fáradt olajban... A szegény német foglyok is ezt ették, bátyám jót akart nekem tenni, de annak a „lakomának” nagyon szomorú következménye lett. Minket ugyanis megint

vonatra raktak, és tovább vittek, engem pedig – már a vagonban – elkapott a gyomorgörcs, de annyira, hogy elvesztettem az eszméletem. A vonat azonban csak másnap állt meg egy állomáson. Kiraktak bennünket egy hideg, fűtetlen állomásépületbe. Velem és a gyermekemmel senki nem törődött. Négykézláb, óriási erőfeszítéssel tudtam kivonszolni magamat az illemhelyre. Az egyik katona segített felállni. Arra kértem az Urat, vessen már véget szenvedéseimnek, de aztán eszembe jutott szegény kisfiam: ugyan mi lenne vele nélkülem?

A hideg váróteremben virradt ránk a nap. Akkor láttuk, a teremnek ajtaja sincs. Aztán pőrekocsikból álló szerelvény futott be az állomásra. A gyermekeket elszedték tőlünk. A többi anya sírt, nekem annyi erőm se volt, hogy tiltakozni próbáljak. Aztán felzavartak bennünket a nyitott vagonokra, és utaztunk egész nap és éjszaka, étlen-szomjan. Közben engem elkapott a tifusz. Hasmenés gyötört, de csak véres víz ment tőlem. Éjszaka megérkeztünk valahová, elkülönítettek egy zárkába. Háromóránként kaptam az injekciókat. Tíz nap elteltével javult az állapotom. Rögtön azt kérdeztem, hol a kisfiam. Azt felelték, ne nyugtalankodjak, jó helyen van, gondját viselik. Egyedül voltam a teremben, az ennivalót egy kis ablakon adták be, az orvos is bekötött szájjal vizsgált. Két hónapig voltam itt, s amikor már erőre kaptam, kiengedtek ugyan a szobából, de nem vittek a többiekkel fairtásra, csak a láger területén dolgoztattak. Amikor azonban igazán felerősödtem, a többi anyával nekem is mennem kellett erdőt irtani.

Női láger volt ez, valahol Szibériában. Ma sem tudom, pontosan hol. A korábbiakhoz képest annyi különbség volt, hogy ha jól viselkedtünk, évente kétszer írhattunk haza levelet; de azokon csak tábori számok szerepeltek rendes cím helyett. Hogy volt-e egyáltalán polgári lakosság a közelben, azt nem tudom, de az tény, hogy őreinken kívül senki emberfiával nem találkoztunk.

Lassan hozzászoktam a nehéz munkához. Úgy fűrészeltem társaimmal a fát mintha mindig azt csináltam volna. A gyerekeinkről nem tudtunk semmit, ám az őreink bíztattak: ha teljesítjük a normát, kéthetente egyszer megengedik, hogy találkozhassunk velük. Ez az ígéret adott erőt a munkához. Ám hiába telt el két hét, a gyerekekről még csak hírt sem kaptunk, nem láthattuk volna őket. Igaz, betegségem után két napig képtelen voltam teljesíteni a normát, s akkor még azt hittem, emiatt nem láthatom a fiamat. Aztán egyszer jobban igyekeztem, akár hason csúszva is fűrészeltem, s ha kellett, raktam halomba a fát rabtársaimmal együtt. Meg kell mondjam, hatalmas szálfák voltak azok. Eltelt újabb két hét, de a gyermekeknek se hírük, se hamvuk. Kiderült, hogy már korábban máshová szállították őket, minket csak

hitegettek az őrünk... Az anyák sírtak, megtagadták a munkát, de nem értek el vele semmit; éjszakára fogdába zárták, nappal pedig ugyanúgy kihajtották őket is munkára, mint a többieket. Kétségbeesett jajveszékelésüket hallgatva arra gondoltam: nekik csak hónapjaik vannak hátra a büntetésből, miközben nekem úgy tűnt, egész életemet itt, idegen rabként kell leélnem. Meghúztam magamat, és minden erőmet megfeszítve dolgoztam, nehogy megbüntessenek és még rosszabb helyre vigyenek.

Az örök szüntelenül éreztették velünk, hogy a munkán kívül semmihez sincs jogunk. Az otthoniakról semmit sem tudtam. Írtam haza, de nem kaptam választ, s gyakran azon rágódtam, kapok-e egyáltalán. Hiszen – tűnődtem – mire ideérne a válasz, máshová visznek. Megtapasztalhattam, hogy nem maradtunk sokáig egy helyen. Szibéria igen nagy, sok benne a láger, s hogy hányat jártam meg azok közül, csak Isten a megmondhatója. Legalább a fiamtól ne fosztottak volna meg: őrá gondoltam éjjel és nappal. A hazaküldött levélben arra kértem az otthoniakat, kerestessék kisfiamat a Vörös-keresztben keresztül. Imádkoztam, a hit tartotta bennem a lelket. Annyira nekiadtam magamat a munkának, hogy még dicséretet is kaptam, mert túlteljesítettem a normát. Persze rám fért az a kanálnyi kása, amit az adagon felül adtak a norma túlteljesítéséért. Úgy ettük azt a semmilyen ízű kását, mint a legfinomabb étket, s amíg kidolgoztunk az irtáson – nemegyszer sárban-latyakban, télen méteres hóban, 30-40 fokok hidegben, éhesen – folyton arra gondoltunk, a kanálnyi pluszkására.

Egy ízben a lágerbe visszatérve megtudtuk, a szakácsnő beleejtette a petróleumlámpát a kásába; a petróleum belefolyt, a lámpaüveg beletörött, de más ennivaló nem volt. Azt mondták: vagy megesszük azt, ami van, vagy éhen maradunk. Volt olyan rab, aki nem ette meg. Én aznap jól rádolgoztam a munkán, nekem dupla adag járt. Sopánkodtam: „Jaj, milyen szerencsétlen vagyok, édesden meg sem ehetem a kiérdemelt adagomat”. Mindegy: megettem. Azt hittem, meghalok tőle, s végre megszabadulok szenvedéseimtől. Ám semmi bajom nem lett, csak a petróleum íze járt fel a gyomromból néhány napig.

A napok egyhangúan teltek. Örökös munka, reggelente sorakozó, kihajtottak az irtásra, este vissza a barakkokba. Egész nap senkihez nem szóltam, csak dolgoztam. Egyébként is csupán annyit beszélt mindenki, amennyit muszáj volt. A szálfák végeit két nő fogta – nekem általában a neheze, a közepe jutott –, s így erőlködünk, hogy felhúzzuk a többire. Az öltözőnkün télen vattanadrág, vattakabát – pufajka –, azon felül a buslat, ami tulajdonképpen szintén vattázott kabátféle volt és befödte egész testünket. Csakhogy nem-

igen lehetett benne mozogni, ezért munka közben levetettük, még húszfokos fagyban is. A lábunkon „valenki”, azaz halinacsizma volt, kalucsnival, a nagy hóban mégis átázott mindennap, esténként szárítgattuk, hogy másnap fel tudjuk venni és meg ne fagyjon a lábunk.

Egyszer a szálfá végét tartó asszony elengedte a rönköt és az a lábamra zuhant, pontosabban a valenkimre, mert szerencsére idejében kirántottam belőle a lábamat. Ha ügyetlenebb lettem volna, rázuhan a nehéz rönk, és nekem végem. A nagy hóban alig találtuk meg a valenkit. Hideg volt akkor is, s én jó ideig mezítláb toporogtam a hóban. Estére be is lázasodtam. Ilyen esetben – ha a fogolynak láza volt – gyengélkedőre lehetett menni, vagy beírtak a kórházba; ám ha a fogoly láztalanul betegedett meg, menten ráfogták, hogy szimulál, és büntetést kapott.

Havonta külön is nagy szenvedést okozott számomra a menstruáció. Már két nappal előtte rosszullét fogott el: a hasam majd leszakadt a fájdalomtól, kivert a hideg veríték, elgyengültem, lépni sem bírtam, összerogytam. Az ilyenkor átélt kínokat a szülési fájdalmakhoz lehetett hasonlítani; tán még azoktól is rosszabbak voltak. Egy ízben el is ájultam a munkán. Bevittek a klinikára, de mert lázam nem volt, azt mondták: nincs semmi bajom, mehetek vissza dolgozni. Amikor másodszor lettem odakint rosszul, újra bevittek, és egy német orvos akart megvizsgálni. Nem tudtam, ő is rab volt-e, csak valószínűsíthettem, hogy hadifogolyként dolgozott a kórházban. Nem akartam, hogy megvizsgáljon. Ezért nagyon leszidott: „Maga hogy lehet ennyire buta asszony!? Ha nem engedi megvizsgálni magát, menjen vissza, pusztuljon el!”

Bevallom: nagyon szégyenlős voltam és vagyok ma is, ezért húzódoztam a vizsgálatától. Amikor mégiscsak megtörtént, a német orvos megállapította, illetve elismerte: nekem valóban nagy fájdalmakat okoz a menstruáció. Tíz napon át tartott bent a kórházban és elintézte, hogy ezután a menstruációm idejére, azaz egy hétre felmentenek a kinti munkából, még egy kis vattát is adnak. E célból felírta a nevemet valamilyen listára. Úgy is lett. Nem hagytak ugyan pihenni, ilyenkor a konyhára küldtek dolgozni. Fagyos krumplit kellett hámoznom. A napi norma fejenként három zsák krumpli meghámozása volt. Nem bántam, mert legalább ülhettem egész nap, ez is óriási könnyebbség volt számomra. Nem lehetett rám panasz, a normát naponta teljesítettem.

A szibériai lágerekben senkivel nem barátkoztam össze. Sokszor azt sem tudtam, ki az ágy-, azaz priccsszomszédom. Kora reggeltől sötétedésig dolgoztunk: reggelente még csak a hó világított, amikor ötösével felsorakoztatnak és hajtottak ki az erdőre, s mire munka végeztével visszagyalogtunk a

lágérbe, sötét este volt. Évente négyszer, az állami ünnepeken és újévkor volt szabadnapunk. Vasárnaponként is robotoltunk.

Az étkezdében havonta egyszer filmet vetítettek. Ilyenkor már a lágér kapujában kiáltották: mozi van! Az oroszok futottak filmet nézni, még enni sem kellett nekik. Én soha nem néztem meg egy filmet sem. Futottam a barakkomba, megettem szegényes vacsorámat, s ha éreztem hozzá magamban még erőt, a másnapi munkára készültem: összevarrogattam szakadozott holmimat, kimostam a ruhámat, amit csak úgy tudtam megszáritani, hogy szépen összehajtogatva éjszakára magam alá tettem. Testem melegétől reggelre megszáradt. Holmijainkra nagyon vigyázni kellett, mert bárminek könnyen lába kelt.

Valahányszor új lágérbe kerültem, mindig érdeklődtem, vannak-e ott magyarok. Sok magyarral összehozott a sors, de huzamosabb ideig egyikükkel sem lehettem együtt.

Most, e sorokat írva eszembe jut Rimik Ida. Kárpátaljai volt ő is, valamelyik szibériai lágérben dolgoztunk együtt néhány hónapig. A civil életben pénztáros volt, hiányt fedeztek fel nála, és ezért tizenöt évet kapott. Férjétől, két kisgyermekétől szakította el az ítélet. Fényképet is őrzök róla. Szegény asszony, búskomorságba esett, napokon át egy szót sem szólt. Hogy mi történt vele, mikor szabadult, él-e még valahol, nem tudom.

Több évet töltöttem el a vorkutai női lágerekben is. Valamilyen ünnepnapon, talán újévkor érkezünk meg, nem vittek rögtön munkára, ezért egyből végigjártam az összes barakkot, magyarokat keresve. Az egyik hatalmas barakkban ráakadtam egy idős asszonyra. Nem tudom, hány éves lehetett, én nagyanyám korabelinek néztem. Pedig élettörténetét megismerve bizony nem lehetett több 40-45 évesnél.

Az idős, munkaképtelen rabok külön barakkban laktak. Ez hatalmas, hosszú építmény volt, benne emeletes priccsek. Itt találtam rá a dunántúli nénire. Harmadszor ült akkor, s azt hiszem, büntetése ezúttal életfogytiglanra szólt. Jól beszélt oroszul, tulajdonképpen véletlenül derült ki, hogy magyar. Megismerkedésünk után többször beszöktem hozzá. Beszélgettünk. Persze a lágér területén nem volt szabad mászkálni; csak lopva a falak mellett oszva sikerült beszökni hozzá. A nevére nem emlékszem. Sok név kihullott az emlékezetemből. Nem csoda, hiszen annyi betegségen mentem keresztül, közte két agyrázkódáson. A mindennapi munka miatt nem sokszor sikerült beszélni vele, mármint a nénivel. De ahhoz épp eleget, hogy elmondja egész élettörténetét.

Fiatal tanítónő volt, amikor szülei tiltása ellenére férjhez ment egy kommunista érzelmű építészmérnökhöz. A harmincas években átszöktek a Szovjetunióba, itt azonban – kémkedés vádjával – csakhamar elítélték őket. A férje levelet írt Sztálinnak: ő ártatlan, és építészként azért jött a Szovjetunióba, hogy itt dolgozhasson. Lesújtó választ kapott: felejtse el Sztálin címét, többé ne írogasson; mert kommunisták vannak itt bőven, nekik pedig ott kellett volna maradniuk, ahol születtek. A férjet mégiscsak szabadon engedték, ő azonban addig nem volt hajlandó dolgozni, amíg a feleségét börtönben tartják, így az asszonyt is szabadlábra helyezték. Moszkva közelében laktak, úgy száz kilométernyire a fővárostól. Férje a szakmájában dolgozott, az asszony pedig óvodai nevelőnőként. A Moszkva folyó egyik hídját a férj tervezte meg, és az építkezést is ő irányította. Ez a híd hasonlít a budapesti Lánchídra, valahol talán utána lehetne nézni, ki is volt a tervezője.

A háború után meghívták őket egy bankettre. Az asszonynak nem volt kedve elmenni. A láger után nemigen érezték már ők jól magukat az idegen országban. A lakásukon is csak suttogva beszélgettek egymással, folytonos félelemben éltek. A bankettre szóló meghívás sem jelentett jót számukra. Mert ha nem mennek el, abból baj lehet. Végül csak elmentek. A férj talán ivott némi szeszt, mert valaki előtt elszólta magát. Azt találta mondani, jobb lett volna nekik Magyarországon maradniuk. Amikor hazamentek a bankettől, házuk előtt már ott állt a „csornij voron”, azaz a fekete kocs. Vártak rájuk. Annyit még megengedtek nekik, hogy bemenjenek a házba és néhány holmit összecsomagoljanak. Már tudták, mi vár rájuk. Elvitték és 10-10 évre ítélték őket. Az asszony női lágerbe került. A férjéről sokáig nem tudott semmit, levelet nem kapott tőle. Amikor megpróbált tudakozódni utána, azt a választ kapta: a férje már nem él. Akkor az asszony összeroppant, de előtte még kitört belőle a harag. Azt kiabálta: „Gyilkosok, mit tettetek velem, ti öltétek meg!” Éppen emiatt ítélték el harmadszor is, most már életfogytiglanra. Amikor megismertem, már nagyon gyenge volt, végére is csak segítséggel tudott kimenni: vezetni kellett, mert a látása is megromlott. Nyomorúságos kenyér-adagját adta oda társainak, hogy segítsenek rajta, vezessék oda a barakk másik végében lévő parásához. Ez a barakk csupa öreg, beteg, javarészt magatehetetlen asszony lakhelye volt a lágerben.

A dunántúli nénivel nagyon összemelegedtünk. Micsoda élete volt szegénynek – megesett a szívem rajta. No meg úgy éreztem, mintha az ő személyében a nagyanyám lett volna mellettem. A nemezcizmáját nekem adta, hisz a barakkban nem volt szüksége rá. Ettől kezdve váltani tudtam a saját, gyak-

ran átnedvesedett lábbelimet. Kesztyűt is kaptam tőle. Nem akart ő már az élettől semmit. Akkor mondogatta: nem bánja, ha meghal, mert hiába engednék haza, ugyan hová, kihez menne? Itt legalább ráhúzzák a fekete földet...

Csak annyit tehettem érte, hogy amikor tudtam, beszöktem hozzá beszélgetni. A másik magyar, akivel találkoztam, idős férfi volt. Még az első világháború idején maradhatott itt. Nem a közös barakkban lakott, egy rak-társzerű épület egyik kis helyiségében húzta meg magát, egyedül. A lágerben azt beszélték róla, büntetését rég letöltötte, de itt maradt, mert nem volt hová mennie. Ősz, torzonborz szakálla nőtt, soha nem beszélt senkivel. Talán nem is volt már tiszta az elméje. Akkor figyeltem fel rá, amikor egy ízben a közlemben csoszogva megsiklott és elkáromkodta magát – magyarul. Szép, tiszta magyarsággal. Meglepődve kérdeztem tőle: „Maga magyar? Hová való? Kárpátjai?” Csak bámult rám. Többször el kellett ismételnem, amíg felfogta, mit kérdezek tőle. Akkor azt felelte: „Nem vagyok én sehova való. Én már csak a sírba való vagyok”.

Talán azt is elfelejtette, hol született? – gondoltam. És elszorult a szívem a gondolattól: hasonló sors vár rám is?!

Vorkután nagyon sokáig dolgoztam a máriaüveg szeletelésén. A „szijudát” – így nevezték – ott helyben bányászták, s mi, rabok hasítottuk szét vaslemez-zel. Ez az anyag fényes fehér és zöld színben játszott. Cigarettapapír vékonyságú lemezekre kellett hasogatni, s ez a munka nagy ügyességet kívánt. Minden rab kapott egy papírzacskót, rajta a saját nevével, merthogy ezt a munkát is normára kellett csinálni. Az anyag nagyon törekeny volt, óvatosan kellett bánnunk vele. Különböző méretben dolgoztunk, s annál jobb volt a munka, minél nagyobb méretű lemezeket tudtunk hasítani. Az én munkám mindig jó minőségű volt, sokszor túlteljesítettem a normát, a nevem mindig a dicsérettáblán. Persze, igyekeztem nagyon, hogy el ne küldjenek innen, mert itt fedél alatt dolgoztunk, nem a szabad ég alatt, dermesztő fagyban, szélviharban.

Bizonyára sokáig itt maradhattam volna, de a máriaüveg pora ártott a tüdőmnek, sőt a hajam is ritkulni, hullni kezdett. Belázasodtam, a kórházban kikezeltek, majd visszakerültem a máriaüveg-feldolgozáshoz. Amikor ismét csak megbetegedtem, belátták: a „szljuda” pora lehet ártalmas számomra, ezért többé nem vittek vissza erre a munkára.

A napok egyhangúsága változatlan maradt. Hónapra hónap, évre év, de a foglyok sorsa reménytelenül szomorú volt, csak a munkából állt. Napi tizenkét órát dolgoztunk. Szabadulásra semmi remény nem volt, óreink belénk verték: innen nem szabadultok, rabságotok örökké tart! Vagyis: amíg az életünk.

Bármilyen munkára osztottak be, mindenütt túlteljesítettem a normát. Azért igyekeztem, hogy ne kerüljek rosszabb helyre és megússzam a büntetéseket. Merthogy azt itt könnyen osztogatták. A női lágerrek mindenütt magas kőfallal voltak elkerítve a férfiakétól. Tulajdonképpen csak akkor láttam férfiakat, amikor kórházba kerültem; nem számítva őreinket, akik a munkába és munkából kísérték bennünket. Ők azonban a láger területére nem jöttek be. A lágerzóna fölött állt a magas őrtorony, abban éjjel-nappal fegyveres őrök ültek. Éjszaka fényszórókkal világították be a láger területét. A zónahatárhoz még csak közeledni sem volt szabad: akik a szögesdrót közelébe merészkedtek, azokra figyelmeztetés nélkül rálőttek. A lágerben megpróbáltam feljegyzéseket készíteni. Találtam hozzá csomagolópapírt és egy tintaceruza csonkját. Írtam verseket, rögzítettem a napi eseményeket, aztán rejtegettem az írást, amíg a papír el nem rongyolódott, olvashatatlanná nem vált. Amúgy sem maradhattott volna meg semmiféle feljegyzés azokról az időkről: amint új lágerbe vittek, holmijainkat rögtön átkutatták, minden ilyesmit elszedtek tőlünk.

Száműzetésben

Az utolsó láger, amit megjártam, Vorkutától ezer kilométernyire volt. Jött a „szabadulás”, azaz a száműzetés, amitől a foglyok még jobban féltek, mint a lágertől.

Minket, száműzötteket traktorral, szánnal és vonattal szállítottak el a lágerből. Két hónapot töltöttem egy gyűjtőhelyen. Itt már a rabok nem voltak elkülönítve nemek szerint: egész családok is együtt maradtak. Itt találkoztam ismét magyar hadifoglyokkal, akik ugyancsak szabadulásukat várták. A magyarországi illetőségűeket nem küldték száműzetésbe, nekik a lágereken kellett kivárniuk szabadulásuk napját.

Krasznójarszkban összeismerkedtem egy fehérorosz kitelepített családdal. Nagyon rendesek voltak hozzám. Nem emlékszem, hány hónapot töltöttünk együtt. Rájuk is száműzetés várt. Megbeszéltük, hogy ha csak egyetlen mód van rá, együtt maradunk. Így is történt. Vonattal utaztunk Kanszkig, onnan nyitott teherautón Abanig. Itt családoknál helyeztek el bennünket. A padlón aludtunk, majd még egy teljes napon át utaztunk, ezúttal traktoron, mert a nagy hóban másféle jármű nem közlekedhetett. Egy Zimnik nevű szibériai faluban kötöttünk ki, ez lett az én száműzetésem színhelye, s a fehérorosz családé is. Azt mondták akkor, ezentúl saját magunkat kell ellátni, s úgy rendezkedjünk be, hogy életünk végéig itt maradunk.

A fehérorosz családdal, vagyis hatodmagammal kaptunk egy szobát a szibériai családtól. A szobáért fizetni kellett. Két ágy volt benne és egy kis dobkályha. A házigazdáknak seregnyi gyerekük volt. A megélhetéshez kaptunk némi előleget, amit természetesen le kellett dolgoznunk. Először egy vödör krumplit vettem és egy üveg olajat, hogy legyen mit enni. A fehérorosz asszonyt Maruszjának hívták, három gyermekével és apósával érkezett ide. Vásárolt ő is krumplit, káposztát, ezenkívül magukkal hoztak ötven kilónyi rozst, azt kézi erővel úgy-ahogy megőrlöttük, és abból főztünk. A simára őrlt rozslisztből palacsintasütőben mártást készítettünk: a lisztre néhány csepp olajat öntöttünk, megpirítottuk és vízzel felfőztük. Ebbe mártogattuk a héjában megfőzött, utólag meghámozott krumplit. A hosszú lágerévek és a kincstári koszt után ez volt az első szabad vacsorám. És nagyon finom volt, csak lett volna belőle bőven!

Ezt ették fehérorosz barátaim is: a gyerekek és a nyolcvan esztendőes após is, aki állandóan sírt, felpanaszolva a jó Istennek, miért bünteti őt ártatlanul. Hónapok óta ismertem őket, de soha nem kérdeztem meg, miért sújtották

száműzetéssel az egész családot. Itt a száműzetésben, amikor már együtt laktunk, apránként minden lényegeset elmondtak magukról.

A háború kitörésekor Maruszja férjét behívták a hadseregbe. Egyenesen a frontra került. Pár hónap múlva Maruszját hivatalosan értesítették: férje hősi halált halt. A három árva gyerek után segélyt kaptak. Aztán vége lett a háborúnak, s egy napon Maruszjáék házában nyomozók jelentek meg. Felkutatták a házat, elővették az öregembert: vallatták, hol rejtegeti a fiát, mit tud róla, adja elő! Szegény öreg, hiába mutatta a fia haláláról szóló értesítést, nem hittek neki. „A fia hazaáruló – mondták –, megadta magát a németeknek, hadifogságba került, és azok a nép ellenségei”. Az öregot lökdösték, megfenyegették: úgy is mindent be fog vallani. Egy órát adtak a családnak arra, hogy összeszedjenek valami holmit, már vitték is őket, arra sem hagyva időt, hogy a szomszédoktól elbúcsúzzanak. Ott kellett hagyniuk a házukat, jószágaikat. A gyerekekkel együtt kitelepítették őket Szibériába.

Történetüket hallgatva csak arra gondolhattam: ugyanúgy ártatlanul szenvedtek ők is, mint ahogy én az apám bűnéért, aki haragjában bosszút állt miattam a határőrtiszt gaztettéért.

Zimnik környékén nagyon zord volt a tél. A hó helyenként több méter vastagságban borította a földet, csak síléceken lehetett közlekedni. Nem számított: mindennap menni kellett dolgozni, hogy a norma meglegyen és fizetést kapjunk. Itt valóban senki nem törődött velünk. Ha volt pénzünk, vásároltunk ennivalót, s ha nem lett volna, mehattünk volna koldulni. Pénz hiányában még a házból is kivettek volna bennünket. Magunknak kell gondoskodnunk mindenről: lakást bérelni, fát beszerezni, élelmet vásárolni. Egyetlen rendes ruhadarabom nem volt, ráadásul se ágyneműm, se takaróm. Párnaként egy pufajka szolgált, szalmán feküdtem és busláttal takaróztam. A pufajkát és a buslátot magyar hadifogolytisztektől kaptam Krasznajarszkban. Szegények, ideadták utolsó meleg holmijaikat is, mert tudták, szükségem lesz rá a száműzetésben. Az egyik debreceni volt, ideadta a címet is azzal a kéréssel, hogy ha írok haza levelet, kérjem hozzátartozóimat, Kárpátjáról valami módon értesítsék az édesanyját, hogy a fia él. Pistának hívták, a vezetéknevére nem emlékszem. A másik tisztet Bélának hívták, ő budapesti volt. Nagyon szépen rajzolt, erre jól emlékszem. Utólag, már a száműzetésben is csak halálával gondoltam rájuk. Hányszor elgondoltam: mi lenne velem a tőlük kapott meleg holmik nélkül. Pedig a vatkabátok csak addig melegítettek igazán, amíg ki nem mostam azokat; aztán már átfújta rajtuk a szél. És hiába próbáltam vigyázni rájuk, csak bepiszkolódtak, hiszen nappal viseltem a pufajkát, éjjel pedig busláttal takaróztam.

A száműzetés kezdetén írtam haza levelet, és attól kezdve naponta vártam a választ. Sejtelmem sem volt az otthoni állapotokról. Sokszor elgondoltam: élnek-e hozzátartozóim, vagy már meghaltak, elfelejtettek engem? Megírtam, milyen nélkülözések közepette élek, s hogy otthoni segítségre számítok. Kértem az otthoniakat, próbálják megkeresetni a fiamat. A lágerből csak a kifogástalan viselkedésük írhattak haza levelet, évente kétszer. Megtettem én is, de mire választ kaphattam volna, már más lágerbe vetett a sors, a leveleket pedig – ha egyáltalán jött levél – nem küldték utánunk. Itt, a száműzetésben minden nap azzal mentem haza az erdőből: hozott-e a postás választ levelemre? Sokáig nem kaptam se csomagot, se levelet. Végre egy napon szólt a postás: csomagom van, menjek érte a postára. Este kaptam a hírt, a főposta tőlünk 15 kilométerre volt, s nekem engedélyt kellett volna kérnem a falu elhagyására. Este lévén, ez már lehetetlen volt. Az izgalomtól egész éjjel virrasztottam, töprengtem: vajon ki írt nekem és mi van az otthoniakkal?

Már kora reggel megjelentem a parancsnokságon engedélyért, de nem volt szerencsém: a parancsnok aznap nem volt bent, elutazott valahová. Azt tanácsolták, várjak másnapig, csak hogy én már azelőtt nap elkérezkedtem a munkából, nem mehettem dolgozni. De ugyan kinek panaszkodhattam volna? Elindultam a postára engedély nélkül, gyalogosan. Tavaszodott, olvadt a hó, az út sáros és gödrös volt, tulajdonképpen azt sem tudtam, merre kell mennem, de vitt a lábam és az ösztöneim. Tíz év után most először éreztem igazán szabadnak és boldognak magamat. Nem tévedtem el, megérkeztem a járási székhelyre, megtaláltam a postát, odaadtam a szelvényt a postafőnöknek. „Hol az engedély!? – ripakodott rám. – Hogy merészelt maga idejönni?”

Ezt hallván, minden erő kiszállt belőlem, összerogytam. A kórházban tértem magamhoz. A főorvos faggatott: ki vagyok, mikor kerültem ide, de a nyelvem mintha megbénult volna, egy szót sem tudtam válaszolni. Nyugtattott: ki vagyok merülve, pihenjek. Adott injekciót. Tizenöt napig feküdtem a kórházban félig eszméletlenül, tehetetlenül. Később a főorvos elmondta, belügyisek naponta érdeklődtek felőlem. Attól tartottak, megszököm. Fogalmam sincs, hogyan képzeltek ilyet, hiszen jártányi erőm sem volt, ráadásul pénz nélkül nem juthattam volna messzire. Rimámkodtam a főorvosnak: vigyenek vissza a lágerbe, vagy lőjenek agyon, csak legyen már vége szenvedéseimnek. Amikor javult az állapotom, bejöttek a belügyisek és figyelmeztettek: engedély nélkül többé el ne kóborogjak, mert baj lesz. Akkor fogadtam meg magamban, hogy véget vetek életemnek. Megelégtettem az örökös félelmet, rettegést, fenyegetettséget.

Összegyűjtöttem az altatótablettákat, s egy hajnalon egyszerre beszedtem egy maréknyit. Elég volt hozzá egyetlen pohár víz. Arra gondoltam, kisfiamat felnevelik a testvéreim, engem pedig talán csak a főorvos fog sajnálni. Kissé szédelegve visszamentem a helyemre, lefeküdtem és elaludtam. Ennyire emlékszem. Az intenzív osztályon tértem magamhoz. Homályosan érzékeltem a kórterem falait. Valaki megszólalt a fejem fölött: „Hála Istennek, élni fog, úgy rendeltetett!”

Soha többé nem adtak a kezembe gyógyszert. Azonnal, az orvos vagy a nővér szemeláttára be kellett vennem, addig nem hagytak magamra. Később próbáltak faggatni, miért tettem, honnan szereztem a sok altatót, ki adta, stb. Csakhogy tőlem nem tudtak meg semmit. Azt hajtogattam csupán, hogy én vagyok a hibás. Visszakerülve régi helyemre a kórteremben, a szomszéd ágyon fekvő beteg asszony elmondta, majdnem örökre elaludtam. Vizitkor figyelt fel rám a főorvos. Kérdezte a többiektől, én reggeliztem-e már. Ők persze igazat válaszoltak: engem aznap még nem láttak ébren. Ekkor megmozdított, s én már egybe mozogtam. Vittek azonnal az intenzív osztályra. Valóban, ha az orvos nem látja gyanúsnak alvásomat, meghaltam volna. Ágyszomszédom sírva mondta: ugyan miért tettem ilyet, hát úgyis meg kell majd halni, ne adjuk oda életünket az ördögnek. Válasz nélkül hagytam.

Teltek a napok, felépültem. Kiírtak a kórházból. A főorvos előkerített valahonnan egy terepjáró autót, az vitt el a főpostára a csomagomért és onnan a szállásra, ahol laktam és dolgoztam. Már útközben kibontottam a csomagot. Leginkább az érdekelt, van-e benne levél. Volt...

Arról fogalmam sem lehetett, mi vár rám a szálláson. Aggódva gondoltam arra, vajon nem mondták-e fel a lakást, hiszen a kórházi kezelés alatt nem fizettem lakbért. Amikor megérkeztünk, éppen csak köszönetét mondtam a sofőrnek és máris siettem a házba. Akkor láttam: Maruszja apósa kiterítve. Sírt mindenki. Letettem a csomagot és kimentem, hogy végre elolvashassam a csomagban talált levelet. Remegő kézzel bontottam fel nagyanyám levelét. Öreges írását olvasva könnyektől homályosult el a szemem. Ennyi idő alatt elszoktam a magyar betűktől, alig tudtam kiböngözni a sűrűn teleírt nyolc oldalt. Nagyanyám megírta, hogy a fiamat kerestették a Vöröskereszt segítségével, írtak Moszkvába is. Kiderült: ő, szegény nagyanyám is ült három évet, nagyapám még mindig börtönben, s a család összes vagyonát elvették, nagyanyám is a rokonoknál húzta meg magát. Ők, a rokonok adták össze azt a holmit is, amit csomagban küldött nekem: paplanhuzatot, két lepedőt, két párnahuzatot – gondoltam, megtömöm szalmával –, szvettert, két ruhát,

ingeket, alsóneműt. Kevés pénzt is találtam a csomagban elrejtve, nagyanyám megírta, hol keressem.

Szegény nagymama, min mehetett keresztül a lágerben – gondoltam. Mennyire, jószágos volt mindig, megesett szíve a szegényeken. Édesanyámat, egyetlen leányát eltemette, aki csak 33 évet élt, de soha nem láttuk szomorodni. A három lágerben töltött év után édesapjánál, szépapámnál húzódott meg, de a testvérbátyja, Bálint bizony útját állta az ajtóban, nem akarta beengedni. Bement erőszakkal és ott lakott, amíg az édesapja élt. Szépapám 98 évesen halt meg, de képtelen volt felfogni, hogy ő, aki a leggazdagabb viski ember volt valaha, hogyan válhatott egycsapásra nincstelenné. Hiába mondták neki, hogy a földet elvették a jószágokkal együtt, és minden egyebet is – nem értette meg, talán nem is akarta tudomásul venni. Nem fért a fejébe az sem, miért kolhoz van otthon, s a kulákokat oda nem veszik be...

Az otthoni hírek elszomorítottak ugyan, de örültem is annak, hogy valamennyien megvannak. Aztán bementem a házba, hogy osztozzak felebarátaim gyászában. Elsirattam én is Maruszja szegény apósát, akinek Szibériában kellett meghalnia, távol szülőföldjétől.

Maruszja sírva borult a nyakamba és arra kért, ne haragudjak rá, hogy nem látogatott meg a kórházban. Nem tehettem, hiszen ott volt rajta a három gyerek és beteg apósa, ráadásul nekik sem volt mit enniük. Én talán még szerencsésebb voltam a kórházban, mert ott adtak valamennyi ennivalót.

Nehéz éjszakám volt, folyton az otthoniakra gondoltam. Reggelre be is lázasodtam, de felkeltem, hogy levelet írjak. Egy ideig azonban csak bámultam nagyanyám nyolcoldalas levelét és arra gondoltam, miért szomorítsam el az otthoniakat az én sanyarú helyzetem taglalásával? Amikor, végre írni kezdtem, igyekeztem mindent megszépíteni. Megírtam, hogy jól vagyok, dolgozom, várjanak türelemmel, hamar hazaengednek és akkor a segítségükre leszek. Úgy vigasztaltam őket, pedig tudtam, dehogyis engednek haza, örök száműzetés a sorsom. Aztán meg arra gondoltam, hogy itt is kezdődik a tavasz, csappanóban a hó, de otthon már érik a májusi cseresznye... Cseresznyéhez hasonló gyümölcs itt is termett, „csere-moga” volt a neve, de az annyira kicsi volt, mint a vadcsere-sznye és nagyon fanyar, szinte csak magból állt. A szegény itteni nép ezt szedte, megszáritotta a nagy orosz kemencében és buktába – „piroskiba” – tette, amit ünnepi alkalmakra sütött. Azt nem írtam meg, mennyit szenvedtem a csomagért, de azt megkérdeztem, vajon a rokonság emleget-e engem, s hogy miért nem írt semmit Gyula testvéremről, hol van ő, él-e még.

Miért is írtam volna meg a valóságot az itteni nyomorúságos életről? Az itt élő emberek nagyon igénytelenek voltak, megszokták; fogalmuk sem volt arról, hogy valahol lehetséges, sőt van ennél jobb emberi élet. Valahányszor főztem egy kis dinsztelt krumplit, nagyon egyszerű módon, kevés hagymával és köménymaggal, mert az termett ott bőven, no meg sóval és kevéske olajjal, hát csak nézték, mi lesz abból. De ha megkínáltam őket, nagyon ízlett nekik, még az ujjukat is megnyalták utána: mi a lágerben is jobban éltünk, mint ezek a szibériaiak. Ott legalább volt egy kis zabkása, száraz krumpli. Mindig ugyanaz az egyhangúság – de meg lehetett enni.

A szibériaiak is neveltek disznót, de csak bámultam, mit művelnek vele: vadászpuskával egyszerűen föbe lőtték, aztán leforrázták, majd marcangolták, a vérét sem folyatták ki. A beleket kevés hideg vízben kilögyöbölték és felakasztották, hogy jól kifagyjon. A húst és a szalonnát külön-külön hordóba rakták, só közé. Zsirt egyáltalán nem olvasztottak. Krumpli és káposzta termett a környéken, azt ették a hússal. Az ételt öntöttvas edényben – „csugunban” – készítették el: beleraktak egy darab sózott húst, hozzá krumplit, káposztát, feltöltötték vízzel, megszórták az arrafelé található egyetlen fűszerrel, hagymával, és lefedve betették a kemencébe. Ezt reggelente csinálták, s ezt az ételt ették naplementéig. A kifagyott belsőségeket összedarálták, a kapott maszsát buktába, kelt tésztába rakták, ami sülés közben rettenetes bűzt árasztott; nem is tudtam soha egyet darabot sem megenni belőle, inkább a cseremokás buktát majszoltam, amely fanyar volt ugyan, a megdarált cseremoka magja pedig ropogott a fogam alatt, de legalább nem volt szaga.

Amikor elfogyott a disznóhús, soványan főztek mindent, vagy pedig szeparált tejjel engedték fel a levest, esetleg tejet ittak krumplival, amíg újabb disznót nem öltek. Többnyire fakanállal a pléhtányérból, porcelán edényük nem volt.

A szibériai orosz család együtt aludt a hatalmas kemencén, ágynemű nélkül. Gőzfürdő viszont majdnem minden udvaron volt, s abban a helybeliek télenyáron gyakran párolták magukat; bizonyára ennek köszönhető, hogy tetű vagy más vérszopó nem volt a házukban, csak a közeli erdőkből idetévedt legyek kínozták az embert. Én eleinte nem bírtam a gőzt, de aztán megszoktam.

Templom nem volt a faluban, de minden házban ott állt főhelyen az ikon, Szűz Mária képe, rajta kivarrott törülköző. Nagyon vallásos nép élt itt, folyton imádkoztak.

Egy-egy lakodalom legalább egy hétig tartott. Karácsonyra sózott hering, héjában főtt krumpli és darált disznóbéllal, hagymával töltött bukta volt az

asztalon. No meg főzött pálinka, de abból annyi, hogy szinte úszott az asztal; védte a násznép eszméletlenségig.

Mindezt megírtam a hazaküldött levélben, egyszersmind elhatározva: nem kérek otthonról többé semmit – csak levelet írjanak!

Amint erőre kaptam ismét, dolgozni mentem. Munkahelyem erdő volt, gyantát gyűjtöttünk télen-nyáron. Télen a fák törzsébe beültettük azt a vályúhoz hasonló eszközt, amelyen át a gyanta folyt. Télen síléceken közlekedtünk. Amint a kiszemelt fához érkeztem, leszedtem a sílécet, a fához létrát támasztottam és magasra másztam, hogy beverjem a vasvályút. Ezzel készítettem elő a lyukat a fából készített, hasonló formájú vályúnak. A vasat kihúztam, kaláccsal helyére vertem a favályút, alája két faszeget, ezekre pedig tölcser formájú edényt akasztottam. Ebbe folyt, csepegett a gyanta. Aztán mentem a következő fához, elvégeztem ugyanezeket a műveletet. Egész nap hordtam magammal a létrát, kapcsolgattam a sílécet le és fel, kapaszkodtam le és fel; mit mondjak, nagyon fárasztó munka volt.

Egy alkalommal elvesztettem az egyik sílécemet és belezuhantam a nagy hóba. Az elszabadult síléc messzire repült tőlem, a másik pedig, amely a lábamon maradt, akadályozott a mozgásban. Nyakig merültem a hóba, egy ideig mozdulni sem tudtam. Rám tört a félelem: te jó Isten, mi lesz itt velem, itt fálnak fel a farkasok, és senki nem fogja tudni, ki voltam, honnan jöttem. Kínkeservesen beleírtam nevemet a hóba, meg azt is, hogy van egy kisfiam, akiről nem tudok semmit. Egészen azért nem adtam fel, segítségért kiáltottam. Már kezdett szürkülni, amikor kiabálásomra a jó Isten odavezérelt egy munkást, aki megszabadított a hó fogságából. Különben biztosan odaveszttem volna vagy felfaltak volna a farkasok.

A gyanta begyűjtése a következőképpen történt. A vállunkra akasztott rúdon, a „karamisztán” két vödör lógott, kezünkben négyméteres rúd, ezzel mentünk a meglékelt fákhoz. A rúd végére horog volt erősítve, azzal emeltem le a tölcseredényt, amelyből egy kis lapátocskával átkapartam az összegyűlt gyantát a vödörbe. Volt olyan fa, amely nagyon kevés gyantát adott, de ettől függetlenül háromnaponként meg kellett jelenni mellette. Igaz, volt olyan fa is, amelyiken naponta ki kellett kaparni a tölcserét; bár sok ilyen lett volna, hiszen keresetünk az összeszedett gyanta mennyiségétől függött.

Télen a hótól és hidegtől szenvedtünk, de a tavasz és a nyár még kegyetlenebb szenvedéseket tartogatott számunkra a szibériai erdőkben. A moszkítók rajokban repültek és fájdalmasan csíptek, szinte kiették az ember szemét. „Moskának” nevezték a helybeliek. Csakis hálóval az arcunkon merészked-

hettünk az erdőbe, amit a nyakunk körül le kellett kötni, de így is bejutottak a háló alá, és volt köztük olyan, melyiknek halálos a csípése. Biztosan a fák kérgei alatt teleltek. Tény, hogy tavasszal előrajzottak, akár a méhek, s ettől kezdve nem volt nyugovásunk tőlük. Hosszú ujjú ruhában dolgoztunk, de kezünk fejét nem tudtuk megvédeni, az estére összedagadt a csípésektől. Az arcunkra húzott háló alatt nem kaptunk elég levegőt. A három nyári hónap ilyenformán még az 50 fokos hidegtől is veszedelmesebb volt számunkra a vérszopók miatt. Itt a szúnyogok is nagyobbak voltak, mint odahaza. Aztán volt egy nagytestű légyféle, amit a helybeliek „palutyinnak” neveztek; ez is megtámadta, kínozza az embert. Igaz, ez a légyfajta később, júliusban jelent meg, de annyira falánk volt, hogy ha megkötözve kivertek volna egy embert erdőbe, még a húst is lemarták volna róla. Időnként védekezni próbáltak ellene, repülőgépről lepermetezték az erdőt, de csak nem lett belőlük kevesebb. Nekünk adtak valamilyen folyadékot, hogy kenjük be csupaszon maradt testrészünket, de én az első tavaszi munkanapon háló és folyadék nélkül mentem ki dolgozni. A munkából persze nem lett semmi, mert menekülőre fogtam a dolgot annál is inkább, mert tudtam, hogy azelőtt nap halálra csíptek a vérszívók két nőt és egy gyermeket. Futottam ész nélkül az erdőben, azt sem tudva, hová. El is tévedtem, csak estefelé vergődtem el egy faluba. Gondoltam, bekérekdek egy házba, másnap pedig megpróbálok hazajutni. Amint a házbbeliek ajtót nyitottak, akkor láttam: saját falumba kergetett a nagy légy-sereg, no meg az ösztön.

Az erdőben saját területem volt, amit télen én készítettem elő nyári gyan-taszedéshez. Körülbelül 6-8 hektárnyi volt ez a terület, ezt kellett naponta bejárnom. Meg kell mondjam, az itteni erdő nem hasonlított az otthoni erdőkre; itt a fák, mármint a kidőlt fák szanaszét hevertek, azokat kerülgetnem kellett, nyakamban a két vödörrel, kezemben a hosszú rúddal; ráadásul a vödrök egyre nehezebbekké váltak a begyűjtött gyanta súlyától. A vödröket egyébként egy kalyibában ürítettem ki. Hordókban gyűlt a gyanta, szekérral jöttek érte. Messze volt a falu, s mire bejártam a részlegemet, mindkét lábam megdagadt, alig bírtam hazavánszorogni. Szívesen aludtam volna a kalyibában, ha lett volna még valaki velem, de egyedül féltem ott maradni éjszakára.

Az erdőben nyáron nagyon sok és szép virág nőtt: színesek voltak, egyik szebb, mint a másik, de illatuk nem volt. Az erdőben találkoztam állatokkal is: medvével, őzekkel. A hatalmas fűben egyszer majdnem ráléptem egy őzre. Nyilván pihentek az állatok, s amint engem észrevettek, elkezdtek előbukkanni a magas fűből, gyorsan felugráltak; az egyik átugrott rajtam, a hálót is

leverte a fejemről. Nemcsak ők ijedtek meg, hanem én is. Koratavasszal két medvebocsot pillantottam meg, közvetlen közléről. Az anyamedve is ott volt, és amikor engem észrevett, két lábra állva nagyot ordított. Meghült bennem a vér. A medveanya azonban nem bántott, csak félelmetesen bögött, aztán medvebocsaival együtt eltűnt az erdőben.

Szibériában láttam rettenetes viharokat. Egy ilyen ítéletidő, az erdőben kapott el. Gyanútlanul végeztem a munkámat, hiszen a fák lombjai közt besütött a nap, egyszóval semmi jelét nem észleltem a készülődő viharnek. Délajt elővettem kis elemózsiámat, hogy megebédeljek. Ekkor figyeltem fel arra, hogy a szúnyogok eltűntek, pedig eső előtt a szokottnál is agresszívebben csíptek. Hirtelen megdördült az ég, oly hangosan, hogy majdnem megsüketültem. Ijedelmemet tetézte a villámlás, úgyhogy szinte elkábultam. A villám egy hatalmas fába csapott bele, szerteszét hasította, szinte szalagokra tépte. Utána egymást követték a villámcsapások; két magas fa dőlt ki tőlem mindössze pár lépésnyire. Ömleni kezdett az eső, akkora fellegszakadás tanúja lettem, amekkorát soha azelőtt nem tapasztaltam. Eszembe jutott gyermekkorom, amikor az idősebbek arra intettek: villámláskor nem szabad futni. Álltam hát egy helyben, egyedül az ítéletidőben. Egy szempillantás alatt térdemig ért a víz. Azt hittem, itt a világvége. Aztán kissé elcsendesedett a vihar és elindultam haza. Mindenütt kidőlt fákat kellett kerülgetnem, a földhajlatokban pedig derékig ért a víz. Már beesteledett, mire hazaérkeztem. A háziak aggódtak értem, amikor a gazdasszony meglátott, összezsapta a kezét és befűtött a kemencébe. Nem csoda: derékig lucskosan, szinte megfeketedve, halálra váltan léptem be az ajtón. A fürdőben jól kipároltam magamat, aztán lefektettek a kemencére, betakargattak.

Másnap nem tudtuk folytatni a munkát: meg kellett várni, hogy leapadjon a nagy víz. A kidőlt fákat azonban nem takarította el senki, azokat ott nőtte be a fű. Az én részlegemen különösen nagy pusztítást vitt végbe a vihar. Tehetetlenül vettem tudomásul, hogy egész téli munkám kárba veszett.

Arrafelé gyakran tombolt ehhez hasonló ítéletidő; ottlétem tíz hónapja alatt háromszor. A falu népe egyébként tudta, hogy engem, „magyar nőt” akkor az erdőben ért a csúnya vihar. Azt hitték, nem élem túl. Amikor másnap kenyérért mentem az üzletbe, odajöttek hozzám, sírva öleltek át. Ebből láttam, hogy sajnálnak. Pedig komolyabb baj jelét nem tapasztaltam magamon. Akkor még nem. Igaz, kissé megsüketültem, de miután kipároltam a fületem, megjavult a hallásom. Később derült ki, hogy egyéb következményeit is el kell szenvednem a viharnek: a beteg vesém megfázott, begyulladt, pár nap múlva

magas lázzal kerültem kórházba. A nagy láztól félrebeszéltem. Tönkrement vesémet el kellett távolítani.

Nehezen jöttem magamhoz. Beteglapot, táppénzt nem kaptam, biztosításom az erdőrészelegre nem volt, az összegyűjtött gyanta is odaveszett a kalyibában, amit elsodort a vihar, ráadásul dolgozni nem mehettem, mert nehéz munkára alkalmatlanná váltam, könnyebbet pedig a faluban nem tudtak adni. Ekkor jutott eszembe nagy fogadalmam, hogy otthonról levélén kívül semmit nem kérek, elboldogulok egyedül is. Most borzasztó volt belegondolni, mitévő legyek, mihez kezdjek.

A jó Istennek gondja volt rám: berendeltek a kórházba ápolónőnek, könnyű munkára; még egy vödör vizet sem volt szabad felemelnem. Mindezt a főorvos feleségének köszönhettem, akinek megesett a szíve rajtam. Valami nagy fizetést ugyan nem kaptam, mégis örültem, s minden megspórolt kopéjkát félreraktam. Arra számítottam, hogy előbb-utóbb megtalálják a gyermekemet és akkor magamhoz veszem. Nagy igyekezettel dolgoztam, hogy a munkám révén megbecsüljenek. Az előírt diétát pontosan betartottam. A konyhán általában adtak nekem enni, erre nem kellett sokat költenem, így apránként gyűlt a pénzecsém.

Othonról ritkán jött levél, mert a nagymama megbetegedett. Kértem az Istent, tartsa életben őt, hogy viszontláthassuk egymást. Hittem abban, hogy egyszer majd hazavezérel az Úr, pedig a körülményeimet tekintve erre semmi okom nem volt.

Aztán meghalt a „nagy vezér”, Sztálin. A száműzöttek öröme határtalan volt. Azt mondogatták: bárcsak hamarabb halt volna meg, sőt akár meg se született volna; akkor talán soha nem ismertük volna meg Szibériát. A helybeliek azonban elsiratták, mondván: meghalt az apánk. Bánatukban ittak, soha annyi részegzet nem láttam, mint akkor. Ezek a szibériai bennszülöttek dolgozni nemigen szerettek, pedig a természet oly sok kincset adott ezen a tájon ingyen, hogy ha iparkodtak volna az emberek, élhettek volna módosan. Ehelyett azt mondták: tele van az erdő mindennel, ami az éléshez szükséges. Nem is járt, s pláne nem dolgozott azokban az erdőkben addig senki emberfia, amíg mi, száműzöttek ide nem érkeztünk. Igaz, a nyár igencsak rövid volt, ám a szántóföldek bőven teremtek, például krumplit; csak nem volt, aki azt idejében betakarítsa, legtöbbször ott fagyott meg a mezőn.

Az egyik hazai levélből megtudtam, nagyapa meghalt. Szegény, világeletemben dolgozó ember volt, de sokat kaszált, én pedig enni vittem neki a nyári szállásra. Tanya volt az, amit nagyapám a szüleitől örökölt. A nyarakat

itt töltötte, s én sokszor felkerestem őt. Nem tudtam olyan korán kimen-
ni, hogy ne munkában találjam. Kaszálgatott, én meg nekiálltam forgatni
a rendeket. Nagyapa hadirokkant volt, egyik keze könyökben nem hajlott,
úgyhogy evés közben erősen a kanál fölé kellett hajolnia. Karját az első vi-
lágháborúban lőtték át, 38 pengő rokkantnyugdíjat kapott, s ez akkoriban
szép pénznek számított. Szinte ma is magam előtt látom; mennyire ügyesen
veri ki a kaszát; ehhez nagyon értett. Amíg ő reggelizett, engem elszalajtott
ásványvízért. Volt abból bőven, csak messzire kellett menni érte. Az ösvé-
nyen félve haladtam, mert arrafelé kígyók is tanyáztak, ám soha nem mer-
tem a nagyapámnak azt mondani, hogy nem megyek. Vettem a cserépkorsót
és mentem, útközben dalolva bátorítottam magamat, a korsót pedig erősen
himbáltam, hogy elriasszam a kígyókat. Egyszer aztán a nagy himbálás köz-
ben kiesett kezemből a vízzel tele korsó és eltörött. Nagyapa nem haragu-
dott meg rám, csak megjegyezte: nagyon várta a vizet, szeretett volna egy
jót inni. Szó nélkül visszamentem a forráshoz, ezúttal kannával, de abban
hamar megmelegedett a víz.

Éjjelre szívesen kint maradtam volna a tanyán, de nagyapa mindig haza-
küldött. Egyszer, amint bent játszadoztam a nyári szálláson, nagyapa ágya
mellett megpillantottam egy összegömbölyödött kígyót. Felemelte a fejét,
rám nézett, erre megijedtem és kiszaladtam. Nagyapámnak nem szóltam
semmit. Később egy téli estén mesélt nekem a kígyóról. Elmondta, hogy
évekkel azelőtt szokott oda a nyári szállásra: fogdosta az egereket, patkányo-
kat. Nagyapa tejjel és kenyérrel, levessel etette, lassan megszeliđítette. Akkor
vallottam be neki, hogy én láttam azt a kígyót. „Ott feküdt a kandalló elött
karikában, rám nézett és aludt tovább” – mondtam. „Látod, ezért nem hagy-
tam, hogy ott aludj” – monda nagyapám.

Ezek a gondolatok jártak a fejemben, amikor a levelet olvasva lélekben el-
búcsúztam tőle. Istenem, mennyire jóságos, szelíd ember volt! Soha egyetlen
goromba szó el nem hagyta a száját. A vadakat is megszeliđítette, becsülte és
óvta. Egy ízben a fiúk szénát hordani indultak a tanyára. Addig rimáncod-
tam, amíg magukkal nem vittek engem is. Miközben ők dolgoztak, a tanya
körül bóklásztam. Hatalmas testű madarat láttam elrepülni a fejem fölött.
Körözött a levegőben, aztán leereszkedett és eltűnt egy félíg kiszáradt fa od-
vában. Odaosontam és lestem, kirepül-e onnan. Hiába vártam, nem jelentke-
zett. A bátyáim ekkor már a nyomórudat kötötték a szénával megrakott sze-
kérrre, nem sok idő maradt az indulásig, ezért nagy merészséggel belenyúltam
az odúba. Az anyamadár kirepült, de ottmaradtak a fiókák. Kiszedtem azo-

kat és a kalapomba raktam. Felmásztam a tetejére, de a kincseimet nem mutattam meg senkinek. Nagyapa is velünk jött haza, hiszen vége volt a nyárnak, nem volt már tennivalója a tanyán. Otthon lecsúsztam a szekerről és kértem a bátyámat, adja le a kalapomat. Jóska nevetve tette a fejemre. Kaptam utána, de későn, a fiókák kipotyogtak belőle. Lett kiabálás, álmélkodás. Nagyapa rögtön tudta, miféle fiókák azok. Sírva szedegette össze, majd elmagyarázta, nagyon ritka fajta madár fészkel évek óta a tanya mellett; ő szoktatta oda őket, etette, ügyelt rájuk, nehogy a gyerekek észrevegyék és elüldözzék onnan. „Rögtön vissza kell vinni a fiókákat, mert az anyjuk nélkül elpusztulnak” – mondta. Jóska bátyámnak nem volt mit tennie, biciklire ült, visszakarikázott a tanyára, pedig a megáradt folyó hídján épphogy át tudott jutni; visszaúton már a híd deszkáit nyaldosta a víz.

Ilyen ember volt az én nagyapám. A madarakat is megsiratta. És öregkorában neki is meg kellett próbálnia a rabság kenyerét! Ugyan miért? A légynek sem ártott. Nem csoda, ha belezavarodott a rabság megpróbáltatásaiba. Nagyanyám megírta: világosabb perceiben, amikor nem uralkodott rajta a téboly, engem is emlegetett, mondván: „Hol a mi lányunk, Böske?”

Bizonyos, hogy én sem felejtsem el őt, amíg élek.

* * *

Ismét beköszöntött a zord szibériai tél. Hálát adtam az égnek, hogy elmene-kültem az erdei munkától. A kórházban meleg volt, a koszt is kikerült, csak a szállásért kellett fizetnem, így továbbra is félre tudtam rakni kis keresetemből. Nagyon bíztam abban, hogy egyszer csak megtalálják a fiamat, s akkor érte megyek, elhozom, felnevelem. Ezért spóroltam.

Egy napon édesapám bátyja, Mandrik Gyula állított be hozzám. Nem akartam hinni a szememnek: hogyhogy, hát még nem engedték haza?! Nem bizony. A kényszermunkára szóló büntetését száműzetésre változtatták. Választhatott, hol akar élni. Az otthoniaktól tudta a címemet, hát ide kérte magát. Úgy gondolta, ha közel leszünk egymáshoz, tán segíteni is tudunk egymáson, közösen könnyebb elviselni a száműzetés gyötrelmeit. Meghánytuk-vetettük a sorsát. Azon az éjszakán nálam aludt, én pedig a kórházban, egy összecsukható nyugágyon. A kórház egyik fűtője éppen akkoriban betegedett meg, ezért arra kértem a főorvost, Gyula bátyámat vegye fel a helyére. Megígérte, a körzeti megbízottal is megbeszélte; annak sem volt kifogása ellene, csak azt kötötte ki, hogy hetente egyszer mindketten jelentkezünk nála.

Gyula nagybátyám végül is gondnokként kapott állást a kórházban. Tanult ember lévén, szükség volt a tudására. Kezébe vette a fiam keresésének ügyét is: megírta a Vöröskeresztnek sürgető levélben, hogy évek óta hiába várok válasza.

1956 márciusában végre levél jött a Vöröskeresztől: megvan a fiam! Megírták, hogy egy szibériai gyermekotthonban él, mellékelték a pontos címet is, amelyen megtalálom őt. Azonnal indulni akartam érte, de lebeszéltek, mondván: tavasz előtt semmiképpen el ne induljak, mert az úttalan utakon úgysem érnék oda. A vasútállomás is nagyon messze volt tőlünk. Kaptam a gyermekotthonból is levelet. Dicsérték benne a fiamat, hogy eleven eszű, mozgékony gyerek. Boldog lettem, de türelmetlen is: mikor mehetek már érte?! A hatóságoknál mindenféle szükséges iratot kiállíttattam. A várakozás egyre elviselhetetlenebb volt, minden egyes nap örökkévalóságnak tűnt. Nem volt nyugodalmam, a munkahelyen aggódtak értem, és figyelmeztettek, ne sírjak folyton, mert árt a vesémnek. Tudtam én, hogy ezután még inkább szükség lesz az egészségemre, hiszen fel kell nevelnem a fiamat, de mit tehettem, jöttek a könnyek maguktól.

Április végén megelégttem a várakozás okozta feszültséget. Kértem egy hét szabadságot és elindultam a fiamért. Jenyiszejszkgig vonattal utaztam, ott egyenesen a milíciára mentem. Felvilágosítást kértem arról, miképpen juthatok el a gyermekotthonba. „Rosszkor jött, asszonyom – mondta egy milicista. – Oda most nem lehet eljutni. Megáradt a Csumis, híd nem épült rajta, az életét kockáztatja. Jobb lesz, ha visszafordul”.

Elkeseredtem. A legelső utcai járókelőtől kérdeztem meg, merre indulhatnék, s azonnal elindultam a jelzett irányba. Hogy ennem és innom kellene, arra még csak nem is gondoltam. Odatalálok, odaérek! – bíztattam magam. Hittem, hogy ilyen közel a célhoz semmi sem tarthat vissza. Órák teltek el, caplattam a nagy sárban, kerülgettem a gödröket. Már elmaradtak a házak, körös-körül a néptelen télutói táj húzódott, az út mély volt, agyagos, tapadós – minden egyes lépést kínos erőfeszítéssel tudtam csak megtenni. Nem akadt senki, akitől megkérdezhettem volna, jó irányban megyek-e. Lehúzott a sár, a csizmám talpa egy rántásnál lemaradt. Megpihentem volna, de annyi száraz hely sem volt, hogy leülhessek; ráadásul eleredt az eső. Egyszer csak ott álltam a Csumis partján, amelyről a milicista beszélt. A víz zavaros volt, nagy, rajta jégzajlás: a folyó közepén egymásra torlódott jégtáblák. A túloldalon házakat pillantottam meg. Lám, ott emberek élnek – gondoltam, ezen a parton pedig már az út is fogyóban. A visszafordulást fontolgattam, de be kellett látnom, képtelen lennék újra megtenni azt az utat, amelyen idáig jöttem.

Talán már az életöszön sem működött bennem igazán. Elfogyott minden erőm, s arra gondoltam, feladom: jobb lesz elmerülni a folyó vizében, levetni minden gondom, megszabadulni minden szenvedésemtől. Papír és ceruza után kutattam a táskámban, hogy valami írásos nyomot hagyjak magam után. Cukorka és egyéb édesség lapult a táskában, a fiamnak szántam; annak papírjára írtam fel a nevemet, s hogy miért jöttem ide. Felírtam a fiam nevét és címét is, a papírt visszaraktam a táskába, és azt egy bokor alatt helyeztem el, abban bízva, hogy majd csak megtalálja a valaki. Aztán leereszkedtem a folyóhoz. Már emeltem a lábam, hogy belépjek a vízbe, amikor távol, halk traktorzúgás ütötte meg a fülemet. Körülnéztem és láttam: valóban traktor közeledett, a zúgás egyre erősödött. Visszakapaszkodtam a partra és integetni kezdtem. Észrevették, megálltak. Lánctalpas traktor volt, nagy szánt húzott, megrakva zsákokkal, dobozokkal, ládákkal. A szánon négy-öt asszony ült. A traktoros fiatal legényke volt, intett: üljek be hozzá a kabinba. Kérdezte, hová tartok. Kiderült, ők is oda mennek. Alig akartam elhinni. „Aztán kihez megy? – kérdezte a legényke. – Én is ott nőttem fel, ismerek minden bennlakót”. Megmondtam a fiam nevét. „A legjobb barátom – nevetett a traktorista –, élénk, okos fiú!” Másodszor hallottam dicséretet a fiamról, örömmel telt meg a szívem. Nagyon szerettem volna már ott lenni. Kérdeztem, milyen, messze van a várostól a gyermekotthon. Kiderült, 32 kilométerre. „És mennyi van még hátra?” „Legalább 18 kilométer”. Tehát kb. 14 kilométert tettem meg gyalogosan. Nekem egy örökkévalóságnak tűnt. Ha nem a traktor, soha nem jutok el célomhoz. A nagy zúgás miatt keveset beszélünk pedig szerettem volna megkérdezni, hogy jutunk át a folyón, ha egyszer nincs rajta híd, a kompjárat pedig még nem indult be.

Alkonyatkor érkezünk meg arra a helyre, ahol csónak várt ránk. A jégtábláig azzal jutottunk el, ott kiszálltunk a jégre. Recsegett-ropogott alattunk, de elbírt. A jégmező túlsó szélén újabb csónak várt, azzal értük el a másik partot. Már a csónakból kinéztem a legnagyobb épületet: csakis ez lehet a gyermekotthon, gondoltam. A partra lépve talán még meg sem köszöntem a segítséget, irányt vettem az épület felé. Tévedtem, ez pionírláger volt. A gyerekek azonban megmutatták, hol találok a gyermekotthont. Fákka körbevett épület volt, alig látszott. A kapuhoz érve fellélegeztem: itt vagyok, jó helyen járok. A menhely lapályos helyen állott, közvetlenül a folyó partján, az udvaron akkora sár, hogy azon járdaként két deszka szolgált. Erre az ingatag alkotmányra léptem, s igencsak egyensúlyoznom kellett, hogy le ne essek róla. Közben izgultam amiatt is, milyen lesz a találkozás gyermekemmel.

Az épület bejáratánál gyerekek álltak: egyforma ruhában, egyformán kopaszon. Öt-hat év körüliek lehettek, hát rögtön tudtam, a fiam nincs köztük. Hozzájuk léptem, mondtam a fiam nevét. Kerekre nyílt szemmel néztek rám, nem szóltak egy szót sem, csak megfordultak és beszaladtak az ajtón. Ezer kétség rohant rám: talán nem is ismerik a fiamat?! Besiettem utánuk. Már a nevelőjük mellett álltak, aki ugyancsak meglepődve nézett rám. A helyiség, amelyben álltunk, étkezde volt, éppen vacsorához készülődtek. Kutatva néztem az asztalnál ülő gyerekek arcába. A nevelő odalépett az egyikhez, megigazgatta rongyos, foszlott ruháját „Ő lehet az” – villant bennem a felismerés. Rákiáltottam: „Fiam!”

A nyakamba ugrott, megölelt, magához szorított. Letépni sem lehetett volna rólam. Mind a ketten sírtunk. Amikor kissé megnyugodott, engem a nevelők szemrehányással illeltek: miért nem jeleztem távirattal érkezésemet, akkor rendesebb ruhába öltöztették volna a fiamat. Merthogy talán éppen ő volt a legrongyosabb. A térde kilátszott, könyökén is vásott volt a ruha, s persze csupa sár mindenütt. A nevelők elmondták: annyira eleven ez a gyerek, hogy nem bírnak vele. Patkányokat kerget, s a macskák után felmászik a háztetőre; nincs olyan nap, hogy bele ne essen a sárba, nem győzik cserélni rajta a ruhát. Most a szemem láttára öltöztették más ruhába. Én persze holtfáradt voltam, ezért azt kértem, adjanak éjjelre szállást, ahol lepihenhetek. A gyerekek már megvacsoráztak, de engem a fiam el nem engedett volna maga mellől a világ összes kincséért sem. Attól félt, otthagynom. Végignézttem evésüket, ám tőlem nem kérdezte meg senki, nem vagyok-e éhes, ennék-e valamit. Persze hogy éhes voltam, hiszen valamikor a vonaton ettem utoljára egy kis margarinos kenyeret teával. Itt nem kínáltak, én meg nem kértem. A kevés édességet, amit a fiamnak hoztam, a táskával együtt odaadtam neki. Egyformán szétosztotta a gyerekek közt.

A lányok szállásán kaptam egy vaságyat. Csakhogy az én megtalált gyermekem itt sem tágtított mellőlem, elkísért még a végébe is. Mondhattam neki bármit, fektethettem az ágyba, fogta és szorította a kezemet erősen, és folyton azt hajtogatta, őt ne hagyjam ott. Végül magammal vittem, ketten aludtunk a keskeny vaságyon. Azazhogy ő aludt, én meg lehúzódtam egész az ágy széléig és virrasztottam. A fiam egész éjjel kapaszkodott belém, húzódtam hozzá.

Másnap kiderült: nagyon rosszkor jöttem, lehetetlenség a visszaútra vállalkozni, meg kell várni, amíg a folyón lemegy a jég. Akkor majd megindul a kompjárat. A gyermekotthonban ekkor már nagyon készültek a május elseji ünnepségre. A fiam is szavalt, nem maradhatott ki a műsorból.

Teltek-múltak a napok; rendezgettem a fiam papírjait, hogy elengedjék az otthonból. Volt nálam pénz, jutott volna némi ennivalóra, de a közelben egyetlen bolt sem volt. A fiam evett az otthonban, én meg néztem. Már szédelegtem az éhségtől és a szomjúságtól.

A májusi ünnepség után végre rendeződött a fiam kiadatásának ügye. Előtte azonban mennyit kérdezősködtek, szinte vallattak, hogy lesz-e miből eltartanom, hogyan is akarom felnevelni! Gyötrelmes napokat éltem át emiatt is. És amikor végre visszaadták a fiamat, akkor sem indulhattunk el az otthonból. „Legalább két hét kell, amíg beindulhat a komp” – mondta az igazgató. Mi mást tehettem volna? Maradtam. Mivel továbbra is étlen-szomjan ténferegtem, körülbelül egy hét múlva ájultan estem össze. Megmérték a vérnyomásomat, igen alacsony volt. Amúgy is eléggé alacsony volt a vérnyomásom általában, de akkor az egyheti koplalás, az idevezető út viszontagságai, valamint a fiam kiadása körüli huzavona végleg elvette minden erőmet. Az orvos csak megcsóválta a fejét, amikor megtudta, mikor ettem utoljára. Kaptam glukózt, csepegtető alá tettek; alig pislákolt bennem az élet, de hallottam, hogy a fiam kint ordít. Így még nehezebb volt számomra.

Tizenöt nap múlva valóban megindult a komp. Az igazgató kocsival vitetett ki az állomásra. Annyira gyenge voltam még, hogy gyalogosan nem bírtam volna megtenni az utat. Búcsúzáskor sírt az egész gyermekotthon. Fiam barátai olyan jajgatásban törtek ki, hogy rossz volt hallgatni. Ma is a fülemben cseng kiáltásuk: „Néni, vigyen el engem! Nekem nincs senkim, vigyen magával!” A fiam legközelebbi barátját Valérnak hívták. Nagyon szerethették egymást, mert amaz szegény szinte belebetegedett a tudatba, hogy el kell válniuk. Őt tulajdonképp szívesen magammal vittem volna, nagyon helyes kisfiú volt. No de a saját fiamat is milyen nehezen adták ki! Csak annyit ígérhettem Valérnak, hogy visszamegyek érte. A sírig elkísér a látvány, amint szívettpőően zokog, veri magát a földhöz... Vajon merre van szegény?...

A fiam szüntelenül azt hajtogatta, menjünk már, fáj a feje a nagy zajongástól. Vissza sem nézett, pedig kiabáltak utána.

Az állomáson megvették a jegyemet, én pedig vásároltam az útra némi elemőzsiát. Alighogy megköszöntem a nevelőknek fiam addigi nevelését, már indult is velünk a vonat.

Lakóhelyemre visszatérve jelentkeztem a parancsnokságon. A háromheti távollétért alaposan leszidtak, pedig hivatalos írással igazoltam, hogy beteg voltam. Gyula nagybátyám közbenjárásával megőrizték munkahelyemet. Levelet írtam az otthoniaknak, tudatva velük, hogy megvan, velem lakik a fiam.

A gyerek az új helyén kezdettől fogva feltalálta magát. Szerzett barátot, a kórházban is hamar megszerették. Nagyon sok verset tudott. A gyermekotthon soha nem emlegette. Étkes gyerek volt, mindent megevett, de leginkább a kenyeret szerette, annak is a héját. Továbbra is igyekeztem pénzt spórolni, hogy őszre ruhát, lábbelit vehessek neki, hiszen tudtam, eljön a nap, iskolába kell majd mennie. „Legyen neki is úgy, mint másnak” – gondoltam.

Gyula nagybátyám elment tőlünk, beljebb költözött a tajgába. Valószínűleg bánatában, mert hírt kapott otthonról, hogy a felesége férjhez ment. Gondoltam, ő is meg fog nősülni, összeköti életét egy orosz nővel...

Akkoriban terjedt el a hír, hogy most már a politikai foglyokat is hazaengedik a lágerekből. Rögtön eszembe jutott, hogy magam is több mint tíz éve vagyok fogoly. Igaz, most már szabadon jártam-keltem, de csak a helységeken belül, mert annak határát engedély nélkül nem hagyhattam el. Reménykedtem, hátha én is jó hírt kapok, talán még haza is mehetek. Nyugtatólag hatott rám a tudat, hogy a fiam velem, mellettem van. Megszenvettem érte és nem szégyeltem, hogy a fogságban gyermekem született. Így okoskodtam: „Nem fog bántani a lelkiismeret, hogy itt hagytam, én meg élem a magam életét. Haza akarom vinni”. Csak a gyakori fejfájás aggasztott nagyon. Valahányszor megrohantak az emlékek, attól féltem, megzavarodom.

Aztán eljött szeptember és a fiam iskolába ment. Közeledett a nagy tél. A kórházban kaptam egy kis szobát, háromszor négy métereset. Hamar felmelegedtem. Ezért nem kellett lakbért fizetnem, így többet spórolhattam a pénzemből. A fiammal rendszeresen foglalkoztam, előkészítettem a másnapi iskolához. Nem vallottam vele szégyent, a legjobb tanulók közt volt. Hamarosán folyékonyan tudott olvasni. Sok örömöm volt benne, boldog voltam. Már amennyire az lehet egy száműzött.

Kezdték annak tudatában tervezgetni, hogy egyszer csak vége lesz a száműzetésemnek. Közben szinte beleborzadtam, milyen messzire sodort az élet otthonomtól. Hosszú az út hazáig, és gondolni kell mindenre, hiszen nem egyedül vagyok, a gyerekekkel pedig nem lesz könnyű az út. Szerettem volna ajándékot vinni a nagymamának, hiszen tudtam, otthon se könnyű az élet. Úgy döntöttem, inkább koplalással spórolom meg az ajándék árát, de akkor is viszek valamit. A koplalást úgymint megszoktam már. Bizony, jól jött volna ekkor az a pár száz rubel, amit Maruszejának adtam apósa temetésére. Ők azonban a temetés után elköltöztek innen, s nem tudtam, hová. Ráadásul Gyula nagybátyám is itt hagyott, pedig idejövetelekor én mindent megosz-

tottam vele, amim csak volt, az utolsó darab kenyeret is. Ő azonban, amikor megkapta az első fizetését, egy hétig felém se nézett.

Ahogy telt az idő, egyre inkább éreztem: valaminek történnie kell. Már nem voltak annyira szigorúak, sőt komiszak velünk szemben: kezdtek ember-számba venni bennünket.

Megérdeklődtem: hazáig két hét az út. Élelmezés szempontjából ez két embernek nagyon hosszú idő. Magamra semmit nem vettem, csak a fiamra. Kopejkákként gyűjtöttem a jegyre valót. Főzni is ritkán főztem, csak ha a fiam megkívánt valamilyen főtt ételt. Ő egyébként evett az iskolában, én pedig néha-néha a kórházban. Igénytelen voltam, beértem kenyérral és vízzel, egy kevéske cukor hetekig kitartott, beosztottam.

Szinte bizonyos voltam abban, hogy már nem sokáig leszünk itt. Próbáltam tanítani a fiamat magyarul. Imádsággal kezdtük. Megvolt benne az akarat, az esze is fogott, nem kellett erőltetni. Arra gondoltam, hadd értsék meg egymást tolmács nélkül a nagymamával, ha majd hazamegyünk.

Egy napon a postára mentünk és a fiam útközben mondott egy magyar szót. Ekkor odalépett hozzánk egy ismeretlen férfi, megfogta a gyerek kezét és magyarul kérdezte tőle: „Hogy hívnak?” A fiam kérdőn nézett rám: „Mit mondott a bácsi?” Annyira nem tudott még magyarul, hogy megértse a férfi kérdését. Bemutatkozáskor kiderült: a férfi szintén kárpátaljai, öt évet töltött lágerben és harmadik éve itt él a városban. Mestersége borbély. Egy lett aszszonnyal élt és dolgozott együtt, össze is akartak házasodni. Kérdezte, hogy-hogy nem találkoztunk eddig. Sokáig nem szabadultam tőle, kísérgetett az utcán, mindenáron feleségül akart venni. Jóval idősebb volt nálam. Persze én egyedül, illetve csak a fiammal akartam hazamenni, megmondtam a férfinak: hagyjon engem békén, van élettársa, érje be vele. Nem érdekelt engem senki más, csak a gyermekem.

Sikerült összegyűjtenem annyi pénzt, amennyi szerintem elég az útra. Csakhogy innen még senkit nem engedtek haza. Abban bíztam, hogy – tekintettel a gyerekekre – talán én szabadulok majd először.

Közben a fiam himlős lett. Ez nagy baj volt, mert nem mehettem dolgozni, nem volt keresetem, hozzá kellett nyúlni a megspórolt pénzhez. Otthonról azt írták, lassan szállingóznak hazafelé az emberek a lágerekből. Állítólag engem is láttak Huszton két gyerekkel – írta nagymamám –, az egyik a karomon ült, a másik mellettem ment. Cigányasszony vitte ezt a hírt, Sanyi öcsém pedig elhitte és elhalmozta a cigányasszonyt ennivalóval, hálából. Másnap befogott a szekérbe és Husztra hajtott. Felkutatta a várost, persze, engem nem

talált. Holtfáradtan ment haza, de a cigányasszonyt már nem találta a faluban. Írta nagymamám azt is, nagyon várnak már otthon. Az öcsémet éppen akkoriban vitték katonának. Az ő korabeli fiúk már leszereltek ugyan, de őt mint megbízhatatlant, korábban nem sorozták be a hadseregbe. Megtudtam a levélből azt is, hogy építkezésbe kezdtek, a fundamentumot már lerakták. Muszáj volt, mert más portáján laktak. Küszködtek, s mert Sanyi öcsémet besorozták, ezért nem lehetett tudni, nélküle mikorra épül fel a ház. Nagyon szerettek volna a magukéban lakni, mert a más udvarán sokat kell túrniük. Így is hálásak voltak a jó Istennek, hogy befogadták őket. Pedig rokonoknál laktak, Károly bátyáméknál. Akiknek soha nem volt gyermekük, a másét pedig nem szívelelték. Igaz, Károly bátyám felesége, Emma néni nagyon jószívű asszony volt. Óvodás koromban sokszor megfordultam náluk, hiszen ott laktak az óvoda közelében. Emma néni dugva – hogy a túlságosan mostoha természetű férje meg ne lássa – mindig adott valami édességet, egyebet. Mint nagymamám írta, most is vár már nagyon, ruhákat vásárolgat a fiamnak...

„Ha a jó Isten megengedi, otthon fogok kitelelni” — írtam a válaszlevélben, és ezt valóban úgy is gondoltam. Itt akartam hagyni már ezeket a szegény, nyomorgó embereket. Voltak itt is „kulákok”, akiket szintén kitelepítettek a szülőföldjükről; valahol ott álltak a portáik lakatlanul, romhalmazzként.

Egyre inkább gyötört a honvágy. Úgy szerettem volna a Tisza partján sétálni, ahol gyermekként boldog voltam! A fiam felfigyelt nyugtalanságomra. Sokat beszéltem neki szülőföldről, ahol megtanultam beszélni és járni. Elmondtam, mennyi gyümölcs terem arrafelé, milyen szép a nyár, télen pedig nincs nagy hideg.

Mindennap készültem a hazautazásra. Kannákat vásároltam, hogy itteni erdei gyümölcsökből készített lekvárt vigyek haza bennük meglepetésül nagymamának. A fiammal együtt szedtük az erdei epret, fekete ribizlit, piros áfonyát, málnát. Négy kannát töltöttem meg velük, egyenként háromlitereseket; a sok cukortól a kannák súlya legalább húsz kiló volt, és csak ekkor kaptam észbe: jó Isten, hogyan is bírjuk majd el ezeket a hosszú úton?!

Éjszakánként a plafont bámultam és alvó gyermekem szuszogását hallgattam. Az eszem folyton odahaza járt, s nem szűnt bennem az aggodalom: hogy is lesz az úton? Hiszen egyedül és jószántamból sehová sem utaztam még. Gyermekként hoztak el hazulról, s bár sok-sok lágert megjártam, mindig kísérettel, fogolyként...

A szabadulás

Egy napon hivatott az ellenőr és azt mondta: ne lepődjek meg, de hamarosan el kell köszönnünk egymástól; legyek készen, mert napok kérdése csak, minket elvisznek a vasútállomásra. Szabad vagyok. Ne aggódjak, a jegyet megveszik számomra Moszkváig.

Hogy vártam ezt a hírt! És mégis abban a pillanatban elfogott a reszketés, összerogytam. Kihívták az orvost, adott injekciót. Egyetlen szempillantás alatt csurom vizes lettem. Autóval vittek a lakásomra. A fiam már hazajött az iskolából. Megöleltem, magamhoz szorítottam és mondtam neki: „Édes gyermekem, megyünk haza!”

Addig nem beszéltem neki az utazásról. Miért bízattam volna, hiszen akár el is pusztulhattam volna itt, s akkor nincs semmiféle utazás, ő itt marad, ahol felnőtt, azalatt az éghajlat alatt, melytől jobbat nem ismer.

Másnap már nem mentem dolgozni. Az utazáshoz készülődtem, rendeztem kis keservességeimet. Kimostam ruháinkat. Volt egy fabőröndöm, amellyel annak idején ideérkeztem, abba raktam holmijaimat. A négy kánnak táskát vásároltam a piacon. Későre járt, mire mindent elrendeztem, a fiam éhes és álmos volt, én fáradt. Enni adtam neki, aztán lefektettem. Hamar elaludt, ám egyszer csak riadtan felült és hangosan imádkozni kezdett: „A jó Istent nem szabad elfelejteni, mert akkor nem fog szeretni. Igaz, mama?” Milyen jó érzés volt ezt hallani tőle! Minden bánatom elfelejtettem, amikor az én okos kisfiam hallgattam.

Eljött a búcsúzás napja. Aki ismert engem, sírt. Örültek is, sajnáltak is. Én is sajnáltam, hogy ők maradnak a nagy nincstelenségben, bár tudtam, ők nem ismernek ennél jobb életet. A helybéliek ugyanis nemigen utaztak, legfeljebb a kétszáz kilométernyire lévő templomig jutottak el, megkeresztelni az újszülötteket, de oda is inkább a férfiak. A háború után, a frontról hazaszállingózó katonaviselt férfiaktól halhattak ugyan ezt-azt arról, merre is jártak ők, s hogy milyen életet tapasztaltak más országokban, ám az mesének tűnt számukra. Tőlem gyakran kérdezték, igaz lehet-e mindaz, amit a világjárt emberek beszéltek. Ráhagytam, hogy úgy van, de közben elszorult a szívem: a háború előtt valóban úgy éltünk, de az otthoniaktól kapott hírek nyomorgról szóltak...

Hihetetlennek tűnt, hogy szabad vagyok. „Ha tényleg az vagyok, miért siratnak?” – töprengtem. Megfordult fejemben a gyanú, hogy talán csak más-hová visznek. Aztán előállt a teherautó, az asszonyok pedig útravalóként ad-

tak házikenyeret, egy liter tejfölt, főtt tojást, apróságokat. A fiamat beültették a vezetőfülkébe, én felkapaszkodtam a platóra és elindultunk.

Egész nap autóztunk. A városba érve a többiek leszálltak, minket a parancsnok kísért el az állomásra. Megvette a jegyet, igaz, a Vlagyivosztk–Moszkva gyorsvonatra a különbözetet nekem kellett kipótolnom. A parancsnok megölelt, jó utat kívánt és azt kérte: bocsássak meg neki, ha valaha is megbántott engem. Amikor felszálltam – kíséret nélkül! – a vonatra, akkor kezdtem elhinni igazán, hogy szabad vagyok. Megkerestük a helyemet, letelepedtünk. Tudtam, Moszkváig majdnem egy hét az út. Enni adtam a gyerekeknek, aztán elővettem az ajándékokat. Egyik szomszédasszonyomtól papírba csomagolt szentképet kaptam, kis kereszttel, mindehhez pár sor levél volt mellékelve: ez a kereszt vezessen az utamon haza, imádkozni ne felejtsek soha és el ne felejtsem a sokat szenvedett népet. Ő hisz a keresztben és imádkozik is értem, a legnagyobb szerencsét kívánja nekem.

Talán azért csomagolta be, hogy ne lássák: ő vallásos. A szentképet és a keresztet ma is őrzöm, hiszen ez a múltam, azt nem felejttem el soha.

Lefeküdtem a fiam mellé. Egy fekhely volt kettőnknek. A vonat álomba ringatott, olyan mélyen aludtam, mint még soha a fogságban töltött évek alatt. Nem ébredtem fel a fiam mozgolódására sem, pedig általában mocorgott álmában, kitakarózott. Bizonyára azért aludtam el oly mélyen, mert megszabadultam a súlyos lelki terhektől. Ki tudja, meddig aludtam volna, ha a fiam fel nem ébreszt azzal, hogy ő éhes. Világos nappal volt már. Reszelkedve ugrottam fel: ugyan mit gondolhatnak rólam a többiek?! A gyerek már megmosakodott, siettem én is felfrissíteni magamat. Gyorsan elláttam a fiamat ennivalóval. Mielőtt nekilátott volna, összekulcsolva kis kezét magyarázul imádkozott: „Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott. Ámen”. Az útitársak csak néztek, egyikük megkérdezte, milyen nemzetiségű vagyok. Amikor megmondtam, azt felelte: nem venni észre a beszédemen, hogy idegen vagyok. Mit mondhattam volna erre? Talán azt, hogy itt lettem felnőtt?!

Egy férfi élelmet árult kosárban, s a fiam mindenből akart. Nem értette, mi az a nincs. Vettem neki limonádét, kefirt, forró tejeskávét és kekszet. Tulajdonképpen nem is kellett már neki, csak a szeme kívánta.

Egy éjszaka megállt velünk a vonat. Nem tudtuk, miért, a vagonokból nem engedtek ki senkit. Éreztük csak, hogy valami történhetett odakint. Megvirradt és mi még mindig vesztegeltünk, méghozzá egy pusztaságon, még a távolban sem látszott lakott hely. Csak estefelé, nagyon lassan indult el a vonat. Mindenki az ablaknál állt, kibámult, hogy mi történhetett. A szom-

szédos sín páron mozdonyt láttunk, a vagonok egymásba torlódva, felborulva. Személyvonat volt, vasúti szerencsétlenség történt. Három helikoptert is láttunk a helyszínen, meg néhány embert. Azt beszéltek, kisiklott a mozdony, mert a sínek alatt meglazult a talaj. Éjszaka történt a baleset, amikor mindenki aludt. Hogy hányan halhattak meg, csak a jó ég tudja. Lehetett volna a mi vonatunk is, de mi tíz perc késésben voltunk. Ha ennyivel korábban érkezünk, talán sohasem kerülök haza. Elborzadtam a gondolattól.

Ezután már nem tudtam mélyen aludni. Útitársaim minden állomáson leszálltak, újságot vettek, hogy így próbáljanak többet megtudni a vasúti balesetről. Arról azonban nem írtak semmit az újságok: titok volt ebben az országban minden.

Moszkvába késéssel érkeztünk. Amikor nagy nehezen lecihelődünk, törtém a fejemet, merre induljak. Tudtam, hogy másik állomáson kell újra vonatra szállnunk, csak azt nem, hol találom meg. Mennyi ember mindenütt! És mindenki sietett, egyik erre, a másik arra, mi meg csak álltunk egy helyben. Odalépett hozzánk egy férfi és megkérdezte, várunk-e valakire. Mondtam neki: át kellene szállnunk a kijevi vonatra, Lemberg felé van utunk. Megnézte a jegyemet és azt mondta, ő tudja, merre kell menni, odavezet minket. Nem hittem neki, rosszat sejtettem. Azt gondoltam: „Biztosan be akar csapni, engem könnyű, hiszen annyira járatlan vagyok”. Maradtunk, tovább ácsorogtunk. Már alkonyodott, amikor vettem a bátorságot és egy rendőrtől kértem útbaigazítást. Megmagyarázta, merre találjuk a metróállomást és figyelmeztetett: ne fogadjunk taxit, mert az drága, a metró viszont öt kopejkáért elvisz a kijevi állomásig, ott meg ismét útbaigazítanak majd. Megköszöntem és siettem vissza a csomagokat őrző fiamhoz. Rátaláltunk a metróállomásra és ott mit látunk: azt az idegen férfit. Azt mondta, ő már megvette a jegyeket, csak menjünk utána. Nagyon féltém tőle, egyre inkább éreztem, hogy ez bitang ember. Gyorsan mentünk, fel-le, egyszer ki is jöttünk a föld alól. Kevés járókelő volt ott, a csarnokok majdnem üresek voltak. Ismét remegés fogott el. Az idegen hirtelen megállt és azt mondta, számoljunk. Amikor megmondta az összeget, majdnem összeestem. „Jó Isten! Maga öt kopejkát fizetett a jegyért, miből gondolja, hogy nekem annyi pénzem van?! Nem aranybányából jövök én” – sópáncodtam. Húztam az időt, közben keservesen sírtam, de nem jött arra senki, akitől segítséget kérhettem volna. Az idegen megfenyegetett: ha nem adom a pénzt, megver. Odaadtam, csak hogy megszabaduljak tőle. Egyet biztosan tudtam: innen menekülnöm kell. Az idegen, mielőtt elment volna, még egy ideig sértegetett, lehordott mindennek, s csak aztán kotródott el.

Tanácsstalanul néztem. Teljesen idegen környezet vett körül, sehol egy árva lélek. Hatalmas fal alatt indultunk el. Az egyik kanyar után nagy örömömre megpillantottam a feliratot. Kijevi állomás. Helyben voltunk hát, megsegített a jó Isten. De igencsak aggódtam, maradék pénzből futja-e majd a jegyre. Az állomás váróterme zsúfolásig tele volt. Sok jegypénztár működött, de mindegyik előtt hatalmas sor kígyózott. Istenem, mikor jutok el az ablakig?! Előbb a fiamat akartam valahol elhelyezni, mert már alig állt a lábán. Észrevettem, hogy az egyik terem bejáratán ki van írva: Gyermekszalon. Odamentünk s bár az is tömve volt, a jó emberek helyet szorítottak nekünk. Leraktuk csomagjainkat, előszedtem maradék ennivalónkat, adtam a gyerekeknek és magam is haraptam valamit, mert tudtam, szükség lesz itt az erőmre; sok órán át kell majd állni a sorban. A gyermeket rábízta a mellette ülőre, s máris mentem sort foglalni. Szó se róla, összes testi- és lelkierőmet össze kellett szednem, hogy kibíriam a hosszú sorban állást. Időnként odaszaladtam a fiamhoz, nincs-e vele valami baj. Aludt szegény, a csomagokon dőlt le, s padszomszédaink vigyáztak rá. Visszaálltam újra a sorba, amely óránként talán egy lépést haladt előre. Egyszer csak azt éreztem, nem bírom tovább, majd leszakadt a derekam, a vesém is szörnyen fájt. Elmentem újra megnézni a gyereket, megkérve a sorban állókat, tartsák fenn helyemet a sorban. A fáradtságtól lerogytam a fiam mellé. Nem akartam elaludni, de annyira fáradt voltam, hogy csak másnap tudtam felállni. Mentem a pénztárhoz, de a soromban már nem ismertem fel a napi arcokat: csupa ismeretlen állt már ott. Kénytelen voltam ismét a sor végére állni, de nem jutottam el a pénztárig, le kellett feküdnöm, hogy össze ne rogyjak, és ez így ment hat napig. A hatodik napon elvesztettem az eszméletem, bevittek a vasúti kórházba, magamhoz tértem, sírva könnyögtem, engedjenek vissza a kisfiamhoz. Az orvos tette a dolgát: megvizsgált, majd kikérdezett. Elmondtam neki, hogy hatodik napja próbálom megvenni a jegyemet, étlen-szomjan, de hasztalan; hogy az egyik vesém nem működik, a pénzem is fogytán, csak a szegyen tart vissza a koldulástól. Megnézte dagadt lábamat, szánakozva mustárta éhségtől eltorzult arcomat. Megállapította, hogy a vérnyomásom a mélypontra csökkent. Utasította beosztottjait, hogy tegyenek fel az első vonatra. Megtörtént, s még a jegyért sem kellett fizetnem, ráadásul adtak útravalót: kenyeret, kolbászt, üdítőt. Köszönetet mondtam a jóságukért, elbúcsúztam tőlük, és a vonat elindult Kijev felé. Utólag is szorongva gondoltam arra, mi történt volna a fiammal, ha velem valami végzetes történik akkor. Vagy azután bármikor... De velem volt a szentkép és a kereszt, én pedig Isten oltalmára bízam további sorsomat.

Persze, a vonaton ismét úrrá lett rajtam az iszonyú fáradtság. Épp csak ettünk valamit a fiammal, elmondtuk az imát és lefeküdtünk aludni. Késő éjszaka hirtelen felriadtam, mert valami rosszat álmodtam. Elkábult agyamban gondolatok rajzoltak: „Hová utazik ez a sok ember, honnan jöttek, hová tartanak? Köztük is van olyan, aki annyit szenvedett, mint én? Úristen, ha akkor nem rogyok össze, még most is ott rostokolnánk a moszkvai állomáson?” Már a gondolattól is rosszul lettem, nem tudtam tovább aludni. Aztán eszembe jutottak a rokonaim: vajon milyen lesz a találkozás velük? Lassan megvirradt, az utasok mozgolódni kezdtek. Mondták, nemsokára Kijevbe érkezünk, s engem megrohantak az emlékek: amikor itt voltam, 1947-et írtak, most 1956 novemberében van. Odakint már havazott, de a vonatban kellemes meleg volt. Sikertől újra elaludnom, de a nyüzsgés zaja csakhamar felébresztett megint.

A távolban feltűnt Kijev külvárosa. Templomi kupolára sütött a nap, ettől olyanná vált, mintha arannyal lett volna borítva; gyönyörű látvány volt. Az utasok leszállásra készülődtek, a zajra felébredt a fiam is. Kiment a vécére, de nyomban vissza is jött, mert egy hosszú hajú és szakállú, imádkozó pápa látványa megijesztette. Kikísértem, de a pápa már nem volt ott.

Kijevet látva ismét megrohantak az emlékek. Eszembe jutott, annak idején hogy fagyoskodtam itt az állomáson, mert előzőleg Lembergben ellopták a ruháimat. Jó emberek akkor is megsegítettek, adtak ruhát és ennivalót, gyöngédek voltak hozzám. Vajon élnek-e még? Abban a hitben búcsúztak el tőlem, hogy én hazamegyek. Ennek már tíz éve, s én csak most vagyok útban a szabadság felé – hazafelé. A fiam, akinek sohasem beszéltem ezekről a dolgokról, most, amikor sírni látott, éppen ezért azt hitte, a pénztelenségünk miatt fakadtam sírva. Engem csak az vigasztalt, hogy ha majd felnő, sokat fog dolgozni, keresni és minden pénzét nekem adja; hiszen még a Moszkvában vásárolt kis harmonikáját is – amelynek annyira tudott örülni – el akarta adni, csak hogy pénzhez jussunk, s engem újra mosolyogni lásson. A reggeliből csak csipegettem valamicskét, hogy több jusson a fiamnak. Félőrai veszteglés után a vonat újra indult, most már Lemberg felé. A vonatkerekek kattogásával együtt az én szívem is egyre inkább zakatolt. Hazagondoltam állandóan és kértem az istent, óvja meg az otthoniakat minden veszélytől.

Lembergben át kellett szállnunk. Előre félttem tőle, mert Moszkvában keserű tapasztalatokat szereztem a sorban állásról. Hála Istennek, itt elkerültem az ilyesmit: már Lemberg előtt vasúti egyenruhás férfi jött a vagonba és azt mondta, nála meg lehet hosszabbítani a jegyet, természetesen ráfizetéssel. Aki tovább szándékozott utazni, mind sietett hozzá. Én is, markomban

szorongatva kevés megmaradt pénzemet, azon töprengve, elegendő lesz-e. Odaadtam a jegyemet, a vasutas férfi ránézett, aztán énám. „Messziről jött – mondta – a jegyért nem kell fizetnie”. Könnyek szöktek a szemembe, s kábultan, mint aki jót ivott, szédelegtem a helyemre. Lám, annyira megsegített a jó Isten, hogy mindenkinek kellett a jegyért fizetni, csak nekem nem!

Lembergbe érkezve láthatóvá vált a láger és benne a kórház, ahol a fiam született. A láger tizenkét barakkból állt, mindegyikben különböző elítéltek voltak: betegek, kiskorúak és anyák. Megmutattam a fiamnak, melyik barakkban született. Szeretett volna többet is tudni, de azt mondtam neki: „Te még kicsi vagy ahhoz, hogy mindent megérts; de ha nagyobb leszel, mindent elmesélek neked”. (Megtettem ígéretem szerint, most pedig elolvashatja ebben könyvben, mi mindent éltem át.)

Leszálláskor érdeklődtem, melyik vonatra kell átülnöm. Ekkor ismét odalépett hozzám a már ismert jegykezelő vasutas, udvariasan átvette a csomagokat, és megmutatta az utat a keresett vonathoz. Felültetett rá s akkor megkérdeztem tőle, mivel tartozom neki, mivelhogy ennyi figyelmet, előzékenységet aligha ingyen tanúsított irántam. Kissé elmosolyodott és azt mondta: „Én nem hordár vagyok, itt dolgozom a vasúton. Ha megengedi, be is mutatkozom: Almási László vagyok. Hogy miért segítettem magának? Azért, mert nagyon emlékeztet engem egy rég nem látott kislányra, akibe én nagyon szerelmes voltam. Tíz évvel ezelőtt börtönőrként dolgoztam. Egy napon behozták őt, a gyereklányt a börtönbe. Először csak megsajnáltam, később megszerettem. Amikor szolgálatban voltam, gyakran néztem be a rácsok mögé, csakhogy láthassam őt. Édesanyámon kívül senki nem tudott az én nagy szerelméről. Ő maga, Erzsike – mert így hívták a kislányt – sem tudott semmit. Nem láttam értelmét, hogy beszéljek neki róla. Később elmentem Viskre is, ahol született, hogy megtudjam, miért ítélték el őt. Megtudtam, hogy ő is, az apja is ártatlan volt. Az apja csak azt tette, amit abban a helyzetben minden gyermekét szerető apa tett volna. Aztán otthagytam a börtönt, eljöttem Lembergbe tanulni és vasutas lettem. Sokáig képtelen voltam megőszülni, mert folyton Erzsike járt az eszemben. Most már nő vagyok, Lembergben élünk, két gyermekem van, de azt a kislányt nem fogom elfelejteni, amíg élek. Maga nagyon hasonlít rá, ezért újra feltörték a régi emlékek... De megyek, mert szolgálatban vagyok. Most jut eszembe, maga még nem mondta meg a nevét. Hogy hívják?”

Alig tudtam eldadogni, hogy Mária a nevem. Elbúcsúztunk, s én fájó szívvel tértem vissza a fiamhoz, zokogva borultam az ülésre. Elárulhattam volna

a valódi nevemet, de miért? Aztán arra gondoltam: itt, nem messze az otthontól vajon mi történhet még velem? Vonatunk a Kárpátok között futott, már magyar szót is lehetett hallani. Felkeltettem a fiamat, hogy láthassa az alagutakat, amelyeken keresztül engem elhurcoltak annak idején. Enni sem akart, annyira érdekelte minden. Errefelé gyakrabban állt meg a vonat, mint Szibériában, hiszen itt sűrűbben lakott vidékek vannak. És itt az éjszakák igazán sötétek, nem úgy, mint Szibériában, ahol a hold annyira világít, mintha nappal lenne. A fiamnak nagyon tetszett minden.

Rövidesen megérkeztünk Ungvárra. Nekem minden változatlanul furcsa volt, hiszen gyermekkoromban nem utazgattam. A legtávolabbi hely Mátyfalva volt, ahová a nénémmel búcsúra mentem. Fancsikán szálltunk le a vonatról, és a mezőn át hosszan gyalogoltunk, amíg odaérkeztünk a faluba, ahol apám testvérénél vendégeskedtünk. Ott hallottam a csapi bombázásról, amely romba döntött minden házat. Most áthaladtunk Csapon, s láttam a pusztítás még megmaradt nyomait. Visken nem, csak a közelben volt bombázás. Akkor éppen vacsoráztunk: a légnyomás betörte az ablakokat, az asztal pedig táncolni kezdett.

Minél inkább közeledtünk hazafelé, annál inkább elszorult a szívem. Most már sokan beszéltek magyarul, s nekem nagyon jólesett hallgatni a magyar beszédet. Az utasok közt nem találtam ismerőst. Csap után Bátyú következett, újabb átszállással. A fiam próbálgatta, melyik csomag könnyebb, mert ő azt vinné. Amint a leszálláshoz készülődtünk, ismét odajött Almási Laci, segített cipelni a csomagokat. Most már azt is elárulta, hogy amikor megnézte a jegyemet, rögtön rám ismert; merthogy mit is keresne jószántából egy magyar nő Szibériában?! Nemcsak az arcomról, a csengő hangomról is rám ismert. Azt mondta: nem szégyelli, amit hozzám fűződő szerelméről beszélt. Akkor elsírtam magamat, ő magához ölelt és azt mondta, lehet még ez másképp. Aztán felszállt a vonatra és hosszan integettünk egymásnak...

Ez az ember tíz év után, összetörten és meggyötörten is rám ismert, de egyik földim, aki szintén Bátyúban szállt fel a vonatunkra két gyermekével, nem ismert meg. A gyerekei almát, körtét, szilvát majszoltak, de az én földim a fiamat nem kínálta meg, inkább úgy tett, mint aki nem ismer. Istennem, mennyire vágyakozva nézte a fiam a gyümölcsöket! A földi azonban rá se hederített. Talán szégyellt szóba állni velem? De hiszen semmi rosszat nem tettem senkinek, kisgyermekként, ártatlanul vittek el! Nagyon elkeseredtem, mert arra gondoltam, biztosan otthon is így fogadnak majd, elfordulnak tőlem a falubeliek, netán gyilkosnak néznek. Fohászkodtam: „Édes jó Istenem,

csak annyit segíts rajtam, amennyit én segítettem másokon! Te tudod: nem ment le torkomon a falat, ha tudtam, hogy a másik éhezik, megosztottam vele a keveset is”.

A találkozás ezzel a földimmel nagyon felháborított. Távolabb akartam kerülni tőle, de a fiam már aludt a padon.

Huszton leszállva ismét ismerősöket próbáltam keresni. Felismertem Burez Imre bácsit, aki szintén viski volt. Odamentem hozzá, köszöntem és megkérdeztem, hogy jutunk el Viskre. Azt felelte: a busz nem jár, de itt van a kolhoz teherautója, azzal hazamehetünk. Ő nem ismert meg, vagy nem is akart? Nem tudtam eldönteni. A fiam ügyesen befészkelte magát a vezetőfülkébe. Ott legalább nem fázott a metsző őszi szélben. Elindultunk, s nekem eszembe jutott: Istenem, ezen az úton vittek el 1946. február 8-án, pont a születésnapomon, s ennek több mint tíz éve...

Újra otthon

Útközben feltűnt, hogy a sofőr gyakran hátrapillantott. Nem tudtam mire vélni; ugyan mit bámulhatott? Közben lekanyarodtunk a viski bekötőútra. „Most segíts meg, édes jó Istenem” – fohászkodtam magamban. Az autóról egyenként szálltak le az emberek. Burez Imre bácsi háza előtt ismét megálltunk, s akkor derült ki, miért pillantott oly gyakran hátra a sofőr; ekkor ugyanis odakiáltotta az Imre bácsiék kapuja előtt álló embereknek: „Most jött haza Mandrik Böske!” Csodálkozva néztem a fiatalemberre, ugyan honnan ismerhet engem. De az emberek akkor már ugráltak, öleltek-csókoltak. A sofőr megkérdezte, hol tegyen le. Hát nagymamámnál, hol másutt. Megmagyaráztam, merre lakik.

Az udvarra elsőként a fiam szaladt fel. Meghallottam rögtön nagyanyám hangát. Felmentem én is, köszöntem neki. Váratlan megjelenésemtől és az örömtől összeesett. Gyorsan felemeltem, székem toltam alája, aztán csak öleltük és csókoltuk egymást. Sűrűn hulló könnyeink összefolytak. Nagyanyám szemrehányóan mondta: „Édes Böském, meg is halhattam volna ettől a váratlan örömtől, miért nem értesítettél előre”.

Az udvar lassan megtelt emberekkel. Hazatérésem híre futótűzként terjedt el a faluban. Igaz, elhurcolásom után és hosszú hetekig csak rólam beszéltek, merthogy addig olyan még nem történt Kárpátalján, mármint, hogy a szülő helyett a gyereket ítélték el. Jöttek a rokonok, barátok, ismerősök, volt iskolatársaim. Mindenki látni akart, kérdezősködtek, öleltek, csókoltak. Közben én már a testvéreim felől érdeklődtem nagyanyámtól. Megtudtam, öcsém katona, egyik bátyám megnősült. „De mi van Gyula testvéremmel? Akiről soha nem írtak nekem, akiről még most sem tudok semmit...” Nagyanyám csendre intett, mondván: róla ne kérdezzek, majd bent a szobában, négy szemközt mindent elmond. Végre elszéledtek az emberek és bementünk a házba. Az első, ami szemembe ötlött: a szegénység. Nem volt tele a kamra, mint régen. A cukor, a liszt és a többi étel drága... Elszorult a szívem a gondolattól, hogy egyelőre a munkámmal sem segíthetek rajtuk, hiszen magam is rossz bőrben vagyok, pihennem kell.

Odabent megint Gyulát kérdeztem, s nagyanyám azt felelte, legyen nyugodt, most már ő is tudja, hogy hazajöttem, este itt lesz. Várakozás közben eszembe jutott, hogy Emma nénémnel még nem találkoztam, mert ebédet vitt Károly bátyámnak, vagyis a férjének, aki a zöldségeskertben dolgozott örként. Eltűnődtem: Emma néni hajdan arról volt híres, hogy olyan málépo-

gácsát tudott sütni, amit a tortánál is jobban szerettem. A tömlőcben is azt kívántam meg, és kaptam is belőle... Volt ott egy Ilonka nevű lány, aki nagyon megszeretett engem, sokat segített rajtam. Ő rendszeresen kapott a hozzátartozóitól élelmet, és azt megosztotta velem. A szennyesünket kiküldte, s a hálóinge fonákjára írta leveleit. Az én sorsomról is így értesültek a rokonaim. Ilonkát Husztról vitték el valami hiány miatt. A rabságban később a konyhára helyezték, attól kezdve soha nem láttam. (1993-ban Huszton jártam, érdeklődtem iránta. Megtudtam, hogy szabadulása után Ökörmezőn élt, de már meghalt.) Ma is sajnálom, hogy nem láttam viszont.

Közben megérkezett Emma néném, mondván: „Hála a nagy Istennek, Böske, hogy hazajöttél” – és összerogyott ő is, mint nagyanyám. Magához térve rögtön a fiam után érdeklődött. Csak néztem a két idős asszonyt, akik oly kedvesek voltak nekem: beszédük furcsának tűnt, mert erősen foghíjas volt a szájuk, selypítettek. Persze, tíz évvel ezelőtt láttam őket utoljára, egész pontosan tíz éve és tíz hónapja. Aki ismeri a rabságot, az tudja: odabent elegendő egy hét vagy tíz nap. Aki pedig nem próbálta, annak nem is kívánom, hogy része legyen benne...

A falumban nagyon szegényen éltek az emberek. Sokuknak még annál is rosszabb volt a sorsuk, mint nekem a lágerben, mert ott legalább adtak egy tányér ételt, hogy éhen ne pusztuljunk. De mit tehetett az, aki ugyan itthon maradt, de mindenéből ki volt fosztva? Ment volna talán koldulni azokhoz, akik ugyanolyan nincstelenek voltak – azzá váltak –, mint ő? Nagyanyám például, akit kuláknak nyilvánítottak, még a kolhozban sem dolgozhatott; ráadásul nem is volt már fiatal. A kulákoktól nagyon féltek, azt hitték, agítani fogják a népet. Az öcsém katona volt, így az ő keresete kiesett. Közben nagyapám meghalt, a temetés sok költséggel járt.

Emma néném megfejte a tehenet és behívta a fiamat, friss habos tejjel kínálta. Három csészében osztotta el; mi rögtön megittuk a fiammal, de nagyanyám félretette a részét Gyula bátyámnak. A vacsora egy részét is el tették neki. A villanyt eloltottuk, mert nagyanyám szerint addig nem jön be, amíg világot lát a házban. Lefeküdtünk hát és hosszan beszélgettünk. Egyszer csak fény villant az ablak alatt. Nagyon megijedtem, de nagyanyám megnyugtató: Gyula jött meg. Gyorsan felkeltem, a sötétben ajtót nyitottam, s Gyula testvérem máris besurrant. Ne firtassa senki, milyen volt a viszontlátás! Még a fiam is felébredt a nagy öröme. Gyula gyorsan evett, aztán leheveredett egy ágyra. Hajnalig beszélgettünk. Drága jó istenem: az ő sorsa még az enyémnél is rosszabbul alakult. Tíz éve bujkált, hogy el ne

vigyék őt is. Gödrökben, bokrok alján csúszva-kúszva, pincékben lapulva. Tessék belegondolni, hány takarót, ruhát nyűtt el így azalatt az idő alatt. Sokat, nagyon sokat, s ez gondot jelentett, mert amíg nagyapám élt, nagymamám nyugodtan vásárolhatott férfiruhákat, de a halála után már nehezebb volt Gyula öltöztetése, a kosztolásáról nem is beszélve. Mindezt titokban, olyannyira, hogy Károly bátyám se tudjon róla. Szegény Gyula: tíz éven át nem látta a napfényt, s ez meg is látszott a színtelenné vált sápadt arcán. Nagyon sajnáltam őt, sokat szenvedett testvéremet, és kiutat próbáltam keresni a nehéz helyzetből. Előálltam egy jónak látszó ötlettel: hitessük el a hatóságokkal, hogy együtt jöttünk haza! A bátyám először hallani sem akart erről, de nagy nehezen sikerült meggyőznöm őt tervem helyességéről. Felmerült azonban egy komoly probléma: mivel indokolja majd, hogy nem beszél oroszul? Jobb híján abban állapodtunk meg, hogy azt állítja majd, egy kolhozban dolgozott, egyedül tette a dolgát; megértette az utasításokat, de mert mindig is szűkszávú volt, hát nem tanulta meg a nyelvet. Kapóra jött, hogy elítélt nagybátyám neve szintén Mandrik Gyula volt, hiszen joggal feltételeztük, hogy ha tudakozódni próbálnak afelől, volt-e ott egyáltalán ilyen nevű száműzött, hát igazolni fogják: volt. Nagyanyám előkerítette azt a levelet, amelyikben megírtam, hogy együtt vagyok Gyula bátyámmal; ez is számításba jöhetett bizonyítékként Gyula testvérem kitalált rabságára. A település nevét bemagoltattam vele, valamint a városok nevét, amelyeken hazajövet átutaztunk; még az Ural környékén látott vonatkatasztrófáról sem feledkeztem meg. Tervünknek ez a része tehát szinte tökéletesen összeállt.

Komoly gondot okozott az a körülmény is, hogy a szüntelen éjszakai életmódtól, a napfényhiánytól Gyula arca nagyon sápadt volt, s ez első látásra azonnal feltűnt. Ráadásul a látása is megromlott, alig látott. Azt tanácsoltam neki, hogy hivatkozzon arra: nagybeteg, kórházban feküdt hónapokig, gyomorrákja van, meghalni engedték haza. Mindezt egész éjszaka magoltattam vele, úgyhogy makulányit sem aludtunk.

Reggel nagyanyám bezárta Gyulát a spájzba, mert attól féltünk, Károly bátyám ránk nyitja az ajtót. Úgy is volt, Károly bátya megjött és figyelmeztetett: „Határzónában vagyunk, Böske, jelentkezned kell, különben baj lesz”. „Tudom én azt, csak rosszul aludtam az éjszaka” – igyekeztem megnyugtatni az öreget.

Alighogy Károly bátyám elment, jött a felesége, Emma néném. Ő tudott Gyula bujkálásáról. Nemegyszer látta, amint nagyanyám főzögetett, s hordta neki az ételt; amivel csak lehetett, segítette is, a férje tudta nélkül. Ezúttal is

reggelit hozott, bundás kenyeret, frissen fejt tejet, s egy ernyőt is, mert esett az eső. Jótét lélek volt, mindenre gondolt.

Megegyeztünk, hogy először egyedül megyek el a községházára. Gyula nagyon félt, hogy lecsukják. Bizonygattam neki: az is jobb a bujkálásnál, mert legalább emberek közt lesz, nem kell többé rejtőzködni. Ez nemcsak vigasz volt részemről, komolyan így gondoltam. Csoda, kész csoda, hogy bele nem zavarodott a sokévi bujkálásba. A nagyapja temetését is az ólpadról nézte végig. Milyen érzés lehetett számára, hogy nem állhatott a koporsója mellé?! Hiszen úgy szerette nagyapánkat!

Gyulának természetesen semmi bűne nem volt, amiért ilyen keservesen kellett meglakolnia. Legfeljebb az, hogy apánk bűnét éreztették velünk, a gyerekeivel is. Kuláknak tartották a családunkat, s a kulákokra minden rosszra rá lehetett fogni, ami a faluban történt. Felrobbantották a kolhozban a traktorokat? Rögtön elhíresztelték, hogy a kulákok műve. Ki másé, mint a Mandrikoké, az állam ellenségeié. Ezt és ehhez hasonlókat hallva csoda-e, ha Gyula félelmében bujdosásra adta a fejét? Ott volt előtte az én példám is, amelyből meggyőződhetett: elég a gyanú árnyéka is ahhoz, hogy a szerencsétlent elítéljék. Nem maradt a faluban pártfogónk. Összeszedték falunkban a fiúkat, elítélték őket is 25 évre, de szüleik addig jártak, kilincseltek, amíg ki nem engedték őket. Gyulát is elítélték távollétében 25 évre, pedig ártatlan volt. Az ítélet után hogyan is mert volna jelentkezni! Nagyon félt a börtöntől.

Remegő térdekkel jelentkeztem a központban. Megmagyarázták, merre van a körzeti milicista. Megálltam az ajtaja előtt, s kopogtatni sem mertem egy ideig, mert a szívem majdnem kiugrott a helyéről nagy izgalomban. Aztán erőt vettem, bekopogtam. Szerencsére csak a milicista volt odabent. Megkérdezte, mi járatban vagyok. Előadtam a mondókámat: hazajöttünk a testvéremmel Szibériából. „Melyikkel?” – kérdezte. „Gyula testvéremmel.” „Jöjjön el ő is jelentkezni” – mondta a milicista nagyon hízelt hangon. Azt mondta, menjek haza a testvéremért, s ne féljünk, nem lesz semmi baj.

Elindultam hazafelé. Nem siettem, mert a milicista azt mondta, két óra múlva térjek vissza a testvéremmel. Kétségek győtortek: mi lesz Gyulával? A milicista azalatt a két óra alatt biztosan telefonál Husztra, informálódik... Az eső zuhogott, az utca néptelen volt, s én mégse siettem hazafelé. Rossz előérzetem támadt, nem tudtam már biztosan, jót teszek-e a testvéremmel, vagy még nagyobb bajt hozok rá?

Otthon már az előszobában láttam, vendégek vannak. Két esernyő száradt az előszobában. A szobában két nagynénémet találtam. Ők tudtak Gyula-

láról, ő azonban nem volt ott. A kérdő tekintetekre válaszolva elmondtam: a milicista megnyugtatóan, semmi baj nem lesz, menjünk fel együtt jelentkezni.

Megebédeltünk, de az eső még mindig zuhogott. Nem vártunk tovább, elindultunk Gyulával. Mielőtt elköszöntünk, egyik nagynénénk meghívott bennünket vasárnapi ebédre. Aztán azt mondta nagyanyámnak: „Néném, még az idő is siratja őket!”

A községházán a milicista elénk jött. Ne siessünk, mondta, ráérünk félóra múlva bemenni. Gondoltam, vár valakit, azért nem fogad. Eszembe jutott, hogy apánk egyik öccse itt lakik a közelben. Amúgy sem tudtunk hová lenni a zuhogó esőben, hát felkerestük Sándor bátyámékat. (Édesapámék tizenketten voltak testvérek, és őrajta kívül mind a faluban lakott.)

Sándor bátyámék jól álltak anyagilag, hiszen a kolhoz gyümölcsösében volt brigádvezető. Nagyon meglepődtek, amikor beállítottunk. Gyula nagybátyám felől érdeklődött: mit tudok róla, merre van, hogy néz ki. Elmondtam mindent, amit tudtam. Nem emlékszem, hogy megkínáltak volna valamivel bennünket. Annál inkább dicsekedtek, hogy milyen jól megy nekik, nem tudom elmondani, mennyire szomorú lelkiállapotban hallgattam őket. Szerencsére eltelt az idő, elköszöntünk. Sándor bátyám megölelte Gyula testvéremet, a kezébe nyomott öt rubelt arra az esetre, ha elvinnék; legyen nála pénz. Végül bízatta, hogy okosan beszéljen.

Amint a községházához értünk, éppen egy terepjáró állt meg előtte. Nyolc zsvány szállt ki belőle. Ránk se hederítettek, felsiettek a lépcsőn. Mi Gyulával utánuk. Az ő lába rogyadozott. Bízattam: ne féljen, nyugodjon meg, beszélék helyette, mindent eligazítok.

Öt percig állhattunk a folyosón, amikor nyílt az ajtó és Gyulát szólították. Engem nem, de bementem én is, és gyorsan beszélni kezdtem, fel sem hagytam ocsúdni őket, nehogy kitessékkeljenek. Mire észbe kaptak, hogy miért én beszélek, már el is mondtam a betanult szöveget. Végighallgatták ugyan, de aztán – igaz, udvariasan – csak kiküldtek a szobából. A folyosón állva füleltem, mi folyhat bent, de semmiféle hang nem hallatszott ki.

Végre kinyílt az ajtó, kijöttek. Odaugrottam Gyulához, kétségbeesetten kaptam utána, hogy el ne vigyék; zokogva kértem, hagyják őt békén, szenvedett már eleget. Civil ruhás tiszt lépett oda hozzám és nyugtatni próbált: „Ne félj, Lizácska, ne sírj, még ma haza fog jönni!” „Én is hazajöttem 11 év után!” – mondtam zokogástól fuldokolva. „Az akkor volt, most el se vinnének. Más idők járnak. Hidd el, nem lesz semmi baj. A pártkönyvemre esküszöm, hogy igazat beszélek, nyugodj meg!” – győzködött a tiszt.

Beláttam, nincs értelme a sírás-rívásnak. Tíz rubel volt nálam, odaadtam Gyulának. Beültették a kocsiba és elhajtottak, én pedig törtem a fejemet, mit fogok mondani otthon. Nagyon zaklatott voltam, volt is miért. Úgy éreztem, sorsüldözöttek vagyunk, soha nem lesz vége szenvedéseinknek. Ugyan mit vétettünk, hogy ennyit kell bűnhődnünk?! Még tízéves se voltam, amikor elvesztettem anyámat. Attól kezdve nem kíméltek, dolgoznom kellett: sütni, főzni gyerekfővel. Az apám nagyon szigorúan bánt velem, nem kímélt, pedig megtehetné volna. A két bátyám el is ment a háztól, nem bírták a szigorúságot; nagyanymnál laktak. Igaz is: Jóska testvéremmel még nem találkoztam, amióta hazajöttem. A lemergi lágerben láttam utoljára, amikor egyéves lehetett a gyermekem, és a szögesdrót alatt kuporogva, titokban váltottunk pár szót. Vajon mit szól majd Jóska, ha megtudja, mibe vittem bele Gyula testvérünket? Fohászkodtam: „Istenem, adj csodát, engedjék ki Gyulát, ne sikerüljön összezavarni őt, hogy kiszedjék belőle, valójában hol is volt tíz évig, kik bűjtatták; hiszen azokat is elvihetik, ezektől kitelik minden!”

Otthon már sikerült nyugalmat erőltetni magamra. Mondtam nagyanymnak, elengedik Gyulát, megígérték, még ma hazajön. Nem voltam én nyugodt, a vacsora sem kellett. Tele voltam aggodalommal. Fáradtan, összetörten feküdtem le. A fiam odahúzódott mellém: érezte, hogy valami nagyon bánt. Sírdogálva zuhantam mély álomba, talán fel sem ébredtem volna, de felkeltettek: Jóska állt előttem. Amikor kisírtuk magunkat, nekem szegezte a kérdést: „Hol van Gyula?” Elmondtam neki is részletesen, mi történt, hogy történt. Azt válaszolta: „Éreztem, hogy valami baj fog érni bennünket. Gyulából kiszednek mindent, s ezt nem ússzuk meg szárazon!” „Tudom, hogy én vagyok a hibás, és vállalom is, de ne beszéljünk róla, mert megzavarodok” – védekeztem. Már nagyon fájt a fejem. Jóska kissé ittas volt, nem is igyekezett hazamenni. Fél három körül kopogtak az ajtón. Jó Isten, ki lehet az hajnalok hajnalán, csak nem értünk jöttek? Micsoda megkönnyebbülés: amikor kinyitottuk az ajtót, Gyula állt a küszöbön. Belépett és összerogyott. Később mondta el, hogy Husztra vitték, s ott elengedték: menjen haza, ahogy tud. A fele utat gyalogosan tette meg szegény. Holtfáradtan esett át a küszöbön. Mindannyian örültünk, hálát rebegettem a jó Istennek, hogy itt van velünk a testvérem. De hiába erősítgette Gyula, hogy vele most már minden rendben van, bennem maradt jócskán kétség. Arra gondoltam, talán csak azért beszélt így, mert ismeri Jóska indulatos természetét, s engem akar attól megvédeni. Aztán Jóska megnyugodva hazament, Gyula pedig elaludt, így csak reggel kaphattam tőle választ nyugtalan kérdéseimre. Azon az éjszakán már nem

tudtam elaludni. Számba vettem: mennyi minden történt azalatt a két éjszaka és egy nap alatt, amióta hazaérkeztem...

Nem nyugalom, hanem újabb megpróbáltatások vártak idehaza. A szegénységgel csak elbirtunk volna valahogy, ha nyugalmunk lett volna. De az nem volt. Engem nagyon aggasztott a Gyula sorsa. Ki tudja, mikén ment át a tízévi bujkálásban. És szegény nagyanyám, aki titokban gondját viselte! Hány-szor indulhatott el napszállatkor, hogy ennivalót vigyen unokájának! Ráadásul az udvaron is csendben kellett mozognia Károly bátyám miatt. Talán sejtett is valamit az öreg, csak nem akart tudni róla. Előfordult az is, hogy éjszaka rákérdeztek nagyanyámra: „Hová megy, Regina néném?” „Hazafelé” – így nagyanyám. „De hát nem jó irányba megy, Regina néném! Jöjjön, hazakísérem” – ajánlkozott az ismerős, aki nem tudhatta, hogy nagyanyám Gyulához indult. Ilyenkor persze nem tehetett mást, hagyta magát hazakísérni, aztán fogta az időközben kihűlt eseséget, megmelegítette és elindult vele ismét.

Ennek a bujkálásnak véget kellett vetni! Ezt határozottan éreztem. De jól tettem-e mégis, hogy rábeszéltem testvéremet a jelentkezésre? Folyton ezen rágódtam. Igaz, a bezpekás tiszt megesküdött a pártkönyvére, hogy Gyulának nem lesz bántódása. Talán közöttük is akad tisztességes ember?

Így tépelődtem virradatig. Akkor nyugalmat erőltettem magamra és eltökéltem, hogy mindent alaposan megbeszélék nagyanyámmal. Hiszen igazából még nem is beszélgettük ki magunkat, csak a Gyula sorsa miatt aggódtunk.

Azon a napon senki nem zavart bennünket, még Károly bátyám sem nyitotta ránk az ajtót. Pedig tudta már Emma nénémről, hogy Gyula is hazajött velem. Emma néném hozott friss tejet a reggeli fejésből, meg tojást és szalonát. Áldja meg a jó Isten még a porát is! Ő mindig gondolt ránk, együttérzet velünk. Ahogy engem szeretett, úgy szerette a fiamat is. Nem nagyon értették egymás nyelvét, mégis szót értettek.

Nagyanyám elmondta, hogyan kerültek ők is börtönbe. Amikor azon a tragikus napon nálunk megtörtént a baj, ők is „jegyes” emberek lettek a hatóság szemében. Miután kuláknak nyilvánították őket, olyan nagy beadási kötelezettséget szabtak ki rájuk, hogy azt lehetetlen volt teljesíteni. Burgonyájuk ugyan tonnaszám termett, de azt mind az állami beadás vitte el. Sajnos, a kiszabott határidőre nem érkeztek mindet felszedni a földből, ezért megvádolták őket, hogy három mázsza krumpli beadásával adósak maradtak az állammal szemben. Ezért ítélték el őket: nagyapámat tíz, nagyanyámat öt évre.

Nagyapám a munkácsi várbörtönben töltötte büntetését. Nagyanyám hamarabb szabadult a lemergi lágerből, s ettől kezdve többször meglátogatta.

Szekéren mentek, Visktól egészen Munkácsig. Nem kis távolság! Egy másik viski férfi is be volt oda csukva, szintén kuláksággal vádolva. Annak fonott kalácsot, kolbászt és más finomságokat vittek, de nagyanyám csak kevés kenyeret, szalonnát és tejet tudott vinni. Szegény nagyapának ekkor már nem volt tiszta az elméje: a nadrágot is képtelen volt lehúzni magáról. De azt látta, hogy falubeli rabtársának finom kalácsot adtak a kezébe. Nézte és folyt a nyála szegénynek, de egy darabot sem törtek le neki belőle. A könnye is kicsordult a jó öregnek...

Aztán hazaengedték. Nem élt már sokáig. A fásszínben halt meg, mert nem akart a házba bemenni. Irtózott a bezártságtól. Ilyen szomorú emlékeket idéztünk fel azon a napon nagyanyámmal. Persze, neki is kijutott bőven a megpróbáltatásokból. Szabadulása után a kolhozban nem kapott munkát „kulák” mivolta miatt, idős is volt már a nehéz munkához. Mégis: nemcsak magáról, hanem Gyuláról is gondoskodott. No meg rólam, de erről nem beszélt. Tudtam anélkül is, hogy neki köszönhettem a csomagokat. Hogyan is teremtette elő azokat a semmiből?! Ő kéregette össze azt a pénzt is, amit aztán annak idején odaadtam Marusziának...

A fiam gyorsan megtanult magyarul. Igaz, néha rácsodálkozott egy-egy hasonló hangzású szóra. Sehogy sem fért az agyába, hogy a tej és tea majdnem ugyanúgy hangzik ugyan, de mást jelent egyik is, a másik is. Volt egy furcsa szokása: mindenkit tegezett. Nagyanyám ezt akkoriban nagyon furcsállta. Tudom, a tegeződés ma már megszokott dolog családon belül is, de az én koromban még nem volt az. A fiamat ukrán iskolába adtam, mert Visken nem volt orosz iskola. Jól tanult, folyékonyan olvasott ukránul, de kezdettől fogva magyarnak érezte magát. Nem szerette, ha Szásának hívják, inkább Sanyikának szólíttatta magát. Nem nagyon beszéltünk neki arról, hogy tőlünk mindent elvettek, mégis megérezte, milyen nagy igazságtalanságot követtek el családjával szemben...

Történt egyszer, hogy Jóska testvérem meghívott bennünket vasárnap ebédre. Abban az utcában laktak, ahol a szülői ház állt. Útközben többen megállítottak egy-egy szóra, a fiam viszont unta a beszédet, előre ment. A szülőházunkban akkor már kolhoziroda volt berendezve. Amíg én beszélgettem az ismerősökkel, Sanyika bement egykori udvarunkba, aztán be az irodába, s azt mondta nagy bátorsággal az ott lévőknek: „Ez a ház a miénk, miért nem adják vissza?!” Az irodisták elcsodálkoztak: „Kié ez a gyerek? Mennyire tisztán beszél oroszul!” Egyikük hallott valamit hazatérésemről, az mondta: csakis az egykori háztulajdonos unokája lehet. Szerették volna tudni, ki vet-

te rá a fiamat a számonkérésre. Hát az egyik falubeli gyerek, aki az udvaron maradt; ő mutatta meg a házat, mondván: ez a nagyapja háza volt. Számomra nagyon kellemetlen volt ez a kis affér, hiszen örültem, hogy egyáltalán hazakerültem, dehogyis gondoltam arra, hogy visszaköveteljem a régi házunkat. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a szülői ház látványa ne zaklatna fel, valahányszor elmegyek előtte. A sírig emlékezni fogok arra, hogy engem és Sanyi öcsémet innen kísértek el szuronyos puskák között 1946 februárjában, mint valami banditákat...

Sokáig zaklattak engem Gyula testvérem miatt is. Hívogattak Husztra, kérdezősködtek, verték az asztalt előttem, de nem tudtak kicsavarni belőlem semmit. Azt gondoltam magamban: „Csak verjétek, kijártam én az iskolátokat, nem ijedek meg olyan könnyen!” Elszántam magamat a legrosszabbra is, csak a testvéremet ne bántsák, hiszen olyan szegény, könnyű lett volna belehajszolni valami jóvátehetetlenbe.

Aztán vége lett ennek is, békén hagytak.

Attól féltem, nem fogok tudni beilleszkedni az emberek közé, de tévedtem. Szépen megvoltunk, a fiam iskolába járt, én pedig munkát próbáltam keresni. Merthogy élelem ugyan csak akadt a háznál, de szükség volt pénzre is: ruhát, lábbelit kellett venni a gyerekeknek, s egyébre is kellett a pénz. Akkoriban Viskén nem sok munkalehetőség kínálkozott. Működött egy fafeldolgozó kombinát, de a lakk- és acetonszagot nem bírtam az én gyöngye egészségemmel. Végül ismét megsegített a jó Isten. Nagyanyámhoz orvost kellett hívni. Miközben a vizsgálatot végezte és kiírta a receptet, beszélgettünk. Elmondta, nemrég került Viskre, s nem sokkal azután a Saján szanatóriumba helyezték át főorvosnak. Kértem, adjon valamilyen munkát: bármit elvállalok, csak dolgozhassak. Megígérte, s rögtön figyelmeztetett, rendezzem el az egészségügyi könyvecskémet. Szerencsésen átmentem mindenféle vizsgálaton, csak a tüdőfelvétel mutatott egy foltot. Kétségbeestem: ezzel ugyan nem vesznek fel a szanatóriumba! A főorvos azonban megnyugtatóan, mondván: ne keseredjek el, nem nyílt kavernáról van szó, ő a saját felelősségére felvesz munkába, és elvégzi tüdőmön a szükséges kezelést. Úgy történt. Dolgozni kezdtem, kissé javult a sorsunk. A keresetem ugyan nem volt sok, de a fiam után is kaptam valami csekély összeget, annyira keveset, hogy egymagának kenyérre sem futotta volna belőle. Megvoltunk. Más is nehezen élt, én pedig megszoktam a nélkülözést.

Sanyi öcsém 1957-ben hazaérkezett szabadságra. Szép szál fiatalemberré serdült: ahogy végigmentem vele az utcán, megfordultak utána a lányok. Vele is felkerestük a szülői házat, felidéztük a sok-sok szenvedést, amin keresztül-

mentünk. Még a föld is sírt alattunk. És mégis volt okunk az örömrre, mert megpróbáltuk a pokol minden bugyrát, de hála a jó Istennek, megmaradtunk, itthon vagyunk, élünk...

Telt-múlt az idő. Amennyire jól tanult a fiam, annyira csintalan gyerek volt. Nagymamának gyűlt meg vele a baja, mert én bent laktam a tíz kilométerre lévő szanatóriumban. Nem vállalhattam a mindennapos oda-vissza utazást. Nyáron, amikor a gyerek kint volt velem, nekem se volt percnyi nyugalomtól. Folyton aggódnom kellett, hol jár, mit csinál. A szanatóriumból elküldtek szakácsstanfolyamra. Annak elvégzése után a konyhán kaptam munkát, ami nagy könnyebbséget jelentett: már nem kellett ennivalóra költenem. Hétvégeken ugyanis sok beteg hazautazott, mások a kezelés lejártá előtt távoztak, így aztán akadt fölösleg, amit a raktárossal megfizettünk. Szárasztással és krumplival még a rokonokat is tudtam segíteni. Úgy éreztem, ha adni is tudok, már nem vagyok szegény, mint például nagymamám testvére és lánya, akiknek kenyérre se volt pénzük.

A Saján szanatóriumban gyomor- és bélbetegségben szenvedő embereket gyógyítottak. Szerettem itt dolgozni, hiszen annak idején a fél sajáni hegy a mi családunk birtoka volt, tehát ehhez a vidékhez gyermekkori emlékek fűztek. Betegeinket a hegy lábánál feltörő gyógyforrások vizével gyógyították. Én is rendszeresen ittam a gyógyvizet, hogy rendbehozzam a gyomromat, amellyel oly sokat szenvedtem a lágerekben és a száműzetésben. Csakhogy a főorvosunkat visszahelyezték Viskre, az utódával pedig, aki orosz származású volt, a személyzet sehogy sem tudott kijönni. Bármennyire igyekeztünk, mindig hibát talált mindenben. Ostoba követelések voltak: például az, hogy legalább fél óráig verjük a rántottának való tojást, mielőtt kisütjük. Reggelenre eleve rettegvé kezdtem a munkát, mert tudtam, hogy valamibe okvetlenül beleköt. Már arra gondoltam, bizonyára tudomása van múltamról, azt éreztem, hogy még inkább szenvedjek. A folytonos ideg feszültségtől fogyott az erőm, egy reggel fel se bírtam kelni. A betegek fellázadtak, mert nem volt, aki elkészítse a reggelijüket. A főorvos nem hitte el, hogy beteg vagyok. Megvádolt: szabotálok. Az ő jelenlétében mérték meg a lázamat, 39 fok felett volt. Beláttam, itt nem maradhatok. Megírtam a felmondóleveletem, bevitettem a főorvoshoz. Leültetett és egészen más hangon kezdett beszélni. Azt mondta, tud ő másképpen is viselkedni, csak legyek kedves hozzá. Vagyis legyek a szeretője. Ekkor döbbsentem rá, miért nem volt jó semmi, amit csináltam. Hogy emiatt kínozott engem a köztöködésével. Végképp meggyűlöltem. Dehogyan maradtam volna ott! Engem nem érdekelték soha a férfiak.

Talán egészen másképp alakult volna a sorsom, ha az az orvos nem ilyen gazember. Akkor Viskén maradhattam volna, a szülőfalumban, ma nem lennék olyan árva, mint amilyennek érzem magamat, távolabb kerülve rokonaimtól.

Técsőn kerestem munkát, konyhai mindeneként dolgoztam. Mosogattam, krumplit hámoztam, takarítottam stb. Amikor a szakács megbetegedett, pár hétig én helyettesítettem, hiszen papírom volt a szakácsmesterségről, meg látták is, hogy ügyesen végzem a konyhai munkát. Ezalatt a pár hét alatt ismét jobban ment a sorom, de aztán meggyógyult, visszajött a szakács, és én visszamentem kisfizetésű munkakörbe. Naponta ingáztam Visk és Técső közt, amire ráment a szabadidőm. De még ez sem volt elég, mert a munkahelyemen azt kívánták, hogy költözzem be a városba. Ez lehetetlen volt, hiszen a kis fizetés lakásbérletre sem lett volna elég. A fiam se egyezett volna bele, hogy most már Técsőn járjon iskolába. Így aztán más munka után néztem. Akkoriban embereket verbuváltak szibériai építkezésre, s nekem felajánlották: menjek a brigáddal, főzök a férfiaknak, jól fogok keresni. Beleegyeztem. Az volt a fontos, hogy lábra álljak végre, hiszen semmim se volt. A fiamat nagyanyámra bíztam. A toborzótól kaptam előleget, abból vettem kettejüknek lisztet, zsírt, krumplit, szappant, hogy ne nélkülözzenek. Persze, nem könnyen vállalkoztam erre az útra, hiszen visszatérést jelentett azokra a helyekre, ahol a fiatalságom telt el – rabságban... De muszáj volt megragadnom a felkínált lehetőséget, mert más kiút nem volt számomra. Két ilyen brigád indult útnak Viskről, a másikkal szintén egy helybeli fiatalasszony utazott. Az én brigádom hídépítést vállalt valahol az Altájban. Tizenöt férfit főztem, fejenként havi tíz rubelért. A mosást külön megfizették. Elvállaltam minden munkát, csak hogy minél több pénzhez jussak. Még „guberáltam” is: a közeli folyóhoz ugyanis nyáron rengetegen jöttek ki a városból fürödni. Hoztak magukkal üdítőt, sört, bort, pálinkát és a kiürült üvegeket szétdobálták a parton; esténként összeszedtem az üvegeket, zsákszámba. Amikor gépkocsival a városba mentem élelmiszert vételezni, az üvegeket leadtam a beváltóban, szép pénzt kaptam értük. Küldhettem haza csomagot és pénzt. Volt értelme a munkámnak. Aztán elvállaltam a híd festését is, amiért megint csak pénzt kaptam. Drótkefével tisztítottam meg a híd vasrészeit, utána géppel befúvaták, de nekem fizettek érte. Hosszúak voltak a napok, jutott rá időm. Befagyásig dolgoztunk az Altájban. Ezt követően még két időnyt töltöttem ott, de megérte, mert anyagilag helyreálltam.

Távollétem alatt egy ízben a fiam elszökött a nagyanyjától. Pénzt vett magához, a fejébe pedig azt vette, hogy felkeresi az apját, akit mindig is na-

gyon szeretett volna megismerni. Ma sem tudom, hogy jutott el Lembergbe, de eljutott. Jelentkezett egy milíciaőrsön, s ott a nyilvántartásból kikeresték az apja lakcímét. Odatalált, becsöngetett. Csak a nagynénit, azaz apja lánytestvérét találta otthon, aki afféle kéregetőnek vélte a fiamat, és adott neki egy darab kenyeret. Amikor azonban jobban szemügyre vette, összecsapta a kezét: a fiam ugyanis nagyon hasonlított apjára. A fiam egy teljes hétig náluk maradt. Az apja szerette volna, ha végleg ott marad, a nevére vette volna, de a fiam éppen olyan váratlanul otthagya őket, mint ahogy megjelent náluk. Még a címünket sem hagyta meg nekik...

Férjemmel a mátyfalvai rokonok hoztak össze. Nem volt már fiatalember, amikor – 1964-ben – megismerkedtünk. Hozzá mentem, hogy biztos fedél legyen a fejem fölött, hiszen a házat, amelyben Visken laktunk, jogtalanul foglaltuk el, s azt bármikor elvehették. A férjemnek jó állása, saját háza volt. Harminc éve élünk együtt. Csendes, békés természetű ember, a maga módján szeret is engem, de hogy figyelmes is lenne velem szemben, azt nem mondhatom. Soha nem kérdezi meg, miért vagyok olyan gyakran szomorú. Istenem, ilyen a természete. Becsületes ember, szereti az unokákat. A fiam ugyanis megnősült. Öt gyereket nevelnek.

A börtön- és lágeréveket nem tudtam elfelejteni. Időnként ma is elfog a rettenet, a félelem ott lappang minden idegszálamban. Ha mégis elnyom az álom, mindig a lágerbe álmodom magam: fogoly vagyok újra. Zakatoló szívvel, veritékezve ébredek fel. Fekszem az ágyon, és arra a sok ártatlan emberre gondolok, akik éhenhaltak vagy fagyhalált szenvedtek. Látom, látni vélem a német hadifoglyokat, akiket még 45 fokos fagyban is kizavartak munkára. Őket különösen keményen tartották, barakkjukat nem hagyhatták el, az ennivalót az ablakon át adták be nekik, s az ablakokon rácsok voltak. Ezek a német foglyok annyira sárgák és soványak voltak, hogy a katonaköpeny csak lógott rajtuk, mint a csontvázakon. A lágerben külön főztek nekik, zsi-radékként fáradtolajat használtak, amiből Gyula nagybátyám jóvoltából én is ettem egyszer, és majdnem belepusztultam. A németeket is pusztította a hastífusz; vajon hazakerült egy is közülük, vagy hiába várt rájuk a család: a gyerek, a feleség, a szülő?

Harminchat éven át hallgattam a múltamról. Talán még ma is hallgatnék, ha 1992-ben nem jön a fordulat. Templomban voltam éppen, mint mindig, ha tehetem, mert úgy érzem, csak ott, Isten házában nyugszik meg az én összetört lelkem. Kijövet mondták nekem, hogy a színházban gyűlés lesz a lágerrekbe hurcoltak emlékére. Odamentem. A nagy színházterem zsúfolásig

tele volt. Hallgattam Sepsey Tamás beszédét és megértettem, hogy kárpótlás nekem is jár. Felszakadtak a lelki sebek, csak sírtam és sírtam. Úgy éreztem, nincs a teremben még egy ember, aki annyit szenvedett volna, mint én. Nem szólaltam meg a nyilvánosság előtt. Ugyan mit tudtam volna mondani a tragédiámról annyi ember előtt? Hiszen a családban is tilos volt arról beszélni. Nem állhattam elő azzal, hogy az orosz határőrtiszt elvette a becsületemet. A jó Istenen kívül csak apám tudott arról. Azt a titkot magammal akartam vinni a sírba...

Azán véget ért a gyűlés, a tömeg a kijáráshoz tódult. Néhányan a színpad felé mentek, az államtitkár úrhoz, s én is velük tartottam. Már a színpad lépcsőjére léptem, amikor hallottam Sepsey Tamás hangját: ma már nem fogad senkit. Szó nélkül visszafordultam, de ő rám mutatott, hogy engem még meghallgat. Megkérdezte, mi a panaszom. Elmondtam, hogy öcsémmel az apám bűnéért szenvedtünk, mert ő elszökött. „Melyik évben és hónapban történt, vannak-e iratok róla?” – kérdezte. Mondtam: iratok nincsenek, de tanúm egy egész község lakossága. „Elég két tanú – felelte – nyújtsa be a kárpótlási igényét, meg fogja kapni”. A színházból kifelé menet megfordult velem az egész terem. Az öröm mintha a lábamba szállt volna, mert reszketett. Úgy éreztem, végre rám süt a nap. Az ismerősök is azt mondták: „Ha valaki, te megérdemled; annyit szenvedtél, éhezted, fáztál, nem volt gyermekkorod, egész fiatal-ságod a szúródrótok közt ment tönkre”. Én csak sírni tudtam. Mert az én feltépett sebeimet már csak a sír gyógyítja majd meg.

1993 decemberében a fiam kárpótlási igényét visszautasították. Igaz, ő nem volt elítélt, a lágerben született 1948-ban. De nem kérezkodott a világra! Én áldoztam fel magamat a magyar hadifoglyok megmentéséért. Sajnos a nevük kihullott beteg agyamból. Csoda ez? Tekintettel mindarra, amin keresztülmentem? Csak agyrázkódásom kétszer volt... A fiam helyett én utaztam Budapestre 1994 februárjában. Ekkorra tudtam pénzt gyűjteni az útiköltségre. Megfellebbeztem az elutasítást. A magam ügyében azt a választ kaptam a kárpótlási hivataltól, hogy nálam minden rendben van, a harmadik negyedévben várhatom a kárpótlás kifizetését. A Magyar Rádióban beszéltem lágeréveimről; kerestem azokat, akiket megmentettem, s akik szintén kerestek engem a rádión keresztül. Ezt az adást hallgatták Romániában is. Egy ottani újság megírta apám történetét. Abból tudtam meg, hogy haláláig egy faluban bujkált. Nem haragszom rá a tettéért. Mi mást tehetett volna a gyermekéért, mint amit tett?!

1994 decemberében ismét Budapestre utaztam, hogy a kárpótlás felől érdeklődjem. Amikor megtudtam, hogy elutasították igényemet, elmúlt tőlem

a világ. Jó emberek szántak meg, összeadták a hazautazáshoz szükséges úti-költséget. Kárpótlási igényemet azzal az indoklással utasították el, hogy nem terjed ki rá a törvény. Megfellebbeztem, de mindmáig nem kaptam rá választ.

Csupa várakozás az életem. A lágerben mindig vártunk és reménykedtünk. Mintha így gyorsabban teltek volna a napok, hetek, évek. Vártuk otthonról a levelet, de hiába. Ha magyarul volt írva, nem adták ide. Sokáig vártam, hogy megkegyelmezzenek, de hiába. Félttem, hogy soha többé nem látom a fiamat, de a jó Isten erőt adott, túléltem a poklot, a fiamat is magamhoz vehettem...

Hosszú évek után felcsillant a kárpótlás reménye az ártatlanul elszenvedett sérelmekért. Igen, segítettek – a holland református testvérek! Megtudták életem történetét, gyűjtést szerveztek számomra. Amit tőlük kaptam, mind odaadtam a fiamnak, aki egy teljes évig munkanélküli volt ebben a nehéz világban, ráadásul megbetegedett. Az ő egészsége is gyenge, a sok gyermekori éhezés érezteti hatását. A mai világban amúgy is nehéz öt gyermeket nevelni, taníttatni. Kettő közülük Magyarországon tanul, csak nekik menyinyi minden kell! És nekem nagyon fáj, hogy nem tudok úgy segíteni rajtuk, ahogy szeretnék. Miből, hiszen 400 ezer a nyugdíjam...

A holland testvérek felkaroltak családommal együtt. Minek köszönhetem ezt? Csakis a jóságos Istennek, meg annak, hogy léteznek a Földön olyan emberek, akik Jézus nevében készek segíteni másokon, mert megindítja őket az emberi szenvedés. Munkaszerető, egyszerű, vallásos emberek ezek, akik követik a krisztusi tanítást. Csak Kárpátalján hány család kapott szeretetcsomagot a holland testvérektől! Olyanok, akik valószínűleg soha nem tudják vizionozni a jótéteményt. Legfeljebb hálával és jókívánsággal: a jó Isten áldja meg őket továbbra is erővel, egészséggel, az Úr legyen velük.

És velünk...

1994

Mandrik Erzsébet

A POKOL TORNÁCAIN

I. Édesapám élettörténete

Édesapám erdészcsaládban született Viskén. Nem tudom pontosan, hány éves lehetett, amikor apai nagyapámat mint főerdészt Németmokrára helyezték, így a család oda költözött.

A hegyek sűrűjében, egy szép erdészházban laktak, távol a falvaktól.

Édesapám hamar megbarátkozott a környékkel. Hiába ijesztgették, hogy ne menjen messzire az erdészlaktól, mert az erdőkben széttephetik a vadállatok, ő nem félt semmitől.

Apai nagyanyámnak volt takarítónője és szakácsnője, mégis nagyon elfoglalt volt, mert apróbb gyermekeivel és a sok vendéggel kellett törődnie. Pestről is gyakran jöttek vadászni grófok, bárók és egyéb urak, akiket el kellett látni szállással, enni- és innivalóval. Különösebb gond nem volt velük, mert édesanyám alkalmazottai lelkiismeretesen elvégezték az egyéb házi munkát, csak édesapámra, a család nagybabcája fiára nem figyeltek.

A fiú, Jóska délutánonként elment hazulról, senki nem tudta, hová, de este mindig hazakerült, maszatosan. Ez így ment mindaddig, amíg le nem esett a hó. Télen Jóska nem mert kimenni a nagy hóba, bent maradt a meleg szobában.

A vadászatok alkalmával elejtett vaddisznó, szarvas és más állat húsát külön célra tartott hentes dolgozta fel: megnyúzta a zsákmányt, vágta, darálta a húsokat és sütötte a sok pecsenyét. A húsokat nyáron mély, hűvös veremben tárolták, télen pedig lelakatolt vasládában, amit erős törzsű fához kötöztek, nehogy a vadak elvonszolják. Így mindig volt friss hús a vendégek és a sok munkás számára.

A család három fiúgyermeke mellé odavettek egy dajkát is. Két fiú a hegyekben született, mivel Németmokra lent volt a völgyben. A falu lakossága sváb volt, akik németül beszéltek, csak néhányan ismerték a ruszin nyelvet. Fogékony gyermek lévén, Jóska hamar és könnyen megtanult németül. A pesti vendégekkel magyarul beszéltek. Télen kevés volt a látogató, nyáron annál több. A rokonok közül is többen el-eljöttek Pestről Viskre nyaralni. Nagyapám bátyja, Jóska Pesten tanult, ott is maradt dolgozni, öccse pedig, László Viskén volt tanító és kurátor az egyházközségben. Nyáron a testvérek családdal mentek üdülni: vonzották őket a szép tájak és a jó levegő.

Jóska, aki később az édesapám lett, őszintén örült a pesti vendégeknek, akikkel vele egykorú gyerekek is jöttek, az ő unokatestvérei, így volt kivel játszania. A pestiek például hintaszékét is hoztak magukkal, tehát egész

nap hintáztak. Jóska annyira belemerült a játék élvezetébe, hogy megfeledkezett barátjáról, akit kutyának nevezett. Az unokatestvéreknek elmondta, hogy van egy nagy fekete kutyája az erdőben, akivel minden délután játszani szokott. Az unokatestvérek persze kérték, mutassa meg nekik és hozzák ide, legyen itt velük. Megbeszélték, hogy másnap elmennek a kutyáért, de nem sikerült, mert Jóska még aznap megbetegedett: magasra szökött a láza, így ágyban kellett maradnia. A többi gyereknek is elment a kedve a játéktól, és Jóska nélkül amúgy sem volt bátorságuk az erdőben bújócskát játszani. Jóska napokig ágyban maradt. A dajka ült mellette, dédelgette, mesét mondott neki, persze németül. Az unokatestvérek is mind hallgatták, bár egy szót sem értettek belőle.

A pesti unokatestvérek idősebbek és okosabbak voltak, mint Jóska, és elárulták, hogy Jóskának három kutyája, egy nagy és két kisebb van az erdőben, s ő oda szokott menni, amikor unatkozik. Édesapja elcsodálkozott: miféle kutyák lehetnek azok, hiszen a közelben nincs senki, a falu messze van, és a kutyák nem kóborolnak az erdőben, mivel ott rengeteg a vadállat. Végül tréfásan ezt mondta a gyerekeknek: „Jóska bizonyára füllentett nektek, hiszen szeret fantáziálni – vagy ki tudja, mi lappang a kis fejében!” Ez után arról beszélgettek, hogy amint Jóska kilábal a betegségéből, megnézik az erdőben, léteznek vagy léteztek-e azok a kutyák, és hol tanyáznak. Jóska édesapja elhatározta, hogy most már nagyobb figyelmet fordít a fiára; utána fog nézni, hová szokott elkóborolni nap mint nap. Útját kell állni, míg a vadak szét nem tépik. Szigorúan megparancsolta, hogy Jóskát egy percig se hagyják magára, nehogy elszökhessen. Tudta, hogy a fia bátor, nem ijed meg a saját árnyékától, itt azonban mégis félni kellett, mivel a faluba bemerészkedtek a farkasok, rókák, vaddisznók, megtámadták a háziállatokat, elhordták az aprójószágot. Minden háznál volt fegyver, és a házigazdának engedélye ahhoz, hogy a saját portáján lelőhesse a vadakat, függetlenül attól, vadászati szezon van-e vagy vadásztilalom. A fegyverhasználati engedély nélkül bizony az embereket is szétépték volna a vadak. Ha nem is a faluban, de az erdőben már volt emberáldozat: az előző főerdész felesége. A szerencsétlen asszony negyedmagával málnázni ment az erdőbe, és egy medve a többiek szeme láttára elrabolta. Hiába kiabáltak az asszonyok segítségért. Mire az erdszék odaérkeztek, már nem lehetett hallani az erdszén kiáltozását. Elindultak a keresésére, de sem élve, sem halva nem találták többé.

Jóska édesapja nem azért mondta el mindezt a gyerekeknek, hogy féljenek kimenni a házból, hanem azért, hogy tanuljanak meg vigyázni magukra.

A történetet hallgató munkások bólogatva jelezték, hogy ez valóban igaz, és azt mondták, ők is mindig csőre töltött puskával járnak az erdőbe, mióta az erdésznet elrabolta a medvét. Azt is elmondták, hogy a rémületet keltő esetnek nagy híre volt az egész kincstárban. Átfésülték az egész hegyet, de a szegény nőnek híre-hamva sem volt. A tragédia mindenkit megrendített a környéken, sok éven át emlegették az emberek.

A történet hallatán a többi gyerekkel együtt Jóska is megszeppent. Gyógyulása után kiment játszani, de már korántsem volt annyira merész, mint addig. Ettől függetlenül nagyon ügyeltek rá, nehogy mégis megpróbáljon kiszökni az erdőbe. Még egy évig kellett vigyázni rá, vagyis addig, amíg el nem vitték a nagyszülőkhöz Viskre, hogy ott kezdjen iskolába járni. Németmokrán is járhatott volna iskolába, ami nem is lett volna rossz, mivel még jobban megtanulhatta volna a német nyelvet, de a szülei attól féltek, a faluból kiszökik az erdőbe.

Az egyébként szigorú viski nagypapa szívesen vállalta Jóskát, aki közismereten csintalan gyermek volt. Édesapja tartott attól, hogy emiatt sokszor kikap majd a nagypától, de jobbnak látta mégis rábízni a fiát. Nagypapának csak egy gyermekük volt, s amikor Jóskának újabb testvére született, ironikusan megjegyezte: „Látszik, hogy itt jó a levegő, és szaporodtok, mint a gombák. Eddig három fiú volt, most egy kislánnyal többen lettetek.” Jóskaék még többen lettek testvérek, összesen húszan, mert a család szinte minden évben gyarapodott egy-egy gyermekkel. Közülük tizenketten – kilenc fiú és három lány – felnőttek, a többiek pár hónapos korukban meghaltak.

Eltelt a nyár, hazafelé készülődtek a vendégek. Ki Pestre, ki Viskre. Vittek magukkal szárított gombát, sok áfonyát, málnát (ezek mind orvosságok) és szedtek mogorót is. A csomagok cipelésében a munkások segítettek. A vendéggyerekek nem vágytak haza, ők nem bánták volna, ha a nyár sose múlt volna el. Rábeszélték Jóskát, vezesse el őket a fekete kutyákhoz. Eltűnésüket a dajka vette észre abból, hogy megszűnt a gyermekzsivaj. Rögtön szólt a szülőknek, akik két vadászt és három erdészt azonnal utánuk küldtek a tudatlanba, hiszen senki nem tudta, merre mehettek a gyerekek. Keresték, hívták őket, de hiába, csak a madarak röppentek fel riadtan. Abban az irányban folytatták a keresést, hátha a gyerekek zavarták meg a madarakat. Mélyen az erdőben jártak már, amikor csendes beszélgetésre figyeltek fel, Jóska hangjára. Nyilván a többi gyereknek mondta: „Maradjatok itt, majd én kiáltok nektek, akkor gyertek utánam.” A keresőket már csak egy bokor választotta el a gyerekektől, de nem mentek oda hozzájuk, hanem szétszéledtek, körbevették a

környéket és észrevétlenül meghúzódtak egy-egy fatörzs mögött. Onnan látták, hogy Jóska felé egy nagy fekete medve közelít, méghozzá két lábon járva, Jóska pedig eléje fut. A vadászokban meghűlt a vér. Tudták, hogy cselekedniük kell, de azt is látták, hogy nem lehet, mert a medve átölelte Jóskát. Ezért a levegőbe lóttek, mire a medve elmenekült, Jóska pedig összeesett. Újabb lövések dördültek abba az irányba, amelyre a medve elmenekült. Mindenki azt gondolta, Jóskát megsebezte a medve a mancsával. A többi gyerek is elájult az ijedelemtől. A vadászok a medve nyomába eredtek, de annak nyoma veszett a sűrűben. Ekkor összeszedték a gyerekeket, és azon az ösvényen, amelyen jöttek, elindultak hazafelé. Jóska nagyon meg volt lepődve, s megszeppenve találgatta, mit fognak mondani a szülei. Különösen az édesapjától félt, pedig ő sohasem bántotta. Intelligens, finom ember volt.

Útban hazafelé egyszer csak elhomályosodott a nap, dörgött és villámolt, nagy szél kerekedett, csak úgy tördelte a fák száraz gallyait. Közel jártak a házhoz, mert érezni lehetett a frissen sült, finom házikenyér illatát, amely szinte az egész környéket elárasztotta. Hetente kétszer sütöttek kenyeret, kemencében. A németek igen finom kenyeret tudtak sütni.

Már látták az erdészházat, amikor megindult a nagy eső. Mire hazaértek, mindenki csurom vizes lett.

Jóska édesapja úgy fogadta őket, hogy a „hős” legényt kint hagyta az udvaron: hadd verje az eső, hadd nőjön – hátha okosabb lesz, nem fog szökdösni, és oly sok egyéb bosszúságot okozni mindenkinek. Hősködjön az esőben!

Jóska sírt, könnyögött, fogadkozott, hogy ezután szófogadó lesz, csak ne vigyék Viskre. Azért félt, mert emlékezett a viski nagyapa szavaira, aki többféle módszert is kilátásba helyezett arra, hogy megszelídítse, szófogadásra kényszerítse őt: szíjat hasít a hátából, fához kötözi, hadd süsse a nap reggeltől estig, sovány kenyéren és vízen fogja tartani. És ha még akkor sem javul meg, akkor összekötözi a kezét-lábát, leereszti a Tiszán, hadd vigye a sellő lefelé, amíg ki nem fogják valahol a gonosz emberek... Amikor erről beszélt a viski nagyapa, Jóska úgy tett, mintha nem figyelne oda, de valójában minden szót hallott és megjegyzett. Éppen ezért könnyögött keserves sírás közepette az édesapjának, hogy a gonosz is megsánta volna.

Az erdészek és a vadászok részletesen elmondták a történeteket Jóska édesapjának. Szerintük Jóska nem először találkozott a medvével, hiszen az átölelte a gyereket, így üdvözölték egymást. „De mi lett volna a többi gyerekkel, ha mi nem vagyunk ott, erdész úr?” – kérdezték aggályoskodva. „Na, megkapjátok a jutalmatokat – hangzott a válasz –, és hála Istennek, nem történt

komolyabb baj a gyerekekkel. De Jóska meg kell büntetni. Szavazzunk: megbüntetni vagy nem?” Tizenhatan voltak a házban, mindannyian felemelték a kezüket, Jóska mellett álltak. Az apa fejcsóválva mondta: „Valamilyen büntetés mégis kell adni, de mit?” A gyerekek kórusban kiáltották, hogy nem kell büntetés. Jóska csak zokogott az egyik sarokban a falnak fordulva, már alig bírt állni a lábán. Később jó ideig kukoricaszemeken kellett térdelnie. „Ezt nem lehet büntetlenül hagyni – mondta az apja. – Ha belegondolok, a hideg ráz: milyen merész gyerek, aki medvével barátkozik, mert ő kutyának nézi!”

A pesti gyerekek már láttak olyan „kutyát” az állatkertben, de persze az medve volt, nem kutya.

A dajka megsajnálta Jóska, odament hozzá és azt mondta neki, álljon fel, kérjen bocsánatot az édesapjától és ő megbocsát. Az édesanyja is kérte az erdész urat, lássa be: a gyermek álmos és éhes. Az erdész úr, bár soha nem látták még ennyire szigorúnak, mint most, jó ember volt, megbocsátott Jóskának. Azt mondta neki, mosakodjon meg, egyen és mehet lefeküdni. Jóska nem kívánt enni, csak minél előbb aludni, és el akarta felejtetni, ami történt. Sajnálta a medvét.

Másnap reggel még mindig fújt a szél és csepergett az eső. A vendégek és a rokonok egy nap késéssel utaztak el. A nagy készülődés, sütés-főzés közben Jóskáról megfeledkeztek. Amikor bementek a szobájába, nem találták ott. Hová lett? Nem látták a házból kimenni. Még a reggelijét sem fogyasztotta el, ott volt érintetlenül az éjjeliszekrényen. Kinéztek a balkonra, hát Jóska ott gubbasztott a sarokban. Fájt a hasa, de legfőképpen azért volt elkeseredve, mert távoznak a játszótársai, őt pedig rövidesen elviszik Viskre. Nem az iskolától félt, hanem a szigorú nagyapától. Mindig mondták a házbeliek, hogy a tanulással nem lesz gondja, hiszen már tud olvasni a meséskönyvekből, és nemcsak elszámol 100-ig, hanem összeadni és kivonni is tud. A viski Laci bácsi gyerekei kisebbek voltak nála, de nem vigasztalták azzal, hogy majd ők is ott lesznek, ne sírjon.

Másnap a vendégeket és rokonokat lovas kocsi vitte a faluba. Jóska is velük utazott, a kocsis mellett ült. Az apja sajnálta, hogy a búcsúzkodáskor zokogott a fia. Elkísérte őt, és hazatérve boldogan mesélte el a feleségének, hogy amikor a vendégek átültek a postakocsira, Jóska már nem sírt.

Az utazás tulajdonképpen kellemesnek bizonyult, hiszen az eső után nem volt poros az út és nem volt nagyon meleg. Attól a naptól Jóska megváltozott. Minden áldott nap játszott a testvéreivel, de csak az udvaron, s oda is kikérezkedett.

Beköszöntött a tél, beálltak a zord, hideg és hosszú téli esték. Naponta hozták a sok vadat, Jóska pedig figyelte, nem lőtték-e le az ő „kutyáját” is. Álmában is sokszor felriadt, hangosan beszélt a „kutyával”. Istenem, mennyire megszerette a medvét! De a vadászok soha nem találkoztak vele, pedig elhatározták, hogy ha útjukba kerül, nem kegyelmeznek neki.

A következő nyáron Jóskát elvitték Viskre, hogy az iskolakezdés előtt ismerje meg és barátkozzon meg új környezetével. Nagyapa kijárt a napszámosokkal kaszálni a mezőre, és Jóska is velük ment, friss ivóvizet hordott nekik, naponta kétszer. Estére annyira elfáradt, hogy alig érkeztek haza, máris igyekezett lefeküdni. Megszokta a fegyelmet, nem vágyott haza, a szüleit sem emlegette. Ahogy nőtt, úgy okosodott. Unatkozni nem volt ideje, mert a nyár szénázással telt el, és a nagyapja mindig vitte magával. Vasárnap nem dolgoztak, rendszerint templomba mentek. Délután megengedték Jóskának, hogy kissé elcsavarogjon a barátaival, akik szerettek érdekes dolgokat mesélni és jókat nevetni. Jóskának is lett volna mit mesélnie, de eleinte hallgatott, nem volt bátorsága belekezdeni. „Majd egyszer mindent elmondok, de lehet, hogy el sem hiszik, ami velem történt, bár nagyapa bizonyíthatná, hogy igazat beszélek, hiszen pontosan tud mindent...” Nem akarta Jóska, hogy kinevessék.

A fekete kutyák miatt még mindig bánkódott. „Mi történt velük? – töprengett. – Bár lenne olyan szerencsém, hogy még egyszer láthatnám őket, de ez lehetetlen...” Ilyenkor elszomorodott.

Eljött a vacsora ideje. Nagyapa pontos ember volt, Jóska igyekezett jó lenni, sose késett el a vacsoráról, mert nem akarta felbosszantani a nagyapját, aki eddig egyszer sem bántotta őt. Jóska tudta, hogy bármennyire rosszalkodna, akkor sem vinnék vissza Németmokrára, hát inkább igyekezett alkalmazkodni a nagyapa szigorához. Így gondolkodott: „Hamarosan kezdődik a tanulás. Már kaptam új ruhát a nagyszülőktől, és elnyertem a bizalmukat. Bíznaq abban, hogy nem oldok kereket. Hova is mennék, hiszen az utat nem ismerem... Nem is akarom cserbenhagyni őket, mert nagyon jók hozzám.”

A nagyapa elégedetten mondta: „Nem is olyan rossz ez a Jóska, ahogy a lányom és a vejem előadta. Segítőkész, nem felesel, és mindent megcsinál, amit mondok neki, nincs panaszom rá.”

Az iskolában Jóska már az első napon megmutatta tehetségét. Még németül is kérdeztek tőle pár szót, és megfelelt. Ugyanakkor csodálkozott: honnan tudják, hogy ő beszél németül? Az iskolából hazafelé egész úton ezen törte a fejét. Otthon részletesen elmondta, mi történt az iskolában. Bevallotta, hogy neki tetszett az iskola, mivel németül is kérdezték őt. Nagyapját érdekelte,

hogy miről kérdezték. „Például azt, hogy honnan jöttem és kinek a fia vagyok” – válaszolta Jóska. „És hogy feleltél?” – firtatta a nagyapa. „Hát így: én Németórákról jöttem, Mandrik János főerdész fia vagyok. Ezután a tanítónő azt kérdezte, le tudnám-e ezeket írni. Azt mondtam, le tudom. Elővettem a palatáblát és leírtam úgy, ahogy a dajkám tanított írni németül.”

Nagyapja megdicsérte és biztatta: „Csak így tovább, fiam!” Utána megmondta Jóskának, hogy Laci bátyja is az iskolában tanít, tőle tudták meg, hogy ő ismeri a német nyelvet. „Te nem láttad az iskolában Laci bátyádat?” – kérdezte. Jóska azt válaszolta, hogy nem látta, és azt sem tudta, hogy ebben az iskolában tanít. Nagyapja megismételte az elismerő szavakat: „Büszke vagyok rád, fiam, hogy nem hozol ránk szégyent, mert mi nemesi családból származunk, méghozzá az elődünk egy lengyel gróf volt. Tisztában kell lenned azzal, hogy egy nemes férfinak tudnia kell több nyelven beszélni. El ne feledd, honnan származol. Dicsekedni nem kell vele, csak kiérdemelni. És mivel lehet kiérdemelni? A tudással! Tanulj mindig szorgalmasan, akkor értelme lesz a tanulásodnak, nem veszíted el a hírnevedet!”

Jóska nagyon várta a holnapot, vágyott az iskolába, hiszen ott játszani is lehetett, a tanulás pedig könnyen ment neki. Nagyapja tovább biztatta: „Ne bizakodj el a tudással. Ha szorgalmas leszel, egy év alatt két osztályt is elvégezhetsz. Az iskolában az elsősök együtt járnak a másodikosokkal, és év végén derül ki, ki jut tovább. Ezért csak tanulj! Év végén elviszlek a szüleidhez, ha jól fogsz tanulni. Szeretném, ha nem vallanánk szégyent apád meg anyád előtt. Remélem, hogy nem vallunk.”

Jóskának felcsillant a szeme az örömtől, hogy újra láthatja majd a testvéreit, a szüleit és a dadát, aki megtanította őt németül írni-olvasni. Arra is gondolt, hogy majd otthon is maradhat, ott fog járni iskolába, de erről hallgatott, mert attól félt, hogy ha elmondja, akkor nem viszi haza a nagyapja.

Más körülmények közt nem bánta volna, ha soha nincs vége az iskolának, hiszen nagyon szeretett iskolába járni és főleg tanulni, most azonban, miután nagyapja megígérte, hogy a szünidőben hazaviszi, nagyon hosszúnak tűntek számára a napok és az éjszakák, mintha sose akarna befejeződni a tanév.

Egy vasárnap a templomban találkoztak Laci bátyjával, a tanítóval, aki egyben kántor is volt a gyülekezetben. Laci dicsérte Jóskát, mert jó tanuló. Úgy olvas és számol, mint a harmadikos-negyedikes tanítványok, tehát az apja büszke lehet rá. Az iskolás gyerekek szintén mesélték a nagyapának, milyen okos unokája van, több nyelven is beszél. A nagyapa mosolyogva jegyezte meg: „Ha ezt mondják, akkor biztosan igaz, de velem csak magyarul beszél.”

Jóska nem nagyon figyelt a beszélgetésre, szomorúnak látszott. Nagyapja magához hívta, édességet vett neki, hátha felvidul. Jóska azonban nem vidult fel. „Ki bosszanthatta fel a gyereket?” – töprengett a nagyapa, aztán hazaküldte Jóskát, hogy szóljon a nagymamának: ne várja őt ebéddel, talán csak késő délután megy haza, mert elintéznivalói vannak az emberekkel.

Jóska hazament, és látta, hogy a nagymama üvegből iszik valamit. Úgy tett, mintha nem látott volna semmit. Eszébe jutottak nagyapja szavai, amikor azt mondta neki, hogy nagymama iszik, csak arra nem tud rájönni, hová rejti a pálinkát. Arra kérte Jóskát, hogy ha ő megtudja a rejtékhelyet, titokban árulja el neki. Most Jóska látta, hogy nagymamája az üveggel az istálló felé tart, de nem tudott utána menni, ezért elhatározta, hogy a látottakról nem szól semmit a nagyapjának, akit nagy ritkán szintén látott a kocsmában, de csak sört ivott, és azt sem üvegből, hanem söröspohárból.

„De vajon hová dugta el a nagymama az üveget?” – tépelődött Jóska. Látta, hogy az istállóból visszajövet nagymama alig bír járni. Már máskor is észrevett nála ilyen nehézkes járást, de akkor azt gondolta, az öregségtől van, és még sajnálta is. Most már tudta, hogy miről van szó valójában. Hallgatott, de a nagyapja látott mindent. A nagymama minden házimunkát elhanyagolt. Nem főzött rendesen. Naponta feküdt részegen, nem csinált semmit. Nagyapa megparancsolta Jóskának, hogy az istálló ajtaját mindig csukja be, mert a nagymamának egyre rosszabb az állapota. Ha nem volt pénze, pálinkáért cserébe bármit elvitt a zsidó kocsmárosnak: libát, tyúkot, tojást. Nagyapa azt kérte Jóskától, ha ilyesmit lát, azonnal jelentse neki. Még azt is mondta, délutánonként az iskola után halogassa a pihenést és a szórakozást, inkább a nagymamát figyelje, mit visz el hazulról; és bármit visz, üsse, amivel csak tudja, mert ha nem, akkor ő fog kikapni. Jóska nem tudta, mitévő legyen. „Innen menekülni kell, mert nem bírom tovább – gondolta kétségbeesetten. – De hová meneküljek? Ki gondolta volna, hogy mibe fogok itt belecsöppenni... Csak lenne már vakáció és vinne haza nagyapa! Én ide többé nem jövök vissza. Ki hallott olyat, hogy üssem a nagymamát? Mit szólnának a szomszédok? Inkább világgá megyek, de nagymamát sose fogom ütni.”

Állta a szavát, pedig ha nem vigyázott, és a nagymamának sikerült valamit ellopni a háztól pálinkáért, kikapott a nagyapjától.

Egy napon meglátogatta őket az édesapja Németmokráról. Jóska örült is, meg nem is. Nem merte elmondani rögtön, mennyire szeretne innen elmenekülni. Az apja elmondta, mi újság otthon: a család újabb kislánnyal gyarapodott. „Hányán is vagyunk már? – tűnődött Jóska. – Talán öten.” Végül

kileste az alkalmat, amikor a nagyszülők nem hallhatták, és elmesélte apjának az itteni helyzetet, és azt kérte, vigyék őt haza, mert nem bírja tovább. Említette azt is, hogy a nagyapja megígérte, a szünidőben hazaviszi. Az apja tudott erről, de azt felelte, nemigen lesz belőle semmi, mert a vakáció kezdetén van a mezei munkák szezonja, és nagyapjának nem lesz ideje őt hazavinni. „Akkor miért ígérte meg?” – mondta szemrehányóan Jóska. „De tudod, nagymamádra is ügyelni kell” – érvelt az apja. Jóska kétségbeesetten mondta, hogy ő azt nem vállalja, inkább világgá szökik. Ettől az apja óva intette, és megígérte, beszél a nagyszülőkkel, hogy bánjanak vele finomabban, és a nagyapja lehetetlent ne bízson rá, mert annak nem lenne jó vége. „Ne sírj, mindent elrendezek, te csak tanulj tovább, hiszen tudod, hogy te veszed majd hasznát. Hallottam felőled egyet s mást a tanulással kapcsolatban, és büszke vagyok rád. Bár ott tanulhatnál mellettünk! Édesanyád is sokat aggódik miattad. Most is azért jöttem váratlanul, mert rosszat álmodott felőled a szakácsnőnk, Jutka. Édesanyád sírt, és azt mondta, bízzam a feladatokat a helyettesemre, és jöjjen ide. A munkások is sokszor emlegetnek téged, meg a fekete kutyát, akit sokszor meglátogattál az erdőben. Érdekes, hogy azóta egyszer sem találkoztunk azzal a medvével, talán elnyelte a föld...”

Az édesapa néhány napig Viskén maradt. Jóska nem tudta, mit mondott a nagyszülőknek, de érezte, hogy beszéltek öröla, és amikor az apja hazaindult, nehezen vált meg tőle. Utána nem találta a helyét, már az iskola sem tetszett neki, pedig az a hely volt számára a legkedvesebb. Minden zavarta őt, annyira, hogy még a tanító is észrevette rajta a változást, és megkérdezte, mi történt vele.

Nagymamája folytatta az ivást, mindent rejtegetni kellett előle. Jóska észrevette, hogy az ablakon mászik be a házba és kidobja, amit pálinkáért akar vinni. „Hogy akadályozzam meg? – töprengett. – Nagyapa még kora reggel elment két fogattal az erdőre fáért, mert édesapám elintézte az erdészetet, hogy kapjon két szekér fát. Nagymama nem főz, csak jön-megy reggel óta. Az iskolában most szünet van, mindenki az ünnepekre készül. A barátaim betlehemet készítenek. Pénzzel én is hozzájárultam, de nem tudok segíteni nekik. Biztosan megértik, mert tudják, milyen csapás van nálunk. De kántálni majd együtt megyünk... Nyáron még nem voltak igazi gondjaim. Most hiába örülök az ünnepeknek, ha ezek az itthoni gondok nagyon aggasztanak. Itthon kell lennem, mikor nagyapa hazajön. Nem tudom, mi lesz, mert láttam, hogy nagyanyám elvitt egy darab szalonnát. Ha nagyapa észreveszi, lesz kapás mind a kettőnknek...”

Amikor meghallotta a hazatérő fogatok csengőszavát, azonnal futott kaput nyitni, hogy örömet szerezzen a nagyapjának. Mivel esett a hó, nagyapa tetőtől talpig fehérben ült a fa tetején, mint egy hóember. Jóska segített kifogni a lovakat, és kérdeztette a nagyapját, nem fázott-e meg. Nagyapja viszont azt firtatta, raktak-e tüzet a házban, és van-e főtt étel. Ekkor Jóska sírva mondta: ő rakott tüzet, de főtt étel nincs. Közben beérkezett az udvarra a másik fogat is. A szánon nem ült senki, de az ökrök olyan okosak voltak, hogy egyedül jöttek. Jóska és a nagyapja addig be sem ment a házba, amíg le nem rakodták a fát: Jóska ledobálta a fogatról, nagyapja pedig behajigálta a színbe, nehogy még jobban belepje a hó. Jóska megnyugodva hallotta, hogy az öreg fűtyörészve dolgozik. Kész lett volna estig is dolgozni, csak ne kelljen bemenni abba az elátkozott házba, ahol részegen fekszik a nagymamája. Amikor végeztek, nagyapja elővette a tarisznját, amelyben reggelit vitt magának, és egy nyulat vett ki belőle, amit a Szomis nevű kutyája fogott meg. Azt mondta Jóskának, vigye a nyulat a nagymamának, hogy nyúzza meg, ha még bír járni. Jóska bevitte, és nagyon elcsodálkozott: nagymamája már javában sütötte a nagy lábos húst. Nem akart hinni a szemének, de aztán nagy megkönnyebbüléssel hálát adott a jó Istennek, hogy minden megy a rendes kerékvágásban, nincs veszedelem. Nagymamája elvette a nyulat, és percek alatt megnyúzta; ment az neki, mint a karikacsapás. Szét is szedte, beáztatta, hogy ne legyen véres a hús. Jóska elábrándozott: „Milyen jó lenne, ha nem inna soha többé! Akkor sütné-főzne mindennap, mert van miből, és béke lenne a házban, nem lenne veszekedés meg verekedés... Milyen jó lenne! Akkor nem is vágnék vissza Németmokrára, itt sok barátom van már.”

Mire a nagyapa bejött a házba, az asztal meg volt terítve, és szótlanul megbédelték. Evés végeztével megszólalt a nagyapa: „Te, Anna, nem lehetne ez mindig így, hogy béke legyen a házban? Mert látom, ma nem voltál a zsidónál, és Jóska sem panaszkodik.” A nagymama hallgatott, csendesen tette a dolgát. Biztosan azt gondolta, néhány nap múlva itt a karácsony, mások készülődnek, itt meg még semmi... Lisztet hozott a kamrából, a kályha mellé tette, hogy felmelegedjen.

Nagyapa ledőlt megpihenni, Jóska pedig engedélyt kért, hogy elmehessen a barátainak segíteni a betlehem elkészítésében. Azt szerették volna, hogy a sok közt az övék legyen a legszebb. Jóska nem tudta, mi lesz az ő feladata, de megnyugtatta a fiúkat: bármi lesz, jól megtanulja. A barátai észrevették, milyen vidám gyerek, hogy boldogan mesél mindenről, ami vele történt a hegyekben. S valóban, Jóska elmesélte, milyen sok madáretetőt raktak ki a

munkások télen az erdőben, és nagy hóembereket csináltak a ház mellett, a szögesdrótokra pedig csengőt akasztottak: amint rászállt egy madár, máris szólt a csengettyű, és messzire hallatszott. Jóska mindenről mesélt, csak a fekete kutyáról hallgatott; azt gondolta, kinevetik a barátai, mert a medvét kutyának nézte. A fiúk elárulták neki, hogy a betlehemes játékban ő lesz az Öreg, s hogy mi lesz a feladata. Megmondták neki, hogy az Öreg szerepének eljátszásához guba és szörmesapka kell.

Jóska nagyapjának volt fekete gubája, csak hogy az ő termetére az túl nagy lett volna. A fiúk megnyugtatták, hogy majd szereznek neki való gubát.

Amikor befejezték a betlehemet, Jóska boldogan ment haza. Az idő már este járt, nagyapa a jószágot etette, és a gyerek úgy látta, minden rendben van. Bentről jó illatok terjengtek, készült a finom vacsora. Jóska remélte, hogy most már mindig béke lesz a házban. Segített a jószágek etetésében, aztán mentek vacsorázni. Kezet mostak, és az asztalhoz ültek. A vacsora Jóska kedvére való volt: rakott krumpli és a nyúlból készült savanyú leves. Nagymamája jól tudott főzni, amikor nem volt részeg, de ez eddig ritkán fordult elő. Jóska elmondta, mi lesz a szerepe a betlehemes játékban. Szóvá tette, hogy szörmesapka van, de gubát még ezután kell szerezni valahonnan. Nagyapja azt válaszolta, guba is van a padláson, amivel hagymát szokták letakarni. „Akkor minden rendben – gondolta Jóska –, jöhet a karácsony! Lám, ha minden rendben van, jó a közérzete nagyapának, nem is olyan szigorú.” Kitudódott az is, hová lett a szalonna: nagyapa vitte ki a hegyre azoknak a munkásoknak, akik a fát vágták. „Szorgalmas emberek, megérdemelték – mondta nagyapa. – Elhatároztam, hogy ha karácsony után megint megyek fáért, viszek nekik burgonyát, babot, lisztet és olajat is.” Azért készült karácsony után ismét fáért menni, mert olyankor még jó szánút van. A szalonna-ügy alakulásával nagy kő esett le Jóska szívéről. Élvezte, hogy felvidult a ház, hogy nagyapja elbeszélget a nagymamával, amire eddig nemigen volt példa. Még egy érdekes esetet is elmesélt Jóskának: „Tizen-nyolc éves voltam, amikor karácsony nagyhetén fogadást tettem: félméteres hóban mezítláb elviszek egy zsák búzát a román határig. El is vittem. Ketten kísérték. Megnyertem a fogadást, nem kevés pénzt. De ide figyelj, Jóska fiam: bármilyen erős leszel, ilyet ne tégy! Nem éri meg az egészséget rongálni. Én is rájöttem, hogy ez csak hősködés, az erőt nem így kell felhasználni. Neked legyen majd több eszed, mint nekem volt akkor... Nagyon örülök, hogy beilleszkedtél az itteni életbe. Ne vágyódj el innen, hiszen otthon érzed magad. Vagy tévedek? Ne mondd ki a véleményedet, majd kiderül. Csak továbbra is legyen minden rendben itthon. Milyen nagy megkönnyebbülés a ház nyugalma!”

Jóska is örömmel nyugtázta, hogy a nagymamája megváltozott, bár nem tudhatta, meddig lesz így. Mindenesetre a nagymama szorgalmasan térült-fordult, süttött-főzött karácsonyra, a béke ünnepére. Jóska azt latolgatta, lesz-e fenyőfájuk az ünnepen, mert azt senki nem említette. Otthon, fent a hegyekben, a magányos kastély udvarán állt a gyönyörűen feldíszített fenyőfa, amit Jézuska öltöztetett fel. Kis angyalkák voltak rajta, alatta pedig rengeteg ajándék. Mindenki, még a szülők is kaptak valamit ajándékba. Jóska rossz volt, de ő is kapott ajándékot. „Itt nem rosszkodom, de vajon hoz-e a Jézuska ajándékot vagy ide nem jár a Jézuska?” – töprengett. Aztán arra gondolt, hogy a barátai sem emlegették a fenyőfát meg az ajándékokat. Igaz, ő sem beszélt erről, inkább emlékezett: „Nálunk másképp volt a betlehem. Igazi bárányok járkáltak a fenyőfa alatt. A csillagokat pásztorok forgatták és furulyáztak. A kollektíva németül kántált. Nagyon szép volt.” Aztán megkérdezte, lehozták-e már a padlásról a gubát. Alighogy elhangzott a kérdés, nagyapja máris hozta a gubát. Mire Jóska körülnézett, már rendbe is volt hozva. Fehér volt a guba és földig ért rajta. Nagyon örült, úgy vélte, karácsonyra sem fog külön ajándékot kapni. Futott a barátaihoz, hogy elújságolja a hírt. Örömeiben nem is az utcán szaladt, hanem a kerteken keresztül, a töretlen hóban, hogy minél előbb odaérjen. A barátok vele együtt örültek, de Jóska csakhamar visszafutott a nagyapja házához, ugyancsak a kerteken keresztül. Olyan sűrűn hullt a hó, hogy a lába nyomát, amit idejövet hagyott a hóban, már nem lehetett látni. Jóskát megejtette a látvány: „Milyen szép a táj! Minden fehér az ember talpa alatt, és a hó könnyei, mint a pehely. Máskor észre sem vettem, milyen csodálatos körülöttem minden. A hegyoldalon gyerekek szánkóznak, csak én nem mehetek oda, mert nincsen szánkóm. Pedig mióta fülemben cseng a gyerekek öröms sikolya, zsidongása. Milyen boldogok lehetnek azok a gyerekek. Engem miért nem engednek sehová? Most is csak elszöktem: nagyapámat nem láttam sehol, nagymamától meg nem is akartam kéreznem, mert akkor ő szabadon gazdálkodhat, s végül én kapok ki, ha megint elvisz valamit a kocsmárosnak. Büntetés, hogy nem mehetek sehová, mint más gyerekek.”

Amikor hazaérkezett, nagyapja észrevette. A fásszínben dolgozott, takaros halomba rakta az ölfadarabokat. Megkérdezte Jóskától, hol csavargott. A gyerek azzal védekezett, hogy nem látta a nagyapját, ezért nem tudott tőle elkéreznem. Megmondta, hol járt, és azt is elpanaszolta, hogy a többi gyerek elment szánkózni. „Én miért nem mehetek? – faggatta a nagyapját. – Tesék elengedni!” Mire a nagyapja ennyit mondott: „Szánod van?” „Nincsen.” „Mivel akarsz menni? Na, eredj be a házba, nézd meg, mi van az ajtó mögött...”

Hozd ki, és mehetsz szánkózni.” Jóska nagy örömmel szaladt befelé. Mit is kell neki a házból kihozni? Benézett az ajtó mögé, és mit látott: egy szép ródlit. Méghozzá újat! Alig tudta felemelni, mert jó hosszú volt, három gyerek is elfért volna rajta. Örömmel szaladt vissza a nagyapjához és nagyon szépen megköszönte az ajándékot. „Ezt még Mikulásra kaptad, csak kevés volt a hó, nem vettem elő, hogy örülj neki. Most már mehetsz mindennap, csak vigyázz magadra meg a szánkóra is!” – mondta a nagyapja.

Elérkezett a várva várt karácsony is. Nagyon szép volt. Amikor Jóskáék elindultak a betlehemmel, rögtön látták, övék a legszebb. Megengedték nekik, hogy este tíz óráig járják a falut. Sok diót, almát, mogyorót, süteményt, a rokonoknál pedig még pénzt is adtak nekik. Elmentek Jóska nagyszüleinek házához is. Jóska nagyot nézett, hiszen a nagyszobában hatalmas, szépen feldíszített karácsonyfa állt, alatta sok doboz ajándékkal. Azonnal látni szerette volna, mi van a dobozokban, de a betlehemet nem illett otthagynia. Nagyapja is pénzt adott nekik. Jóskának még külön is. Utána még elmentek pár házhoz, aztán mindent elosztottak egymás közt, amit kaptak, és hazamentek. Jóskát boldogsággal töltötte el a szép karácsony és a sok ajándék. Nem tudni, honnan volt rá pénze, de a nagymama is vett neki egy szép, új kabátot. A pénzt, amit a kántálásért kapott, Jóska odaadta a nagyapjának.

Leült a nagyszobában és gyönyörködött a szép karácsonyfában meg az ajándékokban, amiket neki a Jézuska hozott. Közben arra is gondolt, vajon hogyan zajlott le az ünnep otthon, a hegyekben. Látni szerette volna a szüleit és a testvéreit.

A hosszú téli estéken gyakran unatkozott. „A hegyekben mégis más – gondolta. – Oda sokan jönnek télen is, nyáron is. Ide még a szomszédok se jönnek beszélgetni. Nagyapám se jár sehová, csak a templomba. Templom után szokott beszélgetni az emberekkel. Mindenem megvan, de örömöm semmi. Még meddig kell így élnem? Nincs kitől megkérdezni: nagyapám már alszik. Én is elteszem magam holnapra, ahogy apám szokta mondani. Nagyapa azt mondta, holnap templom után mehetek szánkózni, csak előtte ebédeljek meg.”

Az ünnepek alatt, amíg lehetett szánkózni, gyorsabban teltek a napok. De a tél elmúlt, a hó elolvadt, és a szánkózásról le kellett mondani. Jóska emiatt elszontyolodott: „Hol van még a nyár, és ha el is jön, ki tudja, mi lesz?”

Az iskolába járt rendszeren, attól nem volt megfosztva. Aztán eljött a nyár, és nem volt idő utazgatni. A szénázás és egyéb tennivaló sok munkát adott. Jóska hiába könyörgött a nagyapjának, hogy vigye haza, arról szó sem lehe-

tett. Jóska úgy érezte, büntetés alatt áll, és még sírnia sem szabad. Tudta, hogy a nyár is elmúlik, de nehéz volt kívánni a végét. A nagyapjával néha elmentek a Tiszára, ahol megtanult úszni. Egyedül azonban nem engedték el, mert minden nyáron belefulladt két-három gyerek a folyóba. Jóska egyik jó barátja a szeme láttára fulladt a Tiszába, s ő azóta nem tudott megnyugodni. Azóta csak a nagyapja előtt mehetett a vízbe, és csak mellette úszkálhatott. Emiatt nem haragudott, mert eszébe jutott a nagyapai intelem: nem kell hősködni. És ott volt a szomorú példa: az ő barátja a Tisza partján nőtt fel, már ötévesen megtanult úszni, mégis belefulladt a folyóba. Akik ismerték, föl nem foghatták, hogyan történhetett vele a tragédia. De nemcsak gyerekek, felnőttek is odavesztek a Tiszába, köztük családos apák is.

Teltek-múltak a napok, közeledett az ősz, az iskolakezdés. Jóska édesapja még nyáron eljött szétnézni, hogyan is vannak Visken a rokonok, no meg Jóska. Már a falu határában mondták neki az emberek, hogy Jóska és a nagyapja éppen a Tiszán van. Erre megállította a fiákert, hogy szétnézzen a Tisza-parton. Észrevette Jóskáékat és gyönyörködött, milyen jól tud úszni a fia, és mindig a nagyapja közelében. Ült a parton és sokáig figyelte őket. Amikor Jóska elfáradt, és mindketten mentek kifelé a partra, akkor vették észre, hogy ő ott ül a parton. Jóska megöriült, mert azt hitte, az apja érte jött, de tévedett. Az édesapja ugyanis Viskről nem hazafelé, hanem Pestre utazott tovább. Elmondta, mi újság otthon, vagyis hogy ismét szaporodott a család. Jóska is elmesélte, milyen szép volt a karácsonyi ünnep, milyen ajándékokat kapott a Jézuskától, és hogy betlehemeztek a barátaival. Beszélt arról is, hogy nagyon szeretné látni az édesanyját és a testvéreit. „Majd elviszlek télen, szánnal – mondta a nagyapja. – Bebújunk a gubába, a lábunk alá meg téglát melegítünk. Majd meglátod, milyen jó lesz!” Ezzel azonban egyáltalán nem vigasztalta meg Jóskát.

Hazamentek, és az apja szétosztotta a magával hozott ajándékokat, kinek mit. Nem maradt éjszakára, sietős volt az útja Pestre a munkája ügyében. Búcsúzáskor Jóska nem sírt, de szomorú gondolatok jártak a fejében: „Meddig hitegetnek még, hogy majd nyáron, majd télen visznek haza? Nyáron sok a munka, télen megtámadhatnak a farkasok, és nagy a hó... Már nem hiszek senkinek, elszökök innen. De hová, mikor, ha nem tudom, merre menjek?! Ó, Istenem!”

Ekkor megszólalt a nagyapja: „Holnap megyünk a lázra, jön velünk két napszámos is. Ott fogunk főzni, csak hétvégén jövünk haza. Viszünk magunkkal takarót is, nagyanyádat rábizzuk Laci bátyádra, tartsa szemmel. A

tehenek legyenek megfeje, a tejet öntsék a disznók elé. Egy tehenet a szekérhez kötünk, magunkkal visszük. Az ökröket is, azok eljönnek a szekér után.”

A nagyapa egy hetet mondott, de egy hónap lett belőle. Igaz, ő időnként lóháton hazament szétnézni, mit csinál a nagymama. Visszajövet hozott kenyeret, tojást és egyéb eleségnek valót, amire szükségük volt. Jóska nem érdeklődött a nagymama felől, mert attól félt, hogy a nagyapja esetleg visszaviszi őt a házhoz, neki pedig jobb itt, a friss levegőn.

Napközben el-elment gombázni. A tölgyfák alatt, különösen eső után volt gomba bőven, jutott belőle szárítani is.

Esténként a felnőttek régi történeteit hallgatta. Legtöbbször a nagyapja mesélt. Jóska jobban érezte magát, mint a Tisza-parton, mert tudta, itt nem történhet vele komoly baj. Közben ugyanis egy másik jó barátja, Gyuszi is belefuilt a Tiszába. „Ha otthon lettem volna, ki tudja, nem ugyanúgy jártam volna-e, hiszen mindig együtt versenyeztünk az úszásban. Hogy történhetett ez Gyuszival, aki nagyon tudott úszni? Nem is akarom elhinni ezt a csapást!”

Mások előtt már szégyellt sírni, ezért elment a cserjésbe, ahol gombázni szokott, hogy ott sírja ki magát. Remélte, hogy akkor lelkileg megkönnyebbül, mert úgy érezte, nem lehet kibírni, ami körülötte történik. Aztán visszafelé indult az ösvényen, amelyiken naponta járt. A sok sírástól megfájdult és szédült a feje. A nagyapja megkérdezte, hol járt, mert ők már megebédeltek. „Nekem nem kell semmi – mondta Jóska –, csak jó volna elaludni és elfelejteni ezt a csapást. Én úgy szerettem Gyuszit, mintha édes testvérem lett volna. Nagyon megértettük egymást. Az iskolában is segítettem neki. Egy padban ült velem, s neki nehezen ment a tanulás. Én megértettem és nem nevettem ki, mint a többiek. A tanító is megfenyített nemegyszer, amiért súgtam Gyuszinak. Térdepeltem is emiatt. Kérdeztem, miért a büntetés, hiszen jobban tudom a leckét, mint a többiek. A tanító ezt mondta: azért, hogy a többi is tanuljon, ne várja a sugást. Erre Gyuszi elpanaszolta, hogy ő sokat tanul, de nem marad meg a fejében, hát mit csináljon... Szegény Gyuszi, neki már nem kell tanulnia soha.”

Ez után, kora délután Jóska lefeküdt aludni, és csak másnap reggel ébredt fel. A nagyapjáiék már jó darabot lekaszáltak, mert a nagyapa szerint a harmatos fűvet könnyebb kaszálni. Jóska feje már nem fáj, s csak azért szédelgett még, mert üres volt a gyomra.

A munkások megittatták a jószágot, aztán meggúszozták a lábukat, hogy legelészés közben ne járjanak szanaszét. Nagyapa megfeje a tehenet, és a víz helyett jó habos tejet töltött Jóskának. Nagyon jólesett neki. Utána megreg-

geliztek. Jóska úgy érezte, minden nagyon jó lenne, ha nem fúlt volna vízbe a legjobb barátja. Aztán elkérezkedett gombázni. A nagyapja azt mondta, menjen, biztosan lesz gomba bőven, mert az éjjel nagy volt a harmat. Jóska azonban csak azért akart elmenni, hogy ismét kisírja magát. A nagyapja persze észrevette unokája kedvetlenségét, és azt is tudta, ami a gyerek lelkét bántja, azon nem lehet segíteni. „Bele kell nyugodni mindenbe – mondta. – Nekem is van elég bosszúságom: apámat és anyámat korán elvesztettem, a feleségem iszik... Te nem tudod, hogy nekem se volt felhőtlenül szép gyermekkorom, csak azt tudod, hogy a legjobb barátod belefulladt a Tiszába, és nincs többé. De ez nem így van. Lesz még barátod, még hozzá hűséges, csak egészség legyen. A barátot idővel el lehet felejteni, de ha a szülőket vesztí el korán a gyermek, és árván marad, azt nem pótolja semmi. Amikor édesapám meghalt, még négyéves se voltam. Néhány nap múlva édesanyám is baleset áldozata lett. Fel se tudtam fogni akkor ezt a szörnyű csapást. A nagyszülők neveltek fel. Neked, Jóska fiam, megvannak a szüleid és a testvéreid, hála Istennek. Nekem nem volt testvérem. Már tizenöt éves lehettem, amikor a nagyszüleim elmondták, mi történt a szüleimmel. Egyszer majd, ha már megnyugszol, mindent elmesélek neked is. Fel a fejjel, ne szomorkodj, hiszen még előttem az élet, bár ne lenne semmi komoly bajod az életben! Mert az ember életében bármi megtörténhet: jó is, rossz is. Lehet, hogy valamelyik közeli rokonod is meg fog halni, és akkor abba is bele kell nyugodni. Születtünk, tehát egyszer meg is kell halnunk. Azt hiszed, nem látom a szemedben, hogy sokat sírsz? Még az hiányzik, hogy valami bajod legyen! Álmodban is Gyuszt emlegeted. Alig eszel. Ez nem vezet jóra, fiam.”

Jóska úgy tett, mintha odafigyelne a nagyapja szavaira, de egészen más járt a fejében. Arra gondolt, jó lenne lefeküdni és többé soha nem kelni fel.

Hogy felvidítsa, nagyapa megígérte neki, este lóháton hazaugranak, megnézni a nagymamát. Jóska ennek sem örült, mert attól tartott, hogy őt otthon fogja hagyni a nagyapja.

A nagymama aznap kenyeret sütött, és Jóskának külön cipót, mert azt a gyerek nagyon szerette. Otthon, a hegyekben is mindig sütöttek számára cipót.

Amikor hazaérkeztek, a nagymama örömmel mondta, milyen nagyot nőtt Jóska. A gombát, amit félig megszáritottak, most belerakták a még forró kemencébe, hogy teljesen megszáradjon. Nagyapa Jóskát dicsérte, hogy ügyes volt, sok gombát szedett, elég lesz egész télre. Nagymama sok gombás lepényt sütött, azokból vittek a munkásoknak is. Nagymama megkérdezte Jóskától, nem akar-e otthon maradni, de ő nemmel felelt, és a nagyapja is azt mondta,

ne maradjon, mert van neki ott kint dolga: friss vizet visz a dolgozó felnőtteknek, itatja a jószágot is, és gombázik, ráadásul alaposan átnézi azokat, és fel is fűzi.

Aztán elbúcsúztak a nagymamától, és a közelebbi utat választva, a temető irányában indultak visszafelé. Jósának megfájdult a szíve, de nem merte mondani, hogy álljanak meg, mert félt a szidástól. Nagyapja azonban felfigyelt a szótlanságára és megkérdezte: „Be szeretnél menni a temetőbe, megnézni Gyszi sírját, ugye?” „Igen!” – mondta Jóska, és máris elsírta magát.

Egészen közel mentek a sírhoz. Könnyű volt rátalálni, hiszen új sír volt, és rövidebb a felnőttékénél. Jósának nem volt ereje leugrani a lóról, annyira elzsibbadt az egész teste. A nagyapja vette le. A sír mellett állva Jósából kitört a zokogás, képtelen volt visszatartani. Elolvasta a feliratot a kereszten: „Itt nyugszik Perehencki Gyszi, élt 13 évet. Gyászolják szülei, testvérei és a barátok. Isten nyugosztalja békében.” Jóska semmi másra nem tudott gondolni, csak arra, hogy soha többé nem fogja látni Gyszit. Szinte földbe gyökerezett a lába, alig tudott elmozdulni onnan. Megszólalt a nagyapja: „Látod, fiam: nem kell virtuskodni. A Tisza nem kegyelmez se fiatalnak, se öregnek, hiába tud úszni. Ezért kell előbb megfontolni, aztán nekivágni az úzásnak, vagy bárminek. Jobb félni, mint megijedni. Sose hősködjünk. Látod, mire vezet az ilyesmi. Micsoda bánat a szülőknek, és mindenkinek!”

Felültek a lóra és elvágattak. Vacsoraidőben érkeztek meg a lázra. Jóska csak tejet ivott lepénnyel. Nagymama készített ugyan tört babot (babfőzeléket), ami Jóska kedvenc étele volt, de most nem kívánta. Lefeküdt. Mászor szívesen hallgatta a felnőttek beszélgetéseit, most minél előbb szeretett volna aludni.

Késő éjjel felébredt és csendben kiment, hogy ne zavarjon senkit. A tűz még égett a kalyiba előtt. Furcsállotta a korai ébredést, mert máskor egyhuzamban aludt reggelig. Szép holdvilágos éjszaka volt, de Jóska rémülten állt meg a kalyiba előtt: egy hatalmas alakot látott közeledni. Ijedtében azonnal kiáltott a nagyapjának. Az öreg felébredt, és látta, hogy Jóska nincs a fekvőhelyén. „Hol vagy, fiam?” – kérdezte. Jóska ismét kiáltott, miközben átugrotta a tüzet. Aztán mutatta: „Ott, ni, mi az?!” – és összeesett. Nagyapja látta, hogy egy óriási termetű emberalak közelít feléjük. Felkapta a kaszát és odakiáltotta: „Gyere ide, levágom a nyakad!” De közben felismerte az alakot a kalapjáról és az öltözetéről. Odament hozzá és összeszidta, hogy miért járkál éjszaka, miért ijesztgeti a jó népet. Az ember rimánkodni kezdett, hogy ne bántsa őt, mert elég baj az neki, hogy ilyen betegségben szenved. Azt mondta: „Amikor rám jön, nekem mennem kell. Anyám hányszor becsukja az ajtót, mégis el-

megyek, és csak akkor veszi észre, amikor már nem vagyok az ágyban, hanem a háztetőn járkálok. Ilyenkor nem mer hozzám szólni, mert fél, hogy leesek a tetőről... Bocssáson meg, Gyuri bácsi, én nem tudom, mit csinálok olyankor.”

A beszélgetésre kijöttek az emberek a kalyibából. Már minden rendben volt. Jóska magához tért, visszafeküdt a helyére, de sokáig nem tudott elaludni. Az az ember, akitől megijedt, naponta ott ment el mellettük, ugyanabban a ruhában. Nagyapa azt mondta, hallotta valahol, hogy holdkóros a szerencsétlen, de ilyen állapotban még nem látta. Ismert pár másik holdkórost is, az egyikük még a templom tetején is járkált, de nem volt nagyobb, mint ez a legény.

A felnőttek sokáig beszélgettek, nem maradt idejük aludni. Hajnalodott, és el kellett látni a jószágokat. Jóskát hagyták volna aludni, hadd pihenje ki az éjszakai ijedtséget, de ő – mint mindig – felkelt a reggeli habos tejre. Folyton azt a helyet nézte, ahol meglátta éjjel azt az embert. Egyszer csak megint látta, jön az ember, de nem olyan nagy, mint amilyennek éjszaka látszott. Ott volt vele az anyja is. Szépen köszönt az ember, és továbbment az ösvényen, mint mindig – mintha semmi sem történt volna éjjel. Jóska jól megjegyezte a felnőttek véleményét, hogy az az ember fel akart menni a Holdra – szegény, biztosan nincs esze...

Aznap korábban feküdtek le a szokottnál, hogy pótolják az elmúlt éjszakai pihenést. A felnőttek ekkor is sokféle történetet meséltek elalvás előtt.

Egy vagy két éjszaka múlva a cserjés felől, ahol Jóska gombázni szokott, nagy visítást hallottak. Másnap se jönni, se menni nem láttak senkit. Jóska nem mert elmenni a cserjésbe, hogy szétnézzon ott. Nagyapjáék végeztek a szénázással, összeszedelőzködtek, szekérre rakták a szükséges holmit és elindultak a másik részlegre, hogy ott folytassák a munkát. A cserjéstől alig hajításnyira három fegyveres férfi megállította őket. Köszöntek, nagyapával kezét is fogtak, és azt kérdezték, honnan és hová mennek, s hogy éjjel nem hallottak-e valami zajt. Nagyapa elmondta: előző nap sokat dolgoztak, hogy minél előbb befejezzék itt a munkát, és a másik helyen folytathassák. Aztán így folytatta: „Éjjel fáradtan, mélyen aludtunk, de hajnaltájt hallottam valami visítást, és elég huzamos volt a zaj.” A fegyveresek ekkor mondták: „Akkor éjjel megöltek egy embert, állítólag egy holdkóros a tettes.” Nagyapa a fejét ingatta: „Nem hiszem, hogy az a holdkóros ölhetett meg valakit, mert néhány nappal ezelőtt minket is felkeresett, persze éjjel, és csak ment fölfelé a hegy tetejére, hogy közel legyen a Holdhoz. Itt akart elmenni mellettünk, de észrevettük és megzavartuk az útját. Az unokám, Jóska meg is ijedt tőle, ami nem csoda, hiszen ő vette észre. Végül is az az ember megnyugodott, és

még bocsánatot is kért tőlem.” A fegyveresek azonban gyanakodva kérdezték: „Miféle ember lehet az, aki éjjel csak úgy, cél nélkül járkal? A másik ember, akit megöltek, állítólag Belgiumban dolgozott, onnan jött hazafelé, itt lakott a közelben. Sok pénz volt nála.” Nagyapám csak csóválta a fejét: „Nem jó helyen kopogtatnak – mondta. – A gyilkosságot csak olyasvalaki követhette el, aki pontosan tudta, honnan és mikor, mennyi pénzzel jön hazafelé az a szerencsétlen ember.” Mire a fegyveresek: „A családján kívül nem tudhatta senki, talán még ők sem pontosan.” Aztán jó utat kívántak egymásnak, a fegyveresek tovább mentek, nagyapáék pedig folytatták útjukat a másik szállásra.

Az új hely nagyon megtetszett Jóskának. A közelben volt egy kisebb tó, és ásványvíz-forrás is, amit borkútnak neveztek. Jóska még aznap megfürdött a tóban, s megmérte, milyen mély: a közepén másfél méter mély volt, az átmérője parttól partig vagy tizenöt méter. Nagyapja figyelmeztette Jóskát, hogy csak vigyázzon, mert ebbe is bele lehet fulladni. A gyerek megszívlelte az intelmet, mert eszébe jutott Gyuszi esete. Annyira elszomorodott, hogy kijött a vízből és leült egy fa alá. Senkivel sem akart beszélni, csak a madarak csiripelését hallgatta. Arra gondolt, milyen jó lenne, ha neki is szárnya lenne, és elrepülhetne messzire, a szüleihez. „Ők megérteneek engem, hogy milyen egyedül érzem magam, hogy velem nem törődik senki. Pedig egész nap segítetek, mindent megcsináltok: rendet rakok, vizet hordok, gombát szedek, felfűzöm és szárítom.”

Addig nézte az eget, hallgatta a madarakat, amíg el nem aludt. Nagyapja hagyta, hadd aludjon, pedig nappal nem szokott. Amúgy is feltűnt az öregnek, hogy valami történt Jóskával.

Délután néhány környékbeli gazda is ide jött megitatni a jószágait, és a zajra Jóska felébredt. Olyan mély álomból ébredt, hogy hirtelenjében azt sem tudta, hol van. Nagyon szép álmot látott: repült, ahogy elalvás előtt óhajtott. Azt gondolta: „Bár ne ébredtem volna még fel! Mi lett volna tovább?”

A nagyapja megkérdezte: „Mi van veled, Jóska? Csak nem vagy beteg? Olyan kedvetlen vagy. Gyere ebédelni, és hozzá friss vizet.”

A kalyiba már elkészült. Jóska magához vette a korsót. Megmagyarázták neki, merre van a legjobb vízű forrás. Füttyörészve haladt, hogy elriassa az esetleg útjába kerülő kígyókat. Nem is látott egyet sem, csak madarakat. Sietett, mert éhes volt. Találgatta, mit főzhet a nagyapja, hiszen a kalyiba körül nagyon finom illat terjengett. Aztán ügyesen megtöltötte a korsót, a szájához emelte és ivott belőle. Akkor jött rá, hogy ez nem víz, hanem borkút, vagyis ásványvíz. Nagyon ízlett neki, kétszer is ivott belőle. Nem volt sós, hanem inkább savanykás ízű.

Visszafelé gyorsabban ment, mert egyre éhesebb volt. A felnőttek már ebédeltek. Büszkén lerakta a telt korsót, ő is leült ebédelni. Akkor látta, nagyapja halászlét főzött, ami szintén kedvenc étele, mert nagyon szerette a halat. Nem kérdezte, honnan a hal, élvezte az ételt. Finom volt, nagyon jólesett. Talán azért is, mert nagyon éhes volt. A felnőttek semmit sem mondtak a borkútról, csak itták szüntelenül, ki is ürült hamar a korsó, ismét indulnia kellett a fiúnak a forráshoz. Szófogadó volt, ha a nagyapja küldte, azonnal ment. De előbb megkérdezte, honnan a hal. „Ahol volt, ott még van – mondta a nagyapja. – Holnap is főzünk. Nem fogsz aludni, segítsz fogni.” Jóska megértette, hogy a tóban hal is van. Nagyon várta a másnapot, hogy segíthessen halat fogni, mert fogalma sem volt arról, hogyan és mivel kell azt csinálni.

Másnap korán kelt, kiment a tóhoz, hogy el ne késsen. A nagyapja már zavarta a vizet, egy nagy kosarat húzott egyik parttól a másikig. A partnál fel-emelte, és a kosár tele volt hallal. A nagyobbakat kidobálta a partra, a többi visszaengedte a vízbe. Jóska leült és bámult. A partra vetett halak vergődtek. Jóska összeszedte őket egy nagy tálba, hozott egy veder tiszta vizet és rájuk öntötte. Közben nagyapja végzett a halászással, tisztítani kezdte a halakat, és boldog volt, hogy Jóska felszólítás nélkül hozott vizet. A munkások zabot arattak, elég sokat levágtak már, és kezdték kétébe kötni. Jóska segített halat tisztítani. „Sült hal lesz, meg újra halleves – mondta a nagyapja. – Süssünk, főzzünk, míg meg nem unjuk a halat! Estére megint fogok majd, mert megyek haza kenyérért és viszek nagyanyádnak is, hátha nem fog annyit inni – vagy fordítva... Ha neki nem kell, odaadja a disznóknak. Neked van kedved velem hazajönni?”

Jóska jobban szeretett volna maradni, mert délutánonként rendszerint többen is jönnek a tóra fürödni, és akkor ő is megfürdik. „Hát jó – mondta a nagyapja. – Ma csak annyi a dolgod, hogy estig borkútot hozzál, mert a hal kívánja a vizet. Fürödhetsz, de ne menj messze a parttól. Ügyelj mindenre, de főleg magadra.”

Miután estére sok halat fogott, nagyapa azonnal lóra ült és száguldott vele hazafelé, hogy meg ne romoljon. Amikor visszatért, hozott káposztás lepényt jó káposztán, kenyeret, úrburgonya-levest habarva. Nagyon finom leves volt, mindenkinek ízlett, igyekeztek is mindent elfogyasztani, nehogy megsavanyodjon. Jóska nem merte megkérdezni, mit csinál a nagymama, mert attól félt, elveszi a nagyapja kedvét, és akkor este nem fog mesélni semmit. „Megígérte, hogy elmondja, mi történt az apjával. Alig várom, hogy elkezdje.”

Közben odament egy ember, és elújságolta, hogy megtalálták a gyilkost, aki a Belgiumból jövő férfit megölte a pénzéért. Állítólag a szomszéd volt.

A család ugyanis sürgönyt (távíratot) kapott, hogy mikor jön haza az ember Belgiumból, és amikor a távíratot olvasták, a szomszéd kihallgatta. Két napig lesett rá a cserjésben. Állítólag már bevallotta a tettét. Nagyapa megjegyezte: „A holdkórosra akarták fogni, és lám, nekem lett igazam. A holdkóros butább annál, minthogy megöljön valakit. Az csak azért járkál, hogy szép holdvilágos éjszakán közelebb kerüljön a Holdhoz.”

A hírt hozó ember elköszönt, nagyapa pedig kedvetlen lett. Nem akarózott neki mesélni, pedig Laci bácsiék is várták a történetet, mert egyet-mást ugyan hallottak a szülőktől, de pontosan nem tudták, hogyan történt. Végül nagyapa rászánta magát, elkezdett beszélni: „Egy este apám elvezette a lovakat a temetőkertbe legelni. Késő őszt volt, vitte magával a gubáját is. A lovak lábát bebéklyózta, ő pedig lefeküdt a temetőkertben és elaludt. Álmában hallotta, hogy a lovak felhorkannak. Felébredt és szétnézett, vajon mitől ijedtek meg a lovak. Láta, hogy valaki gyertyával a kezében sírtól sírig járkál. Felállt és odament, hogy megtudja, ki mászkál éjfélkor a temetőben. Egy nemrég meghalt fiatalasszony volt. Apám jól ismerte és megszólította: „Mit keresel te az élők világában, és miért ijesztgeted az élőket? Közel ment hozzá, és érezte, hogy halott szagú. Erre Marika, mert így hívták a fiatalasszonyt, megszepent. Aztán felismerte apámat, és azt mondta neki: Gyuri bácsi, én nem bántok senkit. De ha maga bárkinek elmeséli, hogy engem látott, nem természetes halállal fog meghalni!” Ezzel eltűnt, apám nem látta többé. Kibéklyózta a lovakat, felült az egyikre és hazavágtatott. Éjfél után egy óra lehetett. A feleségének feltűnt, hogy korán ment haza. Lefeküdt, de nem tudott aludni, csak forgolódott az ágyban. Valami nyomta a szívét. Nem tudta, mi az. Ha mások mondták volna, el sem hitte volna. De a saját szemével látta, és azóta nem tudott másra gondolni, mindig az a Marika forgott előtte, akit boszorkánynak tartottak az emberek, és azt beszéltek róla, azért halt meg olyan nehezen, mert a boszorkányságot nem tudta másnak átadni. „Lehet, hogy ez csak mendemonda – gondolta apám –, de miért járkál a temetőben?” Ez a gondolat nyugtalanította. Reggel a felesége felkelt, ő pedig még le se hunyta a szemét. Kérdezte anyám, mit adjon a lovaknak, mert látta, hogy laposak. Aztán faggatta apámat: „Mi van veled? Megbetegedtél? Olyan színtelen az arcod!” Apám csak annyit mondott, hogy nagyon fáradt. Nem akarta elmesélni a látottakat. Nem félt a Marika fenyegetőzésétől, de arra gondolt, hátha mégis jobb félni, mint megijedni. Nem kelt fel az ágyból, úgy érezte magát, mintha megverték volna. Enni sem akart. Anyám ott forgolódott mellette egész nap, neki meg úgy tűnt, hogy Marika áll mellette, és a rémület elvette az erejét.

Néhány nap múlva végre felkelt. Eljárt dolgozni, de szomorúan, kedvetlenül, mert újra és újra felrémlt előtte a temetői éjszaka. Azelőtt fütyörészve és dudorászva dolgozott, most némán. Anyám nem hagyta békén, folyton kérdezgette: „Mi van veled? Látom, bánt valami. Milyen titkot rejtegetsz előttem?!” Még a fiúk, Gyuri is megkérdezte: „Mi fáj, édesapám?” Ő azonban hallgatott...

Jóska nagyapja itt abbahagyta a történetet, mondván: mára elég ennyi, majd folytatja máskor.

Jóska mélyen elgondolkozott a hallottakon. Azon törte a fejét, mi lesz tovább. Emiatt sokáig álmatlanul forgolódott, és másnap reggel annyira fáradtnak érezte magát, hogy alig bírt felkelni. Hogy leplezze a fáradtságát, igyekezett fűrgén tenni a dolgát. Korán, még a harmaton elment borkútért, pedig annyira nehéz volt a lába, hogy alig bírta felemelni, egész úton bukácsolt.

Nehezen múltak a napok, a hetek. Jóska gyakran gondolt a szüleinek: „Úgy szeretném látni őket! Miért nem írnak levelet? Innen hamarosan hazamegyünk Viskre, de ott nagymama biztosan mindig iszik. Kinek panaszkodjanak, hová menjenek? Istenem, miért büntetsz engem ennyire?”

Este nagyapa folytatta a történetet: „addig zaklatta a felesége, amíg apám el nem mondta, kit látott a temetőben. És kérte anyámat, el ne mondja senki másnak, mert annak nem lesz jó vége. „Persze, hogy nem szólok róla, nem vagyok buta” – ígérte anyám, de mégis elmondta az anyjának, ő a szomszédnak, az meg tovább, szájról szájra. Az asszonyok mindenütt Marikáról suttogtak, hogy tényleg boszorkány volt, mert nincsen nyugta a sírban. Teltek a napok, és egyszer apám elment Bustyaházára fuvarba. Sört kellett hoznia egy zsidó kocsmárosnak. El is hozta, egy hordót rögtön csapra ütöttek, és az emberek iszogatni kezdtek. Amikor apám végzett a lerakodással, ő is közéjük ült. Az emberek fogadásokat kötöttek, ki mennyi sört bír meginni. Volt, aki tíz kriglire fogadott, mások kevesebbre vagy még többre. Igyekeztek túltenni a másikon. Apám mindig erősnek érezte magát, ezért arra fogadott az emberekkel, hogy egy ötven literes tele söröshordót egy kézzel felvisz a padlásra. Kérdezte: „Mennyi sört fizettek nekem, ha megteszem?” Állt az alku, megegyeztek, azzal a feltétellel, hogy a sört közösen isszák meg. Apám felemelte a hordót és elindult vele a létrán felfelé. A létra felső foka eltört alatta, ő megingott, de a hordót nem engedte el. Feltette a padlásra, aztán nagy nehezen aláereszkedett a létrán. Odaült a többiek közé, megitták a sört, amibe fogadtak. Nem mutatta, mennyire fáj mindene, pedig úgy érezte, kettészakadt benne valami. Az asztaltól már nem bírt felállni. Az emberek emelték fel, kivitték a sze-

kérhez, és betették a bérfába. Apám annyit még ki tudott mondani, hogy a lovak egyedül is hazamennek. Ez volt az utolsó szava. Így alakult az élete, nem rendes halállal halt meg... Én már éreztem, hogy árva vagyok, mert anyám azt mondta, ő a bűnös, nem akar tovább élni. És néhány nap múlva végzett magával... Így történt, ilyen volt a család élete. Engem a nagyszülők neveltek fel, mint most téged, Jóska. Annyi a különbség, hogy a te szüleid élnek, hála a Teremtőnek, de én árván nőttem fel. Nagyszüleim a maguk módján neveltek, hála a jó Istennek. Bár most is élnének, köztünk lehetnének! Ugye te is szeretnéd, fiam?”

Jóska hallgatott. Jobban szeretett volna hazamenni. Már hat testvére volt otthon, őket szerette volna látni, és amúgy is vágyott vissza Németmokrára. Aztán arra gondolt, rövidesen kezdődik megint az iskola. Attól is elment a kedve. „Gyuszi meghalt, kivel fogok játszani? Vagy lesz valaki más?” – gondolta szomorúan.

Attól is félt, hogy hazatérés után ismét neki kell majd bosszankodnia a nagymamával, de amikor hazamentek, otthon minden a legnagyobb rendben volt. Még lehetett volna fürödni, de nem vágyott rá, hiába biztatta a nagyapja.

Egy napon ugatni kezdett a kutya. Jóska kinézett az ablakon, hogy megtudja, ki áll a kisajtóban. Tudta, hogy az udvarra senki nem mer belépni, mert a kutya hamis, ki is van írva a táblára. Amikor kiment, egy idegen férfit látott az ajtó mögött. Köszönt neki, és megkérdezte, kihez van szerencséje. A jövővény mosolyogva kérdezte: „Nem ismersz meg, Jóska? Milyen nagy lettél, amióta nem láttalak – lassan már megnősülhetsz!”

Jóska törte a fejét, de nem ismerte fel a férfit. Beljebb tessékelte, széket hozott ki a gangra, a kutyát pedig rövidebbre kötötte, hogy ne érjen el a gangig. A jövővénynél egy bőrönd volt, azt átadta Jóskának, és azt mondta: „Ezt a szüleid küldik.” Ekkor már sejtette Jóska, ki lehet az ember: egy erdész a sok közül.

Közben megjött a nagyapja, kezét fogott a jövővénynel, és úgy tűnt, régóta ismerik egymást. Jóska bevitte a bőröndöt, de még ki sem nyitotta, a nagymama szólt neki, hogy hívja be a vendéget a terített asztalhoz. Ő inkább a bőröndöt nyitotta volna ki, de ha ebédelni hívták, akkor az asztalhoz kellett ülni, várni, hogy megimádkozzanak. Utána a vendég volt az első, ő merített először levest, majd a nagyszülők, és végül Jóska. Nem kívánt enni, mert jobban érdekelte a bőrönd tartalma, de tudta a rendet: ha nem eszik, akkor is nyugodtan végig kell ülni az ebédidőt a többiekkel, és megint imádkozni.

Nagyapja megdicsérte Jóskát, hogy mennyire szófogadó, mire a vendég ezt mondta: „Igen, értelmes és művelt gyerek a Jóska. Szépen behívott, szé-

ket adott, és szólt a nagymamának, hogy még egy terítéket tegyen az asztalra. Igaz, nem ismert meg, pedig régebben sokat foglalkoztam vele. Télen szánkóztattam, nyáron pedig az erdőben sétáltunk. Minden érdekelte. A feleségem is mindig kedveskedett neki. Nagyon szerette a mézeskalácsot mogyoróval. Most is küldött neki, mert a feleségem szakácsnő az erdész úrnál. Nekünk nincs gyermekünk, pedig nagyon szeretnénk. Bizony, az erdész úréknál minden évben van szebbnél szebb gyerek. Jóskán kívül már hét gyerek van. Ha látnád, milyen szépek a testvéreid, Jóska! Remélem, hamarosan eljössz megnézni őket.”

Jóska nem sokat gondolkozott a válaszon: „Én most is mennék, de itt is szükség van rám.” Ez a beszéd tetszett a nagyapjának. „Ez igaz, fiam – mit csinálnék nélküled?” – mondta elégedetten.

Ebéd után kinyitották a bőrröndöt. Két szép rend ruhát küldtek benne a szülei, azon kívül volt benne több pár cipő, sok édesség és egy nagy mézeskalács mogyoróval. Jóska nagyapja fejcsóválva jegyezte meg: „Minek költ a vejem Jóskára? Nálam lakik, nekem szolgál, és nekem van miből vásárolni rá. Meg is érdemli, mert még egyszer sem bosszantott fel. Az apjának a többi testvért kell öltöztetni, és az nem kevésbe kerül, márpedig nekik sem pottyán minden az égből. Mindenük megvan, de az a fontos, hogy egészség legyen!”

A vendégnek is volt mondanivalója: „Az erdész úr most jó egészséggel örvend, a nagyságos asszony is elhízott. Igaz, ő nem dolgozik, csak a gyerekekkel foglalkozik. Két dajka is van a gyerekek mellett, és jár hozzájuk egy némettanár is.”

Jóska ugyancsak jegyezte a fülét, hogy mit is beszélnek az otthoni dolgokról. Aztán megszólalt: „Én már elfelejtettem a németet, mert itt nem tanítják.” A vendég sajnálkozott, mondván: „Ez kár!”

Később nagymama és Jóska elmentek körtét szedni. Nem rázták le a gyümölcsöt a fáról, hanem egyenként szedték le az ágakról, hogy épségben eljusson a többi testvérhez. Nagymama szívesen adott volna tejfölt, túrót, szilvát és még sok mindent, de a vendég azt mondta, felesleges, mert van otthon négy fejőstehén, és jó zsíros a tejük. „Van egy pásztor, aki egész nyáron őrzi a teheneket, méghozzá puskával – folytatta –, de két tehén nyakában kongó is van, hogy elriassza a vadakat. Téltre gyűjtünk szénát, már van is vagy tizenkét szekérre való, talán több is. Elég lesz tavaszig. Nincs idő unatkozni, mindig van munka. Télen jönnek az urak vadászni, nyáron gombázni, málnázni és mogyorót szedni. Sokféle erdei gyümölcs van, ami orvosság. A kincstár is szedi, és ott tárolják napokig mellettünk. Akik szedik, azokat jól megfizetik.

Tesznek bele tartósító szert, így hetekig eláll, aztán viszik átdolgozni, mind-egyikből valamilyen gyógyszer lesz.”

Lassan estére járt az idő. A vendég csak hajnalban készült elindulni Bustyaházára, s onnan postakocsival tovább Németmokrára, de Jóskától még este elköszönt, hogy hajnalban ne zavarja. A gyerek azonban nem aludt el, felkelt az ágyból, és a konyhában ülve hallgatta a felnőttek beszélgetését sokáig. A vendég csak bámult, hogy mennyire éber, s egyáltalán nem álomszuszek.

Hajnalban Jóska elkísérte a vendéget a központig, és nagyon kérte, mondja meg a szüleinek: írjanak gyakrabban, s hogy ő nagyon szeretne már találkozni velük. „A jó Isten segítse meg őket – mondta –, és magukat is, üdvözlöm a kedves feleségét, köszönöm az ajándékot.” Úgy köszönt el a távozó vendégtől, mint egy felnőtt, kezét is fogott vele.

Aztán arra gondolt, hogy most könnyen elmehetett volna a vendéggel haza a hegyekbe. „De miért szöknék el? Inkább rendes úton szeretnék hazamenni. Nagyapa megígérte, télen hazavisz, amikor jó szánút lesz, hát csak nem felejtí el. Ha mégis, akkor eszébe juttatom, az biztos.”

Aznap a nagyapja gyakran arra gondolt, jó ember lesz az unokájából, ha eléri azt a kort, mert nagyon jó szíve van. „Lám, nem hagy itt minket, pedig most könnyen megtehetette volna” – gondolta büszkén.

Az új tanév kezdetekor már annak örült, hogy a gyerek továbbra is szeretett tanulni, mindig tudta a leckéjét, egyedül készítette el a házi feladatokat. „Megígértem neki, hogy télen elviszem Németmokrára, és meg is teszem, mert megérdemli, és még több bizalma lesz bennem. Elhiszem, vágyik haza szétnézni, hogy is vannak otthon. A család szaporodik, közben halálozás is van, és ebből Jóska nem lát semmit.

Már közeledett a karácsony, de Jóska nem készült betlehemezni, Gyuszit sem emlegette már. Volt új barátja. Nagyapa arra gondolt, ezek már serdülő fiúk, restellnének betlehemest játszani, már inkább a lányokat nézik. Az új betlehemesek kölcsönkérték a gubát, ő kész volt odaadni szívesen, hiszen legalább kiszellőztetik.

És eljött a nap, amikor azt mondta Jóskának: „Most már nem ígéretetek – megyünk Németmokrára. Ha a jó isten is úgy akarja, karácsonyra ott leszünk! Neked két hét szünidő lesz az iskolában, remélem, addig szerencsésen megjárjuk az utat oda-vissza.” Magában pedig ezt gondolta: „Hadd legyen öröme a gyerekeknek, ne legyen mindig szomorú. Lehet, hogy nem akar majd visszajönni, de én akkor sem fogom erőszakkal visszahozni, hiszen megvan a saját esze. A szánt rendbe tettem, jó szánút van, mindennap esik a hó. Egy a baj: a gubát

mégse adhatjuk oda a betlehemeseknek, mert kell Jóskának, hiszen a szánon ülve bizony hideg lesz, az én gubám pedig nem elég kettőnknek. Pokrócot is kell vinnünk, egyrészt magunkra, másrészt a lovakra, mert a hidegben könnyen tüdőgyulladást kaphatnak. Téglát is kell melegíteni a lábunk alá.”

Az indulás napján nagymama sok-sok ajándékot csomagolt az unokáknak, és azokat Jóskára bízta. Hogy felcsillant a gyerek szeme, amikor elindult velük a szán! Úgy siklott alattuk, mint a mesében, szinte repültek.

Éjjel indultak, s mire virradni kezdett, Jóska álomba szenderült a szánon. A nagypapa többször is kérdezte tőle, nem fázik-e. „Nem” – hangzott a felelet. Egyszer csak nagypapa észrevette, hogy a gyerek az ő vállának dőlve elaludt.

Aznap este egy fogadóban szálltak meg. A lovak is fáradtak és csurmovizek voltak. Bekötötték őket a meleg istállóba, adtak nekik abrakot (zabot), s csak utána vizet meg szénát.

A fogadóban sokan voltak. Jóskaék megvacsoráztak és lefeküdtek, hogy reggel kipihenten folytathassák az utat. A gyerek szépen aludt, pedig odalent eléggé hangosan beszélgettek. Az egyik legény azt mondta a másiknak: „Vicceljük meg az öreget, hajtsuk el a lovait!” A fogadós rájuk szólt, hagyják abba a buta beszédet. Ezt mondta: „Tudjátok-e, hogy ez az öreg a ti gazdátoknak az apósa?” Nagypapa is hallotta a szóváltást, és egyszer csak puskával a kezében lesétált az emberek közé. Úgy tett, mintha nem hallott volna semmit, a fiúk mégis megijedtek, és buzgón magyarázták, hogy ők csak viccelődtek. Erre nagypapa így szólt: „Na, fiúk, rajta: ha élve el tudjátok oldani a lovakat, nektek adom őket a kocsival együtt. Gyerünk, kifelé mind a hárman!” A fiúk könnyörögve ismét magyarázkodni kezdtek, hogy csak vicc volt az egész. „De én komolyan mondom: kifelé!” – rivallt rájuk az öreg. A legények kénytelenek voltak elindulni az istálló felé. Alighogy beléptek, a lovak máris felhorkantak, és egyiküket sem engedték közel magukhoz. „Na, fiúk, rajta, mert kifogyok a béketűrésből! – mondta nagypapa. – Azt gondoltátok, én nyugodtam megszálllok itt, és hagyom, hogy szátokba repüljön a sült hal? Nem a zsványoknak vagy farkasoknak neveltem a lovaimat, megbírnak ők veletek!”

A fogadós közbeszólt, mondván: a főerdész úr vendégeket vár Pestről, és a három fiú a vendégek elé jött, már második napja vannak itt a fogadóban. Azért jöttek, hogy vigyázzanak a pesti vendégekre, mert egy hete farkasok támadták meg a postakocsit, a két lovat megölték, az egyiket még ott helyben meg is ették, és a kocsis meg a postás csak nehezen tudott megmenekülni.

„Na, szent a béke! – mondta nagypapa. – Most menjetek, feküdjetek le. Holnap majd jön, ami jön, és akkor majd tervezünk.”

Már a fogadás is lefekvéshez készülődött, amikor farkasüvöltés hangja hallatszott. Az istálló jól becsukva, de a farkasok a szagra jöttek. Nagyapa óvatosan, nesz nélkül kilopózott, de a fiúk is felkészültek mindenre. Mentek az öreg nyomában, kettő puskával, és fegyvert ragadott a fogadás is. A vonítás egyre közelebből hallatszott, de emberi kiáltás is, méghozzá tisztán: „Segítsenek! Segítsenek!” Mind az öten nekiiramodtak a Németmokra felé vezető úton, négy puskával, amerről a segélykiáltást hallották. Egy jó kilométernyit mehettek, amikor egy kisebb tisztáshoz érkeztek. Megszűnt a hóesés, szépen süttött a Hold, jól lehetett látni, hogy a tisztáson vagy tizenkét farkas játszik, s közben fel-felvonítanak. Mintha vártak volna valamit vagy valakit. A kiáltás újra felhangzott, már egészen közről, és a fák magasából. Nagyapáék közelebb mentek, már csak néhány fa választotta el őket a tisztástól. Meghúzódtak a fatörzsek mögött és lesték, mit várnak a farkasok. Azok megéreztek a jelenlétüket, és nem ijedtek meg, sőt: mellő lábaikkal olyan gyorsan kezdték hányni a havat az emberek felé, hogy csak úgy porzott. De nem mind kaparta a havat! A farkasok fele igyekezett az emberek háta mögé kerülni, hogy onnan támadják meg őket. Nagyapa tudta, hogy mit akarnak, és megparancsolta a fiúknak, célozzanak gyorsan és löjenek vele együtt. Eldördültek a lövések, és három farkas belebukott a hóba. A másik három azonban tovább támadott. Újra lőttek, mire a farkasok elmenekültek, de azokat, amelyek a havat kaparták, sikerült megsebezni.

A fenevadak elől fára menekülő férfi teste annyira átfagyott és elzsibbadt, hogy segítség nélkül képtelen volt lemászni. Az egyik fiú felkapaszkodott érte, segített neki. Ezután elmentek a fogadóba, ahonnan szánnal tértek vissza, felrakták rá a lelőtt farkasokat. Akkor derült ki, hogy összesen öt pusztult el. Már hajnalodott, amikor mindennel végeztek. A férfi még mindig ijedten magyarázta a történeteket: „Amikor megláttam a farkasokat, még csak három volt. Ahogy esteledett, egyre több és több jött össze. Amikor valóban sötét éjszaka lett, akkor kezdtek el vonítani, s még többen gyűltek össze. Várták, hogy lebukjak a fáról, és akkor széttépnek. Nem is bírtam volna már sokáig, az biztos... Nálam is volt puska, de amikor felfelé kapaszkodtam a fára, kiesett a kezemből. Ott van a fa alatt, belepte a hó... Tudtam, hogy nem messze a fogadó, de hát nem értem el ideig...” Erre a fiúk azt felelték, hogy Gyuri bácsinak köszönheti a megmenekülést, mert ők bizony az öreg nélkül nem mertek volna szembeszállni annyi farkassal.

A fogadás azt ajánlotta, térjenek pihenőre. „Gyuri bácsi már alszik. Hosszú út áll előtte, hadd pihenje ki magát. A történeteket majd elbeszéli a főerdész úrnak” – mondta.

Másnap reggel a fogadós megmelegítette a téglákat az út előtt. Nem indultak korán. Nagyapa látni akarta azt a helyet, ahol az éjszakai események történtek, hogy megtudja, nem maradt-e a közelben súlyosan megsebesített, később elpusztult farkas. Neki ugyanis úgy tűnt, hogy ő legalább hármat terített le, és a fiúk is lőttek. Lassan készülődött, mintha várt volna valakit. Már minden kész volt, indulhattak volna, de ő még kiment szétnézni. Távolabbról csilingelő szán hangja hallatszott. Bement és mondta a többieknek: jön valaki, s megvárja, ki az.

A fiúk még aludtak, Jóska kipihenten szaladgált. Ő nem tudott semmit arról, ami az éjszaka történt. „Nem is baj, legalább nem fog félni” – gondolta nagyapa. Egyszer csak befut a fogadóba Jóska és elűjságolja: száncsengőt halott, jön valaki. „Vajon ki lehet? Talán Jóska bátyámék Pestről! Akárki lesz az, megvárjuk, aztán együtt utazunk tovább, ugye? Már egészen közel vannak, percek alatt megjönnek!” – tette hozzá.

Nem tévedett, valóban Jóska bátya érkezett meg Pestről harmadmagával. Volt nagy öröm! „Hol kell találkozunk, Jóska testvér! – mondta nagyapa. – Ti hová, merre vettétek az útirányt?” „Ahová ti! – válaszolta Jóska bátya. – Remélem, megvártok bennünket. Beharapunk valamit, megabakoltatjuk a lovakat, és máris megyünk tovább.” „Csakhogy titeket várnak – babszolgák nagyapa –, méghozzá három zsvány.” (A három fiút nevezte zsványnak.) Aztán megnyugtatta Jóska bátyát: „Ne ijedj meg, a testvéred küldte őket, hogy a kíséritek, testőreitek legyenek az úton.” „Mire nekünk testőr, Gyurikám, hiszen nem félünk, nem ám!” „Hát... azért meg lehet ijedni. Puskátok van-e?” – mosolygott nagyapa, és elmesélte a történeteket. Jóska, az unokája nagy szemeket meresztve hallgatta. Közben felébredtek és kijöttek a „testőrök”. Jóska bátya megkérdezte nagyapától: „Titeket a vejedék talán nem is várnak?” „Nem bizony, meglepetésnek szántam az érkezésünket. Meg aztán nem volt könnyű az otthoni tennivalóktól szabadulni. Az is probléma, hogy a feleségem nem szívesen marad egyedül. De az unokám kedvéért mégiscsak elindultam.” Jóska bátya elismerően szólott: „Látom, már most milyen derék, szép legény, nagy ember lesz belőle!”

Végre elindultak. A lovak kipihenten, fürgén szedték a lábukat. Útközben nem történt semmi különös, éjjeli két órakor megérkeztek. Az idősebbek lefeküdtek, de Jóska nagy örömmel és izgalommal a testvérei között forgolódott. Akkora zajt csaptak, hogy a munkások felébredtek. Mindannyian Jóskában gyönyörködtek, hogy milyen szép legény lett belőle, és milyen komoly.

Jóska öröme később alábbhagyott. Úgy érezte, minden és mindenki idegen körülötte. Máris szívesen ment volna vissza Viskre, de restellte szavát ten-

ni. Fáradt és nyugtalan volt, nem találta a helyét. Édesanyja gyermekágyas, fekszik. „Te Jóska” – így szólította a fiát, de ő szomorú volt. „Megváltozott az a vidám kisfiú, akitől hangos volt a kastély minden sarka – gondolta az anya. – Nincs már a kisfiú, nagyfiú lett belőle, és mintha haragudna valamiért...”

A többiek még pihentek. Jóska megkereste a nagypja fekhelyét és hozzá húzódott, melléfeküdt. Itt érezte magát biztonságban.

Reggel a testvérei keresni kezdték Jóskát, akiről azt mesélték nekik, hogy a medvétől sem félt. A felnőttek azonban türelemre intették őket, mondván, hogy Jóska nemrég feküdt le, hagyják őt pihenni. A gyerekek engedelmesen visszavonultak a saját szobájukba játszani, de alig győzték kívánni, hogy Jóska előjőjön. Eljött az ebédidő, és Jóska nem jött elő. A nagypja elment érte, hívta ebédelni, de Jóskának nem akaródzott felkelni. Nagypa rosszat sejtve kérdezte: „Csak nem vagy beteg?” Jóska hallgatott. Odalépett hozzá, megérintette a homlokát, s rögtön érezte, mennyire forró. Ekkor lépett a szobába a lánya, Jóska édesanyja. Nagypa meglepődött, mert a megérkezésük óta még nem találkozott vele, csak annyit tudott róla, hogy kislánya született, és a Pesten élő Jóskát hívták meg keresztapának. A keresztelő karácsony előtt lesz. „Nem öregszik a lányom, pedig már a nyolcadik gyermeket hozta világra – gondolta nagypa. – Én örülök a bőséges gyermekáldásnak, mert én is egyetlen gyermek voltam a családban, és ő, Juliska lányom is egyke volt...” Aztán megszólalt: „Te, Juliska, a Jóska lázas. Biztosan megfázott. Hosszú az út idáig, és hideg van, de nagyon vágyott már a fiad...” Az anya megölelte a fiát, és ő is érezte, hogy forró a teste. „Megyek és hívatom az orvost Németmokráról. Küldök be mézet, teát meg málnabefőttet, az nagyon jó a meghűlés ellen.”

Azzal kiment és rendelkezett. Beküldte Jóska egykori dajkáját is, hogy dédelgesse a fiút, akit úgy szeretett, mint a saját gyermekét. Mindegyik testvért szerette, de a kedvence Jóska volt, mindennap emlegette: „Nem jön az én fiam...” Most pedig örömmel mondta neki a Jóska anyja: „Nem is vártuk, és megjöttek. Hála legyen az Úrnak, hogy nem támadták meg őket a farkasok. Milyen sok áldozatuk van ezen a télen! Széttépték és megették a lovakat is, csak a patájuk maradt meg... Azt mondják, csapatban járnak, egy farkában legalább 20-25 példány van. Még nincs vége a télnek, de a vadászok már lelőttek vagy száz farkast a környéken. Este nem lehet kimenni tőlük, néha még nappal is látni őket. Istenem, mennyire jó vagy, hogy megoltalmaztad őket tőlük!”

Nagypa felsóhajtott és elgondolkodott: „Ha tudná a lányom, hogy akár mi is farkasok áldozatai lehettünk volna...” Hallgatni akart a történekről,

aztán mégiscsak elmondta: „Én is hajnalban akartam tovább indulni a fogadóból, de nem lehetett, mert az este és az éjszaka a farkasokkal telt el. Mi is lelőttünk ötöt, és vagy hármat megsebezünk. Másnap lehetett volna a véres nyomokat követni, de nem volt idő a keresgélésre. Lehet, hogy a megsebezett farkasok is elpusztultak, mert nagyon folyt a vérük a frissen megfagyott óra. Jóska, aki Pestről jött, látta, milyen nagy farkasokat lőttünk le, na meg a férfit, akit a fáról hoztunk le, és aki ott maradt a fogadóban, félt elindulni haza. A puskája megkerült, megtaláltuk a fa alatt, amelyikre felmenekült. Azt mondta, megvár minket, mi majd elvisszük Vajnágra, ugyanis odavaló. Vajnág nincs messze Bustyaházától...” Aztán a vejének mondta: „Te, János fiam, hogyan tudtál ilyen pályát választani, ahol az életed télen-nyáron veszélyben van? Én is szeretem a kalandot, mégse cserélnék veled. Az én életem otthon nyugodt, itt pedig mindig résen kell lenni, honnan törnek a vadak az életemre. Üres kézzel ki sem léphetsz a házból, a puska mindig megtöltve kell, hogy legyen, és még így is óvatosan, körültekintően kell járni. Tagadhatatlanul szép ez a táj nyáron és télen is, de veszedelmes az élet...”

Így ült, beszélgetett a vejével nagyapa, miközben kisüstit iszogattak. Már esteledett, de az orvos még nem érkezett meg Németmokráról. Nagyapa bement Jóskához, hogy megtudja, jobban van-e. A fiú már ült, a testvérek pedig körülötte nyüzsögtek. A dajka dédelgette, kezelgette Jóskát, aki már evett is, úgy és annyit, ahogy és amennyit egy beteg szokott. Remélni lehetett, hogy hamarosan felkel, mert nem szabad sokáig feküdnie.

A házban már készültek a karácsonyra és a keresztlőre. Pestről sok ajándékot hoztak a gyerekeknek, többet, mint nagyapáék. Persze, Jóska bátya főmérnök volt, sok pénzt keresett. Nagyapa azt gondolta, ő mégse lakna Pesten: „Nem cserélném fel a mi községünket! Nincs olyan hely a világon. Van otthon minden: hegyek, folyók, völgyek. Ott a Tisza, amely a Kárpátokból eredő Fekete Tisza és a Fehér Tisza összefolyásánál válik nagy folyóvá. Rajta eresztik le a tutajokat, szállítják vízi úton az alföldre, ahol kevés a fa. Van nálunk minden bőven, csak élvezzük az életet. Igaz, közöttünk is akadnak emberek, akik a jobb élet reményével Kanadába, Belgiumba vagy máshová mennek pénzt keresni. Engem is hívtak, de nekem itt is jó, két életet pedig nem tudok élni. Minek vándoroljak? Elég nekem, amim van, elégedett vagyok az életemmel.”

Másnap kora reggel megérkezett az orvos fogata. Kiderült, hogy azelőtt este a farkasok miatt nem mert elindulni.

Megvizsgálta Jóskát, aki már nem volt lázas. Persze, hiszen a betegeknek reggelente lemegy a lázuk, este pedig felmegy. Sokan körülállták Jóskát, aki

nem győzött felelgetni a kérdésekre. A válaszai meggondoltak, értelmesek voltak, intelligens fiúcska módján megfogalmazottak. Az apja nagyon büszke volt a fiára, bár Jóska németül már keveset tudott, mivel nem gyakorolta. Azt mondta, majd megtanulja, csak idő kell hozzá. Azt is elmondta, hogy ő nem akar tanító lenni, elég neki annyi, amennyit tud.

Az orvos befejezte a vizsgálatot, adott Jóskának gyógyszert meghűlés ellen, és megmagyarázta neki, hogy feküdnie kell, fölkelni nem szabad. Ennek a gyerekek nem örültek, mert igencsak szerettek volna Jóskával játszani.

Két nap maradt karácsonyig. A gyerekek kíváncsian várták, mit hoz a Jézuska nekik. Jóska viszont nem várt semmit.

A karácsony nagyon szép, kettős ünnep volt. Eljött a németmokra tisztelet, itthon keresztelte meg Margitkát, akinek születését három napig ünnepelték. Az udvaron nyársra húzott bárányokat sütöttek, és éppúgy forgatták a tűz fölött, mint manapság a saslikot. Borjút is vágtak. Talán éppen a frissen sült pecsenye illatát megszimatolva támadták meg a falut a farkasok. Nosza, elővették a fegyvereket, és igen sokat lepuffantottak közülük. Összeszedték és úgy rakták csomóba a tetemeket, mint az ölfát szokás. Jóskának egész életére emlékezetes maradt az a nap, felnőtt korában sokszor mesélt róla. A farkasok végül is nem tudták megzavarni az ünnepet, a vendégek – voltak vagy ötvenen – jól mulattak. Jóska is sok ajándékot kapott, talán legtöbbet az összes gyerek közül, a szüleinek viszont ő, az ő hazaérkezése volt a legnagyobb ajándék.

Jóska szülei arra biztatták a nagyapát, hogy legalább egy hétig maradjanak még, a fiú is szívesen maradt volna már, de az öregember nemet mondott. Együtt indultak útnak a pesti Jóska bátyával. A főerdész emberei testőrökként kísérték el őket egészen az emlékezetes fogadóig. Ott megaludtak és reggel folytatták az utat hazafelé, ugyanis a férfi, akit a farkasoktól megmenettettek, közben elment, mert nem győzte várni őket. Jóska eltűnődött, hogy vajon szerencsésen hazaérkezett-e.

Amikor elköszöntek egymástól, Jóska bátya könnyezve mondta nagyapának: „Te, Gyuri, többször nemigen találkozunk, mert én nagyon beteg vagyok. Tudom, hogy a napjaim meg vannak számlálva. Igazából azért jöttem el Pestről, hogy elköszönjek Jancsiéktól (azaz Jóska szüleitől). Ha meghalok, tegyetek egy-egy szál virágot az apám sírjára.” Nagyapa így válaszolt: „Te, Jóska, ne viccelj, neked még élned kell, fiatal vagy!” „De én érzem, és nem tévedek.” „Ugyan már, az orvos is tévedhet.” Ezzel elváltak az útjaik. Jóska bátya a kíséretével Munkács felé tartott, nagyapáék pedig Bustyaházának.

Éjfél után két óra körül érkeztek meg az átjáróhoz, ahol most a híd áll. Nagyapa észrevette, hogy a Tisza partján két farkas les prédára. Nagyon éhesek lehettek. Nagyapa rájuk lőtt, és a lövés zaja felébresztette Jóskát. A farkasok ügyet sem vetettek a lövésre. A két szemük annál inkább világított, minél közelebb jöttek. Nagyapa kétszer ismét rájuk lőtt, mire a lovak futni kezdtek, mintha kergetnék őket. A farkasok a folyóparton igyekeztek feléjük, de nagyapa harmadszor is lőtt, és az egyiket megsebesítette, mert összeroskadt. Szép, holdvilágos éjszaka volt, Jóska életében először látott ennyire közelről élő farkast. A lovak csak futottak, mindkettőjüknek igencsak fogódzkodniuk kellett, hogy le ne essenek a szánról. Nagyapa nem is próbálta visszafogni a lovakat, csak Jóskát figyelmeztette újra és újra, hogy jól fogódzkodjon. A lovak meg sem álltak hazáig, és ők ketten így maradtak életben. Otthon nagyapa ugyanis bevallotta, hogy már csak egy golyója maradt. „Pedig édesapád mondta, hogy hozzak magammal elegendő golyót – motyogta. – De hála Istennek, itthon vagyunk, és életben vagyunk, a lovak megmentették az életünket.”

Otthon minden a legnagyobb rendben volt. Nagymama még aludt, nem is hallotta, hogy megérkeztek. A lovak dupla porció abrakot kaptak, nagyapa le is csutakolta őket, mert nagyon vizesek voltak, szinte habosra izzadtak a gyors vágózásban.

Nagymama végül is felébredt, fát rakott a tűzre. Már várta őket, előre főzött ételt. „Éreztem, hogy haza fogtok jönni” – mondta. Jóska és a nagyapja azonban fáradt volt, nem kívántak enni, inkább lefeküdtek aludni.

Másnap elmesélték a kalandos utazást, hogy menyi farkast láttak, még a Tisza partján is visszajövet. „Többé nem lesz kedvetek télen kirándulni – mondta nagymama. – Itt, a másik utcában is nagyon elszaporodtak a farkasok. Mariska mesélte, hogy a szomszédasszonyát minden este egy nagy kutya kísérgette az udvaron, és mindig dobott neki egy szelet kenyeret. Nem tudta, kié lehet az a nagy kutya, mert nappal nem lehetett látni, de este mindig előkerült, hogy adjon neki kenyeret. Egyszer aztán, amikor az aborához ment szénáért, a létrán felmászva mit lát: az a nagy kutya az abora tetején ült, majd gyorsan leereszkedett egy lyukba, ahonnan a kölykei vinnyogása hallatszott. Úgy látszott, lyukat vajt magának a szénában, és oda fialt. Mikor aztán a férfiak is meglátták a nagy kutyát, hát kiderült, hogy az valójában farkas. Az a porta a falu szélén van, mellette már a mező kezdődik. Le akarták löni a farkast, de a hatóságok úgy határoztak, hogy az anyafarkast valahogy be kell fogni, a kicsinyeit pedig fel kell nevelni. A farkas azonban megneszelhette, hogy itt valami készül, mert két napig nem jelentkezett. A kicsiket elvitték

valahová, talán Bustyaházára az állatkertbe. Na, azóta a Mariska szomszéd-asszonya állandóan fél, hogy megtámadja őt a farkas. Aztán azt is beszélték az emberek, hogy a Tisza partján látták a farkast, de nem egyedül. Lehet, hogy ti is azokat láttátok, Gyuri. Merthogy ezek rendszerint párosan járnak. Nem kell tehát Németmokrára menni, hogy farkast lásson az ember, itt is van belőlük. A farkaskölyköket az egész falu megnézte, én is. Négy volt, cumisüvegből szoptatták őket. Eleinte nem akartak szopni, de az éhség csak rákényszerítette őket.”

Nagyapa azt gondolta, ő bizony felnevelt volna legalább két farkaskölyköt – azokból lett volna igazán jó házőrző kutya.

Elmúlt a szünidő, Jóska iskolába ment. Volt miről mesélnie a társainak: merre járt, mit látott. A gyerekek csodálkozva hallgatták, hogy ő már látott közelről élő farkast, nem is egyet, s még azt is, amelyik az aborába fialt.

Teltek-múltak az évek, Jóska már nem vágyott a szüleihez, mert már a kamaskorba lépett, s ha szép lányokat látott, már utánuk nézett; de az is igaz, hogy a lányok is megnézték őt, hiszen ritka szép legényke lett belőle: jó hangú és nagyon jó megjelenésű.

A testvérei közben igencsak megsaporodtak, minden évben született egy. Jóska nem dicsekedett ezzel, restellte említeni is, kivált a lányok előtt. 1918-ban, amikor bevonult katonának, tizennégy testvére volt. Ennél többben születtek, de sokan meghaltak közülük egészen fiatalon, gyermekként. Jóska katonasága után még született két fiútestvére. Az anyja összesen húsz gyermeket szült, közülük életben maradt és felnőtt tizenkettő: kilenc fiú és három lány. Most, amikor ezt a visszaemlékezést írom, már csak Miska, a legfiatalabb él közülük, ő 1922-ben született. A gyerekek születési sorrendje: az első fiú, Jóska meghalt négyhónapos korában. A második fiút szintén Jóskának keresztelték, 1900-ban született, ő lett az édesapám. Következett Jancsi (1902), Gyula (1904), Laci (1905), Juliska (1908), Sanyi (1909), Pali (1911), Anna (1913), Margit (1916), Miklós (1918) és a már említett Miska (1922).

1920-ban, amikor a csehek bejöttek Kárpátaljára, Jóska szülei hazajöttek Németmokráról. Nem valami politikai ügyből kifolyólag, csak egyszerűen hazajöttek. Jóska édesapja akkor már betegeskedett. Nem használt neki a jó levegő, megkapta a tüdőbajt, és nem tudták kikezelni. Itt kellett hagynia a sok szép gyermeket. 1927-ben, nagyon nehezen halt meg. Még csak ötvennégy éves volt, halála nagyon megrendítette a családot és az ismerőseket. A temetésre Németmokráról is sokan eljöttek, mert a munkahelyen nagyon sokan szerették. Nem volt szigorú a munkásokhoz, csak szerette a rendet, nagyon

pontos ember volt. Amikor meghalt, a kilenc fiúból még csak Jóska és Jancsi volt nő. Gyermekai nem haladtak az ő nyomdokain. Jóska, az édesapám erdőgazda lett ugyan, de nem erdész, pedig könnyen ment neki a tanulás és több nyelven beszélt: az anyanyelvén kívül ruszinul, csehül, németül és románul. Csakhogy ő nem végzett felsőbb iskolát, mint az apja és annak mindkét testvére. Édesapám testvérei közül ketten végeztek el felső iskolát: Gyula bátyám és Pali bátyám, akikről később fogok megemlékezni, bár az egyikük elárult bennünket. Szomorú, hogy így kell vélekednem a nagybátyámról. De ő árulta el, ami Visken a házunkban történt...

Amikor édesapám katonaköteles lett és bevonult a hadseregbe, már ki volt nézve számára a menyasszonynak való kislány. A lány tisztességesen várt is rá, de amikor édesapám hazatért, bizony feléje sem ment. A lány szülei nyugtalankodtak: mi történt, miért nem néz feléjük sem Jóska? Aztán megtudták, hogy egy jómódú lánynak udvarol, és emiatt bosszút akartak rajta állni. Törték a fejüket, hogyan törjenek borsot a másik lány szülei orra alá, hogy elmenjen a kedvük Jóskától. Aztán a hoppon maradt lány anyja egy vásárnap délután elment a családhoz, ahová Jóska udvarolt. (Persze, az én édesanyámnak udvarolt.) A fiatalok észrevették, kire ugat a kutya az udvaron, és akkor Jóska elrejtőzött. Az idegen asszony belépett, köszönt, és bejelentette: azért jött, hogy panaszt tegyen Jóskára, aki a katonaság előtt az ő lányához udvarolt, a lánya becsülettel várt is rá, de hiába. Végül megkérdezte, miért fogadják itt azt a legényt, hiszen az ő lánya gyermeket vár tőle, mármint Jóskától. Erre előjött Jóska és megkérdezte: „Mi baj van itt?” Eszti, a jómódú lány ekkor a szemére vetette: „Nem tudom, milyen a szíved, te szívtelen ember – otthagyd azt a lányt, aki tőled vár gyermeket?!” Jóska elámult, és így felelt: „Tőlem? És te elhiszed ezt? Akkor kérdezd meg, mikor voltam náluk a katonaság után!”

Az asszony azt mondta, hogy a katonaság után Jóska nem járt náluk, de előtte igen. Erre Jóska: „És mennyit szolgáltam? Két évet! Hát nagyon okos lehet az a gyermek, hogy ez alatt nem született meg! Talán azt várta, hogy hazajöjjenek? Mondja, hány hónapos terhes a lánya?”

Az asszony elhallgatott, Eszti pedig megkönnyebbült. Azt mondta: „Látja, asszonyom? Menjen, és többé ne zavarjon bennünket. Keresse meg a gyermek apját!”

Jóskának igencsak tetszett, hogy Eszti ennyire okos, és belátja, hogy nincs oka a féltékenységre. „Képes bepizkítani a gyermekét, csak adjam ki a Jóska útját – gondolta Eszti. – Hiába, ilyenek is vannak.” Jóska meg arra gondolt,

hogy Esztike nem fogja senkinek a kezét, csak Sándor örülne, ha ő odébbállna – ő és még néhányan rögtön itt teremnének Técsőről, hogy elnyerjék Esztike kezét, akinek ő hónapok óta udvarolt, már a lány szülei is megszerették, az esküvő napját húsvét utánra tűzték ki.

Mikor ez az eset megtörtént az idegen asszonnyal, Jóska elmesélte, hogy a leszerelése után nemcsak kedve, hanem ideje sem volt felkeresni azt a lányt, akihez a katonaság előtt járogatott, viszont Jancsi, a testvére, aki szintén szolgált, mégpedig közel – Ungvár mellett – gyakran hazalátogatott. Ő meszsze, Olomócon szolgált, egyszer sem kapott szabadságot, már csak azért sem, mert főszakács volt, és a tiszteknek nem lehetett jönni-menni. Aztán Jancsi így szólt: „Te Jóska, elmentem egy fonóba, ahol csupa magyar lány volt. A legényekkel együtt szétnéztünk egyebűt is, de ha te láttál szép lányokat – egyik szebb a másikinál. Van köztük egy Esztike nevű, hát az mesébe illően gyönyörű és okos. Minden fiú csak őt nézi és hallgatja. Mit szólnál hozzá, ha megkérném a kezét? Nagyon kérek, menj el hozzájuk és kérd meg nekem a kezét! Amióta megláttam, nincs nyugtom.” Jóska megígérte, hogy elmegy a lányhoz és tudatja Jancsival, mi a helyzet. „Hát így történt – mondta Esztikének –, szegény Jancsi várhatta, hogy megkérem a kezéd neki...” „Volt, ahogy volt – válaszolta Eszti –, engem nem érdekel, de lehet, hogy nekem Jancsi nem is kellett volna. Nem is járok utána, mi a valóság. Annyi igaz benne, hogy az embert félre lehet vezetni, de hogy a saját testvéredet?! Jóska, te köszívű vagy, nem sajnáltad a saját öcsédet.”

Ezzel a témát mindketten lezárták. Jancsi nem jött haza az esküvőjükre, pedig meghívták levélben. Még csak nem is válaszolt. Ez a harag 1924-től egészen 1944-ig tartott köztük. Kerülték egymást, s ha véletlenül mégis találkoztak, úgy tettek, mintha idegenek lennének, nem szóltak egymáshoz. Jóska sokszor akart bocsánatot kérni Jancsitól, de ilyen körülmények közt nem lehetett. Jancsi közben szintén megnősült, magyar lányt vett el, aki árva volt, a nagyanyja nevelte fel, s egészen jó asszonyt nevelt belőle. Nem kényeztette senki. Nagyon kicsi volt még, amikor meghalt az anyja, a mostohája pedig ütötte-verte. A nagyanyja azért vette magához, mert az édesanyja után nem sokkal az apja is meghalt. Borisnak hívták, szépen éltek a férjével. Boris nénem ma is él, eléggé nagy nyomorban, mert kevés a nyugdíja. Két fia volt, az egyik meghalt már, a másiknak amputálták a lábát, szintén nincstelenségben él. Jancsi nagybátyám Pesten halt meg, az angolok lebombázták azt a lágert, ahová a nyilasok hurcolták őket. Szegény felesége még kárpótlást sem kapott a férje után. Viskről akkor hat embert vittek el a nyilasok, köztük édesapámat

is, mert kiálltak a szegény, tehetetlen zsidók, főleg a gyermekek és az anyák mellett. Édesapámnak sikerült megszöknie. Előtte szolt Jancsinak, hogy tartson vele, az örrel meg van beszélve, éjjel elszöknek. Jancsi azonban azt mondta, miért szökjön, ő nem ártott senkinek, és bízik a jó Istenben, hogy elengedik. „De aki itt van, reggel mindet kivégzik!” – figyelmeztette édesapám, de az öccse megmakacsolta magát, nem vállalkozott a szökésre. Apám éjfél előtt szökött el, s még nem jutott messzire, amikor az egész környéket lebombázták. Azt nem tudta pontosan, hogy a lágert érte-e bombatalálat, de mivel Jancsi soha többé nem adott életjelt magáról, valószínűleg a bombázás áldozata lett. Szomorú az is, hogy a két testvér a húsz év alatt mindössze annyit beszélt egymással, ami a szökés éjszakáján elhangzott közöttük. Sorsukat megpecsételték a nyilasok, pedig nem ezt érdemelték. Szerették a hazájukat, hűséggel szolgálták, mégis elhurcolták őket. Édesapám egyenesen Horthy Miklós kormányzónál akart panaszt tenni emiatt, de nem járt eredménnyel, mert nem fogadtak senkit.

Édesapám nem sokáig élt együtt a feleségével, mert édesanyám 1940. június 21-én meghalt. Tizenhat évet éltek együtt. Az élet akkor is zűrzavaros volt, s nagyon hiányzott az édesanyám. „Ha lehetne, a tíz körmömmel vájnam ki a sírból, csak még köztünk élhetne!” – mondta édesapám. Emlékszem, hogy amikor édesanyám meghalt, apám leszedette róla az ékszereket, nehogy azok miatt kiássák a sírablók. Ilyesmire nem is egy példa akadt akkoriban. Mesélték például, hogy egy jómódú legény mindig magával hordta a pénzt, és amikor váratlan hirtelenséggel meghalt, azzal együtt temették el. Később, amikor nagy szükség lett volna pénzre, az apjának eszébe jutott, hogy az eltemetett fia belső zsebében ott a pénz. Megbeszélték a feleségével, hogy egy éjszaka kiássák a sírt. Ki is mentek a temetőbe, de akkor látták, hogy valaki már megelőzte őket: a koporsó túl közel volt a felszínhez, és a föld is csak úgy össze-vissza volt rászórva. Hazamentek, nem szóltak senkinek, de attól kezdve figyelték, ki fogja viselni azt a ruhát, amelyben a fiukat eltemették; mert ahol a ruha, ott a pénz is. Közeledett a szüreti bál, és akkor megbízták az ő fiúk egyik barátját, aki jól ismerte a ruhát, hogy alaposan nézze meg, melyik legény milyen ruhát visel a bálban. Igazuk volt: a megbízott fiú az egyik legényen felismerte a barátja ruháját. Odament hozzá, benyúlt a belső zsebébe és ott volt a pénz. Kiderült, hogy a legény nem a pénzért ásta ki a sírt, hanem a ruháért, mert neki nem volt. A megbízott fiú kivette a pénzt, a sírabló legény pedig csakhamar úgy eltűnt a faluból, hogy senki nem látta többé. Bizony, ilyen is megtörtént, képes volt egy öltönyért kiásni a halottat. Ezért nem akarta édesapám

az ékszereket rajta hagyni édesanyámon, meg akarta őrizni a gyermekeinek és az unokáinak. Később a kommunisták nem sajnálták elrabolni rengeteg más értékkel együtt mindazt, amit a szülők őrizgettek az utódok számára. Hozzájuk képest a kivonuló csehek nem voltak ilyen gazemberek: semmit sem raboltak el, szép csendben kivonultak a mi szép Kárpátaljánkról. Húsz évig voltak itt, de nem fosztogattak, inkább építettek, fejlesztettek minden zeget-zugot, különösen az utakat tették rendbe. Úgy tettek, mintha örökre itt maradnának. Aztán egy éjjel csendben kivonultak, s nem zúgolódtak, hogy itt kell hagyniuk mindent, amit felépítettek, rendbe tettek. Bejöttek – visszajöttek – a magyarok, de a mi örömünk nem sokáig tartott, mert egy éven belül elvesztettük édesanyámat. Akkor már mozogtak a németek, megszállták Lengyelországot, Franciaországot, kitört a világháború, amelybe belesodródott a mi kis országunk is. Ennek nem örült senki. A férfiakat mozgósították, besorozták katonának. A zsidó férfiakat munkaszolgálatra vitték. Volt sok sírás-rívás: magukra hagyott apró gyermekek a nincstelenségben. Nagyon sok tejet, burgonyát, babot, káposztát adtunk nekik, hogy ne éhezzenek. Nem csoda, hiszen a zsidó gyermekekkel együtt nőttünk fel. Ők sokat éheztek, mert például sertéshúst nem ettek, sőt, a felnőtt zsidók régebben megtiltották a gyermekeiknek, hogy másoktól bármi eleséget elfogadjanak, mert az nem kóser. Édesapám szomorúan mondta: „Lehet, hogy bűnt követtem el, amikor rábírtam a zsidó gyerekeket, hogy mindent egyenek meg, amit az én gyerekeim megesznek... Meg is ették szegények, de azt kérték, a szüleik ne tudják meg soha, mert az ilyen nagy bűnt nem lehet leimádkozni. Mi, gyerekek igazából fel sem tudtuk fogni, mi a bűn. Most már tudjuk, mégse tudunk szabadulni tőle, mert abban születtünk. Erős akaratlan azonban lehet becsületesen élni. Lehetne, csak hogy itt a háború, amire nem készült fel az ország, és leginkább a szegény emberek sínylik meg. A németek hadba viszik a kisebb államokat, amelyek az útjukban vannak. Ha tetszik, ha nem, mindenkinek mennie kell, nekem is itt kell hagynom a négy apró gyermekemet, mert megkaptam a sasbehívót. Egész éjjel hordtuk befelé a lóherét a mezőről, mert nappal nem lehet, nagyon törik, otthagyni meg nem lehet, kell a jószág-nak. Nekem pedig mennem kell! Nem nézik, van-e kire hagyni a gyermeket. Szülők nélkül meg fogják sínyleni az életet. Csak abban bízhatunk, hogy a jó Isten velük lesz, amíg odaleszek, vagy haza sem kerülök többé, hiszen én is eleshetek a fronton.”

Bevonulásakor édesapámnak Vácon kellett jelentkeznie. Kérvényt küldött a minisztériumba, amelyben megírta, hogy rajta kívül ugyanabból a csa-

lábból 8 fiútestvért soroztak be, hát legalább egyet engedjenek haza, akinek négy apró gyermeke van, akik árvák, mert az édesanyjuk korán meghalt. Beírta azt is, hogy ő az, akinek négy gyermeke van. Kedvezett neki a szerencse: mivel még nem került ki a frontra, hazaengedték. Igaz, nem sokáig lehetett otthon, mert amikor többedmagával a zsidó gyermekek és anyák védelmére kelt, másnap már keresni kezdték a nyilasok. Még az ágy alatt is keresték. Nem volt nyugtunk nekünk, gyerekeknek sem. Édesapám csak éjszaka járt haza, amikor aludtunk. Az anyja tudta, hol rejtőzködik, oda hordott neki ennivalót, amikor nem tudott hazajönni. Egyszer aztán a németek elfogták nagymamát, akit Mamukának nevezünk, és odaállították a központba, hogy ott fogják agyonlőni. Végül csak azért kegyelmeztek meg neki, mert nyolc fia a fronton harcolt, amit a község vezetői igazoltak. Így a Mamuka megúsza annyival, hogy huszonnégy óra alatt teljesen megőszült.

Mivel nem volt munkaerő, a sok búzát meg egyéb termést a katonák takarították be. A tisztek nálunk voltak elszállásolva, azon kívül katonák, rengeteg autó, lőszerraktár vett körül minket. Megbízta bennünk, ezért a tábori konyhát is a mi portákon állították fel. Az ételből nekünk, gyerekeknek is adtak, mert nem volt, aki főzzön ránk, pedig lett volna miből, hála az Úrnak. Bár most is lenne annyi, de legalább a negyede, mint akkor, pedig háború volt, nem kevés beadás: húst, több mázsa búzát, gypajút kellett beadnunk, de maradt nekünk is mindenből.

Aztán nemsokára bejöttek az oroszok. Édesapám nem élt a bizalmukkal, arra hivatkozva, hogy őt a nyilasok elhurcolták, pedig lehetett volna szava. Ennyit mondott: „Ezek mindenkit tönkre tesznek. Durvák, lopnak, vagy elviszik erővel, amit meglátnak. A németek művelt úriemberek voltak, ők nem raboltak el senkitől semmit.”

Úgy lett, ahogy mondta. Az oroszok mindent lepucoltak a padlásról, elhajtották a jóságot is, egy állatot sem hagytak meg senkinek, kivéve a kommunistákat. Még a férfiakat is elhajtották, édesapám szerint azért, hogy ne szaporodjon a magyar. Ő jól ismerte a ruszin nyelvet és sok mindent megértett, amikor gyűléskedtek. Persze, mindezt nekünk csak később mondta el.

Kidobolták, hogy 18-tól 50 éves korig minden férfi háromnapi élelemmel jelentkezni köteles, mert a hidakat és a vasutat akarják helyreállítani. Emlékszem erre a dobolásra, mert mi, gyerekek, mindig az utcára futottunk, amikor megverték a dobot. Kíváncsiak voltunk, milyen újságot fognak kihirdetni. A szavakra már nem emlékszem, csak a dobolásra. A két idősebb fiú, Jóska és Gyula nagyanyámnál lakott. Egy vasárnap beállított hozzájuk két megbízott,

Jóskát keresték, akinek mennie kell háromnapos kényszermunkára. Szegény nagyanyám összeszedte a meleg ruhákat, már ami még volt a házban, mert akkor, a háború alatt nemigen lehetett ilyesmit vásárolni, no meg elszedték az oroszok, amikor bejöttek. Az emberek féltek a községben maradni, sokan kimentek a gyümölcsösbe, már akinek háza volt a lázakon. Így aztán az oroszok nyugodtan garázdálkodtak, sok embert megszabadítottak mindentől. Jóskának volt néhány rend ruhája, csizmája, cipője és más egyebe. Sok mindent elvittek: zsákokba rakták, és még két lovat is elkötöttek, úgy mentek el. Az erdőszlakban élő erdészt a feleségével együtt megölték. Dunántúliak voltak, gyermekük nem volt, s engem nagyon szerettek, mindig el akartak vinni a szüleikhez, hogy bemutassanak nekik. Azt mondták, ott a Duna, lehet benne fürödni. Én, mint gyermek, természetesen vágytam arra a tájra. A meggyilkolásuk előtti napon épp náluk jártam, és nagyon fájt, hogy többé nem találkozhatok velük. A hangjuk ma is gyakran a fülemben cseng...

Nagyanyám berakta Jóska hátizsákjába a ruhákat és egy pokrócot, enni-valót pedig nem három, hanem tíz napra, mert látták, hogy az oroszoknál nincs rend, ezek csak hazudnak a népnek. Az volt a fontos számukra, hogy elvigyék az embert, azután már ők rendelkeztek velük. Jóska elkészönt tőlünk. A két megbízott kísérté el a kultúrházba, ahová a többieket is. Oda csak befelé lehetett menni, kifelé nem engedtek senkit.

Hazajött édesapám és rögtön azt kérdezte, hol van Jóska. „Elvitték kényszermunkára – mondta nagyanyám. – Ki is volt dobolva, te nem hallottad?” Mire édesapám: „Hallottam én, de azt is tudom, hogy onnan nem jön vissza senki! Miért nem szóltak nekem?!” Dühösen ment ki a házból, egyenest a kultúrház elé. Folyvást azon tépelődött, hogyan hozza ki onnan Jóskát. „Ha elviszik, ott fog elpusztulni. Azt hiszik, idős, pedig csak jó az étvágya, azért nőtt magasra a korához képest – gondolta. – Ki kell szabadítani! De hogyan, mikor senkivel se állnak szóba? Két puskás őr áll az ajtónál...” Ekkor észrevette, hogy megint idefelé kísérnek néhány férfit. Odaszólt az egyiknek, hogy küldje Jóskát az ajtóhoz, mert beszélni akar vele. Kinyílt az ajtó, de odabent nagy zaj volt. Édesapám bekiáltott: „Mándrik Jóska, gyere az ajtóhoz!” Jóska nem lehetett messze, nyomban ott termett, és mondta: „Itt vagyok.” Édesapám megragadta a kezét, félrelökte az őrt és kirántotta Jóskát. Nem volt idő gondolkodni, rohanniuk kellett. „A hátizsák ott maradt!” – lihegte Jóska. „Fuss, ne törődj a hátizsákkal!” – biztatta édesapám. Két karszalagos loholt a nyomukban. Édesapám megállt, és azt mondta: „Feltartom őket, te csak fuss, ugorj be valamelyik udvarba és rejtőzz el az istállóban!” Amikor a karszalago-

sok odaértek, édesapám ruszinul megkérdezte tőlük, hová futnak. „Az után a legény után!” „Mit akarnak vele?” „Megszökött a kultúrházból!” „Hogyan tudott megszökni, mikor ott örök vannak?” „Ki az a legény, maga nem ismeri?” „Dehogy nem, az én fiam, és még csak most töltötte be a tizenhét évet.” „Az nem létezik!” „Miért ne létezne? Azért, mert nagynövésű? Én is az vagyok, de az apja is, hát csak tudom, mikor született!” „Akkor miért futottak el?” „Ha tudni szeretnék: azért, mert a fiam önkéntesként akarta a rabokat kísérni.” „És maga miért nem engedte?” „Mert engem meg sem kérdezett, hogy mehet-e vagy nem, és ezért meg akarom verni. Megyek is utána, mert elbújik vagy elszökik, és a végén még gazember lesz belőle.”

Ennyi volt a beszélgetés, a karszalagosok nem üldözték tovább Jóskát. Másnap viszont már hajnalban felkeltették édesapámat, hogy fogjon be, mert az ő szekere fogja szállítani a szegény emberek hátizsákjait, akiket Szolyvára kísérnek lovas katonák. Köztük volt a község színe-java. Gyalogosan mentek, a lábbeli feltörte a sarkukat, csak vánszorogni tudtak. Édesapám megállt a szekérrel, hogy legalább tízen felüljenek hozzá, de a kísérők nem engedték. Aki lemaradt közülük, lehúzta a csizmáját és meztláb próbálta utolérni a többi. Édesapám szerette volna odakiáltani, hogy szökjön el, de nem mert szólani, hiszen tudta, a katonák úgy lepuffantották volna, mint egy kutyát. Volt olyan, aki csak a dolgát elvégezni húzódott félre, és ott helyben lelőtték. Visktól Szolyváig tízpercnyi pihenőt sem adtak a szegény embernek. Csak a mi utcánkban odamaradtak vagy tízen, főleg a fiatalabbak közül, akik 1926-ban születtek, vagyis Jóskával egyidősek voltak. „Istenem, miért kellett így történnie? – töprengett édesapám. – Ha nem szabadítom ki a fiamat, ő sem látta volna meg Visket soha többé.”

Édesapám szigorú ember volt, de igazságos. Ha valaki nem köszönt neki, megkérdezte tőle: netán haragszik, neheztel rá valamiért? A szegényeket mindig támogatta. Volt Viskén egy cigányfiú, aki nyomoréknak született. Ezt a fiút mindenki úgy segítette, ahogy tudta, de édesapám különösen sajnálta. Csináltatott neki egy kis szekeret, s attól kezdve abban ülve húzgálták az utcán, hogy alamizsnát gyűjthessen magának. Az anyja szintén nyomorék volt. Amikor a mi házunk elé érkezett a kis szekérével, mindig elkiáltotta magát: „Jóska bácsi!” Ha édesapám otthon volt, rögtön vágott egy jókora darab szalonnát és kiküldte velünk, mondván: „Vigyétek Lacinak, mert éhes!”

Később, amikor hazakerült, elmesélte a találkozását Lacival: „Láttam, hogy húzzák a szekerét valami gyerekek. Megöregedett szegény, a haja fehér volt, mint a hó. Mentem mellette, de nem szóltam hozzá. Azt gondoltam,

úgyse ismerne meg. Amúgy is hibás volt a beszédje, nehezen lehetett megérteni. De mit is mondtam volna neki? Talán azt, hogy én is szegény vagyok, még kunyhóm sincs, ahol a fejemet letehetném? Azt gondoltam, ő legalább eszik ezt-azt, amit kap. Tőlem azonban senki sem kérdezi, éhes vagyok-e... És én restellek kérni, ha maguktól nem veszik észre. Aztán megálltam Laci mellett, végignéztem rajta, és szomorúan láttam, hogy még nyomorékbab, mint volt. Istenem, mikor meglátott, kiáltani akart. Alig lehetett érteni, mit akar mondani, de a nagyobbik fiúcska elmagyarázta, hogy a nevemet akarja kimondani. És akkor szegény Laci elkezdett sírni. A gyerekek nem értették, miért óbégat. Nekem jólesett, hogy felismert, csak a nevemre nem emlékezett. Akkor láttam utoljára...”

Elszorul a szívem, ha eszembe jut sok minden a múltból, hogy édesapám mennyire együtt tudott érezni a nincstelen emberekkel. Ezt a Lacit hányszor jótartotta főtt étellel is!

Volt egy világtalan unokatestvérem, aki 1928-ban született, vagy három évvel volt idősebb nálam. Gyakran eljött hozzánk játszani, és nagyon szeretett mesét hallgatni. Amíg édesanyám élt, rengeteg mesét mondott nekünk, olyanokat is, amiket ő talált ki. Sanyit, a vakon született unokatestvéremet nagyon sajnáltam, de ő is sokszor emlegetett, amikor engem elvittek. Aztán lassan feledésbe merültem. Levelet írni nem engedtek, így otthon semmit sem tudtak rólam. Így teltek-múltak a hosszú évek, sokan azt hitték, hogy már nem is élek. Amikor hazakerültem, Sanyi hamar megtudta, és eljött oda, ahol meghúztam magam. Elváltoztatott hangon szóltam hozzá: „Szervusz, Sanyi!” És ő, aki soha nem látott, máris kitárta a karját, boldogan üdvözölt engem: „Hazajöttél, hála a jó Istennek!” Megismert, pedig sok éven át a hangomat sem hallotta! Mindezt azért említem, mert az a tehetetlen nyomorék is megismert, akit édesapám annyiszor kisegített. Ő és édesanyám egyformán szerették gyámolítani a szegényeket, és ezt én is örököltem tőlük. Akkor vagyok boldog, ha valakin segíthetek, és ez szerintem így van rendjén. Már gyermekkoromban is ilyen voltam. Amikor pedig lágerbe kerültem, ahol csak tudtam, ott is segítettem rabtársaimnak.

Azon a télen, amikor az ártatlan férfiakat elvitték, egy éjszaka nagy csörmpölést lehetett hallani. Nem tudtuk, melyik házból jött a zaj. Édesapám kiment, megállt a kisajtó mögött és hallgatózott. Meghallotta, hogy a zajongók többen vannak, és oroszul beszélnek. Házról házra jártak és raboltak. Azt gondolta magában: „Na, ide jöjjetek, itt pórul fogtok járni, az biztos!” Szerencsére a mi házunkig nem jutottak el. Lövés dördült, utána visítás hal-

latszott, és végül elcsendesedett a környék. Édesapám nem tudta eldönteni, kimenjen-e az utcára, megtudni, hogy mi történt, vagy maradjon itthon. Attól félt, hogy őt is agyonlövik, de arra is gondolt, hogy ijesztgetik a népet, hiszen elvittek sok férfit, és nincs, aki megvédje a nőket. Lefeküdt, de nem tudott aludni. Akkor fölkelt és kiment az utcára, hátha megtud valamit. Már kezdett virradni, de sehol egy lelket sem látott, minden porta csendbe burkolózott. Elindult a központ felé. Havas eső esett. A szembe szomszédunktól számítva a harmadik ház előtt fegyveres rendőr állt. Megismerte és kérdezte tőle, mit keres itt. „Ide állítottak, hogy őrizzem ezt a betörőt” – mondta a rendőr. „Miféle betörőt?” „Itt fekszik holtan, lelőtte egy rendőr. Ne tessék közel menni hozzá, mert várjuk Husztról az ellenőroket.” „Mégis, ki lehet, mondja meg a nevét!” A rendőr megmondta. „Hát ez egy rendes fiú volt, nem betörő! – fakadt ki édesapám. – És nem tudott oroszul, csak magyarul és ruszinul, márpedig én tisztán hallottam, hogy itt oroszul beszéltek az éjszaka, méghozzá többen! Nem értem, miért lőtték le ezt a legényt, mint egy kutyát. Ebben a házban lányok laknak, lehet, hogy a fiú udvarolni jött. A lányok apját elvitték három napra, de már több mint két hónapja odavan a többiekkel együtt. Engem is vittek volna, de a zsidók megvédték, mivel én is védtem az ő gyerekeiket és asszonyaikat, s bosszúból hatod magammal elhurcoltak a nyilasok, az öcsém ott halt meg Pesten. Már nem tudok lefeküdni, amíg meg nem tudom, mi történt itt.”

Reggel aztán kiderült minden. A szomszéd ház ablakát és ajtaját orosz katonák törték be. Tudták, hogy a portán nincs férfi, csak egy asszony a három gyermekével. Az egyik katona az asszony mellé akart feküdni, s amíg a csizmáját lehúzta, az asszony mezítláb hálóingben kiugrott a latyakos hóba, futott az apósához segítségért, de a nagy ijedtségtől megzavarodott az elméje. A két kislány meg a legkisebb leánygyermek ott maradt, s nem tudhatta, mi lesz velük. Azt sem, ki mutatta meg az utat az ő házához.

Amikor a katonák betörték az ablakot, az üvegszilánkok megsebeztek a kezüket, és ezekkel a véres kezekkel mindent összemocskoltak, amíg pénzt, aranyat és egyéb értéket kerestek a házban. A szekrényekben turkáltak, bevérezték az egész házat. Ott voltak a nyomok, nem lehetett letagadni. Az após megtette a feljelentést, de annak nem lett semmi eredménye. Boris nénémet soha többé nem tudták kigyógyítani a búskomorságból. Az orvosok azt ajánlották, szüljön még gyermeket, hátha akkor magához jön, de ez sem segített, az idő múlásával egyre rosszabbodott az állapota. Mikor én hazakerültem, már vagy tíz gyermeke volt, de ő beteg maradt és meghalt. Sose derült ki,

hogy ki okozta a tragédiáját. Az orosz katona biztosan nem egyedül ment oda, a helybeliek vezethették. De milyen lelkiismerete lehetett annak, aki ezt tette? Az ártatlan fiút, aki udvarolni ment, lelőtték. A Husztról kiérkező bizottság vértócsában találta, mégse vontak felelősségre senkit soha a gyilkosság miatt. Bezzeg az én apámat biztosan kivégezték volna, mert sietett megvédeni a becsületem, de már elkészt... Kérdezem, hol az igazság? És én mit vétettem? Ki sejthette volna akkor, hogy néhány hét múlva a mi házunkban is tragédia következik be? Istenem, miért adta ezt a csapást ránk, gyarló emberekre!? Édesapám földönfutó lett, itt kellett hagynia mindent. Sokan kérdezték tőlem, miért menekült el. Azt feleltem, az életét mentette. A nép sajnált minket, gyermekeket, nem helyeselték, hogy édesapám elmenekült, de ők is tudták, hogy ha itthon marad, felakasztották volna, mert statárium volt. Persze, édesapám nem gondolta, hogy minket, gyermekeket lecsuknak olyan bűnért, amit soha nem követtünk el. Azt hitte szegény, hogy a muszkák nem sokáig lesznek itt, és amikor kivonulnak, ő nyugodtan hazajöhet. Hogyan is sejthette volna, hogy minket elítélnek, lecsuknak, olyan körülmények közt kell raboskodnunk, amelyekből felnőttnek elég lenne tíz-tizenöt nap, nem tizenegy év, még hozzá ártatlanul. Nem lehetett könnyű édesapámnak átélni a tehetetlenséget, hogy nem tud rajtunk segíteni. Tulajdonképpen nem volt messze az a hely, ahol bujkált, és mégis elérhetetlenül messze. Lánygyermek létemre én voltam édesapám kedvence. Képes volt átküldeni egy román férfit, hogy minket átvigyen a határon. Ez a szegény férfi is oda került hozzánk, már írtam róla. Aztán többé nem hallottam róla, azt sem tudom, hazakerült-e valaha. Jó Istenem, ezt csak te tudod.

Tönkrement a családunk, nekünk csak a nagy-nagy szomorúság, keserűség jutott. Édesapám nem ment messze a határtól, folyton azt várta, hogy ezek (az oroszok) kivonuljanak, és ő azonnal hazajöhessen. Szeretett volna átmenni Magyarországra, de letett róla, mert attól tartott, hogy ott felismerik. Korábban ugyanis sokszor forgolódott olyan helyzetben, amely most veszélyes lehetett volna számára. Például fajbikákat tenyésztett, amelyek rendszerint első díjat nyertek. Mint özvegy férfinak, ajánlottak neki özvegyasszonyokat és vénlányokat, még Pestről is. Többször voltak nálunk vizitálni, hívták édesapámat, nem volt hajlandó elhagyni Kárpátalját, a saját fészket. Most is csak a kényszer hatása alatt hagyta el otthonát és bujdosott hontalanul. Bujdosásának történetét Sike Lajos mondta el a rádióban, aki akkoriban még gyermek volt, ma már szerkesztő egy romániai magyar lapnál. Mondta, hogy édesapám állandóan bujkált, mikor melyik borospincében húzta meg

magát. Mindenki sajnálta, mert nem ártott senkinek, egy-egy tányér ételért naphosszat dolgozott. Emlékszem, azon a napon, amikor nálunk a tragédia megtörtént, ő a szőlőben kapált, s bizonyára melege volt, mert a lábbeliét levette, amit az oroszok megtaláltak és visszahoztak. Hála Istennek, neki sikerült elszöknie. Segítette az Úr, hogy ne kínozzák. Volt úgy is, hogy a román katonák elfogták, és át akarták adni az oroszoknak, de akadtak jó emberek, akik dollárokat szedtek össze és kiváltották édesapámat a románoktól, hogy ne adják át az oroszoknak. Megmentették, mert sajnálták, hogy sokat éhezik. Ő ugyanis csak akkor fogadott el ételt bármikor, ha megdolgozott érte. Télen a sertésvágásban segédkezett, tavasszal kapált, és nyáron is tette, amit kellett, ősszel pedig szüretelt. A legborzalmasabb az lehetett számára, hogy mindközben állandóan résen kellett lennie, nehogy leleplezzék, elfogják. Így élt, mindig remélte a viszontlátást. Egy biztos: nem lehetett könnyű az édesapám élete, talán még rosszabb sors adatott neki, mint az enyém. Nekem legalább nem kellett megalázkodni azért a sovány, rossz ételért, amit a lágerben adtak. Olyan volt, amilyen volt, de megkaptam. Édesapámat még betegen sem kérdezték meg, nem éhes-e, és hogy mi baja, bármennyire tisztelték, ő pedig nem panaszkodott – nem az a típusú férfi volt. Nem szeretett a terhére lenni senkinek, nem akarta, hogy ráunjanak. Ilyen körülmények közt bujkált kilenc és fél évig, amit kimondani is sok. Gyula, a testvérem 10 évet, én szintén tízet ültem, és 11 hónapig voltam száműzve. Kell még egyéb? Ezt is nehéz leírni, testvéreim. És még most is nyomorog az ember. Mikor hazakerültem, akkor tudtam meg sok mindent, ami a családdal történt. Ki volt téve a kínok padjára. Édesapám keresett engem, mert levelet írt, hogy vigyázzanak rám. Amint a bezpeka megtudta, hogy levél jött Romániából, rögtön elővette nagyanyámat, az édesapám anyját, hogy hol a levél, de azt szerencsére nagyanyám már elégette. A posta főnökét leváltották, mert kikézbésítették a levelet. A portát ellepték a katonák, felkutatták az egész házat. Faggatták nagyanyámat, kitől jött a levél és mi állt benne. Ő azt mondta, el sem tudta olvasni, mert macskakaparas volt, épp ezért égette el. „Nem a fiam írta, mert az ő írását felismertem volna, az biztos” – mondta. Nagy nehezen, mérgesen eltávoztak, mindent szanaszét hagyva maguk után.

Még egy eset Romániából, rögtön a tragédiát követő napokból. Édesapám egy régóta ismert családnál húzódott meg. Korábban ugyanis gyakran átment Remetére borért az úrvacsorához. Mindig ugyanahhoz a családhoz járt. Ezt tudta az öccse, Pali is, mivel sokszor vele ment. Édesapám befogta a lovakat a szánba, és a hegyeken át elmentek a borért. Nem volt olyan kará-

csony vagy húsvét, amikor ne hozott volna az egyháznak bort. Pali ismerte az utat és a mozgást, amikor nálunk megtörtént a nagy csapás, ő ugyanis már a csehek alatt is a községházán dolgozott, mint ahogy a magyarok alatt is, és most, az oroszok alatt is. Ott tudta meg, hogy az oroszok megtizedelik a falu lakosságát, ha nem kerül elő a kapitány. Azt is tudta, hogy a kapitány nálunk volt elszállásolva és ott is maradt. Biztosra vette, hogy a testvére, vagyis édesapám már olyan messze jár, hogy nem tudják elfogni, ezért feljelentést tett, miszerint édesapám a tettes. Így a falu megmenekült a tizedeléstől, de a hatóság emberei rögtön hozzánk jöttek, és akkor letartóztattak. Nem tudtuk, honnan fúj a szél. Pali vállalta, hogy átmegy Romániába és megkeresi a bátyját. El is indult négy tiszttel és tíz katonával, de hiába. Persze, Pali sohasem dicsekedett azzal, hogy önként vállalkozott a feladatra, átadni a muszkáknak az édes testvérét. Azt gondolta, hogy ez a titok soha nem fog kiderülni. De hát nincs olyan titok, amelyik előbb-utóbb napvilágra ne kerülne.

Múlt az idő, teltek az évek. Igaz, a halottak nem beszélnek, de édesapám beszélt, amíg élt. A következőket mondta egyik másodunoka-testvérének, akivel Romániában találkozott: „Tudod, Gyula testvér, én már nem kerülök haza soha. Úgy érzem, beteg vagyok, de nagyon. Ha fordul a helyzet, te fiatal vagy és elmondod a családomnak, hogy Pali testvérem képes volt rám hozni az oroszokat, méghozzá éjjel. Jól tudta, hol vagyok. Talán már mondtam neked, hogy nem is egyszer jött velem oda borért, inkább teát ittunk volna. Még ha nem lettem volna ott, azt a helyet akkor is kerülni kellett volna! De Pali dicsőséget akart szerezni magának az oroszok előtt. Arra nem gondolt, hogy másoknak bajt, bosszúságot okoz. Az engem bűjtató házaspár az ijelemtől reggelre teljesen megöszült. Képzeld el, én meg ingben és alsónadrágban felugrottam a padlásra, de még tél volt és erősen fagyott. A tiszteket elszállásolták a házban, amit körös-körül a katonák őriztek. A jó Isten segítségével lecsúsztam a padlásról, majdnem az egyik katona fejére ugrottam. Az volt a szerencsém, hogy a kutyák szünet nélkül ugatták az oroszokat, így azok engem nem vettek észre. De ez már hajnalban volt, addig a padláson dideregtem, vacogott a fogam, és nem leltem a helyem. Tudod, Gyula, ezt nem lehet elfelejteni, és hadd tudja meg a világ ezt a történetet. Ott, a padláson mindent jól hallottam. A katonák arról beszéltek, hogy ha elfognak engem, most nyomban nem lőnek agyon, hanem összekötöznak, és a lovak után kötve egészen Viskig fognak vonszolni, mint a szánt – ha kibírom –, s hogy Visken majd hadbírótság dönt a sorsomról. Pillanatok alatt döntenem kellett, ugorjak le és meneküljek el, vagy maradjak. Leugrottam, mert biztosra vettem, hogy a

katonák tudják, én a padláson vagyok. Így mentettem meg a ronda életemet. Tudtam, ezzel meggyorsítottam az eseményeket, hogy tovább kínlódjam, ami még hátra maradt. Mindezek után éreztem azt is, hogy nagyon legyengültem, tehát meggyorsítottam a halálomat is. De hát az életnek nincs is értelme, ha még a testvérem is ellenem szegül, a gyermekeimről pedig semmit sem tudok – miért éljek? Mi lehet a lányommal? Ennek a gondolatába is bele lehet pusztulni. Ha tudnék repülni, megmenteném szerencsétlen lányomat, akit az a gazember tönkretett. A testvéremet még a föld se fogadja magába, ha ezt a gazságot meg merte tenni ellenem! Képes lettem volna lelőni, mint egy kutyát, csak a háziakat sajnáltam, mert őket kivégezték volna. Tudod, Gyula, nagyon bír fájni minden. Mondd el hát, hadd tudja meg Pali, hogy én láttam őt és hallottam, mit beszélt a tisztekkel. Vajon mit fognak adni neki a »hőstettéért« az oroszok?”

A Jóska vagyonát adták Palinak: a besózott húst és sok egyebet valóban átadták neki a tisztek. Az emberek nem értették, miért van ő olyan jóban az orosz tisztekkel, csak bámulták a nagy barátságot. Hát azért, mert Pali árulóvá lett, a saját vérét árulta el.

Édesapám élete végképp megkeseredett. Folyton át akart menni a határon, de az ismerősei lebeszélték erről. Nem volt nyugta, nagyon vágyott haza. Már nem is bánta volna, ha elfogják, csakhogy vége legyen mindennek, amit tehetetlenül kellett elviselnie. Akadtak jóemberek, akik megfékeztek, nem engedték, hogy feladja magát. Gyula bátyám hallgatott. Ő még hamarabb elmenekült, mint ahogy az embereket elvitték három napra, mert nem akart a kommunista rezsim alatt élni. Jól tudta, mi vár ezeknél egy jómódú családra, ráadásul a három napból három év lett, már aki túlélte, de bizony sokan oda-vesztek örökre. A falu emberei egymásra borultak és úgy sírtak, mint akinek halottja van. Gyula bátyám mesélt erről: „Ez egy vasárnap volt, amikor Jóska bátya panaszkodott. Én nyugtattam, hogy megfordul a kocka, minden jó lesz. Nagyon ment volna a határnak, alig tudtam visszatartani. Azt mondta, nem ér ez az élet egy garast sem. Ekkor jöttek a barátok, és lakodalomba hívtak bennünket. Jóska bátya tiltakozott, de én rábeszéltem, hogy menjünk el, legalább kikapcsolódunk egy kicsit, s amúgy is inkább felejtjük el a múltat, nézzünk a jövőbe. El is mentünk a lakodalomba, de nem volt benne örömünk. Alig kezdődött el a mulatság, az egész területet körülvették az oroszok. Jóska bátya rögtön észrevette őket, de nem szólt semmit, csak eltűnt, mint Petőfi a ködben. Amikor én is észrevettem az oroszokat, kerestem őt, szólani akartam neki, hogy meneküljön, de akkor már nem találtam sehol. A kapunál min-

denkit igazoltattak, az egész környéket tűvé tették, állítólag látták is őt, és mégis úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Már engem is nyugtalanított, hol lehet. Abban biztos voltam, hogy nem fogták el, mert akkor abbahagyták volna a keresést. Napok múlva találkoztunk. Megöleltük egymást, és mondtam: nem hittem, hogy újra látom őt. Vajon hogyan sikerült megmenekülnie a sátánoktól? Azt mondta, abban az évben már háromszor megtámadták, de mindig vele volt az Isten, kisegítette a bajból. A lakodalomból női ruhába öltözve menekült meg, hiszen a nőket nem igazoltatták. Azt mondta: „Tudod, nagyon szeretnék hazamenni, de egyedül, nem a sátánok kíséretében megbilincselve és félig agyonverve. Ennyi a különbség. És haza is fogok menni, ha belepusztulok, akkor is. Hagyok majd magam után nyomot, hadd tudják meg az átkozottak, hogy szétnéztem otthon, hogy van a családom.” Ekkor azt mondtam neki, ne hősködjön, csak ki kell, hogy menjenek innen az oroszok, örökre nem maradhatnak. Ő másképp gondolta: „Addig mi tönkremegyünk idegileg és meg is halunk. Ők nyerték meg a háborút, azt csinálnak, amit akarnak. Le akarják tiporni az egész világot, mert másképp nem lehet kommunizmus. Te tán nem hallgatod a rádiót, vagy nem olvasol újságot? Nagy hatalom a sátán birodalma, a katonái vakmerőek, részegen is tudnak háborúzni, de ami a legrosszabb: nagyon embertelenek. Az a tiszt a házamban evett-ivott, és mégis képes volt tönkretenni a gyermekemet! Mi várható ezektől, ha ezek után még le is csukták a lányomat?! Tud meg, bosszút akarok állni. Olyan ideges vagyok, hogy reszketek, de ők engem akarnak, hát elmegyek, csak azért is hazamegyek!” Éppen ezt nem ajánlottam neki, nyugalomra intettem. Arra biztattam, ne gondolkodjon így, mert Böskét elengedik. „Dehogyan engedik! – mondta. – Ha önként jelentkezik, akkor sem! Beütött házamba a nagy csapás, vagy minek is lehet nevezni. Akárminek, de hogy kegyetlenség, az biztos. Te, Gyula, nem nézhetem tétlenül, hogy a lányomat tönkretették, mennem kell. Elválnak az útjaink, talán soha többé nem találkozunk, de ebbe bele kell nyugodni...” Ekkor elkezdett sírni, és én valóban éreztem, hogy többé nem fogom őt látni. Aztán én átmentem Magyarországra, s hogy ő hová, azt nem tudtam. Soha többé nem láttam. Amikor már lehetett levelet írni haza, nem emlegettem őt, mert attól féltem, engem is elővesznek, hogy valljam be, mikor és hol voltam együtt vele. Pesten telepedtem le, meg is nősültem. Jóska bátyámról semmi hír nem jött, azt sem tudtam, él-e még. Nagyon sajnáltam, hiszen gyermekkortól kezdve jól ismertem. Mindig ideges volt. A gyermekeit nagyon szerette, élt-halt értük, csak az volt a baj, hogy fiatalon megözvegyült és nem tudott újra megnősülni. Emlékszem, jöttek tűzhelynézőbe többen is

a környező helyekről, de ő nem ment sehová, szerette a saját portáját. Min-tagazda volt a községben. Nagyon értett a jószágokhoz és a földműveléshez, igen szép lakása volt, különleges bútorzattal. Hogy mindezt honnan tudom? Közel laktunk egymáshoz, tőzsomszédok voltunk. Jóska bátyám felesége az én unokatestvérem volt, Eszti anyja a nagynéném, anyám édestestvére. A két porta valamikor egy volt... Nem tudtam belenyugodni, hogy Jóska bátyám-ról semmi hír, de a kezem-lábam kötve volt, nem mehettem át Romániába, mert a határon nagyon szigorú ellenőrzés volt. Semmit sem tehettem, csak a jó sorsban bízhattam. A Jóska bátyámmal történeteket nem emlegették a viski rokonok sem, mert tudták, hogy a leveleket a hatóságok elolvassák, cenzúráz-zák. Akkor már egyeseket hazaengedtek látogatóba, de én nem mertem út-levelet igényelni, mert még mindig féltem, nem is tudva, mitől. Azt azonban tudtam, hogy Jóska bátyám lányát lecsukták, s hogy róla sem tudnak semmit. Ez borzasztó volt. Telt-múlt az idő, és amikor már hazamehettem, akkor tud-tam meg sok mindent: hogy mitől zavarodott meg Boris, a bátyám felesége, vagyishogy egy orosz katona meg akarta erőszakolni. Mikor Imre, a bátyám hazajött a fogságból, azt mondta: ő is ugyanazt követte volna el, amit Jóska bátyám tett, mert ellenük, mármint az oroszok ellen nincs törvény; saját ma-guknak kell ítélkezni, így a helyes. Megtudtam azt is, kivel találkozott Jóska bátyám, amikor titokban hazament. Csak széjjelnézett, és megtudta, hogy nem érdemes feladnia magát, mert az is lehet, hogy Böske, a lánya már nincs életben, ha egyszer nincs róla semmi hír. Azt tanácsolták neki, inkább vonul-jon vissza, és rejtőzködjön tovább, hátha ezeket idő előtt kitöri a kórság, és itt kell hagyniuk Kárpátalját. Akkor majd hazajöhet. Jóska bátyám így köszönt el a jóakaróitól: a mielőbbi viszontlátásig!”

Amikor Gyula bátyám idáig ért a beszéddel, úgy sírt, mint egy csecsemő. Aztán folytatta: „Persze, hiszen nem úgy mutatkozott a helyzet, hogy ezek innen hamar elpucolnak. Nekik itt Amerika volt, nekünk meg pokol. Másfél éve voltak itt, de úgy tűnt, mintha évtizedek óta tartották volna rettegésben a falut. Az emberek még a saját házukban is félve, suttogva beszélgettek. Min-dentől, mindenkitől féltek addig is, amíg a nagy csapás meg nem történt, de utána még jobban. Este vagy éjszaka nem mertek kilépni, se kinézni a saját udvarukra, bármit elvihettek az idegenek a portáról, az istállóból. El is vit-tek sok jószágot: disznókat, teheneket, lovakat, hiszen a férfiak távol voltak, a megfélemlített gyerekek és öregemberek pedig nem tudták megvédeni a va-gyont. Hiába hallották, hogy visít a sertés vagy nyerítve felhorkan a ló, mert fél az idegentől, nem mertek a rablók elé állni. Ez volt a helyzet azokon a por-

tákon, ahol a rabláson kívül más nagy baj nem történt. De mi volt ott, ahol a nagy tragédia megtörtént? Ami csak mozdítható volt, mindent elvittek! Az egész környéken nem volt más téma, csak az, hogy hol van az a szegény lány és a kisfiú. Sajnáltak minket, de segíteni senki nem tudott. Sokan szemrehányóan mondogatták: minek menekült el az apjuk, miért hagyta magukra a bajban az árva, anyátlan gyermekeket? Voltak emberek, akik tudták, merre van Jóska bátyám, csak nem merték mondani. Bizony, amikor visszajött Viskre, többekkel beszélt. Elment a saját portájára is, fellépett a gangra és benézett az ablakon, megfenyegette az ott lakó orosz tisztet, aki nem ismerte őt, de rosszat sejtett, ezért nem mert kilépni a házból. Jóska bátyám megismételte a fenyegető kopogtatást, aztán eltűnt. A tiszt másnap elmondta, mi történt este, és kérte, hogy adjanak neki más lakást, mert nyugodtan akar élni. Beismerte, hogy fél, mert fényképről felismerte, hogy az esti kopogtató Jóska bátyám volt, aki ráadásul már másodszor fenyegette meg. Hogy ne hagyjon nyomot maga után, és észrevétlenül átjusson, Jóska bátyám tüzet gyújtott a határ mellett, és amíg a határőrök azt eloltották, sikerült is átlépnie a határon. Háromszor is járt így Visken, és mindig más helyen csinált magának utat.”

Ami nem volt nehéz, mert nagyapánk erdész volt, a gyermekei jól ismerték az erdőt, akár a házuk belsejét. Kivált édesapám, aki gyerekkorában megbarátkozott a medvével is. Visken járva felkereste Palit, az öccsét. Nem bántotta, de megmondta neki mindazt, ami a szívét nyomta. Azt kívánta neki, hogy soha ne legyen nyugodt, mindig reszkessen, mint a nyárfalevél, s hogy a földben se legyen egyben a teste. Mindez bizony beteljesült. Pali bátyám attól kezdve nagyon ivott és állandóan sírt. Hiába kérdezték, mi bántja a lelkét, nem mondta el senkinek. Később amputálták az egyik lábát, másfél év múlva pedig a másikat is. Rokkantkocsiban tologatták, de az ivászáttal akkor sem hagyott félbe. Mikor hazakerültem és meglátott engem, annyira sírt, hogy belebetegedett. A testvéreim, kivált Sanyi öcsém, akit velem együtt ítélték el, Gyula bátyánktól akkor már tudott mindent arról, hogy Pali bátyám rávezette az oroszokat édesapánkra. Nekem nem mondták el rögtön, mert látták, hogy idegromcs vagyok, és attól féltek, hogy ott nyomban nekimegyek Pali bátyámnak, és persze, annak nem lett volna jó vége. Csak akkor mesélték el, amikor Pali bátyám meghalt. Nagyon bántotta a lelkemet, s csak azon töprengtem, hogy merte elárulni testvérét az ellenségnek, mikor én fiatalon raboskodva is csak jót igyekeztem cselekedni a magyar sorstársakkal. Senki ne higgye, hogy ezt csak úgy kitaláltam. Engem rádión keresztül kerestek volt hadifoglyok, akiknek megmentettem az életét a lágerben. És végül én

lettem áldozat, mert megszülettem egy fiúgyermeket olyan körülmények közt, ahol éhen haltak az emberek. Na de ilyet, hogy a vérszerinti testvérét elárulja valaki! Nem csoda, ha Pali bátyánk nagyon nehezen halt meg, méghozzá csonkán, láb nélkül. Ahogy édesapám megjósolta, úgy kellett elmennie a másvilágra! Talán azt hitte, magával vitte a szörnyű titkot, csak hogy nem így volt. Valószínűleg azért sírt mindig, mert bántotta a lelkiismerete. Megbánta a tettét, de már későn.

Azóta nagyon sok víz folyt le a Tiszán, az életünkben is lepergett sok-sok esztendő. A testvérek rég elporladtak, és ha van más világ, akkor ott majd találkoznak. Édesapám szenvedett eleget, talán a legtöbbet közülünk. Igaz, nem rácsok között, de mégis rab volt, nem járhatott szabadon. Bujkálnia kellett egyik pincéből a másikba, mert rábízták a borospincéket. Teljesen megbíztak benne, hiszen becsületes embernek ismerték meg. Így élt, amíg meg nem betegedett. Valószínűleg a sok idegeskedés, megfázás, rendetlen étkezés és a rettegés miatt betegedett meg gyomorrákban. Gyógyszert nem lehetett kapni, de orvost sem hívhattak hozzá – ő nem engedte. Azt mondta: „Nekem szenvednem kell, mert nagy bűnt követtem el, embert öltem a lányom becsületéért. Mégse tudtam megvédeni a gyermekemet, és most szenvednem kell. Ki tudja, merre van, él-e vagy régen meghalt az én gyermekem? Ezért kell elszenednem a kínok kínját. Nem kell fájdalomcsillapító nekem, hadd szenvedjek.”

Amikor már félrebeszélt a nagy láztól, akkor is engem emlegetett. A nevemen szólított és bocsánatot kért, mert ő nem így akarta. Ő azt akarta, hogy világraszóló énekesnő legyek. Milyen boldog volt régen, amikor hallotta, hogy dalolok, és zeng a hangom! Egyszer azt mondta, olyan a hangom, mint a pacsirtáé. Igaz, én restelltem énekelni, kivált mikor ő is hallotta. Mindig biztatott, hogy csak így tovább, kis énekesem... Az ő hangja is szép volt. Ha az öcsémekkel jöttek hazafelé valahonnan, két hangon daloltak. De sok ablak kinyílt akkor! Édesapám szép szál ember volt. Nagyon szomorú, hogy fiatalon özvegy lett. Nem nősült újra, mert nem akarta, hogy a mostohaanyánk esetleg megbántson minket, gyermekeket. Pedig jöttek a nők, csábították, de ő nemet mondott, negyven éves korától kitartott az özvegyiség mellett. Én mondtam, milyen jó volna, ha lenne mostohánk. Akkor talán másképp alakult volna az életünk. A halálos ágyán ő is emlegette, de kérdő módon: jobb lett volna, ha újra nősül? Aztán többször elkészönt mindenkitől, és bocsánatot kért azokért a hosszú évekért, amiket a bujdosásban, rettegésben és tétlenül itt töltött. Nem tehetett semmit, mert ezek még itt voltak. Elfelejtettek elmenni. Vagy itt akarnak maradni örökre? Hiába ígér-

te meg édesapám, hogy ha megváltozik a helyzet, mindenkinek meghálálja a jótettét, mert lett volna miből. Végül rábízta a jó Istenre, hogy segítse minden lépésüket, és azt kérte, éjszaka temessék el, hogy ne legyen belőle baja senkinek. Azt mondta, nem kell koporsó, a nélkül tegyék a sírba, mert ő teljesen nincstelen, ne költsenek rá. Így is sok időt pazaroltak rá, amit ő nem érdemelt meg. Utolsó percéig észnél volt, csak a legnagyobb fájdalmak perceiben beszélt félre. Teljesítették a kívánságát, éjjel temették el, mint egy ismeretlent. Nem a temetőben ásták meg a sírját, hanem máshol, ahogy kérte: „Akárhová temessetek, mert a föld mindenütt szent. Hadd pihenjen megfáradt testem odalent, mert a föld színén nem volt helyem, csak bajt okoztam másoknak és magamnak is” – mondta.

Belegondolni is rossz, mi lett volna, ha bárki meglátja és feljelenti a hajnalban hazatérő embereket, akik édesapámat eltemették. Biztosan elítélték volna őket a bujtatásért, és egyébért. Nagyon fáradtak voltak a sírásók, de otthon sem tudtak megnyugodni. Bántotta őket a tudat, hogy épp úgy ástak gödröt édesapámnak, mint egy kutyának, s hogy koporsó nélkül tették a sírba. Pedig édesapám a halálos ágyán érthetően megmondta nekik: „Ha meghalok, ne kérjeteek kölcsön senkitől se pénzt koporsóra. Mire való az? Fölösleges. A fronton elesett katonák közösen nyugszanak egy gödörben, és a hozzátartozók nem tudják, hol. És ahogy mondtam: a föld mindenütt szent, eltakar mindenkit, jót és rosszat. Engem sem fognak meglátogatni haló poraimban, ha így marad minden. Ha mégis eljönnek, ne szégyelljék, ha megtudják, hogy még egy deszkadarab sem jutott részemre, és még a temetőben sem volt helyem. Mindegy, hol pihen az ember, a földben csak nem fogják zavarni.”

Nagyon lehetett sajnálni őt, amikor így beszélt. Hiába voltak körülötte együttérző emberek, éhen kellett meghalnia, nagy kínok között. Nem volt hajlandó enni, ezzel is gyorsítani kívánta a halált, hogy ne legyen sokáig a terhére senkinek. Úgy legyengült a derék, nagy férfi, hogy nem lehetett ráismerni: csont és bőr volt, beesett szemekkel.

Mire kellett a háború, kérdezheti a normális ember. Hiszen sok családban történtek bajok. Nagyon sokan maradtak a fronton meg a lágerekben. A „málenkij roboton” ott maradt örökre a magyar férfiak színe-java. Édesapánk, ha nyomorgott is, de meghalt, és nem félholtan temették el, mint oly sok fiatal a lágerekben (még mozogtak, de bedobták a gödörbe, nem hagyták a testüket kihűlni). Hány meg hány édesanya siratta a gyermekét, és gyermek az édesapját! Volt olyan anya, aki a férje elhurcolása után szülte meg gyermekét, aki aztán csak fényképen láthatta az apját, ha egyáltalán volt fénykép róla.

Mindezekért a dolgokért kit vontak felelősségre? Senkit!

Hát ilyen volt a háború, semmi jót nem hozott, csak a munkaszerető szegény parasztembereket tette tönkre. Mindenüket elvették, csak a keserűséget hagyták meg nekik, s ebbe bele lehetett zavarodni. A jövőjük teljesen kilátástalan volt a legfőbb gond miatt: miből fognak megélni? Ha megpróbáltak elrejtetni, megőrizni némi élelmet, rögtön elítélték, tömlőcbe vetették őket. Az én nagyszüleim is ott töltötték öreg napjaikat. Ezért kellett a háború?

Édesapámat a földben sem hagyták nyugton. Egy idő múlva észrevették, hogy a temető melletti bokros helyen valakit eltemettek. Kiásatták a sírt, hogy meggyőződjenek róla, kit temettek oda. Alig ismerték fel a halottban édesapámat, akinek a teste úgy összeesett, mint egy csecsemő. Abból is gondolták, hogy a „viski Jóska bácsi” lehet, mert egy ideje eltűnt, senki sem látta őt a pincékben. Akik eltemették, éppúgy hallgattak, mint a sír, még a kiásott halottat sem mentek el megnézni. Mások, a község lakói elmentek, és megdöbbenve látták, mennyire nem lehetett ráismerni. Ezen még azok is csodálkoztak, akik életében naponta látták őt. Senki sem értette, hogyan mehetett ennyire tönkre pár nap alatt. Igaz, enni nem akart, így lehet mondani, hogy saját magát tette a sírba. Mindig azt mondta, miért szívja a jó levegőt, ő még azt sem érdemli meg, hiszen a leánygyermeké szenved miatta, az ellenség kezében hervad. „El lehet képzelni, hogy nyomorgatják – motyogta. – Vajon merre van, ha él?” Mindennap emlegette Böskét, a lányát, csak a halál némította el. A sírban már nem fájt semmije. Mindegy volt neki, hogy kiásták, s hogy mi lesz vele.

A felsőbb hatóságoknak jelentették, hogy találtak egy roncs testet, de nem lehet sokáig fenntartani, mert bár hús nincs rajta, máris oszlásnak indult, s mivel nyári meleg van, gyorsan intézkedni kell. A máramaroszigeti előljárástól jött az utasítás, hogy temessék el a református temetőben pap által. Ekkor a községben összeszedtek kevés pénzt a koporsóra, és szerényen eltemették édesapámat. Mindenki megsiratta, még a gyermekek is. Vittek a sírjára virágot, koszorút, vagyis megadták a végtiszteletet, ahogy az a keresztényeknél szokás. Tudták, hogy édesapám ezt nem így akarta, de fordult a kocka, és minden úgy történt, ahogy a jó Isten akarta. A környező falvakban is sokáig édesapám és a családja esete volt a beszédtema. Az emberek arról beszélgettek, hogy Isten óvjon mindenkit a rossz cselekedettől, de édesapám azt tette, amit minden szülő megtett volna a gyermekéért.

Ha nincs háború, ilyen esetek nem történnek, mindenki éli a saját életét, nem ismerik a sátán ivadékait, a nyomort, amit ők hoztak Európába. Dolgoz-

ni nem szerettek, a munkát kerülték, mind csak parancsolni akart. A sok bebörtönzött embert ingyen és éhen dolgoztatták, amíg össze nem estek. Élvezték, ha a rabok már nem bírtak menni, és ők sürgethették őket: „davaj, davaj!”

Édesapám ezektől a szörnyűségektől meg volt mentve, de nem volt könnyű fenntartani magát az állandó rettegés közepette. Azt a tányér ételt, amiért becsületesen megdolgozott, sokszor nem ehette meg, mert menekülnie kellett. Folyton lestek utána. Voltak napok, amikor nem mert előjönni, éhen-szomjan kuporgott a rejtékhelyén. Nem csoda, hogy annyira lefogyott, az utolsó éveiben szinte élőhalottá vált. Mit élhetett át télen kint a dermesztő hidegben, folyton attól rettegve, mikor csap le rá a sas, vagyis az ellenség. Néha, amikor elment az ismerősökhöz megmelegedni, bizony sírt. Úgy nézett ki, mint egy koldus: rongyos ruhában járt, a lába kilátszott elvásott bakancsából. Sajnos, a jó emberek nem tudtak újat, jobbat adni néki, mert az ő sorsuk sem volt sokkal különb. Édesapám szerényen meghúzta magát, és boldog volt, hogy egyáltalán bent lehetett a meleg hajlékban.

Jóska, a fia akkor a határ túloldalán bujkált, én meg Szibériában raboskodtam, ahol nagy hóviharok tomboltak, és sokszor 40-45 fokban hidegben dolgoztam. Az öltözkünköt csak akkor cserélték le, amikor az már teljesen elrongyolódott. Akkor leírták, mint ahogy az elpusztult rabokat is. Az én életemet megmentette a jó Isten, hogy tovább éljek és szenvedjek, mert nem élet az, amikor az ember jövője, de még a másnapja is bizonytalan, kilátástalan.

Ahhoz hasonló tragédia, mint a mi családunkban, sem azelőtt, sem azóta nem történt Kárpátalján. Melyik apa nézné tétlenül, hogy beletapossanak a lánya becsületébe? Önök szerint apám gyilkos, mert megölte azt a gazembert, aki a saját házukban meggyalázott engem? Voltak, akik megítélték amiatt, hogy elmenekült. Én képtelen vagyok elítélni, mert öcsémmel együtt magunkra hagyott a nagy bajban. Joga volt az életét menteni, és ha nem ezt teszi, menthetetlenül felakasztják vagy agyonlövik. Nem vihetett magával, és ideje sem volt gondolkodni, hogy is lenne jobb, neki azonnal és minél messzebbre el kellett menekülnie. Ott volt előtte a román határ – ugyan hová vitt volna bennünket? Én tudom: könnyű őt elítélni a tettéért, de neki nagyon nehéz volt itthagyni bennünket. Mintha előre tudta volna, hogy emiatt önvád fogja gyötörni, amíg csak él. Hiszen én voltam a szemefénye, mindig tervezgette, hogy kitaníttat engem énekesnőnek. Milyen boldog volt, amikor hozzáértő emberek felfedezték bennem a tehetséget!

Csak a háború ne lett volna, amely miatt nem teljesülhetett sem az én, sem az apám kívánsága. Szertefoszlott minden tervem, tönkrement az életem. Kü-

lönösen fájlalom a fiatal éveimet, amikor a legtöbbet szenvedtem, s amelyeket már nem lehet pótolni. Édesapám tudta, hogy a lánybecsülemnek vége, ezért nem lehetett nyugodt. A régi világban nagyon megnézték a családot is, nemcsak a lányt. Ki az a lány, milyen családban nőtt fel, hogy viselkedett és hogy viselkedik!? Nagyon fájt édesapámnak, hogy bemocskolták a lánya becsületét, s amiatt az átkozott muszka miatt senki sem fog ránézni. Ahová bejárt melegedni a hideg teleken, úgy nézett ki, mint egy ágrólszakadt: haja a válláig, szakálla a melléig ért. Nem volt lehetősége rendszeresen tisztálkodni. Ráadásul abban a községben fizetett besúgók lestek rá folyton, hogy elfogják és átadják az oroszoknak. Ha bárki idegen jelent meg a faluban, ezek a besúgók rögtön a nyomába eredtek, kifigyelték, hogy hová megy, kivel és mit beszél. Volt úgy is, hogy a gyerekeket faggatták: láttak-e a faluban idegent hosszú hajjal és szakállal? Azt mondták a gyerekeknek: „Megjutalmazunk titeket pénzzel, most pedig csokoládéval, csak figyeljétek meg, hol és kinél tartózkodik az idegen. Már nem vagytok buta gyerekek, de lakat legyen a szátokon, hallgassatok, mint a hal. Rövidesen találkozunk a játszótéren, ott elmondjátok, amit tudtok.” A gyerekek erről otthon sem szóltak egy szót sem. Két testvér volt, és egy szomszéd fiú. Leültek a játszótéren és megbeszélték, mit kellene tenni, hogy azt az embert el kellene rejteni, nehogy meglássák. Azt hitték, az az ember spion, de nem tudták, hol lehet, mert ők még senkit sem láttak a faluban nagy hajjal és hosszú szakállal. Az idősebbik így szólt: „Csak találkozni vele! Megmondanám neki, hogy vágassa le a haját meg a szakállát, hogy ne ismerjenek rá. Semmi pénzért nem árulnám el azt az embert! És ti hogy gondoljátok?” A fiatalabb testvér így válaszolt: „Én is úgy cselekednék, mint te. Igaz, jó a csoki, de régen nem ettem már, csakhogy én nem akarok júdáskodni, sajnálom azt a spiont.” A gyerekek becsületszóra megfogadták, hogy hallgatni fognak. Ha meg is látják azt az ősembert, nem fogják elárulni azoknak az úriembereknek, akiktől a csokoládét kapták. De erre nem is került sor, mert azt beszéltek a községben, hogy aki kiadja azt a férfit, aki átszökött a határon, mert megölt egy nagy tisztet, nagy jutalmat kap, de aki segít a bűnösnek, azt szigorúan megbüntetik. Még az újságban is írtak erről, a községben pedig kidobolták. Az emberek sutogva beszéltek a „spionról”, de nem látták őt se élve, se halva. Egy este az idősebb gyerek elmondta a szüleinek, mit doboltak ki, és megkérdezte, hol is lehet az az ember. A szülők azt válaszolták, hogy ne érdekelje őt ez a dolog, jobb, ha kevesebbet tud. A fiú megsejtette, hogy ők tudnak valamit, de neki nem akarják elmondani. Ő beszélni szeretett volna azokról az urakról, akik a csokoládét adták, de jobbnak látta inkább hallgatni. Azt gondolta, majd később felhozza

ezt a témát. Magába fojtotta a titkot, pedig nagyon kíváncsi lett volna arra, mit szólnak a szülei ehhez a dologhoz. Az öccse már el is felejtette az egészet, mert soha nem emlegette, a szomszédban lakó barátja pedig a szüleivel együtt elköltözött a községből, s nem tudták, hová. Így gondolkodott az idősebb fiú: „Soha senkinek nem mondom el a titkomat. Nem akarok ártani annak az embernek, akinek vérdíjat tűztek a fejére, és a román hatóságok átadnák Kárpátaljára. Leselkedtünk utána, bár nem tudtuk, milyen bűnt követett el. Gyerekek módjára spionnak neveztek azt az ártatlan embert, aki olyan sokat bűnhődött anynyi éven keresztül.” Igen, a gyerek rokonszenvet érzett édesapám iránt, de hogy miért, azt csak akkor tudta meg, amikor már szabadon lehetett beszélni. Akkor ő is elmondta az esetüket az urakkal meg a csokoládéval. Aztán így folytatja: „Nálunk voltak esték, amikor vacsora után édesanyám ételt rakott egy lábosba, és azt édesapám kivitte a házból. Azt hittem, a kutyának, de különösebben nem is érdekelt. Aztán megfigyeltem, hogy amit kivisz a lábosban, az nem kutyának való hulladék, hanem rendes étel. Szöget ütött a fejembe, hogy nem vagyunk gazdagok, édesapám mégis az étel színe-javát adja a kutyának. Gyanakodni kezdtem, és egyszer vacsora után rögtön kimentem az udvarra, meghúzódtam a sötétben, hogy lássam, valóban a kutyának adja-e édesapám az ételt. Ő azonban nem jött kifelé, helyett engem hívtak be a házba, mondván: rögtön menjek be. És kérdőre vontak, hogy miért csavargok odakint a sötétben. Azt füllentettem, hogy fáj a hasam, az illemhelyre akarom menni. Édesapám ez alatt felállt és távozott. Én lefeküdtem, de nem jött álom a szememre. Visszaemlékeztem a játszótérre, a csokoládés urakra, és persze a spionra gondoltam. Eszembe jutott, hogy édesapám bizonyára neki hordja az ételt, aki egész nap éhezik, és alig győzi kívánni az estét, hogy ehessen. De hol lehet az az ember, törtem a fejemet. Csak nem a mi borospincénkben bujkál? Elhatároztam, hogy másnap körülnézek a pincében. Ezután nemsokára elaludtam, még azt sem vettem észre, mikor jött vissza édesapám. Reggel, amikor felkeltem, első dolgom volt megnézni, helyén van-e a pince kulcsa. Legnagyobb meglepetésemre nem volt a szokott helyén, egy falba vert szögre akasztva. Persze, nem kérdezősködtem, hogy hol van, mert akkor visszakérdezhetek volna, hogy mit akarok ott. Inkább azon gondolkoztam, hogyan lehetne bejutni oda kulcs nélkül. Mivel a kulcsot eltették a szemünk elől, a kertünk végén levő pincét nem is mertem megközelíteni. Akkor is nagy félelem vett körül, ha messziről láttam, rajta a lakat és arra gondoltam, hogy az ajtó mögött ott van az az ember, akit annyira keresnek. Szegény, ha egyáltalán ott van, meddig bírja a sötét, rossz levegőjű pincében? Szüretkor mi, gyerekek is beju-

tottunk oda, bújócskát játszottunk, de bizony nem bírtam sokáig bent maradni. Ha nem találtak meg könnyen és hamar, hát előjöttem magamtól, mert fájni kezdett a fejem és szédültem, olyan gázos volt ott a levegő, pedig az ajtó nyitva volt egész nap és éjjel is. Aztán arra gondoltam, hogy nincs ott az az ember, talán nem is él már... Amikor kidobolták, hogy találtak egy embert a temető mellett elásva, és kihantolták, még a szomszéd falvakból is özönlöttek oda az emberek, még gyerekek is. Rájöttek, hogy az az ember volt Jóska bácsi, akit annyira kerestek. Én nagyon tudtam sajnálni, mert nem ártott senkinek. Nekünk is sokat kapált, metszett, szüretelt, de akkor még nem volt hosszú haja és szakálla. Én azt hittem, hogy olyan napszámos, mint a többi, mert ő más családokhoz is eljárt dolgozni. Gyermekésszel nem tudtam felfogni, hogy ő a »spion«, akit régóta keresnek. Most már mindent értettem, félni sem kell már, és nyíltan beszélhetünk arról, hogy vajon vannak-e élő hozzátartozói. Hiszen Jóska bácsi sokszor elmesélte, hogy az édesapja erdész volt, messze dolgozott Visktól, és ő, mármint Jóska bácsi volt a legidősebb gyermek a húsz testvér közül. Mondta, hogy neki is van négy gyermeke, s hogy a felesége fiatalon meghalt. Arról is beszélt, hogy erdész édesapja sok szarvast lőtt, rengeteg értékes agancs-trófea gyűlt össze náluk, minden gyerekre jutott nyolc, Jóska bácsinak pedig tíz, mert kettő felesleges volt. Volt úgy, hogy a szarvas, amit az apja elejtett, tízéves volt. Kérdés, hogy maradt-e ezekből valahol akárcsak egy is, hiszen minden otthon maradt és elvették az oroszok. Jóska bácsi soha nem mondta ki, hol az az »otthon«, de a szüleim biztosan tudták, hol lakott, amíg el nem kellett bujdosnia... Amikor meghallottam Jóska bácsi lányát beszélni a rádióban, bizony megdöbbsentem, és azt gondoltam: hát mégis él, beszél a néphez az a lány, akit annyiszor emlegetett az édesapja! Istenem, szeretném látni azt az asszonyt, aki oly sokat szenvedett és hazakerült! A fiúgyermeket, akinek a rablásban adott életet, hazahozta magával. Szerettem volna választ adni neki rádión keresztül, hogy tudja meg mindenki, aki ismerte Jóska bácsit és azt a szörnyűséget, ami velük Viskén történt. Érdemes bevezetni a történelembe, hadd menjen el mindenkinek a kedve a kommunistáktól, mert ahová betették a lábukat, csak szörnyűséget követtek el!”

* * *

Ezt az emlékiratot a lánya írta, aki megszenvedte a fiatalságát a börtönökben és a lágerekben. Ott nőtt fel és a gyermekét is ott hozta világra, mert feláldozta magát a magyar hadifoglyokért, hogy ne haljanak éhen a lágerekben

a szerencsétlen, ártatlan emberek. Nemcsak magyarok voltak és éheztek ott, hanem oroszok, ukránok, finnek, németek, cigányok, zsidók, tatárok, lengyelek, románok – talán csak a jó Isten tudja, hányféle nemzetiségű ember. Az éhség és a hideg nem volt tekintettel a foglyok nemzetiségére, mindannyian egyformán szenvedtek, kivéve azokat, akik meghaltak. Nagyon sokan meghaltak, úgy hullottak az emberek, mint mérgezett levegőjű szobában a legyek, hogy ne zavarják a nyugalmaát annak, aki pihenni akar...

Édesapánkat nem csukták rácsok mögé, de neki még nehezebb volt a sorsa, mint az enyém. Ő szabad rab volt, olyan, mint akinek megbénult a kezelába, és nem tud mozdulni sem, tétlenül, vagyis tehetetlenül kell néznie és hallgatnia mindazt, ami körülötte történik.

Testvéreim, én nem tudok rá haragudni, nem táplállok iránta rosszindulatot. Ő nem okolható a történelemért!

Az a tragédia, hogy rosszkor születünk, hogy korán a sátánok kezébe kerülünk.

A jó Isten nyugtassa békében édesapámat, én megbocsátottam mindent neki és mindenkinek.

Isten Önökkel, kedves Olvasók! Vezérelje az Úr minden lépésüket az életben!

Mandrik Böske

II. A papó ítélete

Nagyanyám elmondta, hogyan ítélték el nagyapámat. A terembe, ahol az ítéletet meghozták, sem a rokonokat, sem azokat az embereket nem engedték be, akik mellette akartak tanúskodni, vagyis az igazságot akarták elmondani.

Milyen ember volt az én drága nagyapám?

Nem tudok belenyugodni a sorsába!

Először őt, azután nagyanyámat ítélték el.

A zárt tárgyaláson a bíró megkérdezte a kolhozelnöktől: „Kije magának ez az ember, hiszen a nevük azonos? Nem rokona?” Az elnök letagadta a rokonságot. Azt mondta, nem is ismeri nagyapámat, pedig az ő testvérének a gyermeke volt. Nagyapám erre csak ennyit mondott: „Te Lajos, te Lajos...”, és elkezdett sírni. Mi mást tehetett volna?

Ezernyi idegent tiltottak ki a tárgyalásról, akik mind védeni akarták őt. Hálából, emberségből. Hiszen mennyi sokat segített papó (így hívtuk nagyapámat), mikor a várhegy mögött sok ruszin építette a lágert saját magának, méghozzá étlen-szomjan! Papó a testvéreimmel együtt zsákszámmra vitte a burgonyát, babot, lisztet, kenyeret és olajat a raboknak. Nem viskiek voltak a rabok, de később egyikük Visken telepedett le. Az a ruszin férfi is be akart menni a terembe, hogy megvédje nagyapámat, de nem engedték be. Az elnök, a saját vére pedig letagadta, mert féltette az állását. Nagy kommunista volt. A jó Isten azonban nem hagyta büntetlenül a tettéért: a feleségével együtt nem öregedhettek meg nyugalomban: megbolondultak, földönfutókká lettek mindketten. Amikor találkoztam velük, csak sírtak. Én ezt mondtam nekik: „Bocsássa meg az Úr a bűneiteket, mert földi ember arra nem képes! Bűnösök vagyunk mindannyian, és szenvedünk emiatt még a másvilágon is. A jó Isten legyen mellettünk!”

Nagyapám elítélése után rögtön elvették az összes vagyonát is: a házat, a berendezést, és a portán is mindent. Nagyanyámnak alig maradt lépésnyi ereje a nagy bánattól. Nem tudta, mit tegyen: menjen a Tiszának vagy ugorjon a kútba? Mindkettőtől visszatartotta egy gondolat: nem tudta, merre van Böske, az unokája. „Ha egyszer majd hazakerül, hol húzza meg magát?” – így gondolkodott. – „Nem adhatom meg magam, hogy az ördög uralkodjék rajtam. Csak imádkozni kell és bízni tovább a jó Istenben. Gyulának is ki adna egy szelet kenyeret helyettem? Éhen pusztulna el. Így is csak sír és sír, sajnálja ő is papót, azt a jó embert, akitől el sem köszönhetett, és soha nem találkozott vele, még holtan se láthatta. Ó, jóságos Istenem, mennyi mindent ki kell bírnia az embernek.”

Egy kora reggelen, amikor nagyanyám még reménykedett abban, hogy talán mégse zavarják ki a házból, szokás szerint tette a dolgát. Nem sok ten-nivalója akadt, mert a jószágokat már elvitték, csak a kutya maradt láncra kötve, annak akart adni valami hulladékot, hiszen a házban már nem volt semmi, amiből főzhetett volna. Arra lett figyelmes, hogy a kutya nagyon ugat, és valaki azt mondja a másiknak: „Üssétek agyon ezt a dögöt!” Nagyanyám kilépett a házból, hogy lássa, kifélek járkálnak odakint. Sokan voltak az udvaron. Megkérdezte: „Mit akarnak, uraim?” Az egyikük azonnal ráripakodott: „Még maga kérdezi, hogy mi mit akarunk? Mi kérdezzük, hogy maga mit keres még itt?! Még nem vette tudomásul, hogy tűnjön el, amíg ki nem lökjük?! Itt semmi keresnivalója nincs! Még nem ment el az agyáig, hogy el kell tűnnie? Többé itt nincs helye! Ami itt maradt, semmihez ne nyúljon, mert porul jár!”

Nagyanyám látta, hogy ezek nem viccelnek, és nem tudta, mitévő legyen. Azt megértette, hogy nem maradhat. Be akart menni a házba, hogy felvegyen még valami melegebb ruhát, mert fázott, de bizony nem engedték be a saját házába. A folyosón ott volt egy lavór, azt felkapta, de nem tudta, sírjon vagy kiabáljon. Aztán erőt vett magán és levánszorgott a gangról.

„A kutyát vigye magával, mert ha itt hagyja, annak vége!” – mondták neki.

Szegény nagyanyám eloldozta a kutyát, és a láncsal együtt akarta magával vinni, de azt sem engedték. „A lánc itt is kell, az már nem a magáé!” – mondták. „Hová menjek?” – szólott nagyanyám. „Akassza fel magát!” – kiáltottak rá.

El lehet képzelni, milyen szívvel indult lefelé az udvarról. Ott kellett hagynia mindent, ahol annyi évet élt, s ahol már nincs joga semmihez. „Voltunk már román, cseh és magyar fennhatóság alatt, de ilyen sátáni hatalom alatt még nem, amikor az ember nem rendelkezhet a sajátjával. Még azt sem hagyták, hogy felöltözzek” – gondolta nagyanyám. Felemelt kézzel imádkozott, arra kérte a jó Istent, mutassa meg a hatalmát, sújtson le büntetésére az istentelenekre és embertelenekre. Az „urak” ráförmedtek, hogy ne beszéljen sokat, mert baja lesz belőle, és kilökdösték a portáról.

Ahogy vezette könnyes szemmel a kutyát, a szomszédok sírva, sopánkodva csóválták a fejüket, de szólni senki sem mert, mindenki félt. Nagyanyám nem tudta, hová menjen. Mikor elérkezett a főutcára, azt gondolta, elmegy az apjához. Akkor még élt szépnagyapám, a régi portán lakott az egyik unokájával. Az unoka naponta egy-egy tányér ételt adott neki a házáért – ezzel letudta a gondozást.

Korán volt még, a kisajtó becsukva, nagyanyámnak meg kellett várnia, míg fölébrednek. Nagy sokára kijött a házból Bálint, az unoka és megkérdezte: „Maga mit akar itt?” Nagyanyám azt mondta, az apjához jött. Bálint nem tudta, hogy végleg. Láttá hóna alatt a lavórt és mellette a kutyát. „Ez mi?” – csodálkozott. Nem örült a nagyanyám jöttének, útját akarta állni, de ő nem tágitott: „Én itt születtem, itt lakik apám, jogom van bemenni!” – mondta. Mivel Bálint nem mozdult előle, az erejét kellett használnia, hogy a férfit félretolva beléphessen az udvarra. Isten tudja, honnan volt annyi ereje... Bálint nem hagyta annyiban, ezt mondta: „Maga bajt hoz ránk, minket is elvisznek!” Nagyanyám nem törődött vele, vissza sem nézett, ment befelé az apjához. Arra gondolt, ugyan mit várhat idegenektől az ember, ha a saját vére sem akarja beengedni az ősi portára, ahol született és felnőtt.

A kutyát odakötötte egy fához, és végre belépett az apjához, de annyira összetört, hogy már alig bírt állni. Az apja még aludt. Nagyanyám csendesen leült, és akkor kitört belőle a sírás. „Onnan jöttem el, ahol a lányának építették a házat, de azt mostantól mások bitorolják. Nekem nincs közöm többé semmihez ott, a vagyonból annyi sem maradt, ahová a fejemet letehetném. Jobb lenne meghalni, de akkor mi lenne az unokákkal? Gyulának este enni kell vinni, de mit? Jó Istenem, segíts, mert nem élem túl ezt a sok megpróbáltatást. Még azt sem tudom, hová vitték papót az ítélet után. Őt is éhen-szomjan. Kihez menjek, kinek panaszkodjak? Segíts, Uram!”

Szépnagyapám ébredezni kezdett. Nagyanyám odalépett hozzá és jó reggelt kívánt neki.

„Téged mi vezetett ide ilyen korán, lányom?” – kérdezte papó. „Ó, apám – felelte rosszulléttel küszködve nagyanyám –, kitettek a házunkból!” „Ki tett ki téged a sajátodból, gyermekem?” „Édesapám nem tud semmiről?”

Honnan tudhatta volna papó, mi történt? De talán jobb is volt így, mert abba bele lehetett zavarodni. Igaz, papó rég elmúlt kilencven éves, az esze már nem fogta fel, hová lett a nagy vagyon. Hogy semmi sem maradt belőle, nem hitte el. „Miért vették volna el?” – hajtogatta. Régebben annyi pénze volt, hogy Budapesten helyezte bankba. Most meg egy tányér levest is úgy adtak neki, mint egy koldusnak.

„Palit is elvitték, engem még nem” – mondta nagyanyám (a férjét értette alatta, akit szintén Palinak hívtak).

„Miért vitték el?” – kérdezte csodálkozva szépnagyapám. Közben behozták a reggelijét. Még csak nem is köszöntek, majd letették a csésze tejet és a szelet kenyeret. Nagyanyám adta az apja kezébe, mert ő már nem tudott fel-

kelni, vagy ötven éve fájtak a lábai. Ő is korán megözvegyült, és azóta egyedül élt. Hagyott magának földet, kiadta felesbe, hiszen nem tudta megművelni. Így élt, nem szorult rá egyik gyermekére sem. Az emberek, akik felesben művelték a földjét, hoztak neki mézet, húst, gyümölcsöt, sütöttek neki kenyeret is, nem volt hiánya semmiben. Mikor az oroszok elvették a földeket, mindig mondogatta szegény: „Miért nem jönnek a felesek, miért nem hoznak semmit?” Nem fogta fel, hogy akkor már a raktárakat is kiürítették a „drága” oroszok, arra hivatkozva, hogy az ott talált élelemért a felesek, tehát szegény emberek dolgoztak meg. Ami úgy is volt, csak hogy szépnagypámnak felesben dolgoztak, nekik pedig a kolhozban csak tizedéért, vagy annyiért sem – de az „helyes” volt, mert azt ők adták...

Amikor szépnagypám megmosakodott és elvégezte az imádkozást, megkérdezte: „És te mit ettél ma reggel?” Nagyanyám válasza: „Ettem már ma elég sok bosszúságot, csak tessék reggelizni!” Aztán elnyomta az álom, elszenderedett nagy bánatában. De nemsokára felébredt, mert érezte, valami mászkál az arcán. Akkor vette észre azt is, hogy az apja nagyon vakarózik. „Csak nem rühes?” – gondolta. Odament hozzá, és látta, hogy nem bőrbetegségről van szó, valami más lehet. Megkérte az öregembert, hogy vesse le az ingét. Feltette a szemüvegét (az szerencsére a zsebében volt reggel, így elhozhatta magával), és akkor megállapította, hogy az apja ruházata tele van tetvekkel. Azonnal hozzáfogott azokat irtani. Megfűrésztette papót, ágyneműt vasalt és cserélt. A használt ágyneműt kifőzte lúgos vízben.

Az idő már dél felé járt, de nagyanyám ki sem lépett az apja házából, pedig Gyulának ebédet kellett volna vinni. De hát mit és honnan vitt volna? Közben bejött a menyecske, Bálint felesége egy tányér levessel és a szelet kenyérrel. Látta, mivel foglalkozik nagyanyám, de meg sem kérdezte, mit csinál. Nagyanyám mondta neki: „Te, Jolán, így elhanyagoltatok apámat, hogy tele van tetűvel. Pedig vállaltátok a gondozását, csak tiétek legyen a porta meg a ház. Hát tényleg elgondoztátok – csak úgy nyüzsgögnék benne a tetvek.” A menyecske durván vetette oda a választ: „Magának nem pászol? Tegye rendbe!” – és becsapta maga mögött az ajtót.

Nagyanyám lelkét előntötte a keserűség újabb hulláma: „Nem elég nekem a saját bajom, most még tetves is legyenek, mert felszedem apámtól... A büszke menyecske rá se hederít, csak a vagyon kell neki, az öreg, akitől kapta, az nem.”

Estefelé elindult, hogy valakitől egy kevés burgonyát meg zsiradékot kérjen, és abból főzzön ételt Gyulának. „Még az a jó, hogy nem válogat, csak az a fontos neki, hogy meleg legyen az étel” – gondolta. A testvéréhez ment,

ahol kapott mindent, amit kért, és ott meg is főzte az ételt. Főzés közben beszélt az apja helyzetéről, erre leültek és sírtak mind a ketten. Nem engedte a menyecske, hogy ott rendezkedjenek, kitiltotta őket. „Mit értünk el a nagy vagyonnal, mire jutott apánk, aki mintaemberként szerepelt, ahol csak megjelent” – keseregtek.

Kezdett sötétedni. Nagyanyám testvére szólt, hogy ha már elvitte Gyulának az ételt, utána menjen vissza hozzájuk, aludjon náluk. Nagyanyám elment Gyula rejtékhelyére. Már nagyon várta őt, mert hallotta a beszédet, hogy papót elítélték és elvitték. Gyula sírt, nagyon sajnálta papót. Fájt neki, hogy segíteni nem tudott, még saját magán sem. Amíg evett, nagyanyám hallgatott arról, hogy őt is kilökték a házukból, csak utána mondta el. „És most hol van?” – kérdezte Gyula. „Apámnál, de ki tudja, hová fogok kerülni, mert engem is el akarnak ítélni – mondta nagyanyám. – Gyula, neked máshová kellene rejtőznöd, mert lehet, hogy engem figyelnek, hová járok minden este. Nézz ki egy jó helyet, és holnap megbeszéljük, jó?”

Arra is gondolt, mi lesz Gyulával, ha őt elviszik, de erről hallgatott. Attól félt, hogy a fiú kétségbeesésében kárt tesz saját magában.

Aki a faluban elrejtette az oroszok elől a rádióját, akkoriban a Szabad Európát hallgatta, amelynek adásaiban folyton biztatták a népet, hogy a sátánok nem maradnak itt végleg, ki fognak menni. Csakhogy az emberek joggal kérdezték magukban: „De mikor? Hiszen minden nap hosszabb és hosszabb!”

Nagyanyám elbúcsúzott Gyulától, mint mindig, de ezúttal a szíve azt súgta, egyhamar nem találkoznak. Visszament a testvéréhez, mert az apjához nem mehetett, ott már becsukták a kisajtót. Jóska, a legidősebb testvérem ott várta. Ő a nősülésétől kezdve külön lakott, és Körösmezőn dolgozott, ezért nem volt Visken a tárgyalás napján. (Már nem él, hatvannyolc éves korában halt meg.) Akkor Jóska azt mondta nagyanyámnak: „Kerestem magát, mert mondta a feleségem, hogy magát is kiüldözték a portáról. Elmentem szétnézni, mi benne az igaz. Az udvarra nem mentem fel, csak körüljártam. Egyelőre egy lelket sem láttam ott, kihalt volt minden, mint egy siralomház. Haza-mentem és szóltam a feleségemnek, készítsen élelmet holnapra, viszek enni papónak, amíg messzebb nem hurcolják.” Aztán hívta nagyanyámat, hogy aludjon náluk, bár ők is másnál, a felesége nagyanyjánál laktak. Szegény nagyanyám erre így válaszolt: „De hát a kutya is apámnál van, nem hagyhatom ott, mert nincs mivel etetni. Jó, hamis kutya, ha kell nektek, vidd el.”

Másnap az „urak” hívták nagyanyámat és arról kezdték faggatni, hol vannak az ékszerek, egyéb értékes dolgok, és egy disznó, mert tudták, hogy

több volt, mint amennyit elvittek. Nagyanyámék valóban áthajtottak a szomszédba egy disznót, arra gondolva, hogy ha azt is elvinnék az oroszok, akkor nem lenne mit vágni, vagyis nem lenne mit enniük. Néhány zsák terményt is átadtak a szomszédnak, aki vállalta a disznó etetését, mert sajnálta nagyanyámékat, pedig nemrég került oda, ráadásul ruszin volt, de becsületes ember. Nagyanyámnak nehezebb esett letagadni mindezt a jó Isten előtt, bántódott is gondolatban eleget: „A sajátomat kell letagadnom, azt hazudnom, hogy nincs több. Milyen nagy csapás ez nekünk! Mert a vejem nem öli meg a tisztet, ha az nem hibás, és akkor mi is elkerültük volna a bajt. Ó, Uram, segíts! Felkészültem mindenre, tudom, hogy engem is el akarnak vinni, mert megmondták: átadják az ügyet a bíróságnak, mivel elsajátítottam mindazt, amit ők már lefoglaltak és leltárba vettek. Istenem, élve akarnak eltemetni! A férjemnek azt rótták fel bűnül, hogy nem teljesítette idejében a beadást. De hát esős őszt volt, nem lehetett a burgonyát idejében kiszedni. A lovakat elvitték az oroszok, nem volt mit befogni. A férjem 85 százalékos hadirokkant volt, nem bírta a munkát, mégse engedték meg, hogy napszámost fogadjunk. Nem elég, hogy meglepték az embert, mint a sáskák, és mindenéből kifosztották, nem törődve azzal, hogyan él meg – végül még el is ítélnék! Miért, mit vétettünk? Az a bűnünk, hogy egész életünkben dolgoztunk?! Nem semmiből lett a nagy vagyon, hanem a kezünk munkájából, mert mi nem a tükör előtt ültünk!”

Nagyanyámat elengedték a községházáról, de csak addig, amíg meg nem hozzák az ítéletet. Kiment szegény az utcára, és úgy szédelgett, mint aki jót ivott. Alig bírt hazamenni, vagyis az apjához. Oda kellett mennie, hiszen már második napja volt ott, és nem tudott semmit. Kíváncsi volt arra is, elvitte-e a kutyát Jóska. „Ha nem vitte el, akkor az is éhes, mert Bálinték annak nem adnak enni. Apámnak csak beadnak valami alamizsnát, de velem és Gyulával mi lesz? – töprengett. – A saját házamhoz el sem merek menni. Mi van a disznóval a szomszédban? Igaz, a szomszéd nyugtatott, hogy ők etetik becsületesen, de hogy lehetnék nyugodt? Na, minket jól elrendezett a vejünk... Istenem, Istenem, mi lesz Gyulával, ha engem is lecsuknak? Így is egyszer eszik naponta meleg ételt, de van úgy, hogy meg sem eszi, annyira szomorú. Hová menjek elmondani a nagy bánatomat? A lányom fiatalon meghalt, de neki jó, mert nem tudja, milyen nagy csapás érte az egész családot. Igaz, apám se képes befogni. Egész életében sokat olvasott, de ilyen rendszerről se nem hallott, se nem olvasott. Ebben a rendszerben mindenét elvehetik a munkásemlernek, aki világeletében csak dolgozott. Nemcsak ő maga túrta a földet, hanem a

gyermekeinek sem adta meg a semmittevés kényelmét. Most már hiába sajnálja, hogy sok mindent megvont a gyermekeitől, és hiába mondogatja: »Itt fekszem, van időm gondolkozni. Most már csak a Bibliát forgatom. Néhányszor már átolvastam, de vannak helyek, amelyekhez vissza-visszatérek, mert érdekelnek.« Apámnak öt lánya és egy fia volt. A fia tizenkét, egyik lánya tizenhét évesen meghalt. Róluk mondta apám: »Nagy veszteség ért engem, meghalt az egyetlen fiam. Mindene megvolt, mégse tudtam megmenteni. Úgy látom, a jó Isten jobban szerette a Gyula fiamat meg Boriskát. A lányomnak is mindent megvettem, ha felmentem Pestre. Amit csak óhajtott, elhoztam neki. Öltözködhetett, mint egy grófnő. Vigyáztam rá, mint a szemem világára, mégis itt hagyott. Te meg, lányom, a legtöbbet dolgoztál mellettem is, a férjhez menésed után is, mert ott nem volt, aki a gazdaságot vezesse. A férjed is hadirokkant volt, munkaerő pedig kevés. Te lettél ott a mindenés. Ezt én tudtam, de hogyan segíthettem volna rajtad? Bár most lennék képes segíteni! Valóban elvették tőletek még a házat is? Mit fogsz csinálni, gyermekem? Én itt már nem parancsolok, mert átadtam mindent...« Erre mondtam neki, hogy nekem hamarosan lesz hol laknom, mert elvisznek a börtönbe engem is, de mi lesz Gyulával és Böskével. »Hát ők hol vannak?« – kérdezte. Ennyire feledékeny? – szóltam. – Épp most beszélt szépen, okosan, és már nem tudja, hol a család? Gyula bujkál, mert 25 évre ítélték, Böskét pedig elvitték. »Böskét elítélték? – csodálkozott apám. – Hát miért, mit vétett az a lány?« – és megint elkezdett félrebeszélni. Mi lesz velünk? Ó, Uram, segíts! Ne hagyd az árvákat elhervadni! Mikor lesz ennek vége?» – siránkozott nagyanyám.

Jóska ezt mondta neki: „Még csak most kezdődik.”

Nagyanyám nem vette észre, mikor lépett be a szobába Jóska. Figyelmesen hallgatta, mit mond a fiú: „Most jövök a községházáról. Megtudakoltam, hogy hová vitték nagyapámat. Azt mondták, hogy papó a munkácsi várban van.”

„Mit csinál a várban?” – kérdezte szépnagyapám. Jóska türelmesen válaszolt: „Azt mondják, lágert csinálnak a várból, mert már annyi az elítélt, hogy nem tudják hová tenni a rabokat.”

„Engem vajon merre visznek? – kesergett nagyanyám. – Hol lesz az a hely, ahol végre letehetem a fejemet? Akármilyen éhesen is, csak pihennem már ki magamat, hiszen nincs erőm járni sem.” Aztán Jóskának mondta: „Tudjál róla, mi hol van a szomszédokban élteve. Gyulát rád bízom, mivel engem elvisznek – rövidesen kimondják az ítéletet.” Jóska elámult: „Magát elítélik? Minek?” Nagyanyám fásultan válaszolt: „Én kérdezem tőled, gyermekem: Böskét, papót és Gyulát miért ítélték el? Nagyon kérlek, vigyázzatok maga-

tokra, és Gyulának mindennap legalább egyszer enni adjatok, nehogy éhen pusztuljon el. Amíg él, papóhoz is látogass el, mert ő azt mondta, élve már nem kerül haza. Csóró öreg, kinek ártott? Soha senkinek. Akkor miért adtak neki tíz évet? Itt csak úgy dobálják az éveket. Kíváncsi vagyok, nekem mennyit adnak... Böskéről semmi hír. Merre lehet szegény lány? Olyan gyenge, mint a harmat! Él még vagy megölték? Ezekről minden kitelik... Nézd, apám elaludt. Ő is gyenge már nagyon. Úgy érzem, engem elvisznek, és a temetésén sem lehetek majd ott...” Jóska ismét hívta: „Nagyanyám, jöjjön hozzánk, ott lesz helye magának!” Nagyanyám nemet mondott: „Amíg el nem visznek, itt leszek apám mellett. De a kutyát el ne felejtsd magaddal vinni, mert éhes, oktan állat. Papó is szerette, mindig kedveskedett neki. Adjatok neki enni, őrizték meg szegényt, mert csak ennyit tudtam lehozni az udvarról, amikor elhajtottak onnan.” Megmagyarázta Jóskának, hol találja Gyulát. „Vigyél neki meleg ételt helyettem, mert én már kimerültem, jártányi erőm sincs. Hoztam egy kis kukoricalisztet meg tejet a testvéremtől, főzök puliszkát, mert ma még nem ettem semmit. Kérlek, ne feledkezz meg Gyuláról – látod, már estére jár az idő!”

Nagyanyám másnap fáradtan kelt fel. A kemény ládán aludt, alig volt mivel betakaróznia. Ennek ellenére nyugodt volt, már amennyire lehetett, mert az apja mellett tudta magát. Arra gondolt, Jóskáék biztosan vittek Gyulának ételt, bár kissé aggasztotta a gondolat, hogy Jóska felesége esetleg zúgolódott amiatt, hogy Jóska vállalta Gyula ellátását. Úgy tűnt neki, mintha minden rendben volna, és a körülményekhez képest úgy is volt.

Nagyon hosszúnak érezte a napokat, pedig nem ült tétlenül. Megtisztította apját a tetvektől, azon kívül a fásszínben tollat fosztott testvérenek a tőle kapott támogatásért. Igaz, tőlük is sok mindent elvittek, de legalább a házban maradhattak. Ez volt az idősebb testvére. Még négyen éltek: Róza, Regina (ő volt a nagyanyám), Erzsi és Zsuzsi.

Néhány hét múlva betoppant Jóska és azt mondta, levél jött Böskétől, aki azt írta, látogassák meg. „Emma, a feleségem benne van, hogy elmenjek. Böske Lembergtről száz vagy kétszáz kilométerre van. Emma készít csomagot és máris megyek, amíg be nem áll a hideg idő. Amíg haza nem jövök, tessék gondoskodni Gyuláról.” Megmondta, most hol van Gyula, mivel más rejtékhelyet keresett magának.

Mivel egyedül nem mert nekivágni a nagy útnak, Jóska megkért egy régi munkást, aki szinte nálunk nőtt fel, hogy kísérje el őt. Akkor még bizonytalan volt a hosszabb utazás.

Mikor megérkeztek a lágerhez, Jóskának elszorult a szíve: „Létezik olyan, hogy a testvérem itt van a nagy kőfalak és szúrósdrót-kerítések mögött? Hiszen azokon még a madár se repülhet át, és úgy tűnik, nincs is itt élet.”

Ötven méterre lehettek a lágertől, amikor megállították és igazoltatták őket. Jóska nem tudott velük beszélni, de ruszin barátja, aki elkísérte, beszélt helyette is. Az iratokat, amiket a községházán kaptak, elvették tőlük, és azt mondták, hogy hazainduláskor visszaadják nekik. Aztán becsengettek a kapun, hogy fogadják őket. Jóska megmondta, kihez jöttek. Azt mondták, várni kell egy kicsit, de a Jóska barátját nem engedték be. Hosszú idő telt el, míg végre megnyílt a nagy vaskapu, aztán beljebb a főkapu, majd újabb kapuk. Jóska messziről észrevette Böskét, azt a kislányt, aki úgy nőtt fel közöttük, mint egy virágszál. Alig ismert rá, mert hervadt volt, gyenge, sápadt, és reszketett. Öt percet adtak nekik a beszélgetésre, de mikor átölelték egymást, csak sírtak és sírtak. Aztán Böske megszólalt: „Eljöttél, drága testvér?... Mi újság otthon?” Jóska nem a valóságot mondta: „Minden rendben van. Én megnősültem, mert muszáj volt, nagyanyám már nem bír mosni, vasalni ránk. És te hogy vagy?” „A kórházban dolgozom. Van itt egy öreg bácsi Viskről, ott fekszik, és sok hadifogoly Magyarországról.” Jóska sok mindent akart kérdezni még, de valahogy nem jutott eszébe. Lejárt az idő, azt mondták nekik, már nem öt, hanem hét perc telt el. Ismét elfogta őket a sírás. Böske kérdezte: „Nem hallottátok, apám merre van?” Jóska erre a kérdésre már nem válaszolhatott, mert Böskét elvitték, becsapódott mögötte a nagy vaskapu. Ilyen könnyörtelenül szakították el őket egymástól. Jóska szomorúan gondolt arra, hogy milyen nagy utat tett meg, és csak öt percig láthatta a testvérét. De hát nem volt mit tenni, elindultak visszafelé, olyan kábultan, mint aki nem tud felébredni a mámorból. A barátja csak annyit mondott Jóskának, hogy a lágeri látványtól nem tud megnyugodni.

Otthon már nagyon várták Jóskát, mert nagyanyám megkapta az idézést a tárgyalásra. Amúgy is mindannyiukat érdekelte, mi van Böskével, hogy néz ki, mit mondott, nem kap-e kedvezményt, mikor jön haza. „Arról szó se volt, mert azt nem tudja senki – mondta Jóska. – El sem tudják képzelni, hogyan őrzik ott a rabokat. Voltam Munkácson, hát nagy a különbség. Ott harminc percig lehettem egy szobában papóval, itt viszont csak öt percet engedélyeztek. Alig tudtunk szóhoz jutni, már le is telt. Igaz, két percet ráhúztak... Ez egy örült csapás. Ott kell hervadnia egy fiatal lánynak. Sovány, színtelen és rühes, én is elkaphtam, mert hazafelé egész úton vakaróznom kellett... Nem is akarták hagyni, hogy találkozzak Böskével. Nagyon könnyörgtem, hogy

engedjék meg legalább látni őt, hát így adtak öt percet. Azt kérdezte, mi újság itthon, ki él még a családban. Apánkat is kérdezte, hogy nem hallottuk-e, merre van. Minden érdekelte. Aztán elmondta, hogy van ott egy viski ember, Takács Jóska bácsi, aki öreg és nagybeteg, a lágeri kórházban fekszik, ahol ő dolgozik. Én nem mondtam neki, hogy itthon milyen bajok vannak, hogy Gyula bujkálni kényszerül, papót pedig elvitték, tíz évet kapott. Nem akartam, hogy még jobban elkeseredjen, van neki elég baja... Most meg nagyanyámat is elítélik, hát mi lesz velünk? Ezeket nem érdekli, nem kegyelmeznek ezek senkinek. Amire ráteszik a kezüket, azt nem hagyják ott, mindent elbitorolnak, amit csak látnak... A tárgyalás Huszton lesz, nagyanyám nagyon kesereg. Engem kér, hogy gondoskodjak a családról, mert ki kell tartani. Azt mondja, csak nem marad ez így örökre, egyszer eltelnek ezek a sátánok, és itt kell hagyniuk Kárpátalját, csak bízni kell a jó Istenben... Mivel utazunk Husztra? Huszonöt kilométerre van tőlünk, a lovakat viszont elvitték a rablók. Kocsist kell fogadni...”

Úgy is tettek. Eljött az indulás napja, péntekre esett. Jézus Krisztust is pénteki napon feszítették meg! Soha nem szerettem ezt a gyászos napot, de nem volt kiút, Jóskaéknak menniük kellett, elkísérni nagyanyámat, ráadásul pontosan kellett megjelenniük. Bepakoltak neki tiszta ruhát, egyebet, mert arra semmi kilátás nem volt, hogy megkegyelmezzenek nagyanyámnak. Eljött a búcsú órája. Éjszaka Gyula is eljött, hogy elköszönjön nagyanyámtól. Ne is kérdezzék, kedves Olvasók, hogyan végződött az az éjszaka! Gyulát majdnem elfogták. Leereszkedett a kútba, de még ott is keresték, ezért ki kellett szállnia a vederből, mert azt felhúzták. Addig a hideg vízben állt, valóságos csoda, hogy élve maradt és ma is él, pedig de sokszor fázott és éhezett! Télen az istállóban, a jászolban feküdt, és az állatok a leheletükkel melegítették... Nem maradhatott sokáig ugyanazon a helyen, mert könnyen elfoghatták volna. Az ő sorsa volt a legborzasztóbb, és nagyanyámnak itt kellett hagynia ezt a szerencsétlent, mint ahogy a saját apját is halálos betegen. Nemsokára meg is halt. Nagyanyám nem volt itthon, és el kellett válni örökre. Mert az embereket elítélték, mint a rablókat és banditákat, csak azért, mert volt valamijük, amit a kezük munkájával szereztek. „Hol az igazság? – tépelődött nagyanyám. – A vőm bűnéért kell szenvedni. A lányom meghalt, itt maradt négy apró árva gyermek. Felkaroltam őket, neveltem, hogy tisztességes ember legyen belőlük. Munkaszerető mind, megszokták a rendet, megadják a tiszteletet mindenkinek. És most engem üldöznek, mint egy banditát. Ó, Istenem, vedd le rólunk ezt a csapást! Könyörgöm neked, Uram!”

Útban Huszt felé volt idő gondolkodni és sírni, nagyanyám belebetegedett. Szeretett volna meghalni, elfelejteni mindent, mert a föld betakarja az örömet és a bánatot egyaránt. Ő elmondhatta mindenkinek, hogy nemigen volt öröme az életben.

Aztán megérkeztek Husztra és megálltak a bíróság előtt, majd bementek. A folyosón már többen voltak, csendesen beszélgettek. Nagyanyám leült, mert elzsibbadt a lába. Jóska elment a városba kenyeret és valami édességet venni, hogy legyen mit enni nagyanyámnak, amíg ott nem adnak neki, ahová majd viszik az ítélet után.

Megkezdődött a tárgyalás. Behívtak egy családot, nagyanyámat pedig annyira eltöltötte a félelem, hogy elkezdett reszketni, pedig nem követett el semmi rosszat. Jóska még nem érkezett vissza, pedig már ott kellett volna lennie. Ült szegény nagyanyám és kesergett: „Nem volt nekem más, csak a munka, mindig a munka, a gyermeknevelés. Milyen nehéz volt öltöztetni az árva gyermekeket a háború alatt, hiszen az üzletekben nem volt semmi! Ha volt is pénz, nem tudtunk megvásárolni érte semmit. A férjem mégis megszerezte a lányunokámnak, ami kellett, mert neki nagy ismeretsége volt mindenfelé, több nyelven beszélt, így hozzájutott mindenhez... Miért követte el az én vőm azt a nagy bajt? Most emiatt szenvedünk mindannyian. Azt nem is gyanította senki, mi történt valójában? Azt csak Böske és az apja tudta, de Böske nem beszélt róla, magával akarta vinni a sírba. Ilyesmivel nem is lehetett dicsekedni egy lánygyermeknek... Szegény lányom, ha élnél és látnád ezeket a borzalmakat, amiken keresztül kell mennünk, és amiknek nem akar vége szakadni! Drága jó Istenem, ha bármit vétettem ellened, bocsásd meg nekem!”

Nagyanyám annyira belemerült a gondokba, hogy észre se vette Jóskát, aki közben visszajött, és szomorúan állt, mert látta, hogy már megkezdték a tárgyalást. Nagyanyámat utoljára hagyták, és ebből tudni lehetett, hogy elítélik. Jóska nyugtatgatta, de ő okos asszony volt, nem lehetett félrevezetni, ő már igen sok göröngyös, tövises utat megtapasztalt. Jóska simogatta a hátát és a keze fejét, mert nagyon együtt érzett vele. Tudta, hogy őrá mi vár, ha a nagymamát elítélik: Böske ül, papó ül, Gyula bujdosik – tehát minden gond és félelem őrá hárul. És számítani lehetett a legrosszabbra, hogy Gyulát elfogják, és akkor az egész családot elhurcolják Szibériába. De hallgatott, nem akarta még inkább elkéséríteni a nagyanyját.

Már ő következett volna, mikor kiszóltak, hogy a tárgyalást elnapolják. Nagyanyám kétségbeesetten mondta: „Már csak ez kellett nekünk. Hol fogunk aludni? Istenem, ítélték volna már el, ne kínozzanak! Estünk volna túl

rajta. Jóska, téged is várnak otthon, Gyulának nincs aki enni adjon. Nem jöhet elő a rejtekhelyéről, mert nagyon fenik rá a fogukat, még azt is hallottam, hogy le akarják lőni. Jaj, csak nehogy valami rosszat csináljon magával bánatában, egyedül...”

Kimentek a bíróság épületéből, és eszükbe jutott, hogy van ismerősük Huszton, de messze lakik, nagy fáradság lenne az út odáig. Leültek egy parkban, eszegettek egy keveset, és nagyanyám azt mondta, ő ott fog ülni reggelig, nem megy sehova. Akkor Jóska elment és kerített szállást, ahol megéjszakáztak.

Másnap megkezdték tárgyalni a nagyanyám ügyét. Az első vádpont az volt, hogy Gyulát rejtegeti, a második pedig az, hogy a leltárba vett értékek nem voltak meg maradéktalanul, a harmadik vádpontban pedig kulákoknak minősítették nagyanyámékat.

Amikor szót kapott, legelőször Gyulát védte. Elmondta, hogy nem tett ő semmi törvényelleneset, nem volt bandita, csak az apja bűnéért verték rá a pecsétet. Utána azt mondta: igen, elvett a sajátjából, tehát nem a máséból, hanem abból, amiért keményen megdolgozott, és nekik is élniük kell valamiből. Végül arról beszélt, hogy azért minősítették kuláknak, mert a családjuk sötétől sötétig, látástól vakulásig dolgozott. „Igaz, volt vagyunk, de azt nem raboltuk, csak a munka meg a munka tett gazdaggá. Ezért lettünk kulákok?!”

Kimondták az ítéletet: öt év lágerben, és ha jól fog viselkedni, hamarabb elengedik. Megkérdézték tőle, hogy megértette-e az ítéletet, aztán mondták, hogy köszönjön el az unokájától, mert máris kísérik a börtönbe.

Nagyanyám már nem tudott sírni, elapadtak a könnyei. Csak ránézett Jóskára és ennyit mondott: „Vigyázz mindenre!”

Jóska adott neki néhány rubelt... Mikor kinyílt a börtön ajtaja, nagyanyám előtt elfeketedett minden és ő összeesett. Nem vesztette el az öntudatát, mégse bírt felállni. Hordágyon vitték be egy cellába. Két napig volt ott egyedül, volt ideje gondolkodni. Nem zavarta senki, csak épp enni adtak neki, de néhány napig nem evett semmit. Amikor úgy-ahogy magához jött, vagyis jobban lett, elvezették a fürdőbe, és utána más cellába vitték, amelyben már többen voltak, de ő nem beszélgetett senkivel – élni sem volt kedve. Nem sokáig tartották a börtönben, lágerbe vitték a többiekkel együtt. Lembergen túlra, Luckba került. Ott egyáltalán nem voltak magyarok a rabok közt, ezért nagyon nehéz volt neki. Mindennap kizavarták dolgozni. A lágernek volt földrészele, ott kellett kapálni és gyomlálni. Amíg bírt, ment ő szívesen, de a hitvány étkezés miatt nagyon legyengült a szervezete, és már nem bírt dolgozni a nagy, ormótlan kapákkal. Bent maradt a láger falai közt. Jött a parancsnok és

kérdezte: „A mágyárka miért nem ment dolgozni?” Nagyanyám kézzel-lábbal mutatta, magyarázta, hogy nem bír: „Amíg bírtam, én becsületesen dolgoztam.” Mondta a magáét magyarul, mert azt hitte, úgyse érti senki. Egyszer csak valaki megszólalt magyarul. Kiderült, hogy a tiszt Kárpátalján született. Hogy pontosan hol, azt nem árulta el, de tisztán beszélt a nyelvünket. Azt mondta: ő megérti, hogy nagyanyám nem bír dolgozni, s hogy már öreg is, hetvenfelé jár, de hát a törvény követeli, hogy az elítélteknek dolgozniuk kell, amíg csak mozogni bírnak. „Én nem mondom magának, hogy dolgozzon, és azt se, hogy ne. Ha nem bír, akkor üljön.” Nagyanyám panaszkodott neki, hogy a kenyér savanyú és ragacsos, ő még egy kilót sem tudott megenni belőle, mióta itt van. Elmondta, hogy a koszt általában sovány, ég a gyomra mindentől, amit megeszik, hát így mitől lenne ereje dolgozni. Attól kezdve a tiszt került nagyanyámat. „Úgy láttam, féltette a kenyerét – mondta nagyanyám. – Én pedig, ha nem bírtam, nem csináltam semmit. Elvették mindenemet, és még dolgozzak nekik?! A rabtársak mondták a parancsnoknak, hogy a mágyárka nem dolgozik, vagyis beárultak. Nem tudom, mit válaszolhatott nekik a tiszt, de engem többé senki sem zavart, ha nem bírtam dolgozni. Igaz, nappal nem feküdöztem soha, csak ültem és imádkoztam, hogy éljük túl ezt a nagy csapást, amit ránk mért a sors. Nem tudtam, mi lehet otthon. Eszembe jutott, hogy levelet kellene írni haza. Volt pár rubelem, irkát és borítékot pedig lehetett venni. De ha magyarul címezem, elmegy-e a levél? Oroszul nem címezhetem, mert egy szót se tudok oroszul. Mégis vettem irkát, ceruzát és borítékot. Megírtam a levelet, aztán csak ültem tanácstalanul. Ekkor odajött a parancsnok: »Maga megint nem jár dolgozni?!« »Ha egyszer nem bírok!« »Mit ír?« »Levelet írtam haza, de nem tudom megcímezni.« Erre a tiszt meglepő módon szólott: »Na, majd én, adja ide!« Elvette, és azt mondta, ő fel is teszi. Megköszöntem neki meg a jó Istennek, hogy itt is vannak jó emberek. Még azt mondta nekem a parancsnok: ha tudok, menjek dolgozni, most jó idő van, igyekezni kell kiszedni a burgonyát, mert, ha beáll a rossz idő, akkor a földben marad, és télen nem lesz mit enni. »Ez a láger önmagát tartja fenn — mondta. – Az állam nem ad segítséget, ezért rossz a koszt.« Nekem a burgonyáról eszembe jutott, hogy az uramat azért csukták le, mert nem tudtuk idejében kiszedni és beadni, mivel akkor is hosszú, esős ősz volt. Kimentem hát, és dolgoztam, akár bírtam, akár nem. Igyekeztem! Annyira, hogy a fiatalabb, nagy-derék rabnők megharagudtak rám, mondván: ha nem bírok, minek hajtom annyira a munkát. Én megmondtam nekik, amit akartam: azért, mert munkában születtem, szeretek dolgozni. Igaz, ők nem

értettek a szavamból semmit, mint ahogy én se az ő beszédüket. Láttam, hogy fékeznek, ne hajtsam a sort, mert ők csak ültek és cigarettáztak, amit én nézni se bírtam. Így teltek a napok, hetek, aztán évek, és engem nem vittek onnan sehová. Jóska eljött hozzám látogatóba, hogy lássa, milyen körülmények közt élek. Az első kérdésem az volt, tudnak-e Böskéről valamit, merre van szegény. »Sokat gondolkodok rá, Jóska fiam, mert te mondtad, hogy úgy vetted észre, állapotos volt, és ráadásul nagyon sovány. Hogy is bírhatta megszülni a gyermekét? Istenem, talán nem is él. Miért nem ír nektek levelet? Gyula hogy van? Még nem jelentkezett?« Jóska így felelt: »Nálunk telelt ki a fűtetlen szobában, mert nem akartuk, hogy Rózsa néni észrevegye. Biztosan firtatta volna, miért fűtünk ott, ha nem alszik ott senki. Ő rögtön elmondta volna mindenkinek, hogy látta Gyulát. Amúgy is minden moccanást figyelt. Egész télen ott ült nálunk, semmit sem tudtunk miatta csinálni, mert az ő háza, mi csak vendégek vagyunk benne... Elképzelheti, hogy féltünk vele, vagyis miatta. Gyula hajnalonta felöltözve és rettegve kijött megmelegedni és mosakodni. Láttam, hogy Emmának már terhére van, ezért mondtam neki, inkább menjen, jelentkezzen, legyen már vége, mert egész életében nem bujkálhat. Biztosan megharagudott emiatt, mert egy éjszaka elment, többé nem láttuk.« Azt is elmondta, hogy nem tudja, hol van Gyula és ki ad neki enni, érdeklődni pedig nem mer utána.”

Nagyanyám sírva fakadt és rosszul lett. Megharagudott Jóskára, de anyyira, hogy papó felől már nem is kérdezte. Jóska azonban elmondta, hogy nagyapám üdvözli, és sajnálja, hogy öreg napjaikban mindkettőjüknek szenvedniük kell ártatlanul.

Miután Jóska hazament, nagyanyám szinte gyászba borult. Fájni kezdett a szíve. Rabtársnői észrevették, hogy a „mágyárka” nem eszik, nem alszik, csak sír. Jelentették az orvosnak, aki megvizsgálta és rögtön kórházba vitette. Majdnem két hónapig volt ott, megerősödött, és tavasszal már megint ment dolgozni. A munkában jobban teltek a napok, és nem volt annyi ideje azon gondolkozni, mi is van otthon, így látta jobbnak. Ha átadta volna magát az örökös bánkódásnak, megzavarodhatott volna. Már a feje és a szíve sem fájt anyyira. Rábízta sorsát a mindenható Istenre.

Jóska mégiscsak megtudta, kinél húzódott meg Gyula. Nem Viskén, hanem Bustyaházán, édesapánk egy régi jó ismerősénél. Jómódú gazda volt, a régi időkben sokat jártak össze. Sajnos, amikor én hazakerültem a fogságból, ők már nem éltek, kihalt a család, így nem tudtam megköszönni nekik a jótettüket Gyula nevében. Törtem a fejem, hogyan mehetett át oda Gyula an-

nak idején, hiszen a Tisza hídján kellett átmenni, azt pedig állandóan őrizték. Nem mehetett neki a víznek, hiszen kora tavasszal az hideg és zavaros volt. Gyula nem mondta el, hogy jutott át, de egy teljes évig rejtőzött ott az istállóban. Titkolták az ottlétét, adtak neki enni-inni a jó emberek. Áldja meg a porukat a jó Isten, jussanak a mennyországba!

Telt-múlt az idő, s hogy került vissza, csak a jó ég tudja, mert arról Gyula sose beszélt, hogy ne ártsen senkinek. Amúgy sem volt bőbeszédű, mosoly sem volt az arcán. Elnyűtt ruházatát nem volt mivel lecserélni. A rokonok közt egy lélek sem akadt, aki akárcsak egy rongyot adott volna neki, még csak enni sem. Amikor nagyanyám hosszú három év után hazakerült, nem tudta szíve szerint rendbe hozni Gyulát, mert neki sem volt semmije. Az apjához nem mehetett, hiszen meghalt. Előbb a testvérénél húzódott meg, aztán elhívták a nagyapám testvéréhez, hogy lakjon ott, nekik ugyanis nem volt családjuk. Engem nagyon szerettek, sokszor ott is laktam. Emma néni egy áldás volt, neki talán nem is volt epéje. Károly bácsi furfangos volt, de nagyanyámat nem sértette meg soha. Ő Gyuláról nem tudott semmit, Emma néném viszont az első perctől kezdve tudott mindent.

Mikor nagyanyám szabadult a lágerből, egy vályogkenyeret és egy sózott halat adtak a kezébe útravalóul. Betette a táskájába. Elkísérték az állomásig, felültették a lemergeri vonatra, hogy onnan menjen majd tovább, ahogy tud. A rabságban csak pár orosz szót tanult meg, s azzal bizony nem sokra ment volna. Lembergbe érkezve ott járkált a sínek közt és nem tudta, melyik vonatra szálljon fel. Kétségbeesésében fennhangon siránkozott, hogy most mi lesz vele, merre menjen. Egy mozdonyvezető, aki valamennyire értette a magyar nyelvet, meghallotta a siránkozást, és útbaigazította. Kérdezte tőle, hogy mert elindulni hazulról, ha nem tud oroszul. Nagyanyám elmondta neki, hogy nem önként jött ő, hanem hozták három évvel ezelőtt. A mozdonyvezető csak megcsóválta a fejét, hogy még ilyen öregeket is elhurcoltak. „Mit követett el?” – kérdezte. „Azt, fiam, hogy szerettem dolgozni és felneveltem négy árvát – ez volt a bűnöm” – válaszolta nagyanyám, és hálásan megköszönte a mozdonyvezetőnek, hogy odavezette pontosan ahhoz a vonathoz, amelyre fel kellett ülnie.

Nem vett jegyet. A kis pénzt, amit vonat költséggként adtak neki, ott szorongatta a zsebkendőjében. Megkönnyebbülten ült le a vonatban, arra gondolva, hogy mindig akadnak megértő emberek. A vonat elindult, és nem sokára már a Kárpátok felé közeledett. Nagyanyámnak eleredtek a könnyei, hogy Isten segítségével mégiscsak hazakerül. Aztán éhes lett, mert az idő már

estére járt, és aznap még nem evett. Kénytelen volt elővenni a kenyeret meg a halat, lassan csipegetni kezdte, de ehetetlen volt. A kenyér keserű és savanyú, ragacsos, a hal meg túlságosan sós. A többi utas szomorúan nézte, azt hitték, hogy koldusasszony, mert nagyanyámnak lábbelije sem volt, azt ellopták a lágerben, mielőtt elindult hazafelé. Mégis boldogan kelt útra, azzal a tudattal, hogy túlélte azt a csapást, amelyen keresztül kellett mennie. „Csak otthon lenne minden rendben, adná meg a jószágos Isten!” – gondolta. Szegény, de sokat szenvedett egész életében! Eltemette egyetlen gyermekét, elveszítette egyetlen lányunokáját, mert elvitték, öt éve nem látta, el sem köszönhetett tőle. Közben Gyulának bujdosnia kellett, idős férjét elítélték, s végül neki is meg kellett kóstonia a rabkenyeret, ami ehetetlen volt. „Most is beteg vagyok tőle – gondolta nagyanyám a vonatban. – Hazaviszem, hadd lássák, mit adnak a szegény raboknak. Isten áldását el nem dobom, majd lesz vele valami.”

Jött az ellenőr a jegyet vizsgálni. Kérdezte nagyanyámat is, hol a jegye. Ő mondta és mutatta, ahogy tudta, hogy nem vett jegyet, de itt van rá a pénz, amit a lágerben adtak. A kalauz ekkor magyarul szólott: „No, majd Bátyúban tessék jegyet venni Száldobosig.” Többé nem zavarta az úton. Bátyúba érkezve már tudtak vele beszélni, meg is vette a jegyet egészen Viskig. De az a vonat már elment, mondták neki, erről pedig Száldoboson tessék leszállni. Nem kérdezték tőle, honnan jön, mert bizonyára azt hitték, csak úgy kóborol a nagyvilágban, hiszen úgy is nézett ki.

Nagyon hosszúnak tűnt az út Bátyútól Száldobosig. Nagyanyám szíve kezdett zakatolni. Aggódott, hogy az állomástól gyalogosan nem fog bírni hazamenni, mert elég messze van onnan Visk, ráadásul szúrja majd talpát a kavics. Mégse csüggedt el nagyon, rábízta ismét magát a sorsra: „Valahogy lesz!”

Mikor leszállt, egyetlen ismerőst sem látott. Elindult kifelé a főútra. Közben le-leült, mert nem bírt menni. Félúton lehetett már, amikor megállt mellette egy fiáker, és Jóska szállt le róla. Elvette nagyanyámtól a táskát, őt pedig felemelte, leültette az ülésre. Kérdezte tőle: „Maga hogy jött, hogy nem látta Szijus Imrét? Mert beszólt hozzánk, hogy látta magát hazafelé jönni, még hozzá meztláb. Hol a cipője?” Nagyanyám megmondta neki, hogy ellopták a lágerben.

Jóska haragudott, hogy kinevetik az ő édes nagyanyját a meztlábás gyaloglás miatt, hiszen ő vitt neki cipőt és papucsot is, amikor meglátogatta a lágerben. Azt mondta: „Jön meztláb, hogy ne vessenek rajtunk, hogy milyen koldusok lettünk. Úgy vagyunk, ahogy vagyunk, de nem alázkodunk meg senki előtt. Ha nincs is valami rendben, nem panaszkodunk senkinek! Ne

örüljenek a bajunkon. Ha most mezítláb és gyalog jött volna haza, lett volna mit beszélniük a kommunistáknak, akik tönkretették a családukat, mert bitang van elég.”

Visken sokan nem is tudták, hogy nagyanyám kiszabadult a lágerből. Azután sok minden megváltozott. Gyula élete megkönnyebbült, mert nagyanyám ismét mindennap meglátogatta, eleséget vitt neki, bár nagy gond volt kikeríteni az ételt, hiszen neki semmije sem volt. A sógornője segített ezzel-azzal, így éldegéltek. A ruházattal volt baj, mert nem volt pénzük, hogy bármi ruhát megvásároljanak. Gyulának különösen szüksége volt, vagyis lett volna ruházatra, mert a deszkákon hamar elnyűvődött mindenféle ruházat. Nagyanyám azonban nem panaszkolt el neki a bajokat, mert tudta, hogy lobbanékony természetű, és felindultságában képes lett volna nem enni. Nagyanyám abban bízott, hogy ad a jó Isten mindent, csak türelmesnek kell lenni. Akkoriban kaptak levelet Amerikából, nagyapánk unokatestvérértől, aki azt kérdezte a levélben, mire volna szükségük. Valaki Viskrőről biztosan megírta neki a szomorú történetünket. Ő 1912-ben ment ki Amerikába, amikor édesanyánk még csak hatéves volt, és sajnos, már régen a földben porlik. Korán elment, de legalább nem tudja, hogy mi lett a családdal, az egyetlen kislánnyal, akit még a széltől is óvtak. Az egész környéken erről a viski tragédiáról beszéltek akkor, és mindenkit a sírás fojtogatott, még ha nem ismerték a családukat, akkor is.

Abban az időben rengeteg ártatlan embernek osztogatták az éveket. Sajnos, nekem is. A lágerrek zsúfolásig megteltek rabokkal. Nem is tudom, hogyan tudták fenntartani azt a sok elítéltet, ellátni élelemmel – olyannal, amilyenrel –, mikor a szabadon élők is éheztek.

Utólag, szabadulásom után tudtam meg, hogy itthon is szörnyű volt az élet. A kommunisták minden becsületesen dolgozó, iparkodó embertől elvettek mindent. Tönkretették a jóra való munkásnépet. Azzal, hogy leseperték a padlásokról a búzát, elvitték az állataikat, elvették az emberek kedvét az élettől. Sokan bele is pusztultak, vagy megzavarodtak, mint a nagyapám is, aki a munkácsi várban zavarodott meg a láger építése közben.

Istenem, miért büntetsz minket ilyen kegyetlenül? Uram, bocsásd meg bűneinket most és halálunk óráján. Ámen.

Miért volt bűn az, ha valakinek volt valamije? Az az ember dolgozott, fáradozott érte, hogy ellássa magát és a gyermekeit, a családját. Ezért volt gazdag.

Arra nem gondoltak a kommunisták, hogy amikor volt a gazdagnak, jutott a szegénynek is belőle. Csak az én nagyanyám hány szegénynek adott enni! Ő nem tudta megtagadni a segítséget. A náluk dolgozó munkás gyer-

mekei is ott ettek, és ugyanazt, amit ők maguk, a gazdák, akik ugyanannál az asztalnál ettek, mint a munkások. Nem tettek különbséget maguk és a munkás között. Ezt az emberek nem felejtették el, és nyílt, helyszíni tárgyaláson készek lettek volna nagyanyám javára tanúskodni, de a tárgyalást épp azért tették át Husztra, hogy a faluból senki se mondhassa el az igazat rólunk.

Az Amerikában élő Igyártó Károly bátyánk is írta, hogy majdnem meg-
hasadt a szíve, mikor elolvasta a Viskről kapott névtelen levelet, amelyben valaki megírta neki, mi történt a családukkal. Különösen fájlalta, hogy nagyanyám unokáját, vagyis engem is lecsuktak, meg a férjét, és mindent elvettek, elárvereztek. Megemlítette, hogy Pali, a nagyapám jó ember volt, sokszor adott neki pénzt, ha szorult helyzetében hozzá fordult, s hogy nagyanyám számtalanszor adott neki enni. „Borzalom, hogy a kommunisták olyan szívtelenek. Mindenre ráteszik a kezüket. Én a levelet megmutattam egy újságszerkesztőnek, aki cikket írt belőle, hogy mindazoknak, akik még itt is pártolják a kommunistákat, menjen el a kedvük tőlük. Nagy szenzáció lett belőle.” Azt is írta a nagybátyánk, hogy igyekszik segíteni rajtunk. Küldött volna pénzt, de nem lehetett feladni, a csomagot pedig jól megvámolták. Írta, hogy mindenképpen küld egy tízkilós csomagot, fogadjuk örömmel, ő ott minden költséget befizet, hogy itthon ne bírságoľjanak meg bennünket. A levelet Chicagóból írta.

Amikor hazajöttem a lágerből, még megvolt néhány levél. Nekem és a fiam részére is küldött külön csomagot, fényképeket is. Hívott, hogy menjünk át oda, házat is ad nekünk. Mentem volna, de akkor nem engedtek, most meg már nincs kihez: az öregek meghaltak, a fiatalok meg nem tudnak magyarul. Lajos bátyám már nyolcvan éves volt, mikor hazakerültem, kilencvenkét évesen halt meg.

Megjött a tízkilós csomag nagyanyám számára, Husztra kellett menni érte. Megvolt a nagy öröm! Volt abban a csomagban minden ahhoz, hogy jól felöltözzünk. Levelet is találtunk benne, amelyben az állt, hogy nyomban küldi a másik csomagot. Még nagyapámnak is vittek belőle egy öltönyt, és szegény nem fogadta el. Azt mondta, adják Lajosnak, a testvérének, annak jobban kell. Ilyen ember volt nagyapám. Nem használt ki senkit, igazságos ember volt.

A lágerben kosarat kötött sásból. Nagyon értett hozzá, régen a saját részükre kötött méhkasokat, mert nagyon sok méhük volt, papó a gyümölcsösben foglalkozott méhészettel.

Annyi szenvedés után úgy tűnt, mintha rásütött volna a nap az elhagyott családra. Kissé könnyített a sorsunkon, amikor nagyanyám elment ruhane-

műt cserélni élelemre. A piacon megállt a kofák mellett, és érdeklődött az árak felől. A kofákat bizony meglepte, hogy Regina néninek ez sincs, az sincs. Nem akartak hinni a fülüknek, és azt mondták, vigyen árut tőlük ingyen. „Magánál nőttem fel. Nem ismer? Ezt el lehet felejteni? Sohasem!” – mondták egyesek, és jó egészséget kívántak neki, hosszú életet, s hogy élje túl az ellenségeit.

Nagyanyám tiltakozott, semmit sem akart ingyen elvinni, de erővel belerakták a táskájába, csak vigye, ami kell. Ilyen eset többször is előfordult.

Voltak és vannak most is hamis emberek elegen, de a jót nem lehet elfelejteni. Bár hamarabb születtünk volna, vagy sohasem. Nem tudom belejátszani ebbe a beteg agyamba, hogyan történhetett meg, hogy ezek a bitang emberek így uralkodhattak rajtunk. Akik képesek voltak azt mondani nagyanyámnak, amikor mindenéből kifosztották: ha nem tud megélni, akassza fel magát, mire vár... Aztán bekövetkezett az is, hogy bocsánatot kértek tőle. És ő megbocsátott, csak a jó Isten is bocsássa meg a bűneiket. Volt rá példa, hogy „nagy” ember lett a senkiből, olyanból, aki sohasem dolgozott, csak a másét várta. Az ilyen abban lelte örömét, ha a más vagyonát és azzal együtt a sorsát is tönkretette. Örült, ha más sírt. Ezt tették nagyanyámmal is, és azt várták, hogy könyörögjön nekik, és akkor csak kinevetik. Nagyanyám tudta ezt, és nem hajtott térdet előttük. Arra nem számítottak a bitangok, hogy visszakerül Viskre, mert idegileg tönkretették. A jó Isten azonban megsegítette, hazajött, és élt, bízott jó Urunkban, hogy a többiek is hazajönnek, még ha ez valakiknek nem is tetszik. És a jó Isten valóban hazavezérelt mindannyiunkat. Nagyanyám nem engedte magát elcsüggedni, és nem volt bosszúálló.

Egy alkalommal találkozott egy Mágáj nevű emberrel. Illedelmesen köszönt neki, pedig mások ő helyette kikerülték volna azt az embert azokért a dolgokért, amit nagyanyámmal szemben elkövetett. A férfi csak egy fejbólintással fogadta a köszönést. Nagyanyám nem értette, miért haragszik, ezért megkérdezte: „Maga haragszik, hogy nem fogadja a köszönésemet?” A férfi nem tudott szólni, csak sírt. Végül nagy nehezen kinyögte, mutatta is, hogy kivették a gégejét, és csövet helyeztek a torkába. Azt mondta: „Én nagyon bűnös vagyok maga előtt, Regina néni”. Nem jött rendes hang a szájából, csak sipákol, azt is teljes erejéből. „Nagyon akartam beszélni magával, de nem tudtam, hol lakik. Nem tudok meghalni a bűnöm miatt. Bocsásson meg! Mindig magát látom, ha lecsukom a szemem. Drága Regina néni, maga köszönt nekem, pedig nem érdemlem azt, olyan aljas vagyok, vagyis voltam magukkal szemben...”

Nagyanym már korábban hallott arról, hogy Mágáj nagyon beteg, most pedig látta a jóságos Isten erejét és hatalmát, az Urét, aki a mennyet és a földet teremtette, és el tud seperi mindent: gazdagot és szegényt egyaránt, nincs előtte válogatás. Megbünteti azokat, akik igazságtalanul uralták és zsarolták a munkásnépet; akik azt gondolták, ha kezükben a hatalom, bármit büntetlenül megtehetnek. A jó Isten azonban őket is megállítja, hogy lássák, nem volt igazuk. De már későn kérik a bűnbocsánatot. Mikor bejöttek az oroszok, igen nagy ember lett, akkor azt mondta: „Én vagyok az Atyaisten, reszkesettek, mert azt tesztek mindenkivel, amit akarok, senki sem gátolhat meg!” Azt hitte, soha nem lesz vége a hatalmának. Nem kímélte a gyermekeket sem és az öregeket sem. De az Úr megsokallta a bűneit és megmutatta az ő hatalmát, hogy vége legyen a pöffeszkedő bitang hatalmának.

Szegény nagyanym hazakerült, nem bővelkedett semmiben, csak élt csendesen, mint más szerencsétlen. Nem akasztotta fel magát, nem adta oda lelkét az ördögöknek, pedig az sokszor megkörnyékezte. Visszatartotta valami, mégpedig a hit ereje. És most itt állt előtte az az ember, akitől nagy bánatában azt kérdezte, mikor lehajtották a saját portájáról: így, mindenéből kifosztva mitévő legyen? És ez az ember akkor nem restellte azt mondani: „Tudja, mit tegyen? Én a maga helyében felakasztanám magam.” Most így szólott: „Na, én nem tettem azt, és élek, egészséges vagyok. Látja, megtartott az Úr. Maga meg élőhalott, még a hangját is elvette az Úr. Én megbocsátotam mindenkinek, magának is. A jó Isten áldja meg, menjen útjára!”

A találkozás után nagyanym csak arra tudott gondolni, milyen nagy az Isten hatalma, s hogy aki bíz benne, nem csalatkozik.

„Mindenki legyen ellenem, csak a jó Isten legyen velem – mondta nagyanym. – Mágájban is megtört a nagy gög, eljött és bocsánatot kért, mert megbánta a tettét. Lesz még komolyabb változás is. Én akkor már nem leszek, de ti eléritek azt az időt. Mágáj sem természetes halállal halt meg, végzett magával. Lám, aki az árvákat sem kíméli, az Úr nem hagyja büntetlenül. Több ilyen eset volt. Miután hazajöttem a lágerből, nem akartam a terhére lenni senkinek, hát elmentem a község bírójához, és kértem, hogy a sokszobás volt házamból adjanak nekem legalább egy szobát, ahol meghúznám magam, és csendesen élnék. A bíró rám förmedt: »Maga mit gondol, a lehetetlent?! Menjen a dolgára! Mi jár magának? Egy kötél! Vagy föld kéne? Menjen fel a havasokra, ott van föld elég, engem többé ne zavarjon!« Mihóknak hívták a bírót, ő sem basáskodott sokáig. Nagyon elzüllött, kidobták az állásából. A község szégyene lett, még a családja is szégyellte. Az itálra való is úgy koldulta

össze. A család nem bírt vele. Egy szép napon aztán felakasztotta magát. Nem hiába mondja a közmondás, hogy aki másnak vermet ás, maga esik bele.”

Teltek-múltak a napok, papó egyre inkább megzavarodott a börtönben, ezért hazaengedték. Szekérrel hozták haza. Volt vele egy másik viski férfi is, de ő már nem ismert meg senkit.

Nagyanyám így beszélt papó hazatéréséről: „Az én férjem esze már nem nagyon működött, de a harangszó eszébe juttatta a múltat. A sógornőmnél laktunk, közel a templomhoz. A harangszó hallatán Pali érdeklődni kezdett a gyermekei iránt. Mintha teljesen megváltozott volna. Aztán egy pillanat múlva összeesett és többé egy szót sem szólt. Alig bírtam lábra állítani, de azután már csak hallgatott, búskomor lett. Akkoriban újabb csomag jött Amerikából, benne ruha a férjem számára. Azért küldték, hogy legyen őt miben eltemetni. Mutattam neki a ruhát, hogy milyen szép, lesz mit hordania, ha meggyógyul. Nem érdekelte, meg sem nézte, és nem is evett semmit, csak ült és sírt.”

Mikor papó meghalt, Sanyi öcsém segített eltemetni, mert ő itthon volt, megbízhatatlanság címén nem vitték el katonának. Neki volt egy kis pénze, a kőbányában kereste, ahol együtt dolgozott Jóskaival, a bátyámmal.

Sanyi öcsém telket igényelt, házat akart építeni. Nagy nehezen meg is kapott egy olyan telket, amelynek a gazdája kint volt Amerikában. Ő örült, hogy nem mászik bele a más kertjébe, mint egyesek, no meg a kommunisták. Azt is mondta, ha a tulajdonos kérni fogja tőle a telek árát, ő kifizeti, mert mindenáron házat akart építeni, bár nem volt nő.

Alig rakta le az új ház alapját, elvitték katonának. Akkor már megbízható lett... Szándékosan, rosszindulatból tették ezt vele, mert a kommunista hatalom mindig arra törekedett, hogy fékezze, gúzsba kösse az emberek kezét, megakadályozza a boldogulásukat.

Sanyi bevonulása után nagyanyámra maradt minden gond. Gyula nem segíthetett, hiszen még mindig bujkált. Nagyanyám csak reménykedhetett, hogy Isten segítségével lassan felépül a ház, mert arra nem volt kilátás, hogy a sajátjukat visszakapják – azt egy nagy kommunista család bitorolta. Valahányszor visszagondolok a múltra, félek a jövőtől...

Nagyanyám mondta: „Már 1955-öt írunk, de Böskéről, az unokámról semmi hír. Él-e még, vagy már régen eltemették? Bízom az Úr Jézus Krisztusban, hogy hazakerül. Vajon miért nem kedveznek szegény gyermeknek, mint nekem? Vagy férjhez ment, és azért nem jön haza, mert nem akarja látni ezt a nyomort itthon? Miért nem ír? Lajos neki is küldött csomagot, itt várja a ruhanemű, lábbeli, lenne mit hordania, csak jönne már haza... Sanyi unokámat

messzire, az Urálba vitték. Írja, hogy éjszakánként fáznak az egy szál vékony pokróc alatt. Ő könnyen meghűl, mióta Böskével együtt fűtetlen szobában teleltek, mint egy pincében, Böske pedig most a messzi, hideg Szibériában küszködik, ha él. Mindig olyan gyenge gyermek volt, mint a harmat, ami rögtön elmúlik, mikor a nap rásüt. Ki tudja, milyen a sorsa? Bizonyára sokat éheznek és fázik. De sokszor imádkoztam érte a lágerben, mert mindig előttem volt! Ott is voltak lányok, akiket lopásért ítélték el, és nem volt hová menniük, ha letelt a büntetésük: ismét loptak, és visszakerültek a börtönbe. Soha senki nem látogatta meg őket, valószínűleg nem is voltak szüleik. De sok bajt csinált a háború egész Európában! A sok nincstelen árvát lelenckekbe, menhelyeken gyűjtötték össze és ott nevelték. Nyomorogtak szegények, nem láttak egy jó napot sem. Igaz, dolgozni nem szerettek, nem voltak hozzászokva. Nekem is sokszor mondták: »Miért rábotálsz, bábuska?« ('Miért dolgozol, öreg néni?') Ha kizavarták őket a munkába, nem győzték kívánni, hogy a főnök elmenjen, máris leültek cigarettázni meg nevetgélni, beszélgetni, de ha megjelent a főnök, azonnal folytatták a munkát, már ahogy tőlük tellett. Ilyenkor arra gondoltam, hogyan lehet rend egy országban, ahol ilyen fiatalság nő fel... Ezek a lányok a lágerben is loptak. Tőlem is ellopták a cipőt, hogy öreg létemre mezítláb menjek haza... A kommunista rendszer tanította így: lopni, rabolni, hazudni tisztességes munka helyett! A börtönben és lágerben sínylődő sok embernek nem volt hová hazamennie, ahogy nekem se lett volna, ha a testvérek nem fogadnak be. A kommunistáknál ez a rend, ők azt akarják, hogy ne legyen senkinek semmije, elvették az emberek kedvét a munkától. A mi népünk nem ehhez volt szokva, nemigen ismerte a nincstelenséget, mert aki szeretett dolgozni és becsületesen élt, annak volt mindene. De az oroszok behozták azt a rendszert, amitől Isten őrizzen meg mindenkit. Mindenki igyekezzen becsületesen élni. Amit én a lágerben láttam, az borzalmas volt, és hány meg hány olyan láger volt! Ilyen lágerekben főleg tolvajok és rablók voltak, a politikai elítélteket külön lágerekben tartották fogva. Amikor az én cipőmet ellopták, és panaszt tettem a parancsnoknak, az csak megcsóválta a fejét, és adott egy pár bakancsot, ami nagy is volt nekem, meg nehéz is, egyet se bírtam lépni benne, nem hogy sokáig gyalogolni. Mégis hazahoztam, meg a kenyeret és a halat is, hogy lássák itthon, mivel etettek a lágerben. Itthon a kutya sem akarta enni... Amikor megyek a templomba, látom a sok szép fiatal lányt és asszonyt, s közben elszorul a szívem, hogy az én unokám nincsen köztük, és nem is tudjuk, merre van. Többen érdeklődtek felőle: merre van, ír-e levelet, vagy talán nem is akar hazajönni... Mindig megkönnyeztek, mert

nem tudtam válaszolni. Hát nem borzasztó ezt látni és hallani? Istenem, ne hagyj el! Nekem is kijutott a rabkenyérből, amin Böske is él! Mindezt nem lehet ép emberi ésszel felfogni.”

Egy viski fiatalember, aki akkoriban katona volt, elbeszélte, hogy ő a rabszállító vagonokat őrizte. „Szibériába vittük a rabokat, külön vagonokban a nőket, és külön a férfiakat. Szörnyű látvány volt, mert a negyven-ötven férőhelyes vagonokba több mint százötven embert préseltek be. Az emberek jajgattak, fuldokoltak, mert nem volt bent levegő, de ez senkit sem érdekelt. A tisztek nevetgélve beszéltek egymás közt, hogy jó, ha a rabok fele élve marad útközben, mert az erősebbek eltapossák a gyengébbeket. Nem lehet azt leírni, mennyit szenvedtek a rabok. Eszembe jutott Böske, és mindig figyeltem, nincs-e ő is köztük. Nem is lett volna jó, ha ott lett volna, mert képes lettem volna a géppisztolyommal halomra lőni a tiszteket... Télen, a hidegben kevesebb fogoly halt meg útközben, mint nyáron. Három év alatt körülbelül egymillió rabot szállítottunk, ebből a negyede elpusztult útközben. A nők szívósabbak voltak, jobban bírták a megpróbáltatásokat. 1952-ben, még újonc koromban kezdtük szállítani a német hadifoglyokat. Mindig sírtam, mert azok az emberek már élőhalottak voltak. Három hét múlva, mire megérkeztünk, egy-egy vagonban csak tizenöt-húsz fogoly maradt élve, azok is alig bírtak megmoccanni. A többi elpusztult, és a halottakat leírták, mint az árut szokás. Már várt a buldózer, kivájt egy hatalmas gödrot, és abba százával dobta bele a halottakat. A túlélőkkel pótkocsira rakatták a holttesteket, és azt láncos traktor húzta a tömegsírhoz. Nekünk, katonáknak még a halottakat is őriznünk kellett, amíg be nem földelték azokat. Volt köztük olyan is, aki még mozgott, lélegzett... Istenem, egy idő után annyira elfásult a szívem, hogy fel se vettem, mi történik körülöttem, pedig eleinte belebetegedtem. Adtak a katonáknak sok pálinkát, hogy elkábítsák őket. Azzal fenyegettek, hogy aki bármit elmond vagy megírja levélben az otthoniaknak, az pórul jár, de még a családja is. Hallgattunk hát, mint hal a vízben. Mindig arra gondoltam, azért préseltek túl sok embert a vagonokba, hogy megfulladjanak. Egymást érték a foglyok, de olyan szorosan, hogy hiába kaptak száraz ételt, a kezüket nem tudták felemelni a szájukhoz, nem volt annyi hely közöttük. Akkor miért adták nekik az élelmet?... Egy-egy darab kenyérrel a kezükben haltak meg! Mikor kinyitották a vagon ajtaját, a holttestek kizuhantak... Azért pusztították a rabokat, mert már nem volt hová tenni őket, a lágerek zsúfolásig megteltek. A rabokkal és a hadifoglyokkal, amíg csak bírtak, újabb és újabb lágereket építettek. Nagyon hamar végképp legyengültek a hitvány

étkezéstől és a hidegtől. A legtöbb hadifogoly Szibériában volt, őket pusztították el ilyen módon. Mindez a szörnyű látvány engem elkísér a sírig, és ma is meg tudnám mutatni azt a közös sírt, amelybe pótkocsiról borították bele a szegény, megkínzott rabok holttestét...”

Amikor nagyanyám végighallgatta ezt a történetet, nagyon sírt. Ilyet ő nem látott, ő „csak” a nincstelenséget, a nyomort tapasztalta meg a lágerben és az országban.

Később Sanyi hazakerült a katonaságtól, én is hazajöttem, és így közös erővel igyekeztünk, hogy felépüljön a ház. Azt a kevés pénzt, amit itthon hagyott, nemcsak megőriztem, hanem meg is szaporítottam, hogy végre fedél legyen a fejünk felett, mert már kezdtük unni egymást. Így is tűrték eleget ingyen... Nagyanyám sógora nagyon furfangos volt, sok mindent le kellett nyelnünk miatta.

Sajnos, az új házat nem élvezhettük sokáig, mert Sanyi eladta, hiszen megnősült, és a feleségének volt háza. Abban az időben senkinek sem lehetett két háza. Megint fedél nélkül maradtunk. Törtük a fejünket, hová menjünk. Kénytelenek voltunk betörni a saját házunkba, ahol egy ideig a kolhozirodát rendezték be, de már üresen állt, mert a központban építettek új, nagyobb irodát, hogy több helyiség legyen benne, elférjenek a megszorodott alkalmazottak. Mi kihasználtuk az alkalmat, elfoglaltuk a sajátunkat. Istenem, nem tudom leírni, annyi év után milyen érzéssel léptem át a küszöbét annak a háznak, amelyben lejátszódott a nagy tragédia, és ahonnan engem az öcsémmel együtt szuronyos puskával kísértek el, mint a banditákat. Felzaklatott az öröm, hogy újra a saját házamban vagyok, de az aggodás is, hogy vajon meddig, mert bármikor eljöhetnek és kidobhatnak bennünket, mint betolakodókat. Akkor majd hová megyünk? Különben a ház sem olyan volt, mint régen. Idegen és szomorú, valami hiányzott belőle. Talán a vidám gyermekzsivaj. Nagyon furcsa volt minden, mégis a miénk. Csak ne dobnának ki belőle! Csendben ültünk, világot sem mertünk gyújtani, nehogy meglássák. Éppúgy lapultunk ott, mintha tolvajok lettünk volna. Fohászkodtunk: Istenem, segíts!

Amitől féltünk, bekövetkezett. Először a lépteket hallottuk, aztán a kopogtatást, és bejött vagy tíz ember. Kiabáltak: „Ki engedte meg, hogy elfoglalják a lakást?! Tudják, mi jár ezért? Tíz-től tizenöt évig! Ki adott kulcsot, vallják be, akkor enyhébb lesz az ítélet.”

Oroszul beszéltek, mi hallgattunk. Én mindent értettem, de még vártam, hogy beszéljenek tovább. Nem ismertem őket, de úgy véltem, hogy az volt

az elnök, aki a legtöbbet beszélt. Azután én kezdtem beszélni: „Mi úgy látuk, maguknak erre a házra már nincs szükségük. Úgy látszik, maguk szerint mindenki lakhat benne, csak azok nem, akiké volt! Ezzel is azt akarják éreztetni velünk, hogy fennáll a kommunista hatalom, és mi bűnhődjünk?!” Rám szólt az elnök, hogy ne merjek vele így beszélni, de én nem hallgattam el: „Csak az igazat mondom! Nekem mindegy, ha lecsuknak, legalább nem lesz gondom lakásra. Magukat nem érdekelte, mikor hazajöttem, méghozzá gyerekekkel, hogy hol fogok lakni, és ki ad egy tányér ételt nekem és a gyermekemnek. Én számtalanszor folyamodtam magukhoz, kértem lakást, de kinevettek, és azt mondták, hogy a legkisebb gondjuk is nagyobb annál! Igen. Én betörtem erővel a saját házunkba. Bitorolták maguk már eleget ezt a házat! Elég volt, most már én is bemehetek. Itt születtem, itt nőttem fel. Engem jogtalanul elhurcoltak, a ház itt maradt minden berendezésével, az istállók tele jószággal. Most az üres házon kívül semmi sincs a portán, mert maguk azt kifosztották! A ház is leégett volna, ha Jóska, a testvérem meg nem menti. Éjjel a helybeli rádió mondta be, hogy tűz van a kolhoz irodájában. Ez télen volt. Jóska papucsban és pizsamában futott a helyszínre, és ott akkor még nem volt senki más, pedig a lángok már a falat nyaldosták. A padló égett. A tűz a padlón ütött ki, potyogtak a megszenesedett náddarabok. Kénytelen volt betörni. Akkor nem volt baj? Sajnálta, hogy ég a saját házunk. Mentette, mert nem arra gondolt, hogy nekünk úgyse adják vissza soha. És maguk még meg sem köszönték neki! Inkább letagadták az egészséget. Pedig igaz volt, a padlásra dobált rengeteg papír gyulladt meg, onnan terjedt el a tűz. És ki hibájából? Ha leégett volna a ház, maguk leírták volna. Igaz? Mert a kommunisták mindent le tudnak írni. Még az embereket is, akik meghalnak a lágerben! Én láttam ezt és kimondom, nem érdekel a következmény. Rábízom a mindenható, drága jó Istenünkre, hogy ítélkezzen a bűnösök felett, akik még most sem hagynak minket békén. Maguk szerint hová menjünk? Ha itt nem lakhatunk, adjanak más házat! És ha nem adnak, nem megyünk ki innen! Maradunk a saját házunkban, hiszen üres volt. Hiába fenyeget, hogy beperel, csak tessék, de akkor is maradunk! Üres falakat találtunk itt. Ezeket a falakat az én szüleim építették! Majd meglátjuk, hogyan dönt a bíróság!”

Bosszankodva, de végül elmentek. De a nyugalanság, a kétely velünk maradt: mi lesz? Azt tudtam, hogy tél idején nem tehetnek ki, majd csak májusban. Abban bíztam, hogy addig talán bekövetkezik valami változás.

Telt az idő, nem háborgattak bennünket, de nem voltunk nyugodtak. Attól féltünk, bármikor kilakoltathatnak.

A háznál szép nagy kert volt valaha. Nagyanyám egy kisebb területen konyhakertet alakított ki. Babot vetett, uborkát és salátát, meg egyéb zöldségfélét, hogy legyen valamink. De eljött az elnök, széttaposott mindent, és azt mondta, nincs jogunk „rendezkedni” a portán. Szegény nagyanyám ekkora gazság láttán csak elsápadt és összerogyott. Az elnököt ez sem érdekelte. Ha nem lettünk volna ott, talán még bele is rúgott volna nagyanyámba. Sejtettem, azért kötekedett velünk, mert azt gondolta, csúnyán összekapunk vele, és akkor lesz oka bíróságra adni bennünket. Csakhogy az Úr elegendő türelmet adott, nem szóltunk neki semmit, nehogy a saját vesztünket okozzuk. A házban mindig otthon volt közülünk valaki, nehogy becsukják előlünk az ajtót; mert azt lesték, mikor tudnak kizárni bennünket a házból.

Gyula közben másodszor nősült meg. Az első házassága kényszerből volt. Azt mondták neki, ha elveszi egy nagy kommunistának a rokonát, akkor nem fogják abajgatni. Üzletben dolgozott a felesége, de rosszul viselkedett, nem hagyott fel a múlttal, így elváltak.

Én is férjhez mentem, nagyanyám magára maradt a fiammal, aki ott járt iskolába, és nagyon szerette nagyanyámat. Egy év múlva idézést kaptam, amelyben az állt, hogy jelenjek meg Viskén a saját házunkban, ott volt a tárgyalás. A kisfiúra való tekintettel nagyanyámnak más lakást adtak. Én mondtam a tárgyaláson, hogy vissza akarok jönni a házunkba, de arról hallani sem akartak, mert már odaigérték egy futballistának... Nagyanyámat kitették a farmra, az ottani munkásszállóba, ott is halt meg nyolcvannyolc éves korában. Nem hagyták a saját házában meghalni, sem onnan eltemetni: a testvérem udvaráról temették el. Halála előtt két hétig feküdt betegen. Pár napig én is mellette voltam, nagyon sokat beszélgettünk. Sajnos, a halála napján nem lehettem mellette. Mondták, hogy az utolsó percéig észnél volt, és nagyon várt engem. Készültem is hozzá, de épp aznap telefonáltak az iskolába, hogy menjek haza, mert meghalt a nagyanyám. Mikor megérkeztem, elmondták, hogy a halála előtt mondani akart nekem valamit. Hogy mit, most már nem tudhatom meg soha. Viskről táviratot is küldtek, de azt csak a temetés után kézbesítették. Ilyen rend volt nálunk, így dolgozott a posta...

Mikor nagyanyám mellett voltam, azt mondtam neki: ne vegye sértve magát, de ha meg talál halni, mondja el a másvilágon a mieinknek, hogyan alakult a sorsom, hogy már van hol laknom, miattam ne aggódjanak... Nagyanyám a halálos ágyán elnevette magát, és azt válaszolta: jó, ha találkozik velük, megnyugtatja őket... Ezzel váltunk el.

Mikor a ravatalon feküdt egész éjszaka, ott álltam mellette és az arcát néztem. Úgy tűnt, mintha mondani akart volna valamit. A szeme tele volt könnyel. Nagyon nehéz volt az elválás. Szegény nagyanyámat már nem zavarta senki abból a házból, amit elvitt magával örökre. Ott békében nyugodhat.

A temetés után: első éjszakán azokkal álmodtam, akiknek nagyanyámmal üzentem. Mindannyian együtt voltak. Én menekültem, de nem tudtam, mi elől, és ők ott voltak mellettem. Nagyanyám ennyit mondott: „Imádkozzál, mindig veled vagyunk! Na, beteljesült a kívánságod, mert találkoztam velük, van másvilág, és én bízom a feltámadásban.”

Azóta is gyakran álmodom nagyanyámmal. A többiekkel ritkábban.

Pihenjenek békében. Kedves olvasók! Ha olvassák majd ezt az igaz történetet, legalább megtudják, hogyan üldöztek a kommunisták minket, ártatlánokat. Mennyit kellett szenvednünk és bűnhődnünk ártatlanul! Kár, hogy nagyanyám nem érte meg ennek az írásnak a közreadását. Bizonyára megnyugodott volna, hogy életének történetét megörökíttem.

Nem adódott könnyen az élet. Ami pedig megadatott, a jó Istennek köszönhető, mert csakis Őáltala van minden.

Bosszant, hogy a fiam beteg. Neki nem volt boldog gyermekkor. Szenvedett eleget az éhezéstől és a hidegtől. Talán emiatt lett beteg. Nagyon féltém őt, mert öt gyermek édesapja ebben a nehéz világban, és kérem a jó Istent, őrizze meg őt, hogy felnevelhesse a gyermekeit, a tőle telhető módon segítse sorsuk alakulását.

Nekünk nem volt szerencsénk, nem kaptunk kárpótlást. Megkapták azok, akik nem is szenvedtek. Nincs igazság a földön! A fiam szenvedett, hiszen ott született, ahol nekem még fekete kenyérből sem jutott elegendő, és az is szinte ehetetlen volt. A gyermekemnek szeretetben sem volt része, mert korán elvették tőlem. Ha valaki megsértette, csak leült és sírt, nekem se engedte, hogy megbüntessem a bántalmazóját. Azt mondta, ütötte a sors eleget, tehát megvédte. Ha ő tett valami rosszat, hiszen eléggé csintalan volt, akkor a drága nagymama védte meg. Mindezt nem lehet elfelejteni.

Nagyanyámat, a jóságos öregasszonyt még most is sokan emlegetik, mert ő kivétel nélkül mindenkinek megadta a tiszteletet, rangtól és kortól függetlenül. Neki csak az számított, hogy becsületes legyen az illető. Azt mondta, ha bárki hazudni mer, nála többé hitelt nem nyer. Ha élne, talán meghasadna a szíve, mert az idő múlásával egyre rosszabb az élet. Nagyon boldog lennék, ha jóságos, ártatlan szemével ma is rám nézhetne. Megsimogatnám a dolgos két kezét, hiszen a fiamat nagyon szerette. Tudta, hol nőtt

fel, s hogy kezdettől fogva nem kapta meg mindazt, ami kellett volna egy gyermeknek.

Jó Istenünk, add, hogy áldás és béke legyen a földön, hogy ne nyomorogjanak az emberek!

Én a lágerben 132 hónapot, a fiam nyolc évet szenvedett. A nyugodt élethez még ma is sok minden hiányzik, de szabad vagyok, ami sokszor hihetetlennek tűnik. Álmomban még mindig raboskodom, és ez valószínűleg elkísér a sírig. Olyan érzésem van gyakran, hogy minden újra kezdődik, mint amikor hazakerültünk, és nem volt semmink, még lefeküdnünk sem volt hová...

Köszönöm a drága jó Istennek, hogy megengedte leírni a család szenvedését. Mert aki nem élt át ilyet, el sem tudja képzelni, mi az, ha az ember éhes és fázik, s még nem is szabad, mert mindig őrzik, és a hozzátartozókkal beszélni tilos. A cellájával is képtelen megbékélni. Ott bent végzi minden egészségügyi dolgát, tetszik a cellatársnak, vagy nem; egyik sem zúgolódhat, ha a másik ül a WC-n. Mindezt nem lehetett megszokni, de el kellett tűrni. Ilyen körülmények közt kellett felnőni jómagamnak és a gyermekemnek, a vigasztalan nincstelenségben. Még a lakodalom is unalmas volna minden héten, nem rácsok mögött hervadozni sok-sok éven keresztül.

Kedves olvasóimnak szívből kívánok sok-sok boldog órát és egészséget, valamint türelmet mindenkinek az olvasáshoz.

Tisztelettel és szeretettel:

Mandrik Böske

III. Édesanyám életének története

Egyedüli gyermek volt, részesült minden jóban, a szülei ügyeltek rá, mint a szemük fényére, hatéves korában mégis kórházba került.

Kezdetben nem tudták, mi a betegsége, csak arra figyeltek fel, hogy minden, amit megfogott, kiesett a kezéből, sokszor üveg- és porcelánedények is. Nagyanyám mesélte, hogy legtöbbször befőttesüvegek törtek így el, hiszen a gyerek segíteni akart, de mindig baj lett belőle: nem tudta kezében tartani a tárgyakat. Soha nem sértették meg emiatt, de a szülei kétségbeesetten tanakodtak, mi baja lehet. Édesanyja elvitte orvoshoz, de ő sem tudta megállapítani a bajt, így tanácsot sem adhatott, mitévők legyenek. Aztán elhatározták, hogy elviszik a nagyobb tudású pesti orvosokhoz. Nagyanyám vele maradt mindaddig, amíg ki nem vizsgálták. A kislányon nem látszott, hogy beteg, kivált, hogy valami komoly baja lenne, mert vidám és kedves teremtsé volt, az arccskája piros. Felnőttek közt helyezték el, és a szobatársai megkedvelték, hiszen verseket mondott, énekelt, és az édesanyjától könnyen vált el. Szülőfalujától távol, a messzi idegenben hamar feltalálta magát, az orvosok is megszerették. A szobatársai évődtek vele, hogy ő nem magyar, hanem román kislány. Nem haragudott érte, de mindig az volt a válasza, hogy ő Máramaros megye Visk nevű falujából jött és valóban magyar.

Telt az idő, a szülők nem látogathatták gyakran, mert Pest messze volt. Azt tudták, hogy a kezeléséhez minden adva van, így rábízták a jó Istenre és az orvosokra. A kislány egyébként eléggé edzett volt, nem félt soha semmitől, csak az étvágya nem volt megfelelő.

Pestről hazatérve nagyanyám elmondta a férjének, nagyapámnak, hogy az ottani orvosok szerint itthon hiába volt meg a kislány számára mindenféle jó táplálék, a vitaminok nem a megfelelő helyre kerültek a szervezetében, s ez vérszegénységet, azzal együtt egyensúlyzavarokat okozott. A gyermek édesapja aggódott amiatt, hogy az anyja csak úgy ott hagyta a gyermeket, aki azelőtt soha nem hagyta el a szülőfaluját. Nagyanyám erre azt felelte: ő érzi, hogy a jó Isten ügyelni fog rá, de valójában ő is nyugtalankodott. Elment az édesapjához, és megmondta neki, hogy a kislányt Pesten hagyta. Az apja megnyugtatta azzal, hogy a napokban úgyis dolga lesz ott a bankban, ahol a pénzt tartotta, és ha már elutazik oda a vejével, Kovács Károllyal, akkor felkeresi a kislányt. Úgy is történt. Nagyanyám csomagot készített a betegnek. Mikor megérkeztek, első útjuk a kórházba vezetett. Mondták a portásnak, honnan és kihez jöttek látogatóba. A portás fölcsegetett és jelentette, hogy kihez jöt-

tek látogatók Kárpátaljáról. A gyermek örömeiben futni kezdett a folyosón, nekiszaladt a gyógyszeres vitrinnek, amely felborult, ő pedig elesett, ám gyorsan felállt és futott tovább. A nagyapját különösen szerette, hát hogyan örült volna neki. Persze, az összetört vitrin árát a nagyapának ki kellett fizetnie, amit zúgolódás nélkül meg is tett, hiszen volt neki miből.

Mikor a két jóképű, derék férfi belépett a kórterembe, a kislány szobatársai ugyancsak meghökkentek. Ekkor a kislány ott előttük faggatni kezdte a nagyapját: ő ugye magyar, és nem román? Nagyapja azt mondta neki, hogy a szobatársai biztosan csak vicceltek vele. De a gyermek csak hajtogatja, hogy a nénik mit mondtak neki. Ekkor megszólalt egy nő, és bevallotta, hogy ő mondta, mert úgy tudta, hogy Máramaros megyében románok élnek. „Igen – mondta a nagyapa –, románok is laknak ott, de valamivel északabbra, Szlatina és Rahó környékén, ott is vegyes a lakosság, nem mindenki román.” A kislány örült, hogy neki volt igaza.

Amikor a nagyapa hazatért Viskre, és elmesélte, mi történt a kórházi folyosón, az édesanyja nagyon vágyni kezdett gyermekéhez. A nagyapa igyekezett megnyugtatni őt, hogy az orvosok szerint lassan kezd javulni a kislány állapota, ezért nem kell őt zavarni az újabb látogatással. Az édesanyja azonban nem bírta várni, látni akarta a gyermeke piros arcát, amely olyan szép volt, mint a rózsza, és a szája is olyan piros, mintha ki lett volna festve. Elhatározta, hogy hazahozza a gyermeket. Azt mondta: „Nem tudok aludni, ha nem hallok a kislány szuszogását.” Megpróbálták lebeszélni a szándékáról, mondván, hogy csak hadd kezeljék a gyermeket, ne zavarja a gyógyulását, de ez csak kis időre sikerült. Mindig hallani vélte a kislány lépteit, álmában vele beszélgetett: Esztike így, Esztike úgy... A férje már félni kezdett, hogy a felesége félrebeszél, mert korábban nem tapasztalta, hogy álmában beszéljen. Nem tudott tovább aludni, éjfél után egy órától hajnali öt óráig virrasztott. Akkor felkelt, de a felesége még aludt, holott máskor ilyen tájt már a konyhában süített-főzött. Aggódva közelebb ment hozzá és hallgatózott, hogy lélegzik-e. Úgy látta, minden rendben, és lassan elindult kifelé. Ekkor a felesége megszólalt: „Hát te mit hallgatózol itt?” Mire a férje: „Semmit, csak a papucsomat keresem...”

Nagyanyám felkelt és elmesélte, milyen szépet álmódott. Azt álmódta, hogy Esztike itthon volt, de nagyon szomorúnak látszott, tehát biztosan beteg. Nagyapám nyugtatta, mondván: az álmot fordítva kell értelmezni, a gyermek akkor lenne beteg, ha vidámat álmódott volna. „A jövő héten hazahozom, mert üres a ház” – mondta nagyanyám. „Valóban üres – hagyta rá nagyapám –, nincsen csörömpölés, tányér-, csésze- és pohártörés, ami

mindennapos volt. Én tudom, hogy unalmas nélküle, mert az én édesanyám 1906-ban született és 1912-ben szintén pesti kórházban feküdt. Fél év alatt kikezelték.”

A kislányt végül is nem az anyja, hanem a nagyapja hozta haza. Sok szép ajándékot vett neki, köztük különféle, szebbnél szebb babát. Ezeket édesanyám megőrizte, még én is játszottam velük. Édesanyám hozta le a padlásról egy dobozban. Kiszedte a babákat és azt mondta: „Ezeket Pestről hoztam és megőriztem, mert a nagyapámtól kaptam. Gondolom, te is vigyázol rájuk. Játshatsz velük, csak ne vidd a homokba, óvjad őket, hogy majd a te gyermekeid is láthassák, játsszanak velük.” Most is érzem, ahogy átölelt és megcsókolt. Annyi időt lehettem akkor, mint ő volt a pesti kórházi kezelés idején: hatéves. Igen, mert első osztályos voltam, és hatéves koromban kezdtem iskolába járni. Három évvel később édesanyám meghalt. Azt mondták, „szél érte” – akkor így nevezték azt a betegséget...

A babákra nagyon vigyáztam én is, de a gipszből készült alvóbabák eléggé nehezek voltak, azokat gyakran elejtettem, és bizony letörött a karjuk és a lábuk. Volt kaucsukból készült baba is közöttük, azt odaadtam az unokatestvéremnek, hogy játsszon vele, és amikor hazakerültem, még mindig jó állapotban volt. Juci nagyon ragaszkodott hozzá, ezért restelltem visszavenni tőle, pedig eszembe jutott édesanyám szava, hogy őrizzem meg a saját gyermekeim számára. Juciék Debrecenben laknak, nem tartják velem a kapcsolatot.

Visszatérek az 1913-1914-es évekre. 1914-ben kitört a világháború, és nagyapámat elvitték katonának. A muszkákkal háborúztak. Bizony nem volt könnyű. Édesanyám még kislány volt, nagyanyám egyedül maradt a nagy gazdasággal. Nem volt munkaerő. Nagyanyám gyakran mondta, legyek otthon, ügyeljek a házra, mert a taliánok járnak, és nagyon lopnak; ahol megérik a sülő kenyér illatát, képesek kilopni a kemencéből...

Édesanyámék háza előtt egy patak folyt, s annak a vize olyan tiszta volt, mint a forrásvíz. Reggelente oda jártunk mosakodni. Édesanyám abban sokszor halászott kosárral. Nem fogadott szót nagyanyámnak, aki fogadott mellé egy kislányt, hogy ne unatkozzon. Esztike azért csavargott el mindig, mert unta magát. Elcsalta a kislányt is halászni. Egy napon nagyanyám kenyeret sütött, és szigorúan ráparancsolt, hogy el ne menjen sehová. A gyerekek persze elfelejtették a parancsot, elmentek halászni. Mire hazajöttek, a félig sült kenyeret kilopták a kemencéből. Szomorúan kezdtek hozzá halat tisztítani. Aztán lesózták, meghempergették lisztben, tepsibe rakták, és a kemencébe helyezték. A kemence még forró volt, megsült benne a hal. Mikor nagyanyám

és a munkások hazajöttek a mezőről, a gyermekeken látszott az aggodalom, csak ültek lehajtott fejjel, felállni nem mertek, pedig máskor Esztike körülugrálta az édesanyját. Nagyanyám gyanította a bajt, de nem gondolta, hogy az összes kenyeret elvitték. A konyhába lépve azonban, ahol a kemence volt, csak a hal szagát érezte... Ott volt a hal a kemencében, szép pirosra sülvé. Nagyanyám kissé mérges lett, mert, ha nincs kenyér, mit ad a napszámosoknak. De közben el is mosolyodott, hogy milyen ügyes az ő lánya. Eszti és Károly nem mert a konyhába menni, féltek, hogy kikapnak. Nagyanyám megnyugtatta őket: „Gyertek csak be, valamit eszünk, ha nincs is kenyér.” Erre Esztike kérlelni kezdte: „Édesanyám, tessék sütni pogácsát, milyen finom lesz a hallal... A taliánok elvitték a sületlen kenyeret, de a hal legalább kisült...”

Közben levél jött a frontról a hírrel, hogy nagyapám megsebesült. Nagyanyám felolvasta a levelet, és akkor mindenki sírt. A munkások is sajnálták, azt suttozták, hogy Pali bácsi jó ember volt. Esztike megnyugtatta az édesanyját, hogy ő is mindig adni fog a szegényeknek. Pesten is rendszerint szétosztotta a szegények közt, amit hazulról vittek vagy küldtek neki. Azt mondta, most egy anyóka álmában súgta neki azt, hogy mindig segítse a szegényeket. Aztán megkérdezte nagyanyámtól: „Ugye igaz, hogy mi is szegények vagyunk?” Nagyanyám elámult: „Gyermezem, mi motoszkál a fejedben?!” Esztike nem késett a válasszal: „Tudod, édesapámat meglőtték az oroszok, a muszkák, és ezért mi is szegények és árvák vagyunk.” „Ne beszélj butaságot, ő haza fog jönni!” „Akkor süssél sok kenyeret, és hadd vigyék a taliánok, hogy ne legyenek éhesek, és akkor édesapám haza fog jönni.”

Kenyérlopás akkoriban sokszor és sokféle megtörtént. A taliánokat – vagyis az olaszokat – akkoriban szétosztották a gazdákhöz, különösen azokra a portákra, ahol a gazda a fronton volt; oda 2-3 foglyot is beosztottak, hogy dolgozzanak a gazdaságban. Ők azonban kerülték a munkát, nem szerettek dolgozni. Inkább kilesték az alkalmat, mikor a nép a mezőn volt, és akkor bárholnan bármit elloptak.

Mikor sebesült nagyapám hazakerült, még nehezebb lett az élet. A jobb karját lőtték szét könyöktájjon. Nem tudta szájához emelni a kanalat. 85 százalékos hadirokkantná nyilvánították. Édesanyám gyermekfővel tanította bal kézzel enni. Sikeredt, egy idő múltán mindent meg tudott csinálni a bal kezével, ami fontos volt. „Nagyon büszke vagyok az unokámra – mondta szépnagyapám. – Mikor Pesten feküdt a kórházban, jól esett hallani a szobatársaitól, hogy Esztike mennyire értelmes, okos teremts, ami ritkaság. Vigasztalta a betegeket, hogy ne legyenek szomorúak, mert ő nem szereti, ha

sírnak, és ha ő felnő, mindig vidám lesz.” És ez így is lett. Ahogy nőtt, egyre vidámabb volt, amíg meg nem betegedett. Mindig a szegények közt találta magát, nem zárkózott el büszkén tőlük. Segítette szegényeket. Lakomákat rendezett nekik, mikor a szülei nem voltak otthon.

Amikor hazakerültem a lágerből, szintén emlegették édesanyámat az emberek. Azt mondták: ahhoz képest, hogy milyen gazdag lány volt, mindig a szegényekkel barátkozott. Téli esteiken a lányok fonóba jártak az édesanyjukkal. A mamák fontak, a lányok kézimunkáztak. Ma már nincs fonó, pedig ott rosszat nem tanultak a fiatalok. Dolgoztak és szórakoztak. Késő este a fiúk is megjelentek, és akinek hangszere volt, magával hozta. Szólt a zene, daloltak és táncoltak, vagy meséket mondtak. Édesanyámat sokáig emlegették híres mesemondóként. Így is hívták: a mesélő Esztike. Több háznál volt fonó egy időben, de a lányok nem vándoroltak házról házra, csak a fiúk, akik szétnéztek több fonóban is. Ilyenkor nézték ki maguknak a lányokat, hogy melyik lesz az igazi. Aztán megismerkedtek, így alakult ki az igazi kapcsolat, az udvarlás. Édesanyámék fonójában mindig telt ház volt, még Técsőről is jöttek udvarlók, és a lányok persze hogy büszkék voltak erre. Farsangkor jártak a maskarások, és ha hozzánk is bementek, bizony ott rekedtek – édesanyám ki nem apadó meséit hallgatva... Esztikével mindenki táncolni akart, de aki nem tetszett neki, ő finoman kikosarazta. Akik nem ismerték őt, azoknak azt mondta, neki komoly udvarlója van, és méghozzá féltékeny. Aki viszont tetszett neki, azzal nyájas és kedves volt, nem a rangot nézte, hanem azt, hogy a fiú udvarias és szép legyen. Volt miben válogatnia, hiszen Técsőről is volt udvarlója, Doboczki Sándor, méghozzá a legrangosabb técsői családból. Édesanyám azonban őt is kikosarazta, pedig szegény fiú nap mint nap tizennégy kilométert tett meg kerékpáron az ő kedvéért. Nagymamám megrotta emiatt: „Te, Eszti, miért nem vagy kedves Sándorhoz? Sokat fáradozik érted, és már a kezedet is megkérte, te pedig az ajándékokat se fogadod el tőle, játszol vele, mint macska az egérrel. Vedd már észre, hogy szép, helyes férfi és nagyon szeret téged!” Erre Eszti így válaszolt: „De ha én nem szeretem! Nem tudok parancsolni az érzéseimnek. Más szeretek, akit édesanyámék talán el sem fogadnának a vejüknek. Ezért nem árulom el soha, legyen titok a sírig.” Meg is tartotta a titkot élete végéig, és csak akkor derült fény rá, amikor Pista bácsi elmesélte Sándor öcsémnek, hogy ő szerette édesanyánkat, de megfogadták egymásnak, hogy eltitkolják a szerelmüket. Amíg édesapánk élt, ő is hallgatott róla, pedig annyira szerette édesanyámat, hogy még a halálos ágyán is emlegette, és sírt. Nem vehette el feleségül, de azt nem tilthatta

meg senki, hogy szeresse, mert az tiszta szerelem volt, semmi félreértés. Pista bácsi már annak is nagyon örült, ha láthatta édesanyámat lánykorában. Annak idején törte a fejét, mitévő legyen, hogy Doboczki Sándor meggyűlölje Esztikét. Mert a técsői fiú nem tágitott, udvarolt neki, táncoltatta, és közben nem engedte át senkinek. „Szép pár, élvezet nézni őket” – mondogatták a többiek, és mindig nagyon megtapsolták őket, amikor felálltak táncolni. Esztike azonban szomorúan táncolt, csak ezt Sándor nem vette észre. Nem hitte el, hogy Esztike őt nem szereti, tehát félre kellene állnia. Már megbeszélte a szüleiével, hogy feleségül veszi a viski Jörös Esztikét. „Ha szereted, vedd el minél hamarabb – mondták a szülők. – Hallottuk, hogy szép szemes lány, és nagyon okos teremtes. Mikor számítsz nősülni?” Sándor azt válaszolta, hogy már megkérte a szüleitől, csak Esztikén áll a vásár. „És ha kikoszaraz? Erre számítottál? Kapós lány, el ne vegyék előled.” A fiú magabiztosan mondta: „Azt nem engedem meg senkinek.”

Telt-múlt az idő, Esztikének szebbnél szebb udvarlói voltak, de az a legény, akit ő szeretett, fel sem kérte őt táncolni, csak oldalról nézte, mert ő nagyon szegény volt és nem tehetett semmit. Miért van ez így, hogy rang után lehet nősülni, és a legény nem veheti feleségül azt a lányt, akit szeret? A fiatalok akkoriban a fonókban ismerkedtek meg egymással, s úgy házasodtak össze. Esztike kivétel volt, ő nem ismerte meg a szerelmét: tizennégy éves lehetett, amikor Pista bácsival szerelmet fogadtak egymásnak. Akkor fel sem tudták fogni, hogy a lehetetlent vették a fejükbe, mert azt nem engedik meg soha, hogy a Méhes Jóska bácsi unokáját egy ágról szakadt koldus vegye feleségül. A szigorú szokás szerint ugyanis a legény, akinek nem volt vagyona, háza, csak hozzá hasonlóan szegény lányt vehetett feleségül, függetlenül attól, szeretne vagy nem. Miért volt ez így?

Közben Esztikének új udvarlója lett, és a lányok arról suttogtak, most mi lesz Doboczki Sándorral. Az új udvarló idegennek tűnt, hisz még soha nem látták a fonóban. Szép szál legény volt, Sándornál is derekabb, ezért Sándor nem is mert semmit sem szólni neki, pedig már komolyan udvarolt, minden nap ment, és rendesen viselkedett. Mindezt Esztike nem vette észre, vagy nem vette komolyan a lányok szerint azért, mert nem szerette. „Minket fel sem vesznek táncolni, Esztikét meg le sem teszik” – panaszkodtak egymásnak. Aztán eljött az este, amikor Sándor végképp lecsúszott, mert az új udvarló bizony nem tágitott Esztike mellől. Sándor belátta, hogy cselekednie kell, különben lemarad, mint a borraival. Odament Esztikéhez és az édesanyja előtt ezt mondta neki: „Én téged már megkértelek a szüleidtől, ezért az a legény

vegye tudomásul, hogy menyasszonyomnak tekintelek, és nem engedem, hogy ő szórakoztasson, akárki is lenne.” Eszti erre így válaszolt: „Hallgass ide, Sándor: még nem adtam a szavam, hogy hozzád megyek. Igaz, tőlem nem is kérted.” Erre Sándor így szólott: „Akkor most, itt, mindenki előtt megkérek: legyél a feleségem, Esztike!” „Miért olyan sürgős? – mondta Esztike, miközben az új udvarló oldalról hallgatta a szóváltást. – Tudod, Sándor, mit vettem észre? Ha összeházasodunk, soha nem kell szemeteslapátot vennünk.” „Miért nem?” – értetlenkedett a fiú. „Azért, mert olyan nagy a tenyered, hogy lapát helyett fogjuk használni, arra fogjuk seperni a szemetet – milyen jó lesz.”

Sándor annyira megsértődött, hogy sarkon fordult és kiment, soha többé nem jött vissza. Megszégyenítve érezte magát, Eszti pedig arra gondolt, most végre megmondta neki, amit már korábban kifundált.

Azon az estén már az új udvarló, Jóska kísérté haza. Az anyja restellte, amit Sándorral művelt, hiszen őt ismerték Técsőn, és aggódott, hogyan néz majd a Sándor szüleinek szemébe, ha találkozik velük. Azt mondta: „Eszti, miért tetted ezt a szégyent arra a fiúra? Ez kell neked, akit nem ismerünk?” Esztike így válaszolt: „Ez viski ruszin fiú, de inkább ez, mint a Sándor.” „Na, majd meglátod, ki lesz a Jóska, mert te mindenkire tudsz mondani valamit. Rajtad nem lehet eligazodni, szerinted mindegyik udvarlódban volt hiba. Csak ne csalogozz ebben a Jóskában, aki még hozzá ruszin.” Esztike nyugodtan érvelt: „De módos, és maguknak csak az kell. Sándor is módos, de ő nekem nem kell. A jó Isten bocsássa meg nekem, hiszen nem tudom, miért, de gyűlölöm őt, mint aki meg van rontva.” Végül az anyja ennyit mondott: „Nem tudom, mi lesz velünk, gyermekem, de ez a legény nem tetszik nekem, ne fogadd többé a házunkban.”

Beszélhetett, Esztikével nem lehetett bírni, a legény pedig mindennap járt udvarolni. Megtudták, hogy jó módú, sokgyermekes ruszin családból való. Jöttek a ruszin asszonyok, mondták Jóskáról, hogy ő ilyen meg olyan, de Eszti nem is akarta meghallgatni a beszédet, nem hitt senkinek, ment a maga feje után. A szülei belebetegedtek a dologba. Sándor még remélte, hogy talán kibékülnek, de Eszti arról hallani sem akart. Eljött a böjt, Sándor még mindig remélte, hogy megfordul a kocka, de csak annyi történt, hogy Esztike és Jóska húsvét utánra tűzte ki az esküvőt. Az a lány, akiért özönlöttek a legények, a kérők, egy ruszin fiúhoz készült hozzámenni. Sándor eljött hozzá Técsőről, hogy megtudja, nem gondolta-e meg magát Esztike, nem ábrándult-e ki a ruszin legény iránti, hirtelen jött szerelemből. Ám hiába reménykedett ebben. Esztikét senki, a szülei sem tudták rábírni arra, hogy szakítson Jóskával. Sán-

dor elköszönt tőle, és azt kívánta neki, hogy mindig boldog legyen, mert ő nem lesz az soha.

Észti férjhez ment, szerették egymást, de mégis történt valami, mert Jóska, azaz édesapám eléggé durva volt; édesanyám több kedvességet várt, remélt tőle, mint amennyit kapott. Mégis szerette, mert együtt élt vele, amíg meg nem halt.

Mondják, édesapám mintagazda volt, mindenféle mezőgazdasági géppel rendelkezett, még külföldről is rendelt gépeket.

Édesanyám értett mindenhez, a megbetegedett háziállatokat is meg tudta gyógyítani. Ennek híre ment, és a környékről sokan jöttek hozzá segítségért, például azért, hogy gyógyítsa meg a felfúvódott tehenet. Ő örült, ha segíthetett. Volt rá példa, hogy betegsége miatt az orvos szigorúan ágyba parancsolta, ám ha egy szegény család tehenét kellett meggyógyítani, fölkel és ment, segített. Ilyenkor azt mondta, ha a tehén beteg, az apró gyermekek tej nélkül maradnak... Mindenkit sajnált, csak magát nem. Emiatt sokszor vitáztak édesapámmal. Ritka volt az a nap, hogy ő valakin ne segítsen. Ha kissé jobban érezte magát, máris kötött vagy horgolt, képtelen volt tétlenül pihenni. Elrontotta a saját életét. Sok mindent megcselekedett, hogy másokon segítsen. Emlékszem, nyolc éves lehettem, mikor a szüleim elmentek Bustyaházára piklélni. Viskén is volt malom, nem is egy, de Bustyaházán szebben piklélték a búzát, és grízt (búzadarát) is adtak. Útközben lengyel menekülteket láttak, akik gyalogosan, szekéren vagy kerékpáron mentek a főúton. Édesanyám annyira sajnálta őket, hogy szinte belebetegedett a gondolatba: hová jutnak ezek a szegény emberek, ki ad nekik hajlékot, Istenem? Azt mondta édesapámnak: „Te Józsi, hadd jöjjön hozzánk is néhány család, van nálunk elég hely.” Édesapám több nyelven beszélt ugyan, de lengyelül nem, ezért csehül szólt hozzájuk. Megértették a lengyelek, nagyon köszönték az ajánlatot, de nem fogadták el, mert nem akartak egymástól elszakadni, és nagyon sírtak. Különösen egy nő, akin alig volt ruha, mert útközben szült, és a gyermeket a saját ruhájába pólyálta. Ő sem akart lemaradni a többiektől, pedig férjét lelőtték a németek, és semmi reménye nem maradt szegénynek. Ekkor édesanyám levette a saját ruháját és odaadta ennek az asszonynak. Még egy zsák piklélt lisztet is adtak a lengyeleknek, akik azt elosztották egymás közt. A kisgyermekes asszony a kendőjébe kötötte a lisztet, így váltak el szüleim a lengyel menekültektől. Mikor hazajöttek, én csak néztem, hogy édesanyám ruha nélkül van. Nagyanyám nálunk volt akkor, neki mesélték el, mennyi szerencsétlen ember menekül éhen-szomjan, de hogy hová, azt nem lehet tudni, hiszen a

németek egész Európát meg akarják szállni. A szüleim ugyanis hallgatták a rádiót, ismerték a világban zajló eseményeket.

Mikor elmentek a técsői nagyvásárba, találkoztak Sándorral is, aki került, csak messziről figyelte őket, mert haragudott. Tudta, hogy édesanyám nem boldog, és ez fájt neki, mert ő szerette és szeretni fogja, amíg él. Sajnálta, hogy durva férjet kapott az a lány, akihez hasonlót a megyében nem lehet találni, és mégse boldog. Mindezt megírta nagyanyámnak, aki sokáig őrizte a levelet, de édesanyámnak nem mutatta meg soha. Nem akarta bosszantani vele, hiszen volt elég baja, és a történeteken már úgy sem lehetett volna segíteni, bele kellett nyugodni.

Édesanyám négy gyermeknek adott életet. Mind épek, egészségesek voltak, aminek csak örülni lehetett. Az első kettő fiú volt, a harmadik kislány – ez volnék én. Nagyanyám elmesélte, hogy nagyon nehezen jöttem a világra. Az orvos megkérdezte édesapámat: „Mándrik úr, melyiket mentsem, mert sajnos az egyiknek meg kell halnia.” „Mind a kettőt!” – mondta édesapám, és sírt. A szülés közben édesanyám sok vért vesztett, pedig amúgy is vérszegény volt, de mindketten megmaradtunk. Amilyen nehezen jöttem a világra, olyan nehezen alakult, rendeződött a sorsom. Az utánam következő fiúgyermek könnyebben született. Én anyatej nélkül nőttem fel. A fiútestvéreim derék, erős emberekké váltak, én gyenge maradtam, és fogságom idején a légerekben nem fejlődtem, inkább satnyultam.

Sokszor felidézem azokat a szép emlékeket, amikor szüleimmel a Tiszára jártunk. Ők versenyeztek, ki úszik át hamarabb a túlsó partra. Volt rá eset, hogy édesanyám győzött. Én rendszerint neki szurkoltam, de nem tudom, miért. Engem édesapám tanított meg úszni. Mi, gyermekek sokszor csak ültünk a folyóparton és a szüléinkben gyönyörködtünk. Édesanyámon látszott, hogy valami bántja, mert mindig szomorú volt. Talán megérezte, hogy fiatalon meghal, és itt kell hagynia négy árvát. Édesapám nemigen vette észre az ő szomorúságát, így nem tudhatta, hogy valami nincs rendben. De az is lehet, hogy gyermekfejjel én láttam rosszul ezeket a dolgokat.

Édesanyám sokszor játszott velünk, és olyankor víg kedélyű volt. Ez a játékos kedv később elmúlt: nem mondott mesét, nem viccelődött, kevesebbet foglalkozott velünk, mint azelőtt. Pedig, ha beteg is volt, azt soha nem mutatta ki. 1940 júniusában testének fél oldala megbénult. Édesapám akkor tanfolyamon volt Szőlösön, és édesanyám azt mondta, küldjünk neki táviratot. Ő rögtön hazajött, és az orvos azt ajánlotta, vigye el édesanyámat Beregszászba, Linner doktor keze alá. Akkor már dúlt a háború, rossz volt az út, de édes-

apám egy katonai mentőkocsin olyan gyorsan vitte a beteget, ahogy csak lehetett. Jól megfizette, csak igyekezzenek. Mi sírtunk, édesanyám azzal vigasztalt, hogy ő vissza fog jönni, de közben a szeme könnyes volt. Nagyon féltém, mert édesanyámat még soha nem láttam sírni. Nagyanyám velünk maradt, de a ház megtelt szomorúsággal. Már beesteledett, és édesapánk még nem jött vissza. Nagyon kihalt volt minden. Azelőtt minden este, néha napközben is, ha jók voltunk, édesanyánk szép meséket mondott. Most ezek megszűntek, maskarának se öltözött, nem láttuk vidám arcát.

Édesapánk nagyon szomorúan jött haza. Kérdeztük, mi van édesanyánkkal, de ő csak sírt. Mindkét nagyanyánk ott volt nálunk, de minket kiküldtek, mert mielőttünk apánk nem beszélt semmit. Csak annyit mondott, hogy édesanyánknak nyugalom kell. „Méregdrága extra szobát kapott, egyedül van, de a pénz nem számít, csak jöjjön haza, és köztünk lehetne. De, sajnos, ez nagyon bizonytalan” – mondta.

Mindez nemcsak minket, másokat is megrendített, akik tudták, hogy milyen beteg édesanyánk. Édesapám megbeszélte a nagyszülőkkel, hogy haza kell hozni, hadd lássa a gyermekeit. Haza is hozta. A mentőkocsitól a saját lábán ment befelé a házba, de a folyosón összeroskadt, és ha nem kapják el idejében, a padlóra esett volna. Még élt néhány napot köztünk, de az már nem volt élet, csak kínlódás. Enni sem volt ereje, mesterségesen táplálták. Sokan eljöttek meglátogatni, és ő mindenkit arra kért, imádkozzanak érte, hogy haljon meg, mert nagy fájdalmai voltak. Nagyanyám többször hozott neki nagy tábla csokoládékat és egyéb finomságot, amit valaki bedobált az udvarukra. „Egyél, Eszti, ezt neked küldik” – biztatta, édesanyám azonban nem akarta a szájába venni. „Adja a gyerekeknek” – mondta. „Vajon ki dobálta be neked ezt a sok mindent?” – kérdezte nagyanyám. „Biztosan az, aki szeret a sírig” – válaszolta édesanyám, és még inkább rosszabbodott az állapota.

Nagyon sok év múlva derült csak ki, hogy ki volt az, aki szerette édesanyánkat, és hordta kilószámra neki a csokoládét, hogy épüljön fel. Neki azonban már nem kellett semmi, csak az, hogy megpihenjen örökre.

Azon a reggelen, amikor édesanyám haldoklott, Jóska testvérem az istállóban volt a szolgálkkal, a teheneket fejték. A jászol alatt nyulak tanyáztak és macskák, és fejés közben különösen ott lábatlankodtak. Az istállóban külön vályú volt a nyulaknak meg a macskáknak, néha még a kutya is velük evett. Ezen mindenki elcsodálkozott, hogy az állatok így megegyeztek. Jóska jött befelé, s hallotta a nagy sírást, s hogy meghalt az édesanyja. Erre mondta, hogy öntött minden vályúba tejet, de a macskák nem mentek enni és a kutya

se jelent meg. Később, amikor helyrerázódott a helyzet, megtalálták a kimúlt macskákat a jászol alatt. Csak egy öreg macska maradt életben és a kutya, de azok se nagyon akartak enni. Tehát a macskák is eltávoztak édesanyámmal egy időben.

Virrasztáskor szép csillagos éjszaka volt. Kimentem és a csillaghullásban gyönyörködtem. Nagynéném, édesapám húga utánam jött, és kérdezte, miért nem megyek be a házba. Így válaszoltam: „Édesanyámat várom. Ott van fent, a csillagokban, és vissza fog jönni.” Nagyon sokat vártam rá, de már csak az álmaimban jött vissza, akkor is ritkán.

Aztán én is anya lettem, lágeri áldatlan körülmények között, de mégiscsak anya. Mikor hazakerültem, igen sokszor emlegettem édesanyámat, hogy neki jobb, mert nem tud semmiről, pihen, nekem pedig nagyon sok mindenem kellett keresztül mennem, olyan dolgokon, amelyek talán nem történtek volna meg, ha ő él. Tudom, hogy ezen tűnődni felesleges, mert ami megtörtént, azon nem segít semmi. Az a fontos, hogy imádkozzunk mindig, ahogy nagyanyám mondta. Imádkozom is, mert szeretnék mindenkiel találkozni, hogy elmondjam nekik, mennyit szenvedtem ártatlanul. Édesanyámat nem zárták rácsok közé. mégis rab volt, mert nem volt boldog soha. Akkor lett volna boldog, ha hozzámegy ahhoz, akit tiszta szívből szeretett. Szerényebben élt volna, de boldogan. Édesapám durva volt hozzá, amit ő nem érdemelt meg. Édesapám szerette, amíg udvarolt. Tudta, hogy kedvenc virága a tubarózsa, hát megvette és ölszámba vitte ablakába. Azt is tudta, hogy édesanyám menyire szereti a halat, amikor látta, hogy a halászok szép nagy csukákat fogtak a Tiszában, megvette tőlük és elküldte neki. Éjjeli zenét is gyakran küldött.

Édesanyám nagy bánata volt, hogy fiatalon kell meghalnia, itt kell hagyni a gyermekeit. Azt mondta nagyanyámnak: „Én tudom, hogy minket Sándor vagy a szülei elátkoztak, mert tönkretettem a fiúkat. Ezért kell bűnhődnöm. Ha hozzámentem volna Sándorhoz, talán boldogabb lettem volna, nem lett volna annyi keserűség az életemben.”

Temetése után eljött hozzánk Helén néni, egy zsidó asszony, a közelben lakott, és akinek akkoriban műtötték a vakbelét, amikor édesanyám a beregszászi kórházban volt. A következőket mesélte el: „Már lassan ki tudott menni a folyosóra, és akkor nagy nyögést hallott a súlyos osztályról. Belépett a terembe, odament a beteghez és látta, hogy magán kívül van. Vattát vett elő, megnedvesítette a csészében és megtörölte vele a beteg száját, mire a beteg rögtön elcsendesedett. Ezt mi végignéztük. Aztán Eszti elindult kifelé az osztályról. Engem nem látott, nem tudta, hogy én is ott fekszem. Mikor

az ajtót nyitotta belülről, valaki ugyancsak nyitotta kintről: éjszakás ápolónő jött nagy álmosan. Ezt én jól láttam, mert az ajtóval szemben volt az ágyam. Sajnos, annyira gyenge voltam, hogy nem bírtam szólani Esztinek. Az ápolónő ezt kérdezte: »Maga mit keres, Eszti?« Szegénynek nem volt ideje tisztázni magát, az ápoló meglökte, s ő hanyatt vágódott. Többet nem láthattam, mert az ápoló bezárta az ajtót. Kintről csak a nyüzsgést lehetett hallani, meg hogy hordágyért kiáltottak, azután minden elcsendesedett. Másnap vizit ideje alatt megkérdeztem Linner doktortól, hogy van Mándrikné. Az orvos viszszafelelt, honnan ismerem őt. Mondtam, hogy szomszédságban lakunk. Erre azt mondta: »Mit mondjak, nem a legjobban van. Az éjjel is kiment és elvágódott a folyosón. Nem lett volna szabad felkelnie az ágyból. Meggyorsította a halálát. Még mindég nincs észnél, talán magához sem tér többé.« Én azt mondtam: »Doktor úr, segítsen rajta! Tetszik tudni, négy kicsi gyermeke van, és gazdagok, van miből gyógyítani.« Linner doktor erre így szólt: »Mit tehetek? A szívét kellene kicserélni, de odáig még nem jutott el a tudomány. Maguk közül még eléri valaki, hogy szívet fognak cserélni, nem is olyan sok idő múlva.« Nem mertem elmondani neki, amit az éjjel láttam, hiszen az ápolónő, aki fellökte Esztit, jelen volt a viziten. Vizit után az egyik beteg a szememre is vetette, miért hallgattam el, hogy mit művelt az ápolónő Esztivel. Ezt mondta: »Egy vöröskeresztes ápolónő, és mi hallgatunk! Ezt nem szabad engedni, asszonyom, cselekedni kell. Lehet, hogy a beteg belehal – és mi hallgatunk?!« Azt válaszoltam, ki kellene találni valamit, hogy a doktor egyedül jöjjön ki a szobánkba, mert az ápolónő bosszút állhatna rajtunk, amíg nem tudunk felkelni, még azt is megtehetik, hogy az ágytálat sem hozzák be idejében. Végül ceruzát és papírt kértem a szobatársaktól, leírtam mindent, amit láttunk, ők pedig velem együtt aláírták. Négyen voltunk a szobában, még a súlyos betegtársunk is alá akarta írni, hogy segítsen, pedig ő nem emlékezett semmire, de őt kihagytuk. Úgy döntöttünk, hogy beavatjuk a takarítónőt, vele küldjük el a papírt a doktor úrnak. Nem voltunk biztosak abban, hogy odaadja-e, de muszáj volt rábízni. Közben persze arra gondoltunk, milyen állapotban lehet szegény Eszti. Aztán kezdték osztani az ebédet. Bejött a takarítónő, aki segédkezni szokott az ebédosztásnál. Kérdeztük tőle, itt van-e az osztályon a doktor úr. Azt felelte, itt van, most ment be a szomszéd szobába. Hát ott ki fekszik? – kérdeztük. Egy fiatalasszony. Az extra szoba, egyágyas. Az a nagybeteg éjjel elesett a folyosón, így mondták az éjszakások. Nem beszél senkivel, csak néz és sír, pedig eddig beszélt. »Na, legyen szíves, vigye ezt a papírt és személyesen a doktor úrnak adja át.« Máris

vitte, meghálálták neki. A doktor úr és a főápolónő azonnal jött megtudni, mi az igazság abból, amit a papíron olvastak. Elmondtuk. Az orvos nagyon felháborodott: »Miért hallgattak, mikor itt volt a vizit?« Megmondtuk neki őszintén, hogy féltünk az éjszakai ápolónő bosszújától. Ekkor a doktor behívatta, összeszidta és elbocsátotta a munkából – valósággal kirúgta. Az irataiba bekerült, hogy soha nem ápolhat beteget.

Az az ápolónő talán még most is él, hiszen 1940-ben, amikor ez történt, édesanyám harminchárom éves volt, ő pedig jóval fiatalabb.

Ha édesapám akkor megtudja, mit művelt, annak a nőnek biztosan meggyűlt volna vele a baja. De ő ezt csak akkor tudta meg, amikor édesanyám már kint pihent a temetőben.

Ilyen természetű volt édesanyám. Ott, a kórházban, a halálos ágyán is segíteni akart másokon, amire ráfízetett, meggyorsította a saját halálát. Édesapám nagyon dühös volt Helén nénire is, mert nem szólt neki idejében történeteiről. Édesanyámtól nem tudhatta meg, hiszen ő eltitkolta, a büntetést rábízta a jó Istenre, vagy talán nem is akarta, hogy az ápolónő őmiatta szenvedjen.

Nemrég megtudtam a másik nagy titkot, amit édesanyánk szintén magával vitt a sírba. Eljött hozzánk Sanyi öcsém. Én ágyban feküdtem, mert beteg voltam. Odahajolt hozzám és megkérdezte: „Te tudod, melyik nóta volt az édesanyánké?” Mondtam, hogy tudom, csak azt nem, miért kérdezi. Sanyi mindig is nótás kedvű volt, szép hangja is volt hozzá, és akkor elkezdte énekelni édesanyám kedvenc nótáját, amibe én is besegítettem: „Akit én szeretek, nem lehet a párom...” Mikor a végére értünk, öcsém így szólt: „Most elmondom neked a nagy titkot, amit a napokban hallottam. Mondták, hogy Bakai Pista bácsi, aki régebben sokszor megfordult nálunk, mivel édesapámmal egyidős, a katonaságnál is együtt szolgáltak, nagyon beteg. Elhatároztam, hogy meglátogatom, annál is inkább, mert a községben már csak ketten élnek apánkkal egy évbeliek. Pista bácsi nagyon megörült, amikor meglátott. Azt mondta: „Milyen boldog vagyok, fiam, hogy eljöttél!” Elkezdtünk beszélgetni a régi időről. Sok minden szóba került, de akárhová fordult a beszéd, ő mindig visszatért édesanyánkra, és sírt. Megkérdeztem tőle: »Szerette őt? Ha igen, miért nem vette feleségül?« Késérően válaszolt: »Tudod, fiam, megmukkanni se mertem ezzel a kérdéssel, nemhogy megkérni, feleségül venni édesanyádat. Fiatal, szinte kislány volt még, amikor megismertem, és akkor megesküdünk egymásnak, hogy amíg élünk, szeretni fogjuk egymást. Így is történt, de csak távolról, igaz szerelemmel. Gyakran jártam hozzatok, mert apádat tiszteltem. Azt nem tudta senki, hogy amikor anyád sze-

mébe néztem, mindkettőnk szeme könnybe borult. Volt közös nótánk is: 'Akit én szeretek, nem lehet a párom...' Édesanyád gyakran énekelte ezt a nótát, le is írta, de mi is megtanultuk. Tudod, fiam, anyátok mesés, szép, sudár lány volt. Amikor bálba ment, rögtön suttogni kezdték, hogy megjelent a bál királynője. És ez igaz is volt, mert a környéken nem akadt egyetlen olyan lány sem, mint a te anyád, fiam. Nem volt büszke a rangjára, mégse mertem soha felkérni táncolni, csak néztem, ő hogyan táncol. Mesébe illő lány volt. Kedves, bájosan mosolygó arca mindig előttem van. Azt apád tönkretette, komisz volt hozzá. Elmúlt édesanyád mosolygós arca és víg kedélye, pedig ő annyi viccet és mesét tudott, és azokat olyan érdekesen mondta el, hogy az egész fiatalságot felvidította. És meg kellett halnia fiatalon... Elmentünk hozzátok rádiót hallgatni a csehek alatt, amikor csak vagy tíz rádió volt a faluban. Igaz, nálatok először. Oda jártunk hallgatni a híreket, mert mindig vártuk a magyarokat. A pesti adást csak késő éjszaka lehetett hallgatni. Egy ilyen alkalommal kijött a szobából édesanyád, és arra intett bennünket, hogy legyünk csendesebben, mert a gyerekek már alusznak. Apád erre felugrott és hatalmas pofont adott anyádnak, olyan erőset, hogy az orrából ömleni kezdett a vér. Közéjük álltam, nem engedtem, hogy továbbra is bántsa apád, és azt mondtam neki: 'Te Józsi, miért tetted ezt az egyet, miért ütötted meg ártatlanul?' Apád megszeppent, de nem mondott semmit. Mi a feleséggel hazamentünk, de akkor megfogadtam, hogy apád házának küszöbét soha többé nem lépem át. Nagyon fájt nekem, hogy édesanyád nagybeteg lett, de a fogadalmamat nem akartam megszegni, ezért nem látogattam meg. Fájt, hogy nem mehetek hozzátok. Édesanyád temetésekor is csak az utcán álltam, a feleségem ment be megnézni. Amikor Beregszászból hazahozták, el-elmentem a nagyanyád portájáig és bedobtam mindenféle édességet és déligyümölcsöt, még levelet is, de hogy kitől, azt nem írtam rá. Nagyon tudtam sajnálni édesanyádat, fiam, de bocsáss meg, hogy fiamnak szólítlak – bár lettél volna az én fiam! Nekünk nem volt gyermekünk, egy rokon kislányt fogadtunk magunkhoz, akit felneveltünk, most is itt él velünk... Az volt a baj, hogy nem volt, aki édesanyádat megpártolja. Nagyapád csendes, szolid ember volt, saját magát sem tudta megvédeni, amikor őt is bántalmazta apád. Szegény édesanyád eltitkolta, inkább szenvedett, hogy apád őt is üti. Szerettem volna megvédelmezni őt, mert nagyon szerettem... Ha visszagon-dolok a gyermekévekre, csak azt mondhatom, az volt az igazi szerelem. Mikor templomba mentünk, gyakran láttam Esztikét. A szép járásáról messziről meg lehetett ismerni. Egész nap boldog voltam, hogy láttam őt.

Gyermekkorunkban fel sem foghattuk, hogy felnőtt korban majd nem udvarolhatok neki. Miért volt a sors ennyire mostoha hozzánk? Annyit mondhatok, fiam: ez mind régen volt, de elfelejteni nem lehet soha. Ha van másvilág, akkor találkozom vele, és ott is csak őt fogom szeretni. Sokszor álmodom vele, de az arcát mindig félhomály takarja, mintha szándékosan takarná el, mert tőlem szégyelli magát... Ha tudná, mi történt a házában, hogy mindent elhurcoltak, még a szeme fényét, az egyetlen lányát is, akit úgy szeretett! Büszke volt rá, mindig mondta nekem: 'Tudod, Pista, megáldott a jó Isten leánygyermekkel, akire úgy vágytam. Nagyon jó gyermek, lehet tőle aludni, soha nem sír, csak nem tud anyatejjel táplálkozni, pedig tejem van. Úgy nőtt fel, anyatej nélkül, és a fiúkhoz képest elég gyenge.' Ha tudná szegény, hogy az a gyenge lány hány hosszú évet ült és szenvedett éhen-szomjan! Sokszor az jár a fejemben, hogy szegény Eszti nem gondolhatta, mi fog bekövetkezni az ő kislányával. Sanyi, én a nővéreddel nem találkoztam soha, pedig szerettem volna látni. Csak hallottam, hogy elég gyenge még most is, elmaradt a többiekől. Most jut eszembe, egyszer találkoztam apáddal. Nem tudtuk kikerülni egymást, pedig mindkettőnknek kínos volt a találkozás. Üdvözlöttük egymást, és én csak annyit kérdeztem: 'Hogy éldégték, hogy vannak a gyerekek?' Apád annyit mondott, hogy a két idősebb fiú a nagymamájával lakik. Ott hagyott a munkaerő, mikor dolgozni kellene, nincs kivel. A kisebbek velem vannak. De nem baj, lesz valahogy, mondta, és könnybe lábadt a szeme. Biztosan eszébe jutott a múlt, de már későn, mert az időt se visszafordítani, se megállítani nem lehet. Aztán megkérdezte: 'Te Pista, miért kerülsz engem, miért nem jársz hozzám – még mindig haragszol? Bocsáss meg, ha megsértettelek, nem akarok így meghalni. Tudod, Pista, olyan zavaros az élet! Ki tudja, még mi következhet be. Jót nem kell várni, érzem: nagy változás lesz. Annak jó, aki már nincs közöttünk...' Kezet fogott velem és elment, soha többé nem találkoztunk. Édesapádban a komisszág mellett volt valami jó is. Sokat segített a szegényeken. Mi is kaptunk tőle egy darab szántót, és azt akkor se vette vissza, amikor haragba voltunk. Jó darab föld volt a Tiszaparton, megtermett benne minden, ami nekünk elég volt egész évre. Hát ezeket nem lehet elfelejteni. Nagy volt a bánata, hogy a leánygyermekét is lecsukták, de ezen nem tudott segíteni. Ő lett az áldozat. Bizony nagy tragédia volt, évekig csak erről beszéltek úton-útfélen, de csak csendben, mert félt a nép. Te is megszenvedtél. Meddig is voltál lecsukva?« Mondtam neki, hogy a tárgyalás előtt négy hónapig, de elég volt átélni, olyan körülmények közt tartottak minket. Azt is mondtam, hogy Böske, a nővérem meg akarja írni a

történeteket, ha meg nem változik a szándéka, mert idegileg tönkrement. Nem csoda, hiszen fiatal éveit rácsok mögött töltötte, és ott ártatlanul kínozták. A lágerben mindent elloptak tőle, meg is verték, még a gyermekét is elvették tőle, semmi reménye nem maradt, nem volt számára értelme az életnek. Hát bizony, mennyi csapás ért bennünket, Pista bácsi! Vannak családok, azt sem tudják, mi egy rossz nap, nemhogy évekig szenvedjenek, mint a mi családunk. Én is tizenhárom évesen kóستoltam meg a rabkenyeret. Amikor elengedtek, mindenki sírt, akivel találkoztam. Mondták: »Te gyermek, milyen színtelen az arcod ... És Böskét mikor engedik el?« Azt válaszoltam, amit nekem mondtak: én csak menjek, rövidesen őt is elengedik. Majd tizenegy év múlva engedték el. Kérdeztem Pista bácsit: hát ezeket el lehet felejtetni? »Nem, soha – mondta –, de ha szegény anyátok élt volna, ez nem történik meg. Ó, Istenem, miért kell ennyit szenvednie egy kislánynak? Most, hogy alakult a Böske sorsa? Van férje? Hol lakik?« Mondtam, hogy Beregszászon. Erre ő: »Megérdemelne egy jó férjet és nyugodt életet annyi szenvedés után. A fia vele van?« Nem, a fia Mátyfalván lakik, a Szőlősi járásban, oda nősült. Öt gyermeke van, négy lány és egy fiú. Legidősebb a fiú. Pista bácsi sóhajtván mondta: »Hogy örülne apád mindezeknek, anyádat nem is mondom.« Aztán belefáradt a sok beszédbe. Bocsánatot kértem a zavarásért és elköszöntem tőle, de úgy, hogy rövidesen újra találkozunk. Sajnos, a vizsontlátás elmaradt, mert ő pár napon belül meghalt. Isten nyugosztalja, sok mindent elmondott, amit másoktól soha nem tudtam volna meg. Mondták, hogy nagyon várt engem, de nem üzentek... Így volt, ennyit tudtam meg tőle édesanyánkról, akit korán elragadott tőlünk a halál. Bárcsak élt volna közöttünk sokáig! Igaz, talán neki jobb volt így, mert szenvedett ő is eleget... Ahogy vártalak téged, sok év eltelt. Nagyon el voltam keseredve. Bárhová mentem, nem tudtam megnyugodni. Az iskolában a legjobban tanultam, és szerettem volna felsőbb iskolába kerülni, de amikor elolvasták az életrajzomat, visszadobták a papírjaimat, mert nem voltam megbízható. Katonának sem vittek el idejében, csak akkor, amikor a többiek már hazajöttek. Fájtnakem, hogy mindenütt éreztették velem a bűnt, amit soha nem követtem el. A munkában is a legnehezebbet választottam, már tizenhat évesen követőtörtem a kőbányában. Nem volt könnyű munka, de rászorultam, mert nem volt hol laknom, házat kellett építenem. Alighogy leraktam az alapot, a pin-celakást még be se fejeztem, elvittek katonának. Azért tették ezt, hogy ne tudjak boldogulni, mindenben akadályoztak. Katonaság után kezddhettem újra az építkezést. Nem segített senki. Úgy látszik, nekem keményen dolgoz-

nom és túrnöm kell, amíg élek. Elveszik az ember kedvét az élettől is. Szegény édesanyám nagyon szeretett bennünket, de talán én voltam a kedvence. Mindig azt mondta: »Sanyi fiam nagyon okos. Szeretném, ha idővel tanult ember lenne belőle. Még nem jár iskolába, de már folyékonyan olvas, tudja a szorzótáblát, villámgyorsan felel a kérdésekre.« Mégse vehettem hasznát a tudásomnak, mert minden félbeszakadt, még az élet is. 1946. február 8-án, a Böske születésnapján már rácsos ablak várt bennünket. Gyermekfejjel fel se tudtuk fogni, mi lesz velünk, de éreztük, hogy minden összeomlott körülöttünk. Igaz, édesapámat vádoljuk, neki nem kellett volna megszöknie, pedig azt is tudjuk, hogy őt felakasztották volna, és talán az egész családot kivégezték volna, hogy másokat megfélemlítsenek. Az is egy nagy pecsét lett volna sok életen keresztül a családukban, a rokonok életében is...”

Ezt így mesélte el Sanyi öcsém. Én meg írom és írom a család történetét, csak legyen belőle könyv. Nagyon nehezen megy. Az első könyvemről még nincs semmi hír, pedig átment Pesten a bírálaton. Már pénzt is adtak rá. Mi akadályozza a kiadást, fogalmam sincs. Én azonban csak írok tovább. Ha meghalok, akkor a fiam intézkedjen helyettem, mert ő is várja már azt a napot, hogy legyen valami segítség, hiszen beteg, hasnyálmirigy-műtétre vár. A gyermekei közül már három Magyarországon tanul. A kárpótlást nagy sokára megadták, vagyis kijártam. Bizony megjártam Pestet vagy tízszer miatta. Mennyi pénzembe került csak az utazás! A rádióban is beszéltem, bebizonyítottam ország-világ előtt, hogy nem érdemtelenül akartam valami segílyt kapni. Tudtommal sokan megkapták, és nem is szenvedtek egy napot sem. Két hamis tanúval aláírattnak, hogy őket elhurcolták, és már meg is kapták a segílyt. Az én esetem különleges volt Kárpátalján. A huszti járásban nemigen volt más téma, csak a mi nagy tragédiánk, ami Viskén történt. Ez nem kitalált eset. Mikor annyi év után hazakerültem, mivel lehetett kárpótolni azokat az éveket? Azt a gyermekkort, a fiatal éveimet semmivel nem lehet pótolni. És a kárpótlást mégse kaptam meg olyan simán, mint a hamis emberek. A sok hadifogoly, akiket megmentettem, azt ígérték, ha megváltozik a világ, szobrot fognak állítani nekem. És valóban, a kilencvenes évek elején kerestek engem a rádión keresztül. Én személyesen nem hallottam azt az adást, de mások igen, és elmondták. Így hangzott a felhívásuk: „Keressük azt a Kárpátalján lakó, Böske nevű kislányt, akinek köszönhetően életben maradtunk. Böske a kórházban dolgozott és tetszett egy lengyel orvosnak, aki által a gyengélkedő hadifoglyok bekerültek a kórházba, hogy éhen ne haljanak.” Így volt. Feláldoztam magamat, gyermeket szültem, hogy másokon segítsek, hogy életeteket

mentsek. Sokszor belegondolok, mennyit éheztem, fáztam és szenvedtem a honvágytól is, mert az mindig bennem volt. Mindezek miatt gyakran ma is álmatlanok az éjszakáim, vagy azt álmodom, hogy még mindig rab vagyok, és a szabadulásomat várom. Reggel holtfáradtan ébredek... Hát mindezeket el lehet felejteni? Soha! Az utunk ma is göröngyös, nem megy minden olyan simán, ahogy szeretnénk, de szabadok vagyunk, és mindig reméljük, hogy lesz egy új fordulat, amikor megszűnik a szenvedés, nem lesz többé nincstelen, éhező ember. Nagyon tudok sajnálni mindig mindenkit. Ha tehetném, ha volna hatalmam hozzá, mindenkinek segítenék, mert tudom, mit jelent éhezni és fájni. Bízunk az Úrban, a mi Megváltónkban, aki nekem is segített hazakerülni a fiammal együtt. Pedig amikor elhurcoltak, nem hittem, hogy valamikor visszakерülünk. Amikor Lembergбől útnak indítottak, csak gyanítottuk, hogy Szibériába visznek. Ha csak meghallottuk a Szibéria szót, megborzongtunk.

Mi, anyák tizenketten voltunk politikai elítéltek, és nem kaptunk semmi kegyelmet. Én kiskorú anya voltam, a többiek felnőttek. Míg ültem, az alatt az idő alatt vagy ötször kegyelmeztek meg azoknak, akik aztán többször viszsza is kerültek a lágerbe. Őket rablásért, zsebtolvajlásért ítélték el, vagy azért, mert rosszul viselkedtek. Bezzeg az ilyeneknek megkegyelmeztek! Akkor mit várhattam én? Azt gondoltam, sohasem látom viszont Visket, a szülőfaluamat. Rengetegen ültek abban az időben, de olyan, mint én, bizonyára nem volt köztük senki más. Ezt abból gondolom, hogy 132 hónap alatt sokféle emberrel találkoztam a fogságban. Sok volt köztük a visszaeső bűnös, mert ha szabadult is, nem volt hová hazatérnie, így újra törvénysértő dolgot cselekedett. Az ilyenek főleg oroszok voltak, és nagy volt a viszontlátás öröme, mikor ismét lecsukták őket. Ezt csinálta a háború, de ezt meg kell fékezni, hogy béke lehessen a földkerekségen. Legyen áldás, szeretet, és főleg béke az emberek és az országok között!

Az időt nem lehet visszapergetni, de én nem is szeretném újakezdeni a lepergett éveket, mindazt, amin én és a családom átment. Hány házban maradtak árva gyermekek, hány csonka család maradt, hányan elporladtak messze idegenben, jeltelen sírokban! És ez mind-mind a háború következménye. Nekünk nincs két életünk a földön, hát hagyják élni az embereket a saját fészükben. Emlékszem, régen az emberek iparkodtak, szorgalmasak voltak, mint a méhek vagy a hangyák, amelyek, ha megzavarták őket, milyen nyüzsgésbe kezdtek... Így voltak az emberek is. Mindenki igyekezett szorgalmas munkával gondoskodni a családjáról, mindig egy-egy keveset gyarapítani

is. Így gazdagodtak, segítették egymást, és ez ma bűn. Az oroszok mindent elszedtek, így természetesen a munkakedvüket és az életkedvüket is. Hogy is maradt volna meg a munkakedvük, hiszen semmihez nem volt joguk többé. Rászálltak a munkás népre, mint a sátánok, nem kíméltek senkit. Azért kellett a háború, hogy megismerjük ezeket a sátánfattyakat. Fékezzék meg a háborút! Legyen béke a föld minden részén! Soha többé ne érezzék a népek a nincstelenséget. Én ma is annak a hatása alatt vagyok, ami velem történt, és nem tudok belenyugodni, hogy miért történhetett mindez. Szegény édesanyám rég örök álmát alussza – neki legalább nem jutott belőle.

A jó Isten segítse mindannyiukat, legyenek boldogok, éljenek szeretetben, békében. Köszönöm mindenkinek és Isten áldását kérem mindenkire, aki velem együtt tud érezni.

Az Úr legyen Önökkel és velem!

Böske néni

Mészáros Sándorné

ELRABOLT ÉVEIM A GULÁGON

(Emlékirat)

Munkács, 1990. július 2.

Nagy és nehéz elhatározással fogok hozzá visszaemlékezéseim megírásához arról az időszakról, mely életünk rettenetes fordulópontját jelentette.

Ma 1990. július másodika van, vagyis évfordulója annak a napnak, amely sorsdöntő volt családunk életében. Ugyanis 1945. július 2-án tartóztatták le – 13 évi boldog házasság után – férjemet, Mészáros Sándor főerdőmérnököt, aki akkoriban az ungvári erdőigazgatóság kereskedelmi osztályát képviselte a „Narodna Rada”-ban.

Közvetlenül az orosz „felszabadítók” bejövetele előtt Perecsenyben élünk, ahol a férjem saját munkaterületén kívül kollégáját, Sztripszky György erdőmérnököt is helyettesítette, akit katonai szolgálatra hívtak be. (A férjem gyenge szíve miatt nem volt katonaköteles.)

A szóban forgó napon elkísértem a férjemet a piacig, ahol valamit vásárolnom kellett. Elválásunkkor még megölelt és futólag utánam szólott, hogy a vezető állású emberek sorsáról nagyon rossz hírek járnak. Azt sem lehet tudni, hogyan alakul az ő további sorsa. Az új bolsevista rezsimtől sok jót nem várhatunk. És megtörtént az, amitől mindenki félt és rettegett.

1945. július 2-án, amikor férjemet ebédre vártam, az ungvári Rákóczi úti kincstári lakásunkba, helyette egy uniformisos KGB-tiszt állított be négy fiatal „segédjével”, akik a nagy júliusi hőség dacára bő lebernyegbe voltak öltözve.

A tiszt megmutatta „beszpekási” igazolványát, bemutatkozott (ha jól emlékszem, Cslovecsko volt a vezetéckneve) és azt mondta, hogy ő az „MGB” II. sz. osztályának főnöke, akit a férjem ügyének kivizsgálásával bíztak meg, mivel ő már le van tartóztatva.

A tiszt leültetett az ebédlőben, a „segítő társait” pedig beküldte a többi szobába, hogy kutassák át a szekrényeket, hátha van fegyver vagy más államellenes bűnjel a lakásban.

Amíg a négy fiatalember a szobákban kutatott, a tiszt előadatta velem az összes okmányt és kiválasztotta azokat, amelyek a férjemre vonatkoztak. Ezeket belerakta diplomatatáskájába, majd felszólította a társait, hogy fejezzék be a házkutatást.

Amikor mindnyájan eltávoztak, észrevettem, hogy a szekrényekből több értékes ruha- és fehérnemű hiányzik, amit az előrelátó fiatalemberek magukkal vittek a bő lebernyegek alatt.

Visszatérve a KGB-tiszttel való találkozásomra, az okmányok válogatása alatt feltűnt nekem, milyen figyelmesen nézegette fivéremnek, a görög kato-

likus egyház püspöki titkárának és irodaigazgatójának, Murányi Miklósnak a fényképét. Amikor megkérdeztem, hogy ismeri-e őt, megjegyezte, hogy nagyon jól ismeri, de azt nem mondta meg, honnan.

Erre én másnap felkerestem a fivéremet és megkérdeztem tőle, honnan ismeri ő ezt a magas rangú tisztet. Mint később kiderült, Cs. valamikor az ungvári papnevelde seminaristája volt, de szertelen magaviselete miatt kicsapták. Nyilván ezért lett bosszúból a szovjet titkosrendőrség alkalmazottja. (Később azt hallottam, hogy ez a megtévedt ember, amikor már végleg kiábrándult az istentagadó bolsevista ideológiából, nyugatra akart szökni. A hatóságok azonban elfogták és a galagói hídon agyonlőtték. Azt beszélték, hogy szegény édesanyja sírva csókolta szeretett fia véres halálának helyszínét. Erről az esetről én már csak az ungvári börtön egyik cellájában értesültem, amikor Sztálin „jóvóltából” magam is népünk ezreinek sorsára jutottam.)

Férjem váratlan letartóztatása után az események gyorsan peregtek. Először is felszólítottak, hogy azonnal költözzem ki az Erdőigazgatóság lakásából, mert arra már vár az újonnan kinevezett szovjet hivatalnok.

Drága jó anyósom, özv. Mészáros Károlyné jóvóltából a Kapos utcai családi kúriába úgy-ahogy összezsúfoltuk az öt szobás lakásból való berendezést, amelyből egy újabb házkutatás alkalmával már elvittek egy szoba bútort (később még egyet), szőnyegeket, képeket, a kitűnő koncertzongorómat (amelyet lányom, Szilvia később visszaperelt). Az ezután következő házkutatások során is még rengeteg holmit „rekviráltak”.

Ezt követően megkezdődött férjem megalázó tárgyalássorozata. Ezeken engem sógorom (és egyben komám, Palika kisfiam keresztapja), Hatalják Péter, volt munkácsi bankigazgató képviselt, mivel féltett a nagy lelki megpróbáltatásoktól, így eltanácsolt, és nem engedett részt venni a bírósági üléseken. Tőle tudtam meg, hogy férjemet valami őszemerei Havrilyák nevű erdőőr és Legeza nevű barátja jelentette fel azzal, hogy ő (erdőmérnök léte) azért járt fegyverrel az erdőkben, mert „nyilván” partizánokra „vadászott”! Mivel a férjemmel együtt feljelentették Gajdos András nevű beosztottját és egyben jó barátját, így ő is a férjemhez hasonló sorsa jutott, hátrahagyva öt apró gyermekét és feleségét. Amint kitűnt, a két vádló erdőőr, akik feljelentették férjemet és Gajdost, híres vadorzók hírében álltak, és kegyetlenül pusztították az erdő vadállományát. Valószínű, hogy a férjem ezért megróttta őket, és „sérelmüket” ily módon akarták megbosszulni. Amint később hallottam, Sztálin „hálája” őket is szibériai „üdülésre” utalta. Néha így jártak azok is, akik túlságosan buzgón teljesítették a pártból irányított megbízatásaikat.

Az ilyen két elvetemült tanú ellen, akik a KGB kezére dolgoztak, mindennemű védekezés teljesen hiábavalónak bizonyult. Férjemet 8 évre, Gajdos Andrászt pedig 5 évre ítélték. Utána még öt évi száműzetés és polgári jogok veszítése járt volna, ha élve maradnak...

Így szegény uram, gyermekeim apja örökre elhagyta az alig kétéves fiacskáját, Palikát és tizenegy éves kislányát, Szilvikét. Gajdos András öt gyermeke közül a legidősebb volt a tizenhárom éves Gyurika, akinek ilyen zsenge korában már részt kellett vennie a család fenntartásában. Mellékesen megjegyezném, hogy az akkori főügyész, dr. Andrászkó Iván, néhai gimnáziumi osztálytársam volt, aki karrierista lévén hű és odaadó kiszolgálója lett az új rendszernek. A fővádító szerepét ő képviselte. Amikor elmentem hozzá, hogy osztálytársi minőségemben segítségét és igazságos hozzáállását kérjem férjem ügyében, Andrászkó Iván a szemembe nevetett, mondván: „Semmi baja sem lesz a férjének abból, ha pár évig fizikai munkát fog végezni, mert csak még jobban megerősödve fogja vizontlátni, amikor szabadul!” Mondtam neki, hogy férjem szívbaja miatt nem fogja kibírni a 8 évi kényszerszolgálatát, de ő még inkább kinevetett.

Erre én, akár egy jó, azt válaszoltam neki: „Hát tudja-e, Iván, hogy a sors kereke folyton forog, és aki egyszer fenn volt, kerülhet lejjebb is?” És szavaim igazaknak bizonyultak, hiszen később a „hálás” rendszer – nagy buzgósága dacára – őt is elintézte. Élete javarészt kishivatalként élte le és úgy is halt meg. Későbbi találkozásaink alkalmával sohasem köszönt, sőt letagadta, hogy valaha is ismert volna. Pedig még gimnazista korában, mint együttérző osztálytársa, mindenben igyekeztem segíteni neki, mert kis növésű, beteges fiú, ráadásul közepes tanuló volt, akit nagyon sajnáltam. Annál is inkább, mert tudtam, hogy bilkei szegény család árvája. Sajnos kígyót melengettem, hiszen nála hálátlanabb és jellemtelenebb emberrel nemigen találkoztam az életben.

De visszatérek elbeszélésem előbbi részének kommentálásához, ahhoz, hogy mi történt tovább férjem és társa elítélése után.

Mivel az ungvári börtönépület szűknek bizonyult a rengeteg letartóztatott ember befogadására (állítólag már 1945 elején 13 ezer volt az elítéltek száma), ezért férjemet és Gajdoszt egy új szárny építésével bízták meg. Ezután, 1946 végén mindkettőjüket a donyecki (akkor még sztálinói) szénbányákba toloncolták.

Legyőzve az Andrászkó iránt érzett ellenszenvemet és megvetésemet, mégis elmentem hozzá, adjon engedélyt arra, hogy az elítélt férjemmel még utoljára találkozhassek. Ezt nagy kegyesen meg is adta.

Szegény férjem borzasztó, szánalomra méltó állapotban volt. A ruhája elnyűve, a börtön padlójának porától koszosan lötyögött a lehetetlenségig lefogyott testén. Ami pedig az arcát illeti, beesett szemei olyan mély szomorúságot és reménytelenséget fejeztek ki, hogy alig bírtam visszafojtani a könnyeimet.

Hiába vigasztaltam és kértem, hogy próbáljon erőt venni magán. Mondtam, hogy még visszajön, és új életet kezdünk vele, hiszen két sikerült, szép gyermekünk van. Szegény minderre csak szomorúan legyintett jelezve, hogy mindez már nem fog megtörténni, mert a szovjet légerekből nincs visszatérés. Kért engem, hogy amennyire csak tehetem, vigyázzak a gyermekeinkre, és mondjam el nekik, hogy volt apjuk is, aki nagyon szeretete őket. Ekkor láttam utoljára...

Ezután, talán egy fél évig még leveleztünk is egymással. Ezekből a levelekből kibontakozott a halálosan agyonéheztetett ember érzésvilága. Borzasztó volt tudomásul venni, hogy már semmi másra nem képes gondolni, csak arra, hogy még egyszer utoljára jóllakhasson. Az egyik levelében még bocsánatot is kért, hogy többet gondol a hazai ételekre, mint miránk. A donyecki (sztálinói) láger menüje ugyanis 14 órai földalatti szénbányában töltött munka után mindössze pár kanálnyi főtt céklaléből és 20 dkg fekete, ragacsos, félig szalmás „kenyérből” állt.

Haláláról, amely 1947. január 17-én következett be, már csak évek múltán, az én „kálváriámból” való visszatérésem után szereztem tudomást, mert az enyéim addig nem akarták súlyosbitani a rabságomat.

Amikor Perecsenyből Ungvárra kerültünk, úgy volt, hogy tanítónő lettemre vagy egy ungvári iskolába, vagy a közeli Radváncra leszek kinevezve. Ősszel azonban megkezdődött a nagy „felszabadítási” zűrzavar, ezért egyelőre letettünk arról a tervről, hogy én is állást vállaljak.

Amikor azonban tudomásomra jutott, hogy férjem sorsa végleg meg van pecsételve, és visszatérésére már nem számíthatok, el kellett gondolkodnom, azon, hogy valamilyen állás után nézzek, mivel gyermekeimet valahogy el kellett tartanom...

Akkoriban kihez is fordulhattam volna fivéremen, Murányi Miklóson kívül, aki püspöki irodaigazgatóként működött a későbbiekben meggyilkolt Romzsa Tivadar mellett. Elmentem hát drága Miklósomhoz és arra kértem, hogy segítsen valamilyen álláshoz jutnom. Rövid gondolkodás után azt mondta, megpróbál közbenjárni dr. Dankó Imre venerológus barátjánál, aki az újonnan megszervezett felcseriskola igazgatójaként működött.

Rövid idő múlva Miklósunk jelentette, hogy dr. Dankó hajlandó engem felvenni, de egyelőre csak mint könyvelőt vagy pénztárost, mivel minden munkahely be volt töltve. A tanerők sorába pedig csak akkor vehetne fel, ha ezt a felsőbb hatóságok engedélyeznék. Az ok: férjem börtönbüntetése. Örömmel fogadtam el dr. Dankó Imre ajánlatát, és így 1945 szeptemberétől munkába is állhattam az ungvári felcseriskolában. Fizetésem 600 rubel (régí értékű) volt, mely a nagy drágaság miatt csak egyheti megélhetésre volt elegendő, de anyósom segítségével valahogy megvoltunk.

Én inkább a hivatali személyzettel érintkeztem, de néhány tantestületi tag (főleg tanítónők) az ebédszünetek alkalmával az irodákban tartózkodott. Emlékszem egy idősebb, intelligens és jóindulatú Nedzelszkaja Jelena nevű tanítónőre, akit nagyon megszerettem, és aki később – meghurcoltatásaim idején – mindig mellettem állt, és nem volt hajlandó a hamis tanúskodásra, mint a többiek. Ezek között volt a későbbi letartóztatásom fő okozója, Marija Timofejevna (biológiatanár), aki „frontharcos” lévén súlyos vérbajban szenvedett. Mint később kiderült, a KGB-ben való hűséges szolgálataiért kapta ezt a tanítói állást. Fertőzöttsége miatt külön pohara, széke és WC-je volt.

A hivatali helyiségek (irodák) állandó látogatója volt még egy Liszenko nevű tanár is, aki – szavaiból ítélve – nagy élharcosa volt a sztálini rendszernek, de későbbi ügyemben csak a háttérben működött, mellőzve a nyilvánosságot. A könyvelőséget rajtam kívül még hárman képviselték: Szentimrey Zoltán főkönyvelő, Szimkánics Liza (daróci születésű) és Mazjuta Olga (orosz nemzetiségű) könyvelők.

Mindnyájukkal nagy barátságban éltünk és amennyire lehetett, a szünetekben kedélyes beszélgetésekkel igyekeztünk elfeledni az új, félelmetes, ismeretlen világ nehézségeit és kegyetlen rendszerét. Az iskola gazdasági intézője, Szopko Jurij még kézilabdaversenyeket is rendezett a szünetekben, hogy vígabbá tegye a kollektíva életét, ami egyre komorabbá vált az állandóan fokozódó letartóztatások miatt. Nap mint nap hallottunk ismerőseink elfogásáról, bebörtönzéséről. Majd halálos ítéletekről, melyek mindnyájunkat mélyen megdöbbsentettek, hisz Kárpátalján sohasem volt ilyen tömeges üldöztetés, amelyben főként ártatlan, művelt emberek váltak a kegyetlen bolsevista rezsim áldozataivá. Mindez a hitleri haláltáborok emlékét idézte elő, és mindenkit rettegésbe ejtett.

Közben 1945. november 23-án agyvérzés következtében meghalt az ungvári kórházban az alig 64 éves édesapánk, Murányi Iván (János) görög katolikus lelkész, majd a gimnázium és a két tanítóképző ismert és nagyra becsült tanára, akit tulajdonképpen szintén a vérengző rezsim vitt sírba.

Tanári működése mellett ugyanis írói tevékenységgel és tankönyvek kiadásával is foglalkozott. Kollégája és egyben jóbarátja is volt Harajda Iván, akivel együtt szerkesztették és adták ki a *Literaturna Negyilja* ('Irodalmi Hét') c. folyóiratot, mely közkedvelt volt Kárpátalján, hiszen vallási témák is helyet kaptak benne. Először a lap főszerkesztőjét, dr. Harajda Ivánt tartóztatták le, akit az egyik éjszakai kihallgatás alkalmával agyonvertek.

Dr. Harajda Iván halálának híre váltotta ki édesapánknál a végzetes agyvérzést. Nagy fájdalomunkban mégis vigasztalt bennünket az a tudat, hogy halála megmentette őt a szovjet börtönök (esetleg lágerek) megalázó és szörnyű körülményeitől. A további események már sokasodtak és sűrűsödtek az én fejem felett is...

Ismerőseink és közeli barátaink letartóztatásainak híre mind nagyobb szomorúsággal és megrökönyödéssel töltött el. Állandó rettegésben élve kísértem gyielemmel az ártatlan áldozatok elhurcolását.

A Kapos utcai otthonomban minden este várt reám az alig három éves drága kicsi Palika (Pujuka becenevű fiacskám), aki az anyósomra, a 11 éves Szilvike kislányomra és a jó, hűséges Márta nevű szolgálónk gondjaira volt bízva.

Mivel Palika állandóan édességre vágyott, munkába menet minden reggel vettem neki egy csokoládés bonbont 5 rubelért, mert a cukor- és méztartálékunkat egy házkutatás alkalmával elkobozták. Közben 1946. június 20-án a fia utáni bánatában (nyilván infarktus következtében) meghalt a drága jó anyósom, és így most már egyedül maradtunk...

Egy alkalommal, újságolvasás közben arról értesültem, hogy a szovjet cukorgyárak 200%-kal teljesítették túl az előírt terveket, mire megjegyeztem, hogy hozhatnának belőle Ungvárra is, mert a gyermekek már nagyon kiéheztek az édességre, az üzletekben pedig nem lehetett kapni. Akkor nem is sejtettem, hogy döntésem fordulatot hozhat az életem további sora. Gyanútlanul azt is megjegyeztem, hogy évezredek történelmünk egész folyamán talán még nem is volt példa arra, hogy ennyi ártatlan embert bebörtönözzenek... Akkor még nem tudtam, hogy bíráló szavaim L. Marija Timofejevna révén azonnal a mindenkit számon tartó KGB tudomására jutottak.

Ez a szomorú esemény éppen 1946. november 1-én, halottak napján történt. Szokás szerint mindnyájan tiszteletünket tettük szeretteink sírjainál. Este, nem sokkal hazaérésünk után fáradtan lefeküdtünk. Éjfél tájt megjelent két KGB-tiszt (Jeremicsev és Grisin nevűek), és felmutatták az András kó Iván (volt osztálytársam) által kiállított letartóztatási parancsot. Ezt követően felszólítottak, hogy néhány percen belül öltözzek fel és vegyem magamhoz

legszükségesebb holmijaimat, mint például fésűt, fogkefét, szappant, fehérneműt és menjek velük, mert le vagyok tartóztatva.

A drága kisfiam aludt, de a zajokra felébredt és sírni kezdett. Márta és Szilvike lecsendesítették és gondjaikba vették. Amikor a két tiszt kíséretében kimentem a szobából, Szilvike utánam szaladt és megölelt. Eközben titokban lehúzta ujjamról a jegygyűrűt, jól sejtve, hogy azok a „véredek” többé vissza nem adnák, ha egyszer a kezükbe jutna. (Mellesleg megjegyzem, hogy az évek hosszú során megőrzött és megmentett jegygyűrű a mai napig az egyetlen ékszerem.)

Visszaidézve az akkori eseményeket, a történetek jobb megértése céljából egyet-mást még el kell mondanom. Nevezetesen azt például, hogy a Mészáros család kúriájának egyik szomszéd (udvari) lakásában már ott élt a férjével Jurkuc (Mészáros) Irénke sógornőm, nálam pedig az egyetemi felvételi vizsgák idejére a másik szobában sógornőm lánya, Hatalják Olga, aki a férjem unokahúga és egyben keresztlánya is volt. A sorsom további alakulásában neki igen meghatározó, mégpedig negatív szerep jutott, mert a velem foglalkozó nyomozótiszt aláíratott vele egy fiktív vádiratot, amely sorsdöntőnek bizonyult elítélésem és „bűnösségem” bizonyításában. De erről később részletesebben szólok.

November másodikának hajnala az ungvári KGB irodahelyiségeinek egyikében ért. Itt legelőször is felvették a részletes személyi adataimat, majd három oldalról lefényképeztek és ujjlenyomatokat vettek tőlem. Ezek után egy KGB-s (zsidó) nő levetkőztetett és alaposan átvizsgált, hogy nincs-e nálam valami „szovjetellenes” tárgy vagy fegyver. Amikor végigtapogatta testemet, borzasztóan megalázottnak éreztem magam. Ezt követően magánzárkába vezettek, ahol a deszkapriccs fölött három többszázas áramerősségű lámpa függött, amelyet sohasem kapcsoltak ki.

Lefekve sehogy sem tudtam megnyugodni, pláne elaludni, mert az erős égők bántották a szememet. Amikor pedig kezemmel próbáltam eltakarni őket, rögtön megjelent egy őr, és a „Ruki po svam!” szavakkal kényszerített arra, hogy eltűnjem a nagy erősségű fény idegesítő hatását. Ugyanez folytatódott nappal is. Pár nap múlva hallucinációkat idézett elő, üvöltő hangzavart, erős, kellemetlen zenét és táncoló, vadul táncoló tömegeket véltem magam körül keringeni.

Közben eljött november 7-e is, a nagy szovjet ünnep, a forradalom napja, amikor is egész nap és egész éjen át fülsiketítő zene, rikoltó ének és dübörgő tánc keretében ünnepelte a KGB nagy győzelmét és szertelen hatalmát. Ez-

után változatlan egyhangúságban és ideg feszültségben múltak a napok. Napközben kétszer engedtek (reggel és este) WC-re, és ugyancsak kétszer hoztak valami levesfélét, amelyben néhány héjában főtt apró krumpli és pár „karika” savanyú uborka úszkált. Heteken át változatlan volt a „menü”, amelyet az örök „rasszolynyik”-nak neveztek.

De hadd szóljak előbb az első „beszpekai” kihallgatásomról. Ez az eset, mint a legtöbb hasonló, éjszaka zajlott le. Két ór kíséretében különböző pincefolyosókon át Jeremicsev emeleti irodájába vezettek, és a jelenlévő tiszt „gondjaira” bíztak. Ő először is felsorolta a személyi adataimat, majd elővett egy iratot, amelyből felolvasta, hogy újságolvasás közben kritizáltam a szovjet államot, miszerint kevés benne a cukor és a börtönök tele vannak elítéltekkel. Felszólított, hogy írjam alá a jegyzőkönyvet, ha mondtam valami ilyesmit a felcseriskola irodahelyiségében. Megjegyeztem, hogy nem bíráló éllel állítottam ezt, csak csodálkozásomat fejeztem ki a „felszabadító rendszer” egyes akciói miatt. Mivel nem tulajdonítottam túl nagy jelentőséget szavaimnak, aláírtam a rólam szóló aktát.

Erre az én csenevész vizsgálóbíróm rám ordított, hogy kritizáltam a szovjet hatalmat, pedig ők minket felszabadítottak! Mire azt válaszoltam neki: mi csak azt látjuk, hogy ők minket „megszabadítottak” mindentől, amiért érdemes lett volna élni ezen a világon. No, ennél több sem kellett! Rám kiáltott, hogy én a szovjet nép valódi, megrögzött ellensége vagyok, és Berija nagy, öntelt portréjára mutogatva magánkívül ordította: „Lavrentij Pavlovics vszeh takih vragov naroda, kak vi, do korenyi unyicstozsit!”

Ezek után átkísértek az átellenben lévő városi börtön egyik üres cellájába, ahol a deszkapriccsen és pöcegödrön kívül semmi más nem volt. Én már akkor éreztem, hogy a sok „rasszolynyik” megfertőzte a beleimet, mert a görcsös, kínzó fájdalmak nem jelentettek jót.

A cella kis ablakán át beadott ételhez (kásához) a kínzó fájdalom és a hasmenés miatt nem is tudtam hozzányúlni. Végül olyan gyenge lettem, hogy már nem volt erőm felmászni a priccsre sem. Napokon át fetrengtem a koszos padlón. Jó néhány nap eltelhetett, amikor kinyílt az ajtó és bejött egy alacsony, KGB-uniformisba öltözött nő, aki azonnal felfigyelt vérben fekvő testemre, és rögtön intézkedett, hogy hordágyon vigyenek a helyben lévő rabkórházba.

Mint később kiderült, ez a nő a hírhedt Kuruc Mária volt, akkoriban az őrszemélyzet felettese és egyben a börtön hóhérja. Mindenki csak „Maruszja”-nak hívta. Kis termete ellenére érces, dörgő hangja minden rabban páni félelmet keltett.

A más rabok számára oly félelmetesnek tűnő „Maruszja” nekem valóságos jótevőm volt, hiszen mindenben igyekezett segítségemre lenni, ahol csak tehetett, hogy könnyebben viselhessem el a börtönélet gyötrelmeit.

Ez a különös bánásmód magyarázatot érdemel. Amint később Maruszjától megtudtam, ő volt a húga a Turjaremetén működő Ilku Zoltán főjegyző sógorom (a nővérem férje) segéd-jegyzőjének, aki 5 apró gyermekével és súlyosan beteg feleségével igen nehéz körülmények között tengődött. A nővérem híres volt a jóságáról. Tanítónő létére mindig talált lehetőséget, hogy a falu bajbajutott családrait némiképp segítse. Amikor Maruszja bátyja megtudta, hogy le vagyok tartóztatva, megkérte, hogy nekem mindenféleképpen legyen segítségemre, még a börtön szabályok megszegése árán is. Kezdetben gyanakodva fogadtam az irántam tanúsított jóindulatot, mert azt gondoltam, hogy mindezt a nyomozóm félrevezető parancsára teszi. Így például kihagyott a folyosón történő heti „smonok”-ból, vagyis átkutatásokból, még egy kis ceruzacsonkot is adott, hogy titokban egy papírcetlin néhány szót írassak a húgomnak, aki magára vállalta a gyermekeim nevelését. Amikor a nővérem (Nágyika) által küldött élelmiszeres csomagban megtaláltam odarejtett „beszámolóját” a gyermekekről és „szabad” életükről, merész elhatározással kérdőre vontam Maruszját a velem való kivételes bánásmód igazi okáról.

Maruszja erre bizalmasan „kitárulkozott”, és részletesen elmondta élete nagy tragédiájának történetét. Így tudtam meg, hogy a sors kegyetlen ironiája folytán ő talán még inkább áldozata a sztálini rendszernek, mint én. Hiszen 16 éves kora óta ki volt téve a sorozatos szenvedéseknek, a súlyos börtönbüntetéseknek és erőszaknak. Ellenkezése dacára kényszerítették rá a hóhérságot, amivel felettesei véres tevékenységüket leplezték. Bátyja csak évek múlva szerzett tudomást húga „melléktevékenységéről”, aminek az lett a vége, hogy többé nem ismerte el testvérének. Pedig véleményem szerint Maruszja bátyjától származhat érdemelt volna.

Elbeszélésemet azzal folytatom, hogy Maruszja átvitetett a rabkórházba, ahol pár hét alatt úgy-ahogy erőre kaphattam, így újból visszakérültem a börtönbe, ahol éjszakánként gyakran folytatódtak a kihallgatások, melyek végül eljutottak az első bírósági tárgyalásig.

Közben Jeremicsev felolvasta nekem a Hatalják Olga unokahúgom által aláírt jegyzőkönyvet, melyben azzal vádolt, hogy kritizáltam a kolhozokat, dicsértem Amerikát és hogy általában elítélő megjegyzéseket szoktam tenni a szovjet rendszerre, mivel rengeteg ártatlan embert börtönöznek be, sőt halálra is ítélik őket.

A bírósági tárgyalás elnöke egy Solom nevű zsidó volt, aki az első, második, majd még a harmadik tárgyalás után is – az esküdtszék tagjaival együtt – elégtelennek tartotta az elítélésemet szolgáló vádakat.

Jeremicsev erre letartóztatta a felcseriskola két könyvelőjét, és az én celámba helyezte őket. Nyilván azért, hogy valamiképpen újabb terhelő adatokhoz jusson. Régi „kolléganőim” pár heti együttlét után sem tudtak rólam semmi rosszat mondani azon kívül, hogy nem bírtam megbékélni a sok ártatlan ember letartóztatásával, főleg a szegény férjem elítélésével.

Ekkor már közel 20 hónapja voltam az ungvári börtön lakója. Ha véletlenül kiderül, hogy ártatlanul tartottak benn ennyi ideig, Jeremicsevnek komoly kellemetlenségei lehetnek volna. Tehát a KGB-nek sürgősen intézkednie kellett.

Mivel unokahúgom, Hatalják Olga írta alá a legsúlyosabbnak vélt vádakat, az ő tanúvallomása lett a mérvadó a már elkerülhetetlen elítélésemben. Ezt véletlenül tudtam meg. Az egyik napon megjelent a cella előtt egy álmos képű hivatalnok, és átnyújtott nekem egy iratot azzal, hogy olvassam el és írjam alá. Rögtön észrevettem, hogy az okmány nem nekem, hanem az ügyészségnek szólt, így siettem elolvasni. Az derült ki belőle, hogy csak a Hatalják Olga által aláírt vádak súlyosak, ezek alapján pedig igen sürgős és elkerülhetetlenül szükséges az elítélésem.

Alighogy elolvastam ezt az iratot, megjelent egy dühös képű KGB-tiszt, és tarkón ragadta a pipogya írnokot. Alaposan leszidta, hogy a „Prokuratura” helyett nekem nyújtotta be az okmányokat. Én azonban már ekkor tudtam, hogy sorsom meg van pecsételve.

A negyedik és egyben ügyem utolsó tárgyalása már nélkülem és ügyvédem (dr. Kalinov Mihály) nélkül történt, a tárgyaláson a kijeji „Titkos hármas” (Zaocsnaja Trojka) bíróság tagjai hat évi kényszermunkára (kátorgára) és három évi utólagos szabadságvesztésre ítélték. Ezt már csak Jeremicsev olvasta fel nekem, megjegyezve, hogy készüljek fel a lágeréletre! Ezután még egy-két hétig várnom kellett, amíg visszakaptam az elutasító választ fellebbezési kérvényemre.

A koncentrációs táborba való „utazásomra” 1948 júliusának egyik forró és fülledt nyári napján került sor. Nyitott teherautókba gyömöszöltek több száz embert, hogy majd Munkács külvárosában vagonokba tereljék be a halálosan elgyötörtöket.

Szerednyén keresztül robogva dr. Mészáros István sógorom lakásának udvarán feltűnt piros ruhájában Blanka sógornőm, de hiába kiáltottam neki, ő nem nézett a száguldó autók után...

Munkácson egy olyan vagonba kerültem, ahol egy fiatalasszony volt pár hónapos csecsemőjével. A gyermek a nagy hőségtől és zsúfoltságtól beteg lett és egész úton sírt. Vele zokogott a szerencsétlen anyja is...

Egy nap alatt megérkeztünk az „elosztóállomásra”, Lembergbe, ahol az egész „transzportot” leszállították a város szélén és nyílt terepen, tűző napon, három napig tartottak bennünket, mivel a városi kaszárnyából kialakított elosztóállomás a nagy zsúfoltság miatt nem tudta befogadni a nagy embertömeget. Ez idő alatt a júliusi forró nap úgy megégette az arcomat, hogy a bőr cafatokban vált le róla, és az arcom egy merő vörös sebbé változott.

Ilyen állapotban kerültem végre az elosztóállomás, vagyis a kaszárnyatömb udvarára, ahol több ezer ember volt összezsúfolva.

Szerencsétlenségünkre a nagy meleg után eleredt az eső. Közben kiskorúakból álló bűnözők egy csoportja mindenkitől elszedte a magunkkal hozott és féltve rejtgetett élelmiszert vagy a jobb ruhaneműt.

Nagyika nővérem – Maruszja szíves engedélyével – elhurcolásom előtt száraz kekszet csempészett be, amit a nehezebb napokra tartogattam, de sajnos a fiatal bűnözők már ottlétem első napján elkobozták tőlem. Ezek a szovjet állam kegyetlen törvényei által kisemmizett és megárvult fiatalok csak rablás és erőszak útján tudták fenntartani magukat. A lágerparancsnokság pedig szabadkezet adott nekik, mert így tartották megoldottnak az „önellátásuk” problémáját. Ezekről a banditáktól még a fegyveres örök is félték, mert doronggal jártak, és ha valaki esetleg nem adta oda nekik azt, amire szemet vetettek, egyszerűen leütötték és továbbálltak. Így ültünk napokon át az esőben, mert nem volt hová behúzódnunk, mivel a barakkok minden bejárata, lépcsői és folyosói tömve voltak emberekkel.

Az udvar sáros kövezetén gubbasztva és az arcomon lévő fájó sebekről elcsigázva már azt hittem, hogy ott fogok elpusztulni, mivel ahhoz a száraz kenyérhez és „löttyhöz”, amit néha kiosztottak, és amelyért közelharcot kellett vívni, alig egyszer-kétszer jutottam hozzá.

Egy napon aztán, amikor már minden reményem cserbenhagyott, a közeli barakk ajtajánál megjelent egy fehérköpenyes férfi és a Mészáros nevet kiáltotta. Először azt hittem, hogy a hívás nem nekem szól, ezért nem is mozdultam a helyemről, de amikor a tömegből senki sem reagált, botladozva utat törtem a sűrű embertömegben és igyekeztem közelebb jutni a nevemet sorozatosan ismétlő ismeretlen férfihoz.

Amikor végre odaértem, megszólaltam, hogy én vagyok Mészárosné, de mivel én őt nem ismerem, talán nem rólam szó. Erre az úriember hozzám lé-

pett és azt mondta, hogy éppen engem keres, mivel fivérem, Murányi Miklós püspöki vikárius neki jó barátja, és ezért szeretne segíteni itteni (leMBERGI) tartózkodásom idején. Kiderült, hogy Fatán Jánosnak hívják, és Munkácson volt orvos, akit pár ártatlan megjegyzése miatt tíz évre ítélték. Egyelőre azonban itt tartják, mert a rabok között sok bőrbeteg van, ő pedig bőrgyógyász. Megköszöntem jóságát és arra kértem, hogy először is gyógyítsa meg a sebes arcomat, mert ettől szenvedtem a legjobban.

Fatán doktor úr rögtön utat biztosított a nagy embertömegben, és bevezetett egy terembe, ahol beteg, vérbajos nők voltak, és ahol néhány deszkapriccs még üresen állott. Az egyikre rámutatott, hogy foglaljam el, itt kipihenhetem magam. Én azonban elutasítottam ezt a jóakarató segítséget, mert nagyon megijedtem a szifiliszes nőszemélyektől és arra kértem Fatán doktort, hogy helyezzen el máshová, ahol nincsenek vérbajosok.

Erre bevezetett egy kisebb terembe, ahol 103 asszony, idősebb nők és fiatal lányok szorongtak nagy zsúfoltságban, priccseken ülve vagy azok alatt fekvé. Kiderült, hogy ezek a nők mind Lembergből vagy annak környékéről valók, és sok köztük a görög katolikus apáca. Bár nekik sem volt hol kényelmesen elhelyezkedniük, Fatán doktor szavára szívesen és kedvesen helyet szorítottak nekem is. Így leülhettem és meg is szárítkozhattam, miután a folyosó csapjánál kissé lemostam magamról az udvaron szerzett mocskot. A drága jó Fatán doktor még aznap hozott a sebeimre gyógykenőcsöt, és napokon át kezelte az arcomat, amíg végre új bőröm nőtt. Orvosi vizitjei alkalmával néha egy-egy almát vagy uborkát is hozott, amit a betegeitől kapott. (Örök hálámat iránta most már csak Isten elé terjeszthetem imáim keretében.)

Nagy hálával emlékszem vissza a szobában lévő nőkre, apácákra és fiatal lányokra, akik testvérükként fogadtak be. A leMBERGI apácák minden nap misét tartottak és állandóan imádkoztak.

Egyszer aztán, hogy ne unatkozzam a sok ukrán nő között, orvosom behozott hozzám egy Karig Sára nevű magyar nőt, akiről az derült ki, hogy a budapesti külügyminisztériumban volt titkárnő. Sárát egy diplomáciai küldetése alkalmával Bécsben tartóztatta le a szovjet KGB és 10 évi kényszer-munkára ítélte. Hét évig raboskodott a vorkutai lágerekben, s hazatérése után sokáig leveleztünk.

Karig Sára kiváló beszélgetőpartnernek bizonyult. Az elszállításomat megelőző három hét alatt minden nap átjött hozzám, és sok érdekes dologról beszélgettünk. Ezáltal az idő is gyorsabban és elviselhetőbben múlt. Társalgásunk főleg tudományos jellegű témák megvitatásából állt, de sok szó esett

közöttünk az irodalomról és a történelmi eseményekről is. Sárának kiváló írói és költői vénája volt (és van ma is), így még a lemergi láger szörnyű körülményei között is képes volt vers formájában papírra vetni érzéseit, gondolatait.

Az „elosztóállomáson” három hétig tartottak, és ez idő alatt sok szomorú eseménynek voltam szemtanúja. A cellákban ugyanis több olyan nő is volt, akiket a lányaikkal együtt ítéltek el, és minden nap elszakítottak közülük valakit. A fiatalabb lányok mindnyájan a deszkapriccs alatt feküdtek (a kőpadlón), a többiek pedig fele-fele arányban kuporogtak a földön. Közben a többiek szorosan álltak egymás mellett és így várták a „váltást”.

Végre eljött a nagy nap, amikor énram is sor került, és kb. 800 rabbal együtt megkezdődött az „etap” (rabszállítás, áttelepítés). Először a „Csornij voron” nevű zsúfolásig megtelt, zárt teherautóval vittek ki minket a pályaudvarra, majd ott marhaszállító vagonokba tereltek bennünket. Az utazás heteken keresztül tartott. A kis rácsozott „ablakon” néha feltűnt valamilyen lakott helység. Megtörtént az is, hogy a vagonok több órán át vesztegeltek barátságtalan, puszta, lakatlan területen. Meleg étel helyett a napon kőkeményre szárított fekete kenyérdarabot („szuharit”) és egy kevés vizet adtak be a vagonokba.

Amikor már mindenki végleg el volt csigázva, kitekintve azt láttuk, hogy a szerelvény valamiféle város peremén áll. Az őr bekiáltott, hogy megérkeztünk Cserepovecbe, ahova a rabszállítmányt eredetileg rendelték. Itt azonban (kétnapi rostokolás után) nem fogadtak be minket, mert a láger túl volt tömve rabokkal és nem volt alkalmas újabb több száz ember befogadására.

Erre teherautókon elszállítottak bennünket a régi Marijinszki-csatorna partjára, és nyitott teherhajóra telepítették át az embereket. Közben megeredt az eső és mindenki bőrig ázott a nyitott tetejű vontatóhajón. Így utaztunk kb. 2-3 napig, amikor is megérkeztünk végső rendeltetési helyünkre, vagyis a vologdai járás Vityegra nevű városának külterületére.

Itt egy nagy barakk előtt leszállították a megázott és éhes társaságot, és ezzel megkezdődött a szortírozás. Egy kisasztal mellett ülő Liszica nevű zsidó KGB-s a személyre szóló aktákat egyesével mustrálta végig, majd külön csoportokba tömörítette az embereket. Előálltak a teherautók és megkezdődött az elszállítás. Akkor adták tudtunkra, hogy az új Volga-Balti hajózható csatorna építésén fogunk dolgozni. Az én csoportom 30-40 nőből állt, akiket egyetlen teherautóba zsúfoltak be, és útnak indítottak. Rövid 1-2 órás út után egy erdő szélére értünk, ahonnan gyalog kellett továbbmennünk, mivel véget ért a kocs út. Két fegyveres őr kíséretében mentünk az erdőben lévő első

munkahelyünkre. A talaj végig mocsaras, süppedős volt. Ilyen helyen épültek fel a nagy sátorzerű barakkok is, melyek fekete, szurkos papírral voltak lefedve. A barakkok „padlójául” a mocsaras talaj szolgált. Az ágyak négy földbe szúrt karón álltak, melyeket különböző vastagságú ágakkal kötöttek össze. Többünknek még ilyen primitív fekhely sem jutott, így egyedül kellett megépítenünk azt.

Mivel ez a hely a vityegrai központi lágernek egy „filiálja” (alegysége) volt, így a főnöki tisztséget egy nő töltötte be, aki szigorú felügyelet alatt tartotta a keze alá került rabokat. Legelőször is kijelentette, hogy az itt lévő politikai elítéltek „konvoj” nélkül, majdnem szabadon fognak dolgozni, és a mozgásuk felügyelete is bizonyos határig (kb. 3 km-ig) csak a munkafelügyelőkre (prorabi) van bízva. Étel naponta háromszor osztottak: reggel forralt vizet egy kávéskanál cukorral és 20 dkg kenyérrel, délben és este főleg köleskását, de néha zabból, hajdinából vagy káposztából készített ritka levesfélét is kaptunk. A további kenyéradag mennyisége a rab teljesítményétől függött. A munka 10-14 órai erdőirtásból állt.

Mivel még nem volt mindenkinek „ágya”, megengedték, hogy még aznap vágjunk fát az erdőben és ebből tákoljuk össze fekvőhelyünket. Az én csoportomban főleg bukovinai falusi asszonyok voltak, akik nagy igyekezettel vágták a fákat és alkották meg a karókból készült fekhelyeket. Végül nekem is sikerült összeeszkábálni egy ilyen ide-oda dülő alkotmányt, mely helyettesítette a pár órás pihenésekre szánt „ágyat”, de valójában inkább a fáradt test kínzóeszköze volt. Matrac helyett ugyanis nedves levelekkel terítettük le a rudakból készült „priccseket”, melyekre néhány ruhadarabot terítettünk (már akinek volt), és azokkal takaróztunk. Ez azonban semmit sem enyhített az állandó nedvességen, így valósággal úsztunk a mocsárban, hisz ez volt a láger „padlója” is.

Másnap hajnalban a névsorolvasás és a munkaelőírások kihirdetése után négyes sorokban, brigádokra osztva felsorakoztatták az embereket, és útnak indítottak minket az erdőbe. Mindenki azt vette magára, amije volt, mert az újonnan jötteknek még nem adtak semmi ruhafélét.

Az erdőben kettesével kellett sorakoznunk. Kijelöltek egy négyszög alakú területet, ezt kellett kiirtani. Ezután a munkafelügyelő megmagyarázta, hogyan döntsük le a fákat (baltákkal és kézifűrésszel), majd magunkra hagyott bennünket.

A norma kettőnkre 8 méter volt, de az első napokban – bárhogyan is igyekeztünk – nem tudtuk teljesíteni, mert az ágak levágása után azokat még el is

kellett égetni, ami a mocsaras, nedves talajon csak nagy nehézségek árán sikerült. Nekem egy bukovinai asszony jutott társul, akivel közösen igyekeztünk legyűrni a nehézségeket.

A munkát folyamatosan és gyorsan kellett végezni, mert ha a mögöttünk dolgozó pár elérte a mi területünket, akkor nagy baj érhetett volna bennünket, mivel a hátunk mögött lezuhanó fa könnyen kiolthatta volna életünket. Ilyen esetekről gyakran hallottunk, ezért igencsak igyekeztünk előbbre jutni.

Az első hetekben sehogyan sem tudtuk teljesíteni a kiszabott normát és így a kenyéradag is csak 20 dkg volt. A kása is ritka és bizony kevés is (vagy 2-3 kanálnyi) volt. Ősz lévén ki tudtuk használni az erdőt, amely bőven kárpótolt bennünket gombával. Ezt parázson megsütöttük és jóízűen elfogyasztottuk. Találtunk egy számomra eddig ismeretlen erdei gyümölcsöt is, a „kljukvát”, melynek sötét-piros bogyója sok C-vitamint tartalmazott. Ez pedig hiányzott az ízetlen kásáinkból. Egy-egy szárazabb helyen néha vörös áfonyát is találtunk. Mindezek pótolták a szervezet vitaminhiányát.

Éjszakánként az alattunk lévő nedves levelek annyira áthűtötték a testünket, hogy reggel dideregve mentünk munkába. De a máglya mellett megszártkoztunk, és igyekeztünk teljesíteni a normát, hogy több kenyeret kapjunk. Kétheti megfeszített munka után ez is sikerült, és a kenyéradagot a duplájára emelték. Közben múltott az idő, és úgy hat hét múlva történt egy eset, amely felbolygatta az egész láger életét. Volt ugyanis az egyik brigádban két ukrán tanítónő, akik elválaszthatatlan barátnők voltak. Őket katonaszökevényekként ítélték el. Ezek ravaszul összejártak, és mindenféle csellel, hízeltárogatással, de legfőképp a többi rab ócsárolásával annyira beférkőztek a főnökség bizalmába, hogy mindenben szabad kezet kaptak. Ők pedig titokban egy újabb szökési tervet dolgoztak ki, melyet sikerült is megvalósítaniuk.

Akkoriban az erdő szélén vándorcigányok táboroztak, akikkel a két tanítónő kapcsolatot létesített. Amint később kiderült, az egyik nő kabátjának gallérjában 3000 rubel volt elrejtve. Ezt felajánlották a cigányoknak, amennyiben magukkal viszik őket és átcsempészik a közeli finn határon. Mivel a két nő bőre igen barna volt, sikerült elvegyülniük a cigányok közé.

A létszámbírást csak este vették észre, amikor a cigánytábor messze járt. A kuttyákkal való keresésük pedig másnap reggel indult meg, de ekkorra már hiábavalónak bizonyult. Úgy 7-10 nap múltán érkezett egy levél a lágerparancsnokság címére, amely a két szökött nőtől származott. Ebben örömlüknek adtak hangot, mert végre megszabadultak a bolsevista rabságból. Ezen kívül legyalázták Sztálint és az egész ördögi kommunista rendszert. A levél

tartalmát a láger parancsnoknője titokban közölte az egyik bizalmas emberével, de hamarosan mindenkinek a tudomására jutott.

Nem sokkal ezután egy borús, havas éjszakán az ukrán barakk lakóit (kb. 30-40 embert) fegyveres örök kutyákkal kergették ki a 3 km távolságban lévő útra. A sötét latyakos erdőben nagyon nehéz volt tájékozódni. Rabtársaim szedték a lábukat, amennyire csak tudták, de én a gumiabroncsokból készült „cipőmben” úgy belesüllyedtem a tőzeges mocsárba, hogy már nem tudtam kiszedni az említett lábbeliket. Nyakig mocskosan, mezítláb és teljesen átázva jutottam ki az útra, ahol a többiek már a sebtében megrakott tábortűz előtt melegedtek, mivel az autó még nem érkezett meg. Egy fatömbön már ott ült a tűz mellett parancsnoknőnkkel a láger KGB-s tisztje, akik, meglátva engem, odahívtak magukhoz, hogy a tűz mellett szárítkozzak meg. Ekkor olyan hisztériás sírás fogott el, hogy szinte rángatóztam, hiszen annyira megalázottnak éreztem magam. A tiszt megkérdezte a felügyelőnőtől, hogy ki vagyok. Amikor megtudta, hogy kárpátaljai tanítónő voltam, a tiszt jóindulatúan elkezdett csitítgatni.

Végre megérkezett a teherautó és begyömöszöltek minket, mint a marhát. A jármű döcögve útnak indult. Útközben megtudtuk, hogy a Vityeгра mellett lévő téglagyárba visznek bennünket. Közben újra eleredt az eső. Egy kisebb településen szálltunk le, ahol egy épülő házban találtunk menedéket. Az üres téglafalak semmilyen védelmet nem nyújtottak a hideg ellen, de legalább az esőtől megvédték.

Reggel lódobogásra riadtunk fel, mire az egyik ör megjegyezte, hogy a központi láger parancsnoka közeledik felénk. Nekem rögtön eszembe jutott Nágyika nővérem levele, melyben azt írta, hogy 100 rubelt küldött részemre, amit sehogyan sem akartak kiadni. Pedig igen jól jött volna, ha egy kevés élelmiszerral ki tudtam volna pótolni a már nagyon megunt köleskását.

Elhatároztam, hogy mezítláb, mocskosan kiszaladok és bevárom a menetet. Az örök kiabáltak utánam, de én elszántan vártam a lovascsapatot. Elöl egy vékony, kistermetű ember jött, majd őt 3-4 KGB-s tiszt követte. Amikor az első lovas közelebb ért hozzám, megállt és csodálkozva megkérdezte, hogy ki vagyok, és mit akarok tőle. Erre elmondtam neki kérésemet. A központi láger parancsnoka – mert ő volt az – leszállt a lováról és közelebb lépett hozzám. Ezt követően arra kért, hogy mondjam el, ki vagyok, és miért ítélték el. Amennyire csak tudtam, röviden vázoltam történetemet, mire kedvesen megnyugtatótt és megígérte, hogy a pénzt hamarosan meg fogom kapni. Így is lett. Már harmadnap megkaptam az új munkahelyemen, a téglagyárban a 100 rubelt.

Ezt a jóságos, kedves és humánus lágerparancsnokot sohasem fogom elfelejteni. Gladkov volt a neve, és mindenki egyformán tisztelte és szerette. A rabok valóságos legendákat meséltek róla. Így tudtam meg, hogy ő is raboskodott 15 éven keresztül, amíg ki nem derült, hogy ártatlanul ítélték el. Sérelmeinek kárpótlásául nevezték ki a vityegrai tábor parancsnokává.

A központi lágerben 25 ezer tiszt volt, akiket azért ítélték el 25 évre, mert a háborúban megadták magukat a németeknek. Ez a drága, jóságos ember nagy odaadással irányította a központi láger és a körülötte lévő kb. 30 fiók-tábor életét. Ez utóbbiak nagy körzetben határolták körül Vityegrát úgy, hogy valóságos szögesdrótból állt az egész vidék.

Azonban minden egyes rab nagy szomorúságára igen rövid időn belül meghalt Gladkov, ez a mesebeli parancsnok. Végzett vele a lágerben szerzett tüdővész.

Én egyik helyen sem voltam sokáig, mivel minden lágerben (1-2 hónap elteltével) éjszakánként kihívott egy KGB-s tiszt, és arra utasított, hogy írjak alá egy kötelezvényt, mely szerint hetente, írásban vagy személyesen beszámolok rabtársaim szovjetellenes megnyilvánulásairól, bujtogató jellegű célzásairól. Ennek fejében könnyebb munkát és jobb élelmezést ígértek. Én azonban minden alkalommal visszautasítottam a kecsegtető ajánlatot. Egyébként egyes becslések szerint a láger lakóinak 50%-a besúgó volt.

Elbeszélésemet az újabb lágerbe való érkezésemmel folytatom. Amint már említettem, reggel megérkezett a 30-40 nőből álló csoport a Vityegra melletti téglagyárba, ahol azonnal munkába kellett állnunk. Kezdetben csak formáztuk a téglát, majd targoncán a kemencéhez szállítottuk azt, ahol két nő hetente 40-50 ezer téglát égetett ki. Ezt követően az egyik brigád szétszedte a kihűlt téglákat, és százasával tömbökbe rakta, majd a közeli 15 ezer főből álló német fogolytábor volt katonái teherautókkal szállították el egy újabb tábor építéséhez.

A téglagyár főnöke – egyben munkafelügyelője és mérnöke – egy Dannik Mihail nevű ukrán nemzetiségű néhai katonatiszt (kapitány) volt, aki a háború idején szintén megadta magát körülkerített csapatával a németeknek. Ezért 25 évre ítélték. Akkoriban 40-45 éves lehetett. Családjáról elmesélte, hogy már a fia is katonatiszt. Ezt a megértő, művelt és humánus embert mindenki megszerette és tisztelte. Állandóan azon töprengett, hogyan tudna a lágerben kulturális életet teremteni. E célból kiválasztott egy színművet, amelyben nekem szánta a főszerepet. Az előadandó darab egy részlet volt a *Borisz Godunov* c. operából. Nekem Marina szerepét szánta. Választása nyil-

ván azért esett rám, mert néha munka után a hangulat javítása céljából vidám nótákra buzdítottam a velem egy barakkban lakó nőket. Ilyenkor főleg orosz és ukrán népdalokat énekeltünk.

Amikor kérését elutasítottam, arra kért, hogy legalább egy énekkart szervezzek, melynek én lennék a karmestere is. Dannik többszöri kérésére végül elvállaltam az énekkar megszervezését. Kiválasztottam 30 jó hangú és hallású nőt, és esténként, a munka után próbákat tartottunk. Amikor az énekkar tagjai jól összehangolódtak, Dannik koncertet szervezett Vityeográban és a környező településeken. A közönségünk nem volt nagyszámú, mivel a falvak az éhség és a száműzetés miatt nagyon el voltak néptelenedve, de akik eljöttek, lelkesen megtapsoltak minket.

Az egyik helységben – azt gondolva, hogy egy Sztálin-portré emelné az est ünnepélyességét – szereztem egyet és a pódium falára akasztottam. Erre az egyik KGB-s tiszt odaugrott és dühösen lerántotta azt. Ezután csúnyán leszidott, hogy ennek a „nagy” embernek a portréját fel mertem tenni a falra, hiszen mi nem vagyunk méltók arra, hogy a „népek atyjára” nézzünk.

Néhány fellépésünk után karmesteri tevékenységem váratlanul félbeszakadt, mert beteg lettem. Étkezésünk ugyanis mindenütt azonos volt: forraltvíz, egy kávéskanál cukor, 20-30 dkg kenyér és 2-3 kanálnyi köleskása. Hiányoztak az erdei gyümölcsök és bogyók, amelyek éltető C-vitamint tartalmaztak. A nehéz munkától amúgy is teljesen ki voltunk merülve, és mindig türelmetlenül vártuk azt a néhány órai pihenést, amely egy kissé magunkhoz térített bennünket. Ráadásul a lágerparancsnokság a 10-12 órai munka után még több órán át tartó krumpli-betakarítást szózott a nyakunkba. El lehet képzelni, hogy milyen nehéz volt az agyonhajszolt és kiéhezett raboknak fáradt testtel állandóan hajlogatva krumplit ásni, és azt még meg is tisztítani a tözege sártól, majd halmokba gyűjteni. A falusi asszonyok jobban bírták ezt a megterhelést, de én néhány nap alatt valósággal összeroppantam. Annál is inkább, mert már mutatkoztak rajtam a disztrófia első jelei. A testem ugyanis valósággal felpuffadt.

Azon az ominózus napon, amikor a krumpliszedés után fáradtan botladozva visszatértem a lágerbe, a küszöb előtt hirtelen összeestem. A táborban éppen akkor volt ott „kontroll” végett egy vörös hajú zsidó orvosnő, akit mindenki Nyina Ivanovnáknak szólított. Miután észrevett engem a küszöb előtt a földön, odarohant és felemelte dagadt kezemet. Amikor a bőrömön az ujjá érintésének helyén ottmaradt egy mélyedés, azonnal utasította az egyik ápolónőt, hogy fektessenek egy priccsre, mert halálos beteg vagyok. Attól az

éjszakától kezdve kb. hat héten át számomra megszűnt létezni a világ, ugyanis önkívületbe estem és csak néha-néha eszméltem fel.

Ez a drága zsidó orvosnő minden nap átjött csónakon a központi táborból és mesterséges úton, injekciókkal tartotta bennem a lelket.

Amikor egy kissé magamhoz tértem, dr. Faina, vagyis Nyina beutalt a Vityeгра külvárosában lévő rabkórházba. Itt körülbelül egy hónapig feküdtem. A kezelőorvosom, dr. Trubacsov egy végtelenül jóindulatú orosz férfi volt, akit büntetésből helyeztek oda a rabokkal szemben tanúsított együttérző magatartása miatt. A teljes gyógyulásomhoz azonban egy volt német katonai orvosnő, bizonyos Kozlovsky Gertruda asszony segített hozzá. Gertrudát viszont – német hadifogoly mivolta miatt – csak kórházi takarítónőként alkalmazták. (Frau Gertruda férje egy königsbergi lengyel ember volt.)

Ez a nemeslelkű nő már ottlétem első napján felfigyelt rám. Mivel egy kicsit „karattyoltam” németül, beszédbe elegyedett velem. Elmondta, hogy Königsbergbe való, és a fronton esett fogságba. Tulajdonképpen nem lett volna szabad ilyen alantas munkára befogni őt orvosnő létére, de semmit sem tehetett a jogtalan bánásmód ellen. Van egy fia is, de sem róla, sem férjéről nem tudott senki. Láttam, hogy végelgyengülésben szenvedek, ezért minden nap összegyűjtötte nekem a betegek által otthagyt csukamájolajat, hátha segíteni fog rajtam.

Hihetetlen, de én, aki gyerekkoromban utáltam ezt a rossz szagú orvosságot, most élvezettel szűrcsöltem. Nyilván olyan nagy volt a vitaminhiányom, hogy már valósággal ízlett ez a bűdös olaj.

Közben a téglagyárban kellemetlen dolgok történtek. Kigyulladt a fából épült gyár. Felelősségre vonták a főmérnököt, Dannikot, aki épp akkor Vityeграban tartózkodott, úgyhogy nem is volt jelen a tüzeset idején. Ezért a mulasztásért meghosszabbították rabságának idejét.

Amikor visszatértem a lágerbe, a téglagyár már úgy-ahogy fel volt újítva, de engem mint lábadozót Dannik egy Zigmundova Hella nevű beteg lengyel nővel együtt a téglagyár területén lévő élelmiszerraktárba osztott be, ahol a halmokba rakott krumplit és sárgarépat válogattuk. Ennek a zöldségnek a fele rothadt volt, mert mocsaras talajban termett. A raktár felügyelője egy Parsin nevű elítélt volt, néhai KGB-s, aki csúszópénzek elfogadásának gyanújával már vagy 20 éve raboskodott.

Zigmundovának előrehaladott gyomorrákja volt, mivel közvetlenül gyomorfekélyének műtétje után tartóztatták le, és kórorvoslás híján betegsége elburjánzott. Parsin jóindulatúan azt tanácsolta, hogy használjuk ki a kínálózó

alkalmat, és fogyasszunk minél több sárgarépat, mert azzal rendbe hozhatjuk legyengült szervezetünket. Én éltem is az alkalommal, és megtisztítva a sártól annyi sárgarépat próbáltam megrágni, amennyit a skorbut kikezdte fogammal csak tudtam. Szegény Zigmundova Hella beteg gyomra a nyers sárgarépa szagát sem viselte már el és naponta többször is vért hányt. Ilyenkor összeesett és elvesztette eszméletét. Néhány napon belül el is vitték onnan, így egyedül maradtam.

Ezt a szegény fiatal nőt baptista prédikációi miatt ítélték el. Drohobicsi lakos volt, ahol férjét és két kicsi fiát hagyta otthon árván. Eltávolítása után egyedül válogattam az 50 méter hosszú barakk két oldalán felhalmozott sárgarépat és krumplit. Igyekezniem kellett a munkával, mert 1-2 nap elteltével teherautó jött a hibátlan, átválogatott zöldségért. Parsin minden nap adott néhány krumplit, amit ebédszünetben társaimmal megsütöttünk tégláégetés közben. Számomra ez volt a világ legfinomabb eledele.

Talán már egy hónapja válogattam a krumplit, amikor szokatlan esetnek lettem a szemtanúja. Az történt ugyanis, hogy a homályos raktárhelyiségben lépteket hallottam. Nem sokkal ezután megjelent egy emberi árny, mely a barakk végében lévő kapu felé tartott. Amikor az árnyék a kapu közelébe ért, elszörnyedve vettem észre, hogy lassan egy férfi alakja rajzolódik ki belőle.

Ettől a látomástól annyira megijedtem, hogy a hátam mögött lévő bejárat ajtóhoz rohantam, és dörömbölve, ordítva hívtam Parsint, akit az udvaron dolgozó társai rögtön előkerítettek és hozzám küldtek. Amikor kinyitotta az ajtót és hozzám ért, a látomás addigra már eltűnt. Én azonban olyan izgatott voltam, hogy alig tudtam elmagyarázni, mi is történt velem pár perccel ezelőtt.

Parsin megértően bólintott, és megjegyezte, hogy ez az eset már többször is megtörtént itt, mert bár az ateisták tagadják, de van lélek és másvilág, ahonnan időközönként látható alakban megjelennek a halottak. Ennek a raktárnak a helyén ugyanis egy csempegyártó üzem volt. Egy alkalommal kigyulladt, és az oltásnál bennrekedt egy ember, aki azóta bizonyos időközönként kísért, hiszen már előttem is többeknek megjelent.

Arra kért, hogy ne szóljak erről az esetről senkinek, mert nem lesz ember, aki a raktárba jönne ezután dolgozni. Én, mivel már úgy gondoltam, hogy kellőképpen megerősödtem, visszamentem a téglagyárba. Dannik jóvoltából a munkám a téglák „stábelbe” (tömbökbe) való összerakásából állt, ezeket időnként a német foglyok szállítottak el. Ez a munka kedvemre való volt, de nem élvezhettem sokáig, mivel egy szép téli napon újabb „etapra” kellett mennem.

Éjfél körül felverték bennünket, és felolvasták azoknak a névsorát, akiket új lágerbe küldenek. Tíz percen belül az udvaron álló teherautónál kellett len-

nünk. A 30 kijelölt nő listáján ott volt a szegény, halálosan beteg Zigmundova Hella neve is, de őt már nem tudták elvinni, mert hirtelen begörcsölt és véres epét hányt. Akkor láttam őt utoljára.

Az „etapírozott” rabok között fiatal, 16 éven aluli lányok is voltak, akiket közönséges bűntények (többnyire tolvajlás) miatt ítéltek el. Az egyik 16 éves kislányt, Gálját el akarták szakítani a legjobb barátnőjétől, amit nem bírt volna elviselni. A szegény tömzsi kislány árván nőtt fel, hiszen szüleit valahová Szibériába száműzték. Valahonnan baltát ragadott és végső erejéig harcolt az örökkel, követelte, hogy ne vigyék el a barátnője nélkül. Ezalatt minket a sűrű havazás közben összezsúfoltak a nyitott teherautón, és ott vártuk dideregve a dolgok kimenetelét. Egy idő múlva az örök lefegyverezték Gálját és alaposan elpáholva, ájultan dobták fel az embertömegbe. Az élettelen test pont rám zuhant, úgy, hogy engem az autó szélére döntött. Alaposan nyomta testével a mellemet, sőt, a fejem is lelógott félig az autóról. Minden kis zökkenésnél azt hittem, leszakad a fejem, de Gálja csak nem ocsúdott fel. Nyilván kényelmesebb volt így neki az utazás, de lehet, hogy valóban el is volt ájulva.

Körülbelül egy óra múlva egy erdőhöz érkeztünk, ahol az autó már nem tudott továbbmenni. A másik autóban lévő fegyveres örök mindenkit leparancsoltak a földre, vagyis a térdig érő hóba, majd a hangosan csaholó kutyák kíséretében elindultunk az erdő felé. Gálját a fiatal társai karukon vitték, mert még mindig nem tért magához. Mivel magammal hoztam egy fél hucul gyapjútakarót („lizsnyiket”) – ugyanis a másik felét egy orosz rabnő „kikunyerálta” tőlem –, nagyon nehéz volt a térdig érő hóban követni a többieket. A sok erős falusi asszony és a fiatal lány mögött én bizony lemaradtam és csak a kutyák ugatása szerint tájékozódtam.

Egy kis idő múlva egy tisztáson találtuk magunkat, ahol egy templom körvonalai kezdtek kirajzolódni. A bejárat fölött egy lámpás lógott, amely bevilágította az előteret. Amikor kinyitottam a nagy faragott kaput, sűrű embertömeggel találtam szemben magam. Emeletes priccseken feküdtek és közömbösen bámulták az újabb jövevényeket. Az ötemeletes priccsek között csak egy keskeny folyosó húzódott. Középen egy kis vaskályha állt, mely eredetileg arra készült, hogy felmelegítse a belső teret. Valójában azonban a hét-száz ember lehelete enyhítette a kint dúló fagyos telet.

Amikor beléptem a templomba, legelőször is szidást kaptam a késésért, majd az egyik rabtársnőm kiáltott rám, hogy siessek, mert a legfelső priccsen van még egy hely.

Ez a „szabad” hely a néhai „ikonosztáz” közepén volt, amelynek falát egy deszka pótolta. A fejem felett, úgy 30 cm-re mécses lógott, melyből bizonyos időközönként olaj csöpögött.

Miután elhelyezkedtem a 30 cm széles deszkapriccsen, eszembe jutott az egyik álmom, mely kísértetiesen hasonlított akkori helyzetemre. Ugyanis néhány hónappal férjem letartóztatása után azt álmodtam, hogy egy óriási teremben vagyok, valami templomfélében. Az emeletes ágyakon rengeteg beteg feküdt, akik között én is ott voltam. A fejem felett lámpa lógott, és nem tudtam, hogy hogyan kerültem oda. Egyszer csak kinyílt a nagy szárnyas ajtó, és Krisztus jött be rajta. Erre felültem és kíváncsisággal vegyes csodálattal vártam, mi fog tovább történni. Krisztus, kezében egy fénylő kehellyel egyre csak jött felém. Amikor már egész közel ért hozzám, felém nyújtotta a fénylő kelyhet, de ekkor megmagyarázhatatlan félelemérzet kerített hatalmába, és a nagy felindulástól felébredtem.

Rövid idő múlva találkoztam Szilvay Erzsébet unokanővérem férjével, Ortutay István görög katolikus lelkésszel (aki szintén Sztálin „örlömmalmába” került), és elmondtam neki álmomat. Erre azt válaszolta, hogy álmom nyilván előjele további szenvedéseimnek, amelyekre fel kell készülnöm. Akkor még egy kissé neheztem is Ortutay István rokonomra, hogy a falra festi az ördögöt...

És lám, mégis elértem szenvedéseimnek erre a színhelyére, a néhai csodatévő ikonjáról híres „Pjatyickij Szobor”-ba (Pjatyickij székesegyház és zarándokhely), melyet az istentelen rezsim emberkínzó börtönné változtatott. Nem telt itt el úgy nap, hogy meg ne halt volna valaki, vagy végelgyengülésben ne szállították volna kórházba. Itt ugyanis újból fokozott ütemben folyt az erdőirtás, amely a nagy hófúvások és a hideg miatt nagyon megviselte a nőket.

Talán az egyhangú táplálkozásnak tudható be az, hogy a rabok nagy része állandó hasmenéstől szenvedett, amely teljesen legyengítette az emberi szervezetet. Mindehhez hozzájárult az is, hogy kosztunk romlott savanyú káposztalevesből állt, amelyet – nagy éhségünk dacára – már látni sem bírtunk.

Én újra dagadni kezdtem, és alig tudtam vonszolni magam. Nagy szerencsémre a felügyelőnő az emberségesebb fajtához tartozott, aki megsajnálta és elintézte, hogy egy „sztacionarba”, rabkórházba küldjenek. Ott néhány napi kezelés után beosztottak „szanyitárkának” (részben ápoló-, részben pedig takarítónő).

A munka nem volt könnyű, mert mindennap fel kellett mosni a barakkokat, és kiszolgálni a fekvő betegeket, de azért finom grízes kását és főtt halat

kaptam. Ez a koszt hamar lábra állított, de egy újabb KGB-s elbeszélgetés után ugyanakkor éjjel áthelyeztek egy távolabb fekvő lágerbe, ahol meszet kellett fejteni és égetni.

Ez a láger egy karsztos dombon épült falu lábánál volt, nem messze a Marijinszkij hajózható csatornától. A falu neve Gjevjatyni volt. A többi sátnya, majdnem lakatlan településhez viszonyítva ez a falu elég nagy és népes volt. Sőt, még orvos és fogorvos is volt a helységben!

A hegy állítólag úgy keletkezett, hogy amikor I. Péter cár elrendelte a csatorna építését, a karsztos tömbökből (amit kiástak) dombot raktak, amire később falu épült. A brigád, amelyben dolgoztam, a domb oldalából fejtette a mészköveket, ezekből két nagy kemencét kellett építeni, és kb. 7 napon át égetni. Az átégetett meszet vontatóhajókra lapátoltuk, amit aztán a csatornán elszállítottak.

A láger orvosnője egy lett-orosz nemzetiségű nő volt, akit abortuszok végzése miatt Rigában 6 évre ítélték. Mivel egyetlen 22 éves fiát komzsomlottsága miatt a németek megölték, ékszerész férjét pedig a banditák, szegény nő kerített magának egy kis, vörös macskát, és arra pazarolta a túlradó szeretetét. Ez a sok közönséges rabnőnek nem tetszett, és mindig azon törték a fejüket, hogyan tegyék el láb alól a szegény kis állatkát. Nehéz volt hozzáférni, mert az orvosnő, Bronislava Mihajlovna nagyon vigyázott rá, és ha a környék településein felfedező útra ment, azaz orvosság fejében en-nivalót kapott a lakosságtól (tejet, tojást, húsfélét), ilyenkor a kiscicát bezárta a csöpp orvosi rendelőbe.

A brigadéros egy Boriszova Alla nevű jól megtermett kisinyovi orosz nő volt, aki szörnyen irigyelte a kiscica kiváltságos helyzetét, és ezért folyton csak azt leste, miként tudná azt elpusztítani. Egyszer sikerült is elfognia a kis, védtelen teremtményt, és akkor Alla bekente annak az egész testét olajos festékkel, amitől lement a szőre, és élő húscafat lett belőle.

Alla közvetlen társain kívül mindenki sajnálta a cicát, de a brigadéros csak nevetett a sajnálkozókon. Már azt hittük, hogy elpusztul a kis kedvenc, de Bronislava a nagy szeretetével életre keltette kis, vörös Mickáját. A pucér kis testet kenőcsökkel kente, heteken keresztül befáslizta, a két melle közt tartotta, úgyhogy a kis állat magához tért, sőt, a szőr is újból nőni kezdett rajta. Ám a gonosz Alla mégsem nyugodott, és egy szép napon, amikor a kiscica valahogy kiszaladt, elfogta és a tüzes mészkemencébe dobta.

Ezt az egész esetet csak azért írtam le, hogy lássák: az emberi gonoszságnak nincs határa.

Szegény, boldogtalan, egyetlen örömétől megfosztott, szerencsétlen láger-orvosnőnkkel együtt sírtunk néhányan, akiből még nem vészett ki az emberi érzés. Alla és társai röhögtek!

Vagy kéthónapi nehéz munka után, amikor újabb „beszélgetésre” hívtak – és ez is, mint a többi, sikertelenül végződött – új munka várt rám, de a szálláshelyem a régi maradt.

A lágerparancsnok egy roppant goromba természetű, örökké dühös KGB-tiszt, bizonyos Alekszandr Alekszandrovics nagyon kellemetlen személy volt.

Egyik napon behívatott engem a Gyevjátyinban lévő parancsnoksági irodájába és közölte, hogy mátol kezdve én a mélyfúrási expedícióban fogok dolgozni, vagyis olyan munkákon, melyek közvetlenül a Volga-Baltsztroji csatornaépítéssel vannak kapcsolatban. Ezúttal a következő munkára osztott be: az erdőbe, ahol egy mélyfúró brigád dolgozott, lovas félszánkón 8 méteres vascsöveket kellett szállítanom. A lóistálló a parancsnoki udvar területén volt, a lovakat egy Szergej bácsi nevű lovasz ápolta. Az instrukcióért tehát hozzá kellett fordulnom. Ő tanított meg engem a lóval való bánásmódra, azaz annak felszerszámozására, és elmagyarázta, hová kell eljuttatni a mélyfúráshoz való vascsöveket.

Ez a Szerjozsa bácsi egy kedves, mosolygós, jóindulatú idős ember volt, aki mindenben szívesen állt a rendelkezésemre. Elmondta, hogy azt a lovat (a neve Csendes volt), amelyikkel dolgozni fogok, a németektől kobozták el, és szegény agyrázkódás következtében megsüketült. Bevezetett az istállóba, ahol nagyon sok ló volt összezsúfolva. Azonban mind közül csak Csendes volt az egyetlen rőt színű mecklenburgi fajta, nagy szőke sörénnyel és szőrös lábakkal. Amikor megláttam ezt a hatalmas állatot, nagyon megijedtem, de Szerjozsa bácsi megnyugtatóan, hogy ez a ló végtelenül szelíd és engedelmes. Persze irányítani csak az istránggal lehet, mert a szót nem hallja. Amikor mellé léptem és megsimogattam, olyan szelíden nézett rám, hogy azonnal megszerettem.

Szerjozsa bácsi útmutatásai révén hamar megtanultam, hogyan kell orosz módra felszerszámozni a lovakat. Csak az okozott némi nehézséget, hogy a ló nagyon magas volt és igencsak nyújtózkodnom kellett, hogy feltehessem rá a fából készült tartóívet.

Végül is sikerült előkészítenem a lovat. Szerjozsa bácsi előállított egy szánkóhoz hasonló alkotmányt, melyhez láncokkal odaerősített három 8 méter hosszú vasrudat, majd befogta a lovat. Igen ám, de nekem fogalmam sem volt, hogy merre kell szállítanom. Szerjozsa bácsi erre készségesen megmagyarázta, hogy a falu végén vezet egy út az erdőbe, melyen addig kell mennem, amíg el

nem ágazik balra. Ezt követően pedig mindig csak a bal felé kanyarodó mellékutakat kell követnem.

Az utam először lefelé vezetett a dombról, majd egyenesen kanyarodott az erdő felé. Amikor azonban túljutottam néhány mellékúton, megtörtént a baj. Oldalról ugyanis hirtelen utolért egy kétfogatú szánkó, és erre az én lovam tempót váltott és utánuk iramodott.

Folyamatosan azon voltam, hogy valahogyan lelassítsam a vadul száguldo lovam iramát, nagy igyekezetemben azonban elszalasztottam a legutolsó mellékutat. Tovább már csak egyenesen vezetett az út az erdő mélye felé. Viszsa akartam fordulni, de az utat szegélyező fák miatt lehetetlen volt. Kétségbeesésem már tetőfokára hágott. Közben sötétedni kezdett. Elöl egy tisztás tűnt fel, középen egy hóval lefedett szénakazallal. Ekkor arra gondoltam, hogy a kazlat megkerülve valahogyan vissza tudom fordítani a szánkót. Megpróbáltam a kantárrángatással, mire a nagy hóban elakadt a súlyos szállítmány. A ló azonban a hiábavaló erőlködés közben elterült a hóban.

Ekkor már nagyon hamar sötétedett, távolról pedig farkasok vonyítása is hallatszott. Halálfélelemben a hóba térdeltem és Istenhez fohászkodtam, hogy segítsen rajtam. Talán az ő sugallatára jutott eszembe az, hogy lecsatoljam a nehéz vasrudakat. Ezután odaléptem „Tyihijhez” (Csendeshez) és kedves simogatással ösztökéltem a talpra állásra. Ez egy kis idő múltán sikerült is neki. Az okos állat megértette a helyzet komolyságát, gyors tempóban kanyarodott a hazafelé vezető útra.

A láger udvarán már türelmetlenül várt Szerjozsa bácsi. A brigád jelentése révén már értesült kudarcba fulladt utamról, és nálam is jobban bántódott a történetek miatt, hiszen tudta, hogy ezt nem úszom meg büntetlenül. Még aznap este jelentkeznem kellett az irodában, ahol az iszonyúan dühös lágerparancsnok szörnyű szóözönt zúdított rám. Azt kiabálta folyton, hogy miattam az egész brigádnak tétlenül kellett ülnie, mert nem volt mivel dolgozniuk. A nagy ordítozás közben én alig jutottam szóhoz.

Büntetésképpen egy egész héten keresztül minimális kenyéradagot kaptam (20 dkg). Ezután egy ellenkező irányban dolgozó brigádnak kellett vasrudakat szállítanom.

Ez a munka már baj nélkül ment. Útközben „csak” attól féltem, hogy a sok száguldó autó balesetet idézhet elő, ha véletlenül nem tudnák kikerülni a hosszú vasrudakat. Csendessel jó volt dolgozni, de sajnos körülbelül egy hónap múltán baleset érte szegény állatot, ugyanis a szűk istállóban agyonrugdosta a többi ló.

Csendes után egy Rim nevű állat került hozzám, de ez kezdettől fogva betegeskedett. Folyton köhögött és nehezen tudta húzni a szánkóra pakolt terhet. Szegény ló annyira gyöngé volt, hogy szinte minden 10-15 méter után lihegve megállt és könnyes szemekkel kapkodta a levegőt. Hiába kértem a főnököt, hogy segítsenek rajta, rám sem hederített. Egy télutói napon így ez a ló is megdöglött. Mindkét hűséges „munkatársamat” őszintén megsirattam.

Nem sokkal ezután egy másik lágerbe osztottak be, ahol a csatornaépítésnél kútszerű mélyedéseket kellett kiásnom talajminták vétele céljából. Ezeket a 30-40 méteres kutakat száraz, homokos talajban kellett ásni, közben pedig folyamatosan ki kellett támasztani fából készült rudakkal, nehogy beomoljon a föld. A kiásott homokot favedrekkal húzták fel csörölő segítségével. Ez a munka nagyon veszélyes volt, ugyanis engem kis híján kétszer temetett mag alá 38 méteres mélységben a homok. Az volt a szerencsém, hogy munkatársam tenyeres-talpas kolhozista nő volt, aki segélykiáltásomra gyorsan kihúzott a vödörrel, melybe belekapaszkodtam. De itt sem voltam sokáig.

Innen egy túlnyomórészt litvánokból álló lágerbe kerültem, ahol körülbelül 300 fiatal lány és vagy 50 öreg, elesett litván nő tartózkodott. A fiatal lányok életkora 16 és 20 év között volt. Valamilyen államellenes összeesküvés miatt ítélték el őket tíz-húsz évre.

Hogy bizonyos céllal kerültem ebbe a litván nemzetiségű lágerbe, az körülbelül másfél hónap elteltével derült ki, amikor is kihívott a soron következő KGB-s tiszt és azt követelte tőlem, hogy mondjam el, miről beszélgetnek a lányok és asszonyok. Ugyanis néhány hét múlva már kezdtem érteni a nyelvüket, és én is megpróbáltam beszédbe elegyedni velük. Kis idő múltán mindnyájan bizalmukba fogadtak, sőt, az idősebb asszonyok arra is megkértek, hogy levelet írjak közeli hozzátartozóiknak, mivel írástudatlanok voltak. Mindannyian nagyon tisztelték a vallást és minden nap közösen énekeltek és imádkoztak.

Nagyon jól éreztem köztük magam, de sajnos ezt a lágert is ott kellett hagynom. Az új táborban „engedetlenségem” miatt egy fél évre eltiltottak a levelezéstől. Ebben a gyötrelmes időszakban, amikor semmi hír nem jutott el hozzám a családomról, csak az ima tartotta bennem a lelket.

Lakhelyünk az úgynevezett „zemljánka” volt, vagyis egy földmélyedésre ráhúzott szurkos papír. Itt még télen is elég meleg volt, bár csak egy kis vaskályha, népszerűbb nevén „burzsulyka” fűtötte a földbe vájt lakhelyet. Engem a pokrócom is védett valamennyire, melybe éjszakánként beleburko-

lőztam. Talán ez mentett meg a fagyhaláltól, bár a vesémet nem védte meg, még most is emiatt szenvedek a legtöbbet. Fájt is a foguk a többieknek a pokrócomra, de én úgy vigyáztam rá, mint a szemem fényére. Ha láttam, hogy „veszély” fenyegeti, még a munkahelyemre is magammal vittem. Így történt az, hogy ezt az agyonhasznált gyapjúpokrócot szenvedéseim egyetlen emlékeként még szabadulásom után is magammal hoztam, és úgy őrzöm, mint drága relikviát.

További megpróbáltatásaim során még nagyon sok erdőirtáson dolgoztam különböző helyeken, olykor 8-10 kilométerre a lágertől. Ilyenkor már hajnali 4-5 órakor útnak kellett indulnom, hogy le ne késsem a munkaidő kezdetét. Este már rég sötét volt, mire hazaértem, az alvásra pedig alig jutott 3-4 óra. Nyáron mocsaras vidékeken irtottuk az erdőt. Itt a nedves talajon igen nehéz volt elégetni a levágott gallyakat. Emiatt nem is tudtuk betartani a kijelölt normát, miáltal a kenyéradag mennyisége csökkent. Nyáron még a nagy szűnyog-invázió is nehezítette a munkánkat. Télen sokkal jobban szerettem dolgozni az erdőben, mert a nagy fagyok dacára is könnyebb volt állni a hóban, mint nyáron a mocsárban. Azonban minden rosszban volt valami jó is. Hiszen nyáron az erdőben sok gombát szedtünk. Tűzön megsütöttük, így ettük. Ilyenkor még a megunt kását is mellőzni tudtuk.

A barakkok nagy átka volt a töméntelen poloska és tetű, melyektől sehogy sem tudtunk megszabadulni. Próbáltuk forrázni a deszkapriccseket, de ez semmit sem segített, mert az elpusztult vérszívók tetemei még több élet vonzottak oda. Tetvek pedig minden újabb rabszállítmány alkalmával bőséges mennyiségben kerültek hozzánk. Oroszországban a poloska és a tetű szinte háziállatnak számít, mivel a gerendák járatai mohával vannak tömítve. Ezek pedig kitűnő melegágyai az említett élősdieknek.

Erről eszembe jut az a sok elhagyott falu is, melyet útközben láttam annak idején, amikor lágerből lágerbe vetődtem. Legtöbbjük teljesen lakatlan volt, vakon tátongó ablakokkal és ajtókkal. Néha láttunk egy-egy öreg házaspárt is ezekben az elhagyott falvakban. Kérdésünkre, hol vannak a többiek, azt a választ kaptuk, hogy egy részüket Szibériába hurcolták mint kulákokat, másik részük pedig éhen halt a háború idején. Az egyik öreg házaspár sírva mesélte, hogy fiaik elestek a háborúban, lányaik pedig éhenhaltak. Ők viszont, az öregek, mindenféle nélkülözés dacára életben maradtak. Néhány helyen ezek a szegény emberek még rajtunk, rabokon is igyekeztek segíteni. Sokszor megtörtént az, hogy munkába menet egy-egy nő vagy férfi kiszaladt a házból, és egy maréknyi krumplit, egy csupor kecsketejet vagy akár csak

egy dobozka gyufát erőszakolt ránk. Kezdetben restelltem elfogadni ezeket az adományokat a szegény, éhező emberektől.

Ez az egyszerű orosz nép a maga igénytelenségével, jóindulatával és segíteni akarásával kivívta őszinte elismerésemet és felebaráti szeretetemet. Meggyőződésem, hogy a világ egyetlen népe sem felelős a felsőbb hatalmak embertelen, gonosz teteiért, hiszen Oroszországban is milliók szenvedtek ártatlanul a szovjet bolsevista önkényuralom alatt.

Ha néha szóba elegyedtem falusi asszonyokkal, elmondták, hogy már egy tehén vagy két kecske birtoklása is elegendő indok volt arra, hogy Szibériába száműzzék a gazdát. A jeges tundrákról pedig senki sem tért még vissza. Így satnyult el a föld és indult pusztulásnak az orosz nép.

Egyszer egy olyan lágerbe kerültem, amelynek közelében egy német hadifogolytábor volt. A láger mellett állt egy épület, ahol sok apró gyermek nevelkedett, akik az anyjukkal két évig lehettek csak együtt. Ezek a gyermekek ugyanis az elítélt orosz nők német kapcsolataiból születtek. A láger parancsnoka egy Saposnyikov nevű tiszt volt, akit nagyon szigorú, de nemeslelkű és igazságos embernek ismertek. Rossz szemmel nézett a könnyű erkölcsű orosz nőkre, a gyermekekre azonban Saposnyikov gondot fordított. Különálló téglaeépületet biztosított számukra, ahol a kismamák két évig nevelhették gyermekeiket.

Saposnyikov szintén azok közé a nemeslelkű, igazságos emberek közé tartozott, akit mindenki tisztelt, akárcsak a néhai Gladkovot. Egy alkalommal kölcsönadtam 50 rubelt egy Frida nevű német nőnek, aki nem volt hajlandó visszafizetni azt. Egyszer még el is mentem hozzá azzal a szándékkal, hogy kérdőre vonom, de Frida letagadta a kölcsönt, sőt rám is támadt. Erre a parancsnokhoz fordultam, és kérésemre magához hívatta a német nőt. Ráparancsolt, hogy adja vissza a pénzemet, mire átkozódva elém lökte. Egyébként a német rabtársnőimről semmi jót nem tudok mondani, mivel mind rettentően önző, goromba és másokon élősködő típus volt. Ezt leszámítva meg kell jegyezni, hogy ennek a lágernek volt eddig a legbarátságosabb légköre, de hamarosan innen is tovább kellett állnom.

Egyszer egy régi lágert kellett lebontanunk, a gerendákat pedig egy másik helyre szállítani. Ehhez a munkához egy férfiakból álló csoportot is küldtek, akik hadifogolytisztok voltak, és 25 évi kényszerszolgálatra ítélték őket. Ezek az intelligens emberek nagyon megsajnálta minket, nőket, és mindenben igyekeztek kímélni bennünket. Ám ez nem mindig sikerült nekik. Ugyanis egy alkalommal gerendaemelés közben annyira megerőltettem magam, hogy

a fülem mögött megszakadtak az erek. Ebből a sebből később daganat fejlődött ki, melyet már csak itthon, hazatérésem után sikerült megműtetnem.

Emellett más problémák is voltak az egészségem körül. Így például már jó ideje skorbutom volt, melyet foghullás és gennyes kiütés kísért. Nyáron cipő helyett autóabroncsból készült lábbelit kaptunk, mely sem a szúnyogoktól nem védett, sem fájó sebeink gyógyulását nem segítette elő. Télen a katonaságtól kiszuperált „pufajkát” és posztócsizmát adtak ránk. Amikor elkészültek az új láger barakkjai, vasárnaponként beállítottak minket mohát szedni a mocsárból, amellyel be kellett tömnünk a gerendák közti hézagokat.

Nagyika nővéremtől kaptam néha egy-egy csomagot, de ennek általában csak az egyharmada jutott el hozzám. A csomag átadása ravasz módon történt egy tíztagú bizottság előtt. A csomag előzetes átvizsgálása után kiborították a földre, lehetőleg úgy, hogy tartalma az asztal alá, de főleg a bizottság tagjainak lába köré kerüljön, ahonnan lehetetlen volt előkaparni. Az összeszedésre pedig csak 1-2 percet adtak. Ha úgy vélték, hogy a rab túl sok dolgot szedett már össze, akkor egyszerűen torkon ragadták és kidobták az ajtón.

Efféle igazságtalanság nemcsak a csomagok átvétele során érte az embert. A legtöbb lopás a rabok élelmiszer-ellátásánál történt. Ezt személyesen tapasztaltam. Az egyik lágerben ugyanis a parancsnok szakácsnak nevezett ki, egy másik nővel 24 óránként váltottuk egymást. Azzal az indokkal kerültem ide, hogy a parancsnok szerint a nyugatiak jobban tudnak főzni, és én esetleg változatosabbá tehetem a menüt.

Igen ám, de a jó ételhez jó alapanyag is szükséges. Már az első alkalommal észrevettem, hogy az élelmiszerből az előírás szerinti mennyiség javarésze hiányzik. Nyilvánvaló, hogy az a vezetőség kezébe került. Amikor meggyőződtem arról, hogy a nehéz munkákat végző rabok állandóan meg voltak károsítva, követeltem, hogy adják ki az előírás szerinti élelemmennyiséget.

Akkoriban a láger „étlapján” olyan ételek szerepeltek, mint a sózott hal, a félig rothadt savanyú káposzta és a köles. A betegek és azok, akik túlteljesítették a normákat, kaptak még pótlólag 20 dkg marhahúst és egy kis lisztet, amiből úgynevezett „pirozsokat” lehetett készíteni. A munkaidő 24 órán át tartott. Ezután egy nő váltott fel, akivel a főnökség nagyon meg volt elégedve. Én pedig állandóan zaklattam őket az élelmiszerek pontos adagolását követelve, ami nyilván a raktárt kezelő nőnek sem tetszett. Így kéthavi szakácskodás után egy sötét éjszaka alkalmával beidézték a soron következő KGB-s tiszt, aki rövid szóváltás után felszólított, hogy tíz percen belül szedjem össze a holmimat és álljak útra készen.

Mivel a rabtársaim nagyon meg voltak elégedve a főztőmmel és felszolgálással, észrevétlenül kellett távoznom, nehogy tiltakozni kezdjen valaki az elhurcolásom miatt.

Kint az udvaron már várt rám két ór, akik kutyákkal kísérték a sötét erdőn keresztül. Talán ez volt életem legszörnyűbb éjszakája, hiszen minden pillanatban azt vártam, hogy a felfegyverkezett őrök felsőbb utasításra agyonlőnek. Ezt nyugodtan megtehetnék volna azzal az ürüggyel, hogy szökni próbáltam. Erre azonban nem került sor. Virradatig gyalogoltunk az erdőben, amíg el nem értük a következő tábor.

Ebben a táborban éppen egy ellenőrző bizottságot vártak, így azonnal munkába állítottak, ami a zóna takarításából állt. Néhány nőnek eközben mohából és papírból művirágot kellett készítenie, mellyel a sebtiben kialakított virágágyásokat díszítették. Amikor a bizottság megérkezett, néhány nőt arra is rávettek, hogy hopákot táncoljanak előttük, a vidám lágeréletet bizonyítandó. Miután a vendégek elmentek, a díszleteket szétszedték, és folytatódott a megszokott robotolás.

Itt újból az erdőirtáson kellett dolgoznom, ahol – nyárutó lévén – térdig érő mocsaras vízben vágtuk a fákat. Ettől a lábainkon gennyes kelések keletkeztek, amelyek nagy fájdalmat okoztak. Annyi jó volt ebben a munkában, hogy itt-ott ráakadtunk néhány gombára, a szárazabb talajokon pedig még áfonyát is találtunk. Így egyelőre meg tudtunk menekülni a skorbuttól. A gombákat általában nyersen fogyasztottuk el, de ha volt rá alkalom, akkor meg is sütöttük.

Néha megtörtént az is, hogy „hazafelé” menet a helyi lakosság beinvitált minket a házukba, ahol kecsketejjel, sózott gombával vagy a mocsárban termesztett „kljukvával” vendégeltek meg minket. Ezt a vitamindús bogyót hordókban tárolták hűvös helyen, ahol idővel kellemes édeskés ízt kapott. Télen azonban az örökös köleskása evésétől állandó gyomor- és bélfájdalmaink voltak. Nányika nővéremtől néha kaptam egy kis tarhonyát és fokhagymát, már amennyit érkeztem összekapkodni a bizottság előtt. Ilyenkor a velem dolgozó rabtársammal fejedelmi ebédet ütöttünk össze a faágak elégetésénél keletkezett parázson, pláne akkor, ha a barátság elől meg tudtam menteni még egy kis szalonnát is.

Egy alkalommal előfordult, hogy a nehéz munka következtében akkor estem össze, amikor épp arra járt a munkafelügyelő (bizonyos Olejnyikov). Amikor meglátott a földön, először alaposan leszidott, majd belém rúgott. Néhány perc elteltével tudtam csak felállni a velem dolgozó erős fizikumú orosz kolhozista nő segítségével.

Egy másik lágerben vízhordásra fogtak be. Előbb vedrekkel hordtam a vizet a 200 méterre lévő csatornából, majd lovas szekérrel, amely jelentősen megkönnyítette dolgomat. Ennek a lágernek a közelében volt egy kolhoz, amelyben körülbelül 15 tehenet tartottak. A teheneket a satnya legelő nem elégítette ki, ezért szinte állandóan a láger szemétdombja körül ólálkodtak, ahol élelem után kutatva feltúrták a rothadt halmot. Télen a nyitott karámban sorban pusztultak ki az újszülött borjúk, tetemeiket domb nagyságú halmokba rakták. A pásztor elmondta, hogy őt is elítélték 7 évre, csak mert kimondott néhány igaz szót. Mivel már elég öreg és beteges volt, beosztották a kolhozba. A kolhozelnök néha felfogadott néhány rabnőt gyomirtásra, ahol az öreg pásztornál lévő „protekción” révén én is jelentkeztem. Két órai gyomlálásért két tojást kaptam és egy kis krumplit. Ám ez sem tartott sokáig, mert a veszteséges gazdálkodás miatt a kolhozelnök – megelőzve bebörtönzését – öngyilkos lett. Később ez történt az utódjával is. Nem volt, aki betakaríthatta volna a krumplit, a fiatalság ugyanis más munkalehetőség után nézett. Így történt az, hogy a termés szeptemberben megfagyott.

Láttam rongyokba burkolózott kolhozistákat, akik havibéreként csak egy fél vedérnyi zabot kaptak. A szegénység általában nagy méretet öltött ezekben az Istentől elfelejtett falvakban.

A még meglévő templomépületek is kifosztottan, üresen álltak, bizonyítva ezzel az istentelen rezsim kegyetlenségét. Pedig útjaim során láttam egy 36 tornyos templomot is, mely még így, kifosztottsága mellett is igen impozáns látványt nyújtott. Mindezek ellenére a népet még így sem sikerült megfosztani a hittől. Hiszen ahány házban voltam, mindegyikben ott ékeskedett egy ikon, vagyis szentkép. Talán ez a hit mentette meg az agyonnyomorított orosz népet a teljes kipusztulástól.

Eközben eltelt lágeréletem fele, amikor is közölték velem, hogy ezentúl a mélyfúrási expedíció munkálataiban kell részt vennem. Legelőször a csoportos erővel végzett mélyfúrási munkát kellett elsajátítanom. A talajminták kiemelése céljából nemegyszer órákon át forgattuk a tengely rúdját. Ez a munka mindig óriási erőfeszítést igényelt. Ilyenkor 10-14 órai helytállás után már vonszolni is alig bírtuk magunkat a jó néhány kilométerre lévő láger felé.

Egy egész nyaram és telem telt el ezzel a munkával. Többször végeztünk mélyfúrást a befagyott csatornában is, de a munka javarésze mégis a szárazföldön, vagyis a mocsárban történt. A talajmintákat mélységi szint szerint ládába helyeztük.

Egy hófúvásos éjszakán 35 embert, köztük engem is útnak indítottak fegyveres őrök és kutyák kíséretében. Az erős hóviharban nagyon nehéz volt menni, így 2-3 órai menetelés után a csapat teljesen kimerült. A brigadérosnőnek meg kellett kérnie az őröket, engedjék meg, hogy az éjszakát valamelyik útba eső házban vészeljük át. Nemsokára meg is pillantottunk egy falusi házat, melynek lakói már az igazak álmát aludták. Az őrök erőteljes dörömbölésére bent mécsest gyújtottak, majd a háziasszony kinyitotta az ajtót. Erre az egész agyonázott, megfagyott társaság bezúdult a barátságos meleget sugárzó házba.

A háziak szó nélkül fogadták be a szedett-vedett társaságot, sőt a háziasszony reggel még héjában főtt krumplival is megvendégelt bennünket. Bár a hóvihar nem csillapodott reggelre sem, a menetelés mégis könnyebben esett kipihenten és jóllakottan. Dél felé egy újabb településre értünk, ahol szintén betértünk egy útszéli házba, hogy kínzó szomjúságunkat oltuk. Ott egy nagyon idős anyóka volt csak otthon, mivel a fiatal házaspár már munkába ment a közeli városba. Az anyóka készségesen forralt vizet az orosz teának, és közben elmondta, hogy ő a krími háború idején (1853) már tíz éves volt. Amikor megkérdeztem tőle, miképp érte el ezt a magas életkort, azt válaszolta, hogy egész életében éhezett, mivel csak krumplit, kecsketejet és vizet fogyasztott.

Közben elült a szélvihar, és folytattuk utunkat az új munkahely felé. Ez a település a közeli Bjelozerszk város mellett terült el. A gyéren lakott helység valamikor elég nagy falu lehetett, de a lakosság túlnyomó részét kulákoknak minősítették és Szibériába száműzték. Akkoriban 5-10 család lakta. Minket az egyik lakott házba szállásoltak el, ahol annyira össze voltunk zsúfolódva, hogy csak a padlón jutott hely alváásra. Ebben a házban egy házaspár lakott anyóssal együtt. Ők az egyetlen szoba másik sarkában húzódtak meg.

A csoportból több brigádot alakítottak, melyek brigádvezetőikkel a tó befagyott jegén végeztek mélyfúrásokat. Itt nagyon nehéz volt dolgozni, mert a tó vizét 30-40 cm-nyi jég borította. Ezt át kellett törni, hogy a fúrógépet a tó vizébe lehessen helyezni. Ezen a helyen csak két hónapot kellett dolgoznom, mivel egy újabb „etap” alkalmával innen is tovább kellett mennem.

Ezúttal a csoport felét egy közel fekvő körzetbe helyezték, a Fehér-tó mellett dolgozó topográfusokhoz. A szállásunk újra egy magányos család faluszéli házában volt, ahol szintén a padlón kellett aludnunk. Engem a már ismert hucul pokrócom védett és melegített. Az éjszakai „etap” után, amikor már úgyahogy elhelyezkedtünk, megjelent három topográfus nő. Azt mondták, hogy egyikünk az utak mérésénél fog segédkezni, a többiek pedig ritkítani fogják az erdőt, hogy a fák ne akadályozzák a méréseket végző topográfusok munkáját.

Az egyik nő végigmustrált minket és határozottan rám mutatott, hogy a segítőtársa én leszek. A főnököm egy nagyon kedves, mosolygós és jóindulatú nő volt, akivel azonnal megértettük egymást. Munkám abból állt, hogy gyors futamban el kellett vinnem a mérőléceket kb. 30 méter távolságnyira, majd ott kellett tartanom, amíg a topográfus nő be nem jegyezte a lemért adatokat a füzetébe. Ezt a kedves topográfus nőt Izoldának hívták. Vele minden nap óriási utakat tettünk meg. Bár a hóban nagyon fáradtságos volt a futkosás, a friss levegő mégis gyógyírként hatott a szervezetemre. Olyan is volt, hogy tíz óra alatt több mint 10 km-nyi távolságot mértünk fel, de ennek ellenére mégis vígan tértünk vissza a szálláshelyünkre.

Munkába menet száraz élelmiszert kaptunk (kenyeret és sózott halat), de Izolda mindig megkínált a saját elemőzsiájából, amely sokkal jobb volt, mint a mienk, hiszen tojást, sajtot és néhány szelet kolbászt is kaptak.

Amikor végeztünk egy szakasszal, máshol előről kezdtük az egészet. Ez így ment egy teljes hónapig. Közben a szálláshelyünk is megváltozott, egy másik házba költöztünk. Ebben a kemencével fűtött szobában egy alkalommal majdnem megfulladtunk, mivel az egyik nő nagyon fázott, és idő előtt zárta el a kémény reteszét. Reggel mindnyájan borzasztó fejfájással és kábultan ébredtünk. A friss levegő kissé enyhítette a bódultságot, de teljesen csak néhány nap múltán szűnt meg.

A szinte teljesen kihalt falu láttán beszédbe elegyedtem a háziasszonyunkkal, és megkérdeztem tőle, hogy hová tűntek az emberek. Elmondta, hogy ez egy gazdag falu volt, ahol majdnem mindenkinek volt tehene, kecskéje és lova. Ezért kulákoknak minősítették őket és családjukkal együtt kis híján az egész falu lakosságát Szibériába száműzték.

Amikor befejeztük munkánkat, Izoldát más helyre küldték, engem pedig egy Argentov nevű leningrádi topográfus szolgálatába állítottak. Izoldától sírva búcsúztam el, mert a kedves, jószágos természete hittel és reménnyel töltött el egész idő alatt, feledtetve velem a rabélet borzalmait.

Meg vagyok győződve afelől, hogy Argentov mérnök keze alá Izolda protezsált be, mert ez az intelligens ember szintén nagyon jól bánt velem. Az új terep, amelyet fel kellett mérni, egy nagyobb falu határában volt. Itt a földet méternyi vastagságú hó fedte, ezért nekem utat kellett „vágnom”, hogy a mérnök pontosan végezhesse el méréseit. Ennek az úriembernek itt is megnyilvánult humánus magatartása, hiszen a havat velem együtt lapátolta, és mindig hagyott egy kis időt a pihenésre is. Sajnos vele is csak rövid ideig dolgozhattam, mert vissza kellett utaznia Leningrádba. Amikor el-

ment, az ő utasítására kaptam 50 rubel prémiumot. Ha még él, áldja meg az Isten jószágáért.

Innen egy távolabb fekvő, nagyobb lágerbe kerültem. Itt egy Jakovleva Lina nevű asszony brigádjába osztottak be, ahol mélyfúrási munkálatokban kellett segédkeznem. Ez a nő csak úgy volt hajlandó dolgozni, ha férfiszeretőt biztosítottak számára a központi lágerből. Ebből a célból összeeszkábáltak számára egy viskót. A nehezebb munkákhoz férfirabokat is küldtek, aminek aztán látható eredménye lett, ugyanis több nő teherbe esett, és a lágerben születtek meg gyermekeiket. Tudok azonban nem egy esetről, ahol a világra hozott csecsemőt belefojtották a pócegödörbe vagy a közeli csatornába.

Szólnom kell még az újévi éjszakák szertelen orgiáiról is, melyeket a muszka rabnők rendeztek. A sok nő lepénzelte az öröket, akik mindenféle szeszestalt, többnyire úgynevezett „szamogont” kerítettek. Ettől annyira berúgott a társaság, hogy reggel már mindnyájan öntudatlanul feküdtek a barakkok padlóján. Engem is váltig kínálgattak, hogy igyák egy kicsit az Újév tiszteletére, de én hozzá nem nyúltam ehhez a méreghez. Ki is nevettek buta józanságomat. Ilyen eset tulajdonképpen csak kétszer történt, mert a következő Újév napján egy másik lágerbe vittek bennünket, ahol egész éjen át rakodtuk ki a vontatóhajóból a széna- és sáskötegeket. Egy másik Újév alkalmával ismét egy másik láger fürdőhelyiségében kellett töltenünk az éjszakát.

Állami ünnepek alkalmával, mint például november 7-én, a KGB főnöksége állandóan attól tartott, hogy valamiféle zavargások törnek ki, ezért fokozott őrizet alatt tartottak bennünket.

Talán két éve lehettem már a gulág foglya, amikor a közeli német fogolytáborban nagy nyüzsgésre és nyugtalan szaladgálásra figyeltünk fel. Ebben a táborban 15 ezer hadifogoly volt. A lágerük, ahogy a mienk is, a csatorna partján volt, így szabad szemmel is láthattuk a mozgólódást. Munka után kíváncsian figyeltük a szokatlan események további menetét. Egyszer csak a csatornán megjelent egy „bárzsa” (vontatóhajó), és erre a táborból kiözönlött a sok német, akik tömött sorban meneteltek a kikötő felé. Nem tudom, hányan szálltak fel a hajóra, de nagyon sokan voltak. Ezután még egy vontatóhajó jött, és az is megtelt a német hadifoglyokkal.

Javarészüik azonban a táborban maradt, és azokat külön szállították el valamerre. Amint később kiderült, az első fogolyszállítmány NDK-beli katonákból állott, és ezeket közös megegyezés alapján hazaengedték. Az itt maradt NSZK-beli foglyokat pedig egy másik táborba vitték el.

Amikor az NDK-beli foglyok elhelyezkedtek a vízi járműveken, azonnal zenélni kezdtek, mivel a táborban egészen jó zenekaruk volt. Leginkább Strauss-műveket játszottak. Különösen szépen adták elő a Kék Duna-keringőt. Mi mindnyájan elbűvölve hallgattuk a csodaszép zenét, amely még sokáig visszhangzott fülünkben.

Miután kiürítették az egész német tábort, néhányunkat a kíváncsiság odavonzott, mert látni akartuk, hogyan éltek a német foglyok.

A látottaktól szemünk-szánk tátva maradt, mert ez egy rendezett, tiszta, a körülményekhez képest minden kényelmet biztosító barakkokból álló városka volt. Meglátszott rajta a kulturált, nyugati nép gondos keze nyoma. Minden hátrahagyott dolgon látni lehetett, hogy ezek a fiatal katonák minden igyekezetükkel oda akarták varázsolni az Otthont, hogy valamennyire megkönnyítsék rabságukat. A szigorúan tiszta barakkokban mohából és papírból készült virágsokrok voltak elhelyezve, az udvarokon pedig imitált virágsokrok enyhítették a környezet zordságát. Külön elkerített helyek voltak a dohányosok részére, és kis asztalkák levélírás céljára. Az étkezde fala gyönyörűen ki volt festve, amelyen németországi tájakat és a falu életét örökítették meg. Ugyanolyan tisztaság uralkodott a fürdők, illemhelyek, konyhák és hálósobák helyiségeiben. Röviden szólva mindenütt feltűnt a német pedantéria.

Hamarosan azonban újra ott kellett hagynom a helyemet. A következő tábor örökké emlékezetes marad számomra. Itt naphosszat kavicsot kellett fejtenem egy domboldalból. Az idő már az „oroszlán tél” felé közeledett, mivel szeptember vége volt. A kilapátolt kavicsot csillékbe kellett töltenünk, majd a 200 méterre lévő vontatóhajóra szállítottuk. Ez a kőfejtő 3-4 km-re esett a lágertől. Az őrlő állandóan mögöttünk állt és folyamatos munkára ösztökélt. Ha valaki nem bírta a tempót, annak egy lapáttal a hátára ütött. A munka vége felé annyira kimerültem, hogy néhány percre meg kellett állnom. Erre az őrlő olyan erősen rám vágott a lapáttal, hogy orra buktam és nem bírtam felállni. Neki azonban még ez is kevés volt, mert olyan mocskos szóáradatot zúdított rám, amelyet nem tűr meg a papír sem. Még szerencse, hogy nem sokkal ezután megtelt a „bárza”, és a brigádot visszavezényelték a táborba. Mindenki sietett vissza az esti „etetés” idejére, hogy a kásával enyhítse éhségét, és pár órára pihenőre térjen. Ez a számomra szörnyű nap épp a születésnapomra, szeptember 29-re esett.

A brigád többi tagja – jó erőben lévő falusi muszka nők – nem törődve velem, minél hamarabb igyekeztek vissza a táborba, hogy le ne késsék a vacsorát. Én sírva, elkínzottan vonszoltam magam visszafelé a lucskos, havas

úton. Mire a lágerbe értem, már alaposan besötétedett, és a rabok megvacsorázva, priccseken készültek a pihenésre. Amikor észrevett a csoportvezetőnő, egy elég jóképű hölgy, aki „favorit” lévén napokon át csak henyélt és gitározott unalmában, rám förmedt, hogy hol kószáltam ennyi ideig. Mondtam neki, hogy rosszul lettem, és emiatt nem tudtam hamarabb jönni. Erre sértő szavakkal kezdett becsmérelni, „úri, finnyás, nyugatinak” titulált (dohlaja zapadnyicska) és kijelentette, hogy nem érdemlem meg a vacsorát. Engem előntött a napokon át összegyűlt keserűség és zokogva térdeltem le. Hangosan imádkoztam Istenhez, hogy árulja el, ki miatt kell nekem ártatlanul szenvednem. A csoportvezető ezen is csak nevetett, és még több mocskos szót zúdított rám.

Én fáradtan és éhesen sírtam át az egész éjjelt, nyomorult életemre és hányódó gyermekeimre gondolva. Ez volt életem legszörnyűbb születésnapja.

Tíz nappal az eset után levelet kaptam a nővéremtől, amelyben értesített, hogy sógorom, Hatalyák Péter, volt bankigazgató (orosz emigráns) éppen szeptember 29-én halt meg. A nővérem megjegyezte, hogy ennek a halálesetnek egybeesése a születésnapommal talán takar valamilyen törvényszerűséget. Hiszen sorsom tragikus alakulásában a leánya, Hatalyák Olga által aláírt fiktív vádpontok voltak mérvadók. Lehet, hogy ez a sors, a véletlen műve, de én valahogy önkéntelenül is kapcsolatot látok sógorom halála és a fájdalmasan átélt születésnapom között, mivel tudtam, hogy Olga az apja utasítására írta alá a KGB által kierőszakolt vádiratot. Hatalyák Péter sógoromra nem haragszom, mivel emigráns lévén nagyon féltette a családját és ezért vette rá a lányát, hogy teljesítse a KGB bármilyen követelését az én ügyemmel kapcsolatban.

Eszembe jutott még egy szomorú eset. A lágerben együtt dolgoztam egy bájos, szőke, göndör hajú nővel, akit kedvességéért mindenki szeretett. Ezt a jólelkű, fiatal nőt a mélyfúrásnál alkalmazott tengelyrúd, melyet hirtelen kiengedett a kezéből, úgy vágta halántékon, hogy ott helyben holtan rogyott össze. Ez az eset annyira letaglózott mindnyájukat, hogy napokig nem tudtunk magunkhoz térni. Innen egy hatalmas növésű, jóindulatú geológusnő keze alá kerültem, akivel naphosszat bolyongtunk a mocsaras erdőkben, különböző talajmintákat gyűjtve. Ezeket nekem kellett tárolni és cipelni egy hordozható ládában. Ez a nő szintén jól bánt velem, és rendszerint meg is kínált a magával hozott élelemből. Sajnos ennek a munkának is hamar vége szakadt, mivel továbbírányították a jóindulatú geológusnőt.

Ezután egy hidrogeológushoz kerültem, ahol ketten váltogatva egymást naphosszat szivattyúztuk a vizet egy előzőleg kivájt kútmélyedésből. Ez na-

gyon nehéz munka volt. Néhány napon belül teljesen legyengültem. Szerencsémre észrevett a láger parancsnoka, egy Kovalenko nevű ukrán KGB-s tiszt. Meglátva „tespedtségemet”, elküldött, hogy matracok készítésénél segídek. Ez a munka abból állt, hogy le kellett kaszálni a mocsaras területek „sástengerét” és aljnövényzetét, majd ki kellett szárítani. Ezek kerültek később a matracok belsejébe.

Mivel nem tudtam kaszálni, erre maga a lágerparancsnok tanított meg, csupa jóindulatból. Kovalenko lágerparancsnokkal a „tanítás” ideje alatt kedélyesen elbeszélgettünk. Elmondta, hogy Orel városából való, és ukrán nemzetiségű, de sorsa erre a barátságtalan vologdai vidékre vetette. Mindenkiel emberségesen bánt, ezért a rabok nagyon tisztelték.

Sajnos nem élvezhettem sokáig ennek a jóságos embernek a társaságát, mivel hamarosan egy újabb „etapra” került sor. Újra egy mélyfúrási brigádba kerültem.

Itt együtt dolgoztam egy Novgorod mellett lakó kolhozista nővel, Vasziljeva Tatjánával, akit azért ítélték el, mert abban a péküzletben, ahol dolgozott, több kenyeret tett fel a polcra, mint amennyi fel volt tüntetve a kísérő okmányokon. Ez a nő alig tudott írni. Megkért, hogy helyette írjak levelet nővérének és a falusi papnénak, aki nagyon jó barátnője volt. Tatjana letartóztatása idején állapotos volt, és gyermekét a börtönben kellett megszülnie, ahol rövid időn belül meg is halt. A férje ezek után már tudni sem akart róla. A papné, név szerint Marija Oszipovna egy idő után felfigyelt az „új írődeákra”. Külön levélben kért, hogy fedjem fel kilétemet, mert levelezni szeretne velem, vigasztaló leveleivel valamiképpen könnyíteni akar a sorson, mivel ő is tanítónő volt valamikor. Én hálásan fogadtam ezt a nagylelkű gesztust, és így még szabadulásom után is, kb. 1972-ig (haláláig) leveleztem ezzel a nemes lelkű, ismeretlenül is ismerős orosz nővel. Közben tartottam a kapcsolatot Karig Sárával is, aki a vorkutai lágerekben vészelte át a hét évi rabrást.

Később ezt a helyet is el kellett hagynom. A következő lágerben szintén mélyfúrásnál kellett dolgoznom. Ez a tábor a csatorna partján feküdt, 4-5 km-nyire a legközelebbi falutól.

Egy április eleji napon engem is beosztottak abba a brigádba, amely a kenyeret szállította a lágerbe. Kora hajnalban kellett útnak indulnunk. Mivel a csatorna jegén egyszerűbb lett volna megközelítem a falut, társaimmal úgy döntöttünk, hogy arra vesszük az irányt. Teli zsákokkal megrakodva indultunk visszafelé. A társaim mind tenyeres-talpas orosz nők voltak, és ugyan-

csak fürgén mozogtak. Én nem tudtam tartani velük az iramot, úgyhogy alaposan lemaradtam. Amikor már elég közel voltam a lágerhez, robbanáshoz hasonló hang kíséretében megrepedt a csatorna jege, és én zsákostól elmerültem. A zsák természetesen elsüllyedt, én viszont teljes erőmből úszni kezdtem a part felé.

A mai napig sem tudom megérteni, hogyan voltam képes elérni a partot, mivel a jeges és hideg víz miatt percről percre fogyott az erőm. Rettenetes erőfeszítéssel kapaszkodtam meg a partból kiálló gyökerekbe, így valahogy sikerült talpra állnom. Nagyon nehéz volt eljutnom az útig, mivel mázsányi súlyként nehezedett rám a vattás pufajka és nadrág, de semmit sem bántam, hiszen életben maradtam.

Amikor ebben az állapotban valahogy eljutottam a lágerbe, ott óriási felfordulás fogadott, ugyanis a rabok egy része „etapra” készülődött. Mire a parancsnok-helyettes észrevett csuromvizesen és kenyér nélkül, a szidásnak és mocskos szavaknak olyan tömkelegét zúdította rám, hogy egyszerre melegen lett. Felszólított, hogy azonnal szedjem össze a holmimat, mert az „etapra” küldöttek névsorában én is benne vagyok.

Az úton már várt rám a fegyveres örökkel kísért csoport, és azonnal útnak indultunk. A menetelés késő délutánig tartott, többnyire mocsaras erdőkön keresztül. Én egyre jobban dideregtem.

Estefelé megérkeztünk az új táborba, mely egy erdő közepén terült el. Már mindnyájan alig vártuk, hogy tető alá kerüljünk. A táborból kijött egy őr, aki bejelentette, hogy addig nem enged be senkit, amíg hivatalos útjáról meg nem érkezik a láger parancsnoka. Erre éjfél tájban került sor. Addigra a mundérom már jéggé fagyott rajtam. Amikor végre beengedtek és helyet adtak az egyik barakkban, már éreztem, hogy halálosan meg vagyok hűlve. A rám fagyott ruhákat pedig csak egy idő múlva lehetett leszedni rólam.

Ami ezután történt velem, az egy szabályos élet-halál harc volt. Már a kötelező egészségügyi vizsgálat alkalmával észrevette a felcsernő, hogy alig állok a lábamon és a lázam 40 fok körül van. A megfagyott ruhát alig bírtam letépní magamról, de adtak szárazat és egy alsó priccse fektettek. Másnap már eszméletlen voltam.

Szerencsémre megint az a zsidó orvosnő mentett meg. Ekkor szintén ellenőrző körúton volt ebben a lágerben. Én már csak akkor beszéltem vele, amikor úgy 7-10 nap múltán feleszméltem és a lázam is alábbhagyott. Az ő utasítására lettem könnyebb munkára beosztva, bár még szükségem lett volna egy utókezelésre, hiszen súlyos kétoldali tüdőgyulladásom estem át.

Az új munkám abból állt, hogy nyírfatörzseket kellett kis részekre összefűrészelni, majd ezeket apró darabokra vágni, hogy a dízelmotorok fűtésére használhassák. Itt a munkatársam egy kárpátaljai, ökörmezői ruszin nő volt (Cilyka), aki kedvességével, jókedvével igyekezett tartani a lelket bennem, hiszen még alig álltam a lábamon.

A feldarabolt nyírfakockákat be kellett hordani egy légfűtéses szárítóba, hogy könnyebben égjenek.

Faina (mi csak Nyinának hívtuk) doktornő azt tanácsolta, hogy a déli ebédszünetben feküdjek rá a szárító dróthálójára, és alaposan melegítsem át a hátamat, ami által a gyulladás meggyorsul. Én így is tettem, és néhány héten keresztül valóságos gőzfürdőt vettem, amitől teljesen talpra álltam. A csatornában való „fürdés” és fuldoklás életem legborzasztóbb élményei közé tartozik. Faina doktornő emléke is szent előttem, hiszen kétszer mentette meg az életemet.

Amikor jobban lettem, egy ideig újra a mélyfúrásnál dolgoztam. Itt az is előfordult, hogy 8-10 km-t kellett gyalogolni a munkahelyig, ezért már kora hajnalban útnak kellett indulni. A munka után pedig késő éjszaka értünk vissza a táborba, így nagyon rövid idő jutott csak az alváshoz.

Állandóan holtfáradt voltam és napról napra gyengültem. Akkor történt az is, hogy áthűtöttem a fogaimat, ettől rettenetes kínokat éltem át. Akkor voltak a nagy esőzések is, így tetőtől talpig át voltunk ázva, ami még tetőzte a bajt. Már azt hittem, hogy belepusztulok a nagy fájdalomba, amikor a brigadérosnő megszánt, és egy szélvédett helyen máglyát rakott, amely mellett melegíthettem a beteg állkapcsomat. És csodák csodájára segített, mert a fájdalom enyhült, és én újból erőre kaptam.

Egy idő múlva azonban megint tovább kellett mennem, mert engedetlen voltam.

Ezúttal súlyos büntetés várt rám. Éjszakai műszakra jelöltek egy erdei mélyfúráshoz, mely 3-4 km-nyi távolságra volt a lágertől. Oda éjfél körül kellett indulnom a sötét erdőn és a mély havon keresztül, mert már javában tombolt a vologdai tél.

Hiába tiltakoztam volna ellene, nem volt kinek, mert ez felsőbb utasításra történt. Nekem egy fiatal mélyfúró mesterrel kellett dolgoznom, aki a szemben lévő faluból jött az erdőben kijelölt helyre. Itt egy mélyfúró géppel kellett talajmintákat gyűjteni. A mestert Szergejnek hívták – akárcsak Szerjozsa bácsit – és egy óriási Tarzan nevű farkaskutyával járt, amely egész idő alatt ugatott és felverte az éjszakai erdő csöndjét. Tulajdonképpen ez a kutya volt

az én kalauzom, mert a sötét erdőben könnyen eltévedhettem volna. Tarzan hangja után mentem és szerencsésen el is jutottam a munkahelyre, egy kis tisztás közepére. Az áramfejlesztő hatására egy pislákoló villanylámpa világította meg a terepen lévő mélyfúró gépet.

Szergej roppantul csodálkozott, amint meglátott engem, hiszen férfitörőre számított. Amikor megmondtam neki, hogy tapasztalt mélyfúró vagyok, megnyugodott. Pláne, hogy látta igyekezetemet és segítőkészségemet.

Szerencsémre ez a fiatal mester igazi nemeslelkű embernek bizonyult, aki mindenképpen könnyíteni akart az én nyomorúságos sorsomon. Mint száműzöttek utódja, együttértett minden elítéllettel, hát még akkor, amikor elmondtam neki, hogy ki voltam és miért ítélték el. Talán még egy kis tiszteletet is tanúsított irántam, és sohasem próbálta kihasználni az alkalmat, amit védtelenségem és teljes elhagyatottságom nyújtott volna. Igazi hálával gondolok erre a nemeslelkű emberre.

Amikor éjszakánként a munkahelyemre kellett mennem, mindig csak arra vártam útközben, hogy meghalljam Tarzan csaholását, mert így már nem tévedhettem el. Miután megérkeztem, Szergej először is máglyát rakott, és csak azután kezdett hozzá a munkához.

Tapasztalt mélyfúróként tudtam már, hogy hol és mit kell csinálni, így Szergej meg volt elégedve velem. Rendszerint közös erővel forgattuk a fúrószerkezetet, és szortíroztuk a talajmintákat. Amikor már mindketten elfáradtunk, Szergej jónak látta, ha az éjszaka hátralevő részét pihenéssel töltjük. Arra az esetre, ha ellenőrzés is érkezne, szabotázzsal vádolhatták volna meg, kilazított egy csavart, és így működésképtelenné tette a fúrógépet. A tűz mellé leterített egy ócska pokrócot, melynek egyik végére én feküdtem a hatalmas kutya testére dőlve, a másik oldalon pedig Szergej helyezkedett el ugyanúgy.

Talán egész addigi életem folyamán nem esett olyan jól az alvás, mint ott, a vologdai mocsaras erdők mélyén. A drága, hűséges kutya gazdájára hallgatva meg sem moccan, és csak néha vakkantott egyet, amikor valami gyanús zajt észlelt.

Ha a hajnal derengő fényéig csak egy-két óra maradt, még az is elegendő volt a fáradt test felerősítésére. Reggel még rendszerint dolgoztunk egy rövid ideig, majd hazamentünk.

Már nem emlékszem arra, hány héten keresztül működtem együtt Szergejjel, csak azt tudom, hogy egy tavasz elejei napon az előírt mélyfúrás tervbe lett fejezve. Búcsút vettem Szergejtől és a drága Tarzantól. Ezt követően erdőirtáson dolgoztam.

Közben múlt az idő és eljött a rabságom utolsó tavasza. Ez megint egy újabb áthelyezéssel kezdődött. Ezután ismét egy erdei lágerbe kerültem, mely a központi vityegrai táborhoz nagyon közel esett és kisvasúttal volt vele összekötve. A láger körülbelül 2-3 ezer nőből állott, akik brigádonként hol a mélyfúrásnál, hol pedig a fakitermelésen dolgoztak.

A láger parancsnoka egy Rjabcev nevezetű hatalmas, jó kedélyű, de azért szigorú zsidó ember volt. Itt sok kisázsiai – üzbég, kirgiz, türkmén, tatár – elítélt dolgozott. Engem egy időre a mélyfúrásra osztottak be, majd az erdőirtással foglalkozó brigádba. Egy szép tavaszi napon a közeli szabadulás reménye valahogy új erővel töltött el, pedig az évek óta tartó megfeszített fizikai munka ugyancsak kimerített.

A nagy várakozásban még a vigasztalan vologdai természet is – mocsaraival és madarak nélküli erdőivel – szebbnek és kisebbnek látszott, mint korábban.

Ezekben az utolsó hónapokban már semmi másra nem tudtam gondolni, csak az örömteli találkozásra gyermekeimmel és testvéreimmel. A férjemről konkrétan semmit sem tudtam, csak sejtettem, hogy ő már nem él. Nagy hálaérzet töltött el, amikor Katalin húgomra és Irénke sógornőmre gondoltam, akik helyettem szerető anyákként nevelték az én árváimat...

Rjabcev abban is különbözött a többi parancsnoktól, hogy az előbbi lágerkekhez képest nála bőségebb volt az ellátás. A láger péksége egy barakkban volt. A pékmester akkoriban egy Natasa nevű szép fiatal nő volt, aki segédjével együtt sütötte a kenyeret. A környéken élt néhány nyomorgó család, akik állandóan a pékség körül ólálkodtak, hogy néha egy rosszul sikerült (megégett vagy nyers) kenyérhez jussanak.

Natasa kihasználta az alkalmat és suttyomban pénzért árulta az előírás szerint készített kenyeret. Ezzel 800 rubelt keresett (régi pénzben), és meg gondolatlanul postára adta az otthonmaradt családjá részére. A posta természetesen értesítette a láger parancsnokságát, és azonnal felelősségre vonták „büntetvéért”, így 10 évi szabadságvesztését 5 évvel meghosszabbították.

Egy szép nyáreleji napon, minderről mit sem tudva, fáradtan, de jó hangulatban tértem vissza munkából, és éppen levelet készültem írni Katika húgomnak. Ekkor értem jött a barakk felügyelőnöje és közölte, hogy hívat a láger parancsnoka. Buta fejvel naivan azt gondoltam, hogy valami csoda folytán amnesztiát kapok. Így bátran követtem az őrt a parancsnok szobájába.

Rjabcev kedvesen fogadott és kérdésekre, hogy miért hívatott, azonnal a tárgyra tért. Minden magyarázat nélkül bejelentette, hogy Natasa újabb bün-

tényt követett el, így tovább nem folytathatja a pékmesterséget. Ő pedig úgy határozott, hogy engem neveznek ki a helyére, mivel tudja, hogy becsületesen fogom végezni ezt a munkát. Én azonnal felmértem a helyzetet. Egyrészt félttem a parancs megtagadásának következményeitől, másrészt pedig attól, hogy én is könnyen Natasa sorsára juthatok. A büntetés esetleges meghosszabbításától való félelmem volt erősebb, és minden bátorságomat latba vetve visszautasítottam a „magas kitüntetés”, azzal az indokkal, hogy testi gyengeségem miatt nem vállalhatom el ezt a munkát. A parancsnok először dühbe gurult és büntetőtáborral fenyegetett, de látva magabiztosságomat, egy kézlegyintéssel kitessekkelt az irodából.

Teljesen lesújtva ballagtam vissza a barakkba, és egész éjszaka álmatlanul hanykolódtam a priccsemen.

Reggel, amikor munkába kellett mennem, újból hívatott a parancsnok. Áldozati bárányként, minden rosszra felkészülve járultam Rjabcev mindenható személye elé. Nagy meglepetésemre fogadtatása még szívélyesebb volt, mint az előző napon, sőt, még le is ültetett maga elé. Elszántan vártam a további fejleményeket.

Rjabcev mellém lépett, rátette kezét a vállamra és magázva (!), roppant kedvesen kérni kezdett arra, hogy fogadjam el a pékmesteri munkát, mivel rajtam kívül nincs megfelelő személy, akiben megbízhatna. Elmondta, hogy Natasát még egy-két hétig vissza fogják tartani, és ezalatt a pékmesterség minden csínjára-bínjára megtanít, így nem kell attól félnem, hogy rosszul fogom végezni a munkámat.

Még sokáig beszélt és mindenképpen igyekezett meggyőzni arról, hogy én egészen biztosan jól fogom végezni a rám bízott feladatot. Még azt is megígérte, hogy a tisztességes munka fejében esetleg, lerövidítik a büntetésem idejét.

Hosszú töprengés után végre elfogadtam az ajánlatát azzal a feltétellel, hogy ha valami hibát követek el, akkor ne büntessenek meg, hanem irányításnak vissza az előző munkahelyemre. Rjabcev ezt készségesen megígérte, így azonnal megkezdhettem „átképzésemet” Natasa felügyelete alatt.

Segítőtársnak mellém adott egy Kirekova Nyina nevű fiatal, fehérorosz nőt, akivel nagyon jól megértettük egymást. Nyinával egy hét alatt elsajátítottuk a pékmesterséget. Kaptunk egy igen részletesen kidolgozott receptet is, amelyen minden hozzávaló pontos adagolása fel volt tüntetve. Szegény Natasa sírva búcsúzott tőlünk.

Legelőször is átköltöztünk a pékműhelybe, mert a lisztraktár mellett volt egy kis hálókamra is egyetlen priccsel. Erre azért volt szükség, mert naponta

1000-1200 kg kenyeret kellett kisütnünk, ami legalább húsz órai munkát vett igénybe.

A tűzrakáshoz való famennyiségről magunknak kellett gondoskodnunk, tehát a fűrészelés, aprítás a mi dolgunk volt. Ezenkívül az üres zsákok tisztítása is a mi feladataink közé tartozott.

A pékműhelyben két óriási kemence volt, amelyekben egyszerre csak 100-120 kenyeret lehetett kisütni.

Nyinával együtt dagasztottuk óriási teknőkben a kovásszal kelesztett, barna lisztből készült tésztát. Ezután gyorsan olajjal kellett megkenünk a pléhformákat és beleönteni a nyers masszát.

A kenyér körülbelül egy óra hosszúig sült. Közben sietve dagasztottuk be a következő adagot. Aztán, ha maradt még egy kis idő, a kemence meleg padkájára dőltünk, és éberen szundítottunk, nehogy túlsüljön a kenyér. Ebben Nyinával közösen vigyáztunk egymásra. Pár nap múlva már minden úgy ment, mint a karikacsapás, mivel pontosan akkor ébredtünk, amikor lejárt a kenyérsütés ideje.

Az első munkanapunk után Rjabcev személyesen dicsért meg bennünket. Sütés közben szigorúan ellenőrizték az adagolást, nehogy az előírt mennyiségnél több vagy kevesebb alapanyagot használjunk fel.

Volt azonban a kisült kenyerek közt olyan is, amelyik túlsült, vagy éppen nyers maradt. Ezeket beleraktuk a már előkészített forróvizes, kovászos hordókba, és kvaszt érleltünk belőle, amellyel a láger szabad személyzetét láttuk el.

Közben Nyinával mi is dúskáltunk a kenyérben, ami pótolta a megutált kását. A közeli erdőirtásról pedig gombát – többnyire csiperkét és sampinyont – szedtünk, amelyet megfőztünk, és jóízűen lakmároztunk belőle.

A munkánk rövid pihenésekkel tarkítva tulajdonképpen 24 órán keresztül tartott, de Rjabcev meg volt elégedve az általunk sült kenyérrel, és semmiben sem korlátozott minket. Egy kicsit talán szabadoknak is éreztük magunkat.

A kenyér és a liszt mennyiségéről pontos elszámolást kellett vezetni, amit a könyvelők állandóan ellenőriztek. A liszt utánpótlása a központi lágerből történt az összekötő kisvasúton. Innen a zsákokat nekünk kellett tovább cipelni. Kezdetben összeestem a 80 kg-os zsákok súlya alatt, de később Nyinával közösen megoldottuk a zsákolást is.

Egy szép nyári nap alkalmával betévedt a pékműhelybe az az Olejnyikov nevű munkafelügyelő, aki a korábbi erdőirtások idején olyan csúnyán bánt velem. Nyilván a friss kenyér illata csábította a pékségbe. Eleinte nem ismert

fel, és előzékenyen kért egy kevés kenyeret. Én azonnal levágtam néhány szellet és olajjal megkentem. Mikor pedig elfogyasztotta, friss kvasszal is megkínáltam. Ekkor kezdett felismerni. Megkérdezte, hogy nem dolgoztam-e valamikor az ő keze alatt. Én erre felemlítettem neki azt az esetet, amikor olyan kegyetlenül bánt velem. Megjegyezte, hogy nagyon szégyelli, és bántja is a dolog, de őket is hajtják a terv teljesítése miatt, és ezért bánnak nemegyszer olyan durván az elítéltekkal. Családja is van, ezért kénytelen teljesíteni a felsőbb utasításokat. Kérte, hogy bocsássak meg neki. Ezután többször is bejött egy kis kenyérért, mivel akkor a pékség mellett dolgoztak az erdőirtók. Most egy egészen más, de jó embert ismertem meg benne. A kegyetlen rendszer sajnos sokakat formált át saját képére, pedig az orosz nép (ha néha kissé szertelen is), de alapjában véve jóindulatú és könyörületes.

A közeli szabadulás reményében – Nyina büntetése is akkor járt le, amikor az enyém – nagy buzgalommal végeztük a kenyérsütést.

Közben a vologdai ősz felé közelített az időjárás, a természet pedig csak úgy ontotta magából ajándékait. A közeli erdőben bőven termett a málna, az áfonya, na meg a híres, vitamindús „kljuva”, mely a mocsaras talajon burjánzott a leginkább.

Természetes, hogy mi Nyinával minden szabad időt felhasználtunk arra, hogy pótoljuk a szervezetünk vitaminhiányát. Amíg sült a kenyér, minden nap friss erdei gyümölccsel láttuk el magunkat. De egyszer – egy majdnem 24 órai üzemeltetés után – kigyulladt a pékség felső faváza, és mi a tetőn alig bírtuk eloltani a tüzet. De hála az Istennek, ez is sikerült!

A málnaszüretre nemcsak mi kaptunk rá, hanem a láger szabad hivatalnokai és az őrtoronyban lévő őrk is. Így történt, hogy Nyina egy alkalommal megismerkedett egy Sánázár nevű kirgiz nemzetiségű őrral, akivel úgy összehátrátkozott, hogy valamelyik bokor alatt megtörtént a baj, és Nyina állapotos lett.

De a munka azért nem szakadt meg, bár a szabadulásunk ideje rohamosan közeledett. Engem az is éltetett, hogy tudtam, hogy Rjabcev a szabadulásomig nem fog máshová engedni, hogy nem kell megismerkednem egy újabb láger körülményeivel.

Itt is működött egy KGB-iroda, de egyelőre nem zaklatott engem. Azután hallottam, hogy egy új KGB-tiszt költözött a táborba feleségével és gyermekeivel. A férfi beteges kinézésű, nagyon szomorú ember volt, néhány nap múlva azt is megtudtuk, hogy miért. Bejött ugyanis a pékségbe, és hozott magával 2 kg fehér lisztet, mondván, hogy neki szív- és gyomorbaja van, és nem ehet barna kenyeret. Ettől kezdve folyamatosan sütöttem neki. A kész kenyérért

legtöbbször a felesége jött el, aki orvosnő volt. A végén annyira megbarátkoztunk vele, hogy amikor férjével együtt Vityegrába utaztak, többször is rám bízta fiaik felügyeletét.

Az idő közben szelek szárnyán tűnt tova, és közeledett a várva várt szabadulás ideje.

Talán már csak 2-3 hetünk maradt hátra, amikor nagy meglepetésemre értem jött egy űr és az űrszobába vezetett. Ott már várt rám az emberséges KGB-s tiszt. Zavarát palástolva előzékenyen leültetett és azt mondta, hogy tudja, miszerint eddig még sohasem sikerült beszervezni engem besúgónak, de mivel neki kötelessége mindenkit beidézni, így rám is sort kellett kerítenie.

A továbbiakban nem is jutottam szóhoz. Maga mondta, hogy tudja, a válaszem ezúttal is csak visszautasítás lenne, mire bólintottam. Ezt követően az ajtóhoz ment és ráfordította a kulcsot, majd meghajolt előttem, és így szólt: „Én mélyen tisztetem önt tartásáért, azért, hogy éveken keresztül megtagadta embertársai elárulását, és ezért vállalni merté a következményeket is. Nekünk szükségünk van besúgókra, de azokat mélységesen megvetjük, mert aki képes hasonló sorban lévő társait bajba juttatni, az a Szovjetuniót is könnyebben elárulja.”

Ezután szerencsés hazatérést és örömben gazdag, boldog életet kívánt. Ekkor láttam utoljára, mivel rövidesen tragikus körülmények között meghalt. Amint később megtudtam, egy felettes KGB-s bizottság érkezett a lágerbe, és felelősségre vonta a besúgók csekély számú beszervezése miatt. Súlyos szívbeteg lévén összeesett és nem sokkal ezután elhunyt. Én őszintén megsírtam ezt a szegény, beteg, de jószágos és szokatlanul nemeslelkű embert, akit ki tudja, milyen erőszak és kényszer taszított erre az embertelen pályára. Utolsó szavai a legnagyobb elégtételt szolgáltatták számomra ártatlanul meghurcolt, elrabolt éveimért.

Közben elértek lágeréletem utolsó napjai is, hamarabb, mint vártuk. Ez a láger lett ugyanis 1952 végén az, ahol a norma bizonyos túlteljesítése után az illető rabnak csökkentették a büntetését, olyan mértékben, amely egyenlő volt a normán felül végzett munka százalékaival.

Nyinával együtt így mi is megspóroltunk egy egész hónapot. Az utolsó héten még be kellett tanítanunk a minket felváltó újabb pékpárt, majd két-napi pihenést kaptunk. Megfürödtünk a láger „szaunájában”, majd új ruhát öltve vártuk a hivatalos intézkedések végét.

A fényképpel ellátott szabadulási okirat 1952. október 10-vel volt keltezve, de még alá kellett íratni a központi láger parancsnokával, így Nyinával október 11-én utaztunk Vityegrába egy űr kíséretében.

Előzőleg azonban behívatott magához Rjabcev parancsnok és mindenáron arra akart rávenni, hogy „szabad emberként” maradjak a lágerben. Itt mindent megadnának nekem, hogy jól érezzem magam és új életet kezdjek. Könyvelői állást is ajánlott 700 rubeles fizetéssel, meg egy szolgálati lakást is. Mindez kecsegtetőnek tűnt, hiszen Rjabrev még a gyermekeimet is a láger költségén akarta idehozatni, de én megköszöntem a hozzám való jóságát, és arra hivatkoztam, hogy nagyon kínozt a honvágy, és a gyermekeimmel szeretnék élni drága szülőföldemen. Így kategorikusan elvetettem a főnök csábító ajánlatát, bár ő többször is próbálkozott meggyőzni engem a szebb és gondtalan élet előnyeiről. Én azonban hajthatatlanul kitartottam elhatározásom mellett, így nem maradt más hátra, mint szívélyes búcsút venni ettől a nemeslelkű lágerparancsnoktól, akire szintén hálával és elismeréssel gondolok vissza.

Lágeréletem utolsó útja Vityeográba vezetett. Itt azonban még három napig kellett várakoznom, mert a központi láger parancsnoka (Guszárov) távol volt, és az ő aláírása nélkül nem lehetett továbbutazni.

Nyinával az első napon meglátogattunk egy ismerős asszonyt, Akulina Arhipovná, aki a lisztraktár szomszédságában lakott. Szűk kis szobácskájának padlóján töltöttük az éjszakát. Reggel utánunk jött az ő, és a központi lágerbe kísért bennünket, ahol az egyik őrszobában helyezett el minket. Meghagyta, hogy ne hagyjuk el a lágert, ahol 25 ezer hadifogoly katonatiszt raboskodott. Itt két napig rostokoltunk Nyinával. Ezalatt szemtanúi voltunk egy nagyon megrázó eseménynek.

A második napon ugyanis, amikor a munkából érkező brigádok tömött, négyes sorokban tértek vissza, az egyik rab véletlenül meglökte a mellette álló társát, aki így egy lépéssel kilépett a sorból. Erre az őrtoronyból lövés dördült, és szíven találta a szerencsétlen fiatalembert, aki összeesett és pár perc múlva meghalt.

Mindez a szemünk láttára, közvetlenül a kapu előtt történt, mikor mi unalmunkban az ablakon át figyeltük a visszatérő rabok menetelését.

Az őrszoba azonnal megtelt izgatott hangú örökkel, akik hadonászva tárgyalták az eseményeket. Így tudtam meg, hogy az áldozat fiatal, 28 éves felcser volt, aki előző büntetési helyén titokban találkozott a feleségével. Erről senki sem tudott, mivel az asszony a leánynevét viselte. A férfinak sikerült valamiképpen magához vennie feleségét ápolónői minőségben. Egyszer aztán véletlenül minden kiderült, és mindkettőjüket más-más táborba osztották be közmunkára. E borzasztó élmény hatására alig tudtunk elaludni. Reggel vég-

re megérkezett a főparancsnok, és aláírásával hitelesítette szabadulási okmányainkat. Egy ór átkísért bennünket a vityegrai hajóállomásra, ahol jegyet kaptunk Lodejnoje-Polégig.

Itt azonban két napig kellett várakoznunk, mert a csatornán vihar dúlt. A kis hajóállomás épülete tömve volt utasokkal, de főleg cigányokkal, akik gyerekeستől, töméntelen cókémókjaikkal készültek valahová. A pokoli zaj – sírás, ordítózás, veszekedés – káoszában Nyinával egy sarokban bújtunk meg, ahol összehúzódba védelmeztük kincseinket a „siserahad” ellen. Én a hucul pokrócom felét, Nyina pedig a viharvert bekecsét. Kint szüntelenül ömlött az eső, sártengerré változtatta Vityegra „város” utcáit.

Harmadnapra végre „előállt” a hajó és beszálltunk a számunkra kijelölt helyre, a hajófenékbe, ahová a cigányok már nagy zajjal befészkeltek magukat. Azonnal szemet vetettek a hucul pokrócomra és 100 rubelt kínáltak érte. Volt azonban nekem egy könnyű, nyári fekete kabátom, amelyet még előzőleg küldött számomra Nágýika, hogy „elegánsan” érkezsek haza. Mivel a lágerben kapott öltözékhez – pufajka, 40-es bakancs és durva, fekete vászonból készült ruha – sehogy sem illett volna a kabát, hogy lerázzam a cigányokat, 100 rubelért ezt adtam el nekik.

Körülbelül másfél napi hajózás után végre megérkeztünk Lodejnoje-Poléba. A csatornán kívül átszeltük az Onyega-tó déli csücskét is. Itt érzékeny búcsút vettem utolsó hűséges segítőtársamtól, Kirikova Nyinától. Szegény már előrehaladott állapotban volt, és így utazott Szibériába száműzött szüleihez, akiknek csak az volt a bűnük, hogy a német megszállás elől nem evakuáltak szülőföldjükről, Belorussziából. Sírva búcsúzott a szegény lány, mert félt a rá váró megpróbáltatásoktól.

Innen vonattal folytattam utamat Leningrád felé. Még Vityegrában ingyenjegyet kaptam Rahóig, ahol a húgom, Katalin élt a már felnőtt kislánnyommal, Szilvikével. Palika fiamat akkorra már az ungvári sógornóm vette gondjaiba, aki gyermektelen volt.

A vonat másnap indult. Amikor felszálltam a kupéba, már félig szabad embernek éreztem magam. Bár a „mundérom” és a 40-es bakancsom kétes pillantásokat váltott ki az emberekből...

Leningrádban kiderült, hogy három napot kell várni a lembergi vonatra. Az állomáson megismerkedtem egy szintén akkor szabadult lembergi fiatal tanítóval, aki a Volga-Don Csatorna építésénél dolgozott. Észrevette, hogy tanácstalanul állok a nagy nyüzsgésben és felajánlotta a segítségét, amikor megtudta, hogy én is tanítónő voltam a fogság előtt.

Az állomáson különben rettenetes káosz uralkodott. A többnyire padlón ülő tömegben fiatalkorú banditák cirkáltak, és zsarolva követelték vagy egyszerűen csak elvették az emberektől azt, amire szemet vetettek. Az arra járó milicisták pedig egykedvűen sétálgattak a teremben, ügyet sem vetve a banditákra.

Mivel még két napot kellett várni a vonat indulásáig, így megbeszéltük a leMBERGI kollégával, hogy közösen fogjuk magunkat védeni a tolakodó, garázda csőcseléktől, hiszen a milícia szabadkezet adott nekik. Mindketten azt a párszáz rubel szabadulási összeget féltettük, amit az „új élet” kezdéséhez kaptunk. Nekem 490 rubel és 30 kopejka volt kiutalva, amiből valami csekély ajándékot szerettem volna venni a gyerekeimnek.

Egy fal melletti kuckóban leterítettem a fél hucul pokrócomat, rátelepedtünk és eltökéltük, hogy közös erővel védelmezzük vagonunkat.

Jött is több csoportban (mindig ketten, hárman) Leningrád „aranyifúsága”, de miután végigmustrálták pufajkás és bakancsos „eleganciánkat”, szó nélkül tovább mentek. Hihetetlen, de még ebben a szemét népségben is volt valami emberség...

Én nagyon szerettem volna látni valamit az egykori híres Szentpétervárból, így megkértem a kollégát, hogy őrizze a holmimat, amíg én körülnézek a közeli városrészben. Tettem néhány felfedező körutat a környéken, és – bár nem sokat láthattam Leningrád valódi szépségéből – még ez a külváros is sejtette e régi város hajdani nagyságát és fenségét. Ezután a fiatal kolléga ment ki egy kis sétára. Az éjszakákat is felváltva vészeltük át.

Harmadnap végre feljutottunk a Leningrád-Lemberg járatra. Útközben a kolléga sok borzalmas dolgot mesélt a csatornaépítésnél átélt időkről. Elmondta, hogy sok fogolytársát, akik zúgolódni mertek a rossz ellátás és bánásmód miatt, egyszerűen élve dobták be a betonkeverékbe, amellyel a csatorna medrét fedték. Sohasem volt egy percnyi nyugta sem, mert állandóan rettegett ettől a borzalmas haláltól.

Az út Lembergig örömteli várakozásban, különösebb esemény nélkül telt el. Lembergbe érve elbúcsúztam útitársamtól, és egy másik vonatra szálltam, amellyel hajnalban megérkeztem Rahóra.

Mivel előzőleg táviratban jeleztem érkezésem, már vártak rám az én drágáim: Katica húgom, a fia, Sanyika és felnőtté serdült kislányom, Szilvike.

Nem tudom szóval leírni azt az érzést, amikor hat évi távollét és a gulág szenvedései után ráléptem kis hazám földjére, és viszontláthattam az én drága húgomat, aki gondjaiba vette az én árváimat, és egyedül (özvegyen) felnevelte

őket. Közben megérkezett nővérem kíséretében a kis 9 éves fiacskám, Palika is, akit egy évvel ezelőtt már a gyermektelen sógornőm vett magához Ungváron.

Szilvike jól emlékezett rám, mert 12 éves volt, amikor elhurcoltak az úgynevezett „felszabadítók”, de Palikának idegen voltam, mert ő szegényke mindössze három évesen látott utoljára.

A viszontlátás öröme sajnos nem tartott sokáig, mert másnap reggel szigorú utasítás szerint jelentkeznem kellett a rahói KGB felügyelőségén, ahol ugyancsak barátságtalanul fogadtak. Úgy néztek rám, mint egy gyilkosra. Az ügyeletes tiszt – belenézve a szabadulási okiratomba – közölte velem, hogy mivel Kárpátalja tiltott zóna, 24 órán belül el kell hagynom Rahót, mert amúgy is száműzésre vagyok ítélve. Ha egy napnál tovább maradok, akkor újból letartóztatnak és elítélnék.

Ez 1952 októberének végén volt. Amikor kijöttem az irodából, nagy meglepetésemre összetalálkoztam volt tanítványommal, aki KGB-s tiszti uniformisba volt öltözve. Ez a férfi gyermekkorában a rahói iskola (ahol három évig tanítottam) réme volt. Azon kívül, hogy rosszul tanult, kegyetlen csínytevésekkel kellemetlenkedett, megfélemlítette iskolatársait és a tantestületet. Már úgy volt, hogy javítóintézetbe fogják küldeni, de aztán kimaradt az iskolából. Közvetlen ezután költöztünk el férjemmel az új munkahelyre, Kolocsavára.

Ez a férfi most megismert engem, és hatalma tudatában gúnyos mosollyal mért végig, de köszönt és megkérdezte, hogy voltam-e már a főnöknél. Már e férfi esete is mutatja, hogy a KGB kontingense milyen személyekből tevődött össze.

Katica húgom lakására mindezek után reményvesztetten tértem vissza. Az első percekben a legnagyobb kétségbeesés vett erőt rajtunk, és azt sem tudtuk, hogy kihez forduljunk segítségért.

Az idő azonban sürgetett, mert éjfélkor el kellett hagynom Rahó területét, ha nem akartam újból börtönbe kerülni. A húgomnak szerencsére támadt egy ötlete. Eszébe jutott, hogy ismer egy fiatalembert, aki megboldogult férjének távoli rokona volt. Őt szintén kiutasították, és a száműzés idejét valahol Galíciában töltötte, ahonnan nemrég tért vissza szülőfalujába. Katica azonnal elment ehhez a Milcsevecs Ignác nevű férfihoz, és segítségét kérte az ügyemben. Ez a nemeslelkű, drága jó ember azonnal visszajött útra készen, hogy elvigyen abba a galíciai faluba, ahol a száműzését ő is töltötte. Ignác elmondta, hogy egy Deljatin nevű faluban talált menedéket egy kedves öregasszonynál, aki engem is biztosan be fog fogadni a száműzésem idejére.

Örömmel fogadtam el Náci tanácsát, annál is inkább, mert ez a falu nem esett messze Kárpátaljától. Abban az esetben, ha Gucman Vaszilina asszony

befogadna (amit Náci biztosra vett), drága húgom megígérte, hogy az elhelyezkedési költségekhez, amennyire csak tud, hozzájárul.

Így el is indultunk Nácival pontban éjfélkor a lemergi vonattal. Elutazásom előtt mondták meg nekem, hogy férjem még 1947. január 17-én halt meg a sztálinói (ma donyeci) rabkórházban, amiről fogolytársa és erdészbarátja, Gajdos András értesítette a testvéremet. Szabadulásomig titokban tartották előttem, hogy ne törjön le a rabságban ez a szomorú hír.

Gajdos András főerdész leírta szegény férjem utolsó perceit (nyilván éhenhalt), és talán neki is ez volt az utolsó levele, mert egy hónap múltán ő is belepusztult az éhezésbe. Mindkettőjüket a donyeci szénbányában ásták el, jeltelen sírban.

Deljatinba Ignáccal a hajnali órákban érkeztünk meg, így egy kávézóban vártuk meg a reggelt, és csak akkor indultunk új lakhelyem felé. Én még mindig nagyon féltem, hogy ez az egyszerű ukrán nő nem fog befogadni, de Ignác váltig bizonygatta, hogy Vaszilina egy nagyon jószívű teremtmény. És valóban igaza volt, mert már az első találkozásunk alkalmával minden félelmemet és kétségbeesésemet eloszlatta.

Amikor megtudta, hogy milyen sorsüldözött vagyok, és hogy ártatlanul mennyi szenvedésen mentem keresztül, azonnal kijelölt nekem egy szobácskát. Ez amolyan konyhaféle volt tűzhellyel. Megnyugtató, hogy nála biztonságban fogom érezni magam. Közben a jóságos mosoly egy percig sem hagyta el az arcát. Náci hálás szavakkal köszönte meg Vaszilina asszonynak, hogy nemrég még neki nyújtott menedéket, és most engem is befogadott. A drága jó Nácinak örök hálával tartozom, hogy azokban a reménytelen és kilátástalan időkben pártomat fogta.

A Katica húgomtól kapott „zsebpénzért” legelőször is krumplit vettem a piacon, hogy az első időszakot azzal vészeljem át. Pár nap múlva azonban gondoskodnom kellett valamilyen kereseti lehetőségéről is. Jelentkeztem a helyi tanácsnál és a KGB parancsnokságán is, mert másképp nem kaphattam volna engedélyt a faluban való tartózkodásra. A KGB főnöke egy roppant kellemetlen külsejű és kegyetlen tekintetű zsidó ember volt, tipikus szemita vonásokkal és arcéllal. Azonnal láttam, hogy semmi jót nem várhatok tőle. Ott forgolódott körülötte néhány suhancképű „segédje” civilben, akik később száműzetésem három éve alatt állandóan a nyomomban jártak, nehogy elhagyjam a falu határát vagy gyanús személlyel érintkezzem. Azonnal ki is kötötték, hogy nem hagyhatom el a falu területét, és őrizkedjek a szovjetellenes személyektől.

A tanácsházban nagyon kedvesen fogadtak, és minden további hercehurca nélkül felvettek a lakosok listájára. Most már mehettem állást keresni. Ebben segíteni próbált a háziasszonyom is. Együtt jártunk különböző üzemekbe, hivatalokba, de bizony sehol sem sikerült elhelyezkednem, mert amikor belenéztek a személyi igazolványomba, azonnal kijelentették, hogy náluk nincs semmiféle munkalehetőség. Az okmányban ugyanis fel volt tüntetve a 39. paragrafus, ami azt jelentette, hogy politikai elítélt voltam. Emiatt nem volt jogom irodai munkát végezni. Az oroszok az ilyen igazolványt „farkaspasszportnak” nevezték. Már kész lettem volna bármilyen fizikai munkát is vállalni, de azt sem kaptam.

Vaszilina asszony azt tanácsolta, hogy próbáljak kézimunkával foglalkozni, mert ehhez a munkához ő biztosíthat nekem klienseket az ismerősei között. Az igaz, hogy a kézimunkát gyatrán fizették, de a megélhetéshez elegendő volt. Így kezdtem el kézimunkával foglalkozni, ami három éven keresztül biztosította számomra a mindennapi kenyeret.

Vaszilina küldte hozzám a klienseket, én pedig éjjel-nappal hímeztem az ukrán ingeket, asztalterítőket.

A hímzéseim olcsón keltek el. Egy teljes férfiing kivarrásáért mindössze 20 rubelt (régi pénzben) kaptam. Az ottani piacokon ezért a pénzért két tyúkot lehetett venni. Egy ing elkészítése pedig egy heti munkát igényelt, de a 20 rubel elég volt az én szerény élelmezésemre. Ez a megfeszített kézimunkázás jelentős mértékben rontotta a látásomat, de hát mit tehettem volna?

Katica rendszeresen küldte a lakbért, 100 rubelt. Később Vaszilina leengedte 50 rubelre, bár neki semmi más jövedelme nem volt ezen kívül. Ő maga a kis konyhájában lakott, és egy varrónő barátnőjéhez járt segíteni pár rubelért. A kis, régi ház mellett volt egy kis gyümölcsös, az utca másik oldalán pedig egy kis szántóföld, amit a falu tanácsa adott a háziasszonyomnak, hogy zöldséget és krumplit termeszthessen rajta magának. Tavasszal a vetések, ültetések és kapálások idején én is rendszeresen segítettem Vaszilinának, amiért ellátott a termésből. Így segítettük egymást kölcsönösen, és soha nem volt közöttünk semmiféle konfliktus.

Vaszilina néhányszor kerített számomra gyenge előmenetelű tanítványokat is, korrepetálásukért a szülőktől 10-20 rubelt kaptam. Ez szintén nagy segítség volt számomra. Talán száműzetésem harmadik évében történt, hogy a háromszobás lakás két szobájába (miután az előző két lakó elment) egy orosz család költözött be két gyermekükkel. A fiúcskák 3-4 évesek voltak. A család feje a szomszéd faluban lévő titkos katonai üzem főmérnöke volt. Sokszor

láttuk, hogy teherautókkal rengeteg elítéltet szállítottak a földalatti üzembe. Horin A. mérnök nagyon kedves ember volt, és velem udvariasan beszélgetett. Az üzemről és munkájáról mélyen hallgatott, és csak annyit árult el, hogy az a föld alatt van, ahova kizárólag a bizalmi férfialkalmazottak mehetnek le.

A mérnök felesége hamar a bizalmába fogadott, és ha bevásárlás végett Sztaniszlav (jelenleg Ivano-Frankovszk) városba utaztak, a két fiúcskát az én gondjaimra bízta. Így aztán nekem is hoztak egy kis élelmiszert (cukrot, húst, lisztet). Tetszettek neki a kézimunkáim, így megrendelésekkel is ellátott.

Közben meghalt a világ legnagyobb zsarnoka, Sztálin, aki milliókat pusztított el ártatlanul, és akinek én, a férjem és a fivérem is áldozatul estünk. Hruscsov alatt egy kicsit enyhült a helyzet. Ez az esemény 1953 márciusában történt, de nekem még két évem maradt a hazatérésig.

1955 októberében végre elérkezett a várva várt szabadulás napja, amikor az enyéim kérelmezésére kézhez kaptam a száműzetést feloldó, a hazautazási engedélyt tartalmazó okiratot, mellyel visszatérhettem Kárpátaljára, hogy új életet kezdjek drága gyermekeimmel.

Nehéz szívvel váltam el a jószágos Vaszilina asszonytól, aki 3 évre otthont adott és testvéri bánásmódban részesített. Értesitésemre utánam jött Szilvike kislányom, hogy Rahóra kíséren Katica húgomhoz, mert egyelőre nem volt más hely, ahova mehettem volna.

Így hát érzékeny búcsút véve Vaszilinától (mindketten sírtunk), Szilvikével visszamentünk a Deljatini vasútállomásra, és jegyet váltva felszálltunk az induló vonatra. Ám alighogy helyet foglaltunk a kupéban, ott termett egy gyűlöletes kinézésű KGB-s tiszt, és rikácsoló hangon rám kiáltott, hogy hogyan merészelem elhagyni száműzetésem helyét. Én azonnal átnyújtottam a szabadulásomat bizonyító „menlevelet”, mire az illető mérgesen, duzzogva eltávozott.

Kilenc évi rabság után, új reményekkel telve értünk meg Szilvikével Rahóra, ahol Katica húgom boldogan fogadott. Hogy a húgom segítségére legyek, átvettem tőle a háztartással járó teendőket, mivel ő egész nap el volt foglalta pedagógusi munkájával. Egy idő múlva azonban gondolnom kellett arra is, hogy jövöm és gyermekeim érdekében feltétlenül valamilyen munka után nézzek.

Rahón semmilyen munkalehetőség nem akadt, csak a kartongyárban ajánlottak szakácsnői állást. Hosszú megfontolás után azonban lemondtam róla, hiszen tudtam, hogy a legkisebb hiba vagy hiány esetén ott leselkedne rám a szovjet börtönök árnyéka. Ezenkívül Rahón engem tanítónőként és az erdőmérnök feleségként ismertek...

Közben levelet kaptam egy Munkácson élő nagynénemtől (özv. Nátolya Mihályné, sz. Hofman Hermin), aki megírta, hogy súlyos combtöréssel fekszik, és nagyon szeretné, ha elmennék hozzá ápolónőnek, amiért lakást és kosztot biztosítana nekem. Meggondoltam a dolgot, és úgy határoztam, hogy elmegyek Munkácsra, mert a városban talán több lehetőségem lesz arra, hogy megfelelő munkát találjak. Így tehát összepakoltam legszükségesebb holmimat és elindultam Munkácsra.

Nagynéném saját háromszobás lakásában lakott a Latorca-parti villanygyedben. Akkor még élt a nővére is (Erzsike néni), akinek szintén volt egy lakása a város másik végén, ahonnan minden nap eljött meglátogatni a hűgát. Hermin néni két szobát bérbe adott egy zsidó zenetanárnak és egy orosz revizornak, akiknél rendszeresen kellett fűteni és takarítani. Mivel a lakásban nem volt vízvezeték, így a vizet az udvaron lévő kútból kellett hordani. Én már az első napon láttam, hogy Hermin néni cselédet csinált belőlem, mert úgy hajtott, mint egy rabszolgát. A testvérével már a második napon utasítottak, hogy mossam ki a három hónap alatt felgyülemlett szennyesüket, amit a télutói napon az udvaron, a kút mellett kellett kiöblíteni.

Természetes, hogy ekkor meghűltem, és a magas láz leverte a lábamról. Amikor azonban a számomra kijelölt 30-35 cm széles kanapéra feküdtem, hogy egy kissé megpihenjek, Hermin néni rám szólt: „Ha pihenni akarsz, menj a kórházba!”

Ezzel szemben ő nem szállt le az ágyról, pedig a sebe már gyógyult és az orvos mozgást ajánlott neki.

Hermin nénin kívül (főzés, etetés, mosdatás, gyógyszerek adagolása, az ágytál kihordása, amit a legjobban utáltam), még a lakókat is ki kellett szolgálnom. Reggel 5 órától késő éjszakáig talpon kellett lennem. Már vissza akartam utazni Rahóra, amikor megtudtam, hogy tízévi távollét után visszatért a lágerből Fatán doktor, aki a poliklinikán dolgozik. Gyors elhatározással felkerestem őt, és kértem, hogy ismeretsége révén segítsen álláshoz jutnom.

Készségesen megígérte ezt, és néhány napon belül saját maga jött el hozzám, mivel a Vakok Egyesületének üzemében talált számomra állást. A munkásszálló vezetője rákbeteg volt és kórházban feküdt. Visszatérésére már nem volt remény. Én rögtön el is mentem az üzem igazgatójához, Dzjanka Jenőhöz, aki nagyon szívélyesen fogadott, és menten kinevezett a szálló teljhatalmú „parancsnokává”.

A fizetésem 410 rubel volt (régi pénzben). Ez minimálisnak számított, de én nem bántam, mert valahol meg kellett végre „kapaszkodnom”. A munkás-

szállón körülbelül 100 vak férfi és nő lakott, akik az üzem különböző műhelyeiben dolgoztak. Mivel az üzem létszáma állandóan nőtt, így a régi Vakok Intézetének épületei már nem feleltek meg az új technológiai követelményeknek. Ezért egy új épületkomplexum megépítését tervezték a város peremén, de ez csak évek múltán valósult meg.

Egyelőre azonban egy új munkásszálló építése kezdődött meg, ezáltal felszabadultak az üzemi részben lévő épületek, s így növelni lehetett a termelést. Az új épület 1959-ben készült el, így átköltöztettem az egyedülálló vak és félvak munkásokat.

Közben a nagynénim ugyanúgy kihasznált engem, mint azelőtt, sőt, a keskeny dívány használatáért még 100 rubelt is elvett az én nyomorúságos fizetésemből. Így állandóan azon törtem a fejem, hogy hogyan tudnék szabadulni onnan.

Ebben az időben került az üzembe lágeri meghurcoltatásai után egy Huda Vaszil nevű volt görög katolikus pap, akinek elpanaszoltam gondjaimat. Azonnal felajánlotta a lakásuk egyik szobáját, amit én hálásan el is fogadtam, és végre otthagytam Hermin néni nagy bánatára kizsákmányoló nagynénimet.

Hudáéknál majdnem három évig éltem nyugodtan, élvezve házigazdáim figyelmességét és jóindulatát. Amikor pedig készen volt már az új munkásszálló, drága jó igazgatóm jóvoltából kaptam ott egy szobácskát, ahová át is költöztem. Közben állandóan próbálkoztam valami jövedelmezőbb állás után nézni, hogy végre magamhoz vehessem fiacskámat, Palikát, de ez sehogyan sem sikerült.

Először Fatán doktorhoz fordultam segítségért, aki közbenjárt Brascasajko gyermekorvosnőnél, arra kérve, hogy helyeztessen át az onokóci gyermekszanatóriumba nevelőnőnek. Brascasajkoné meg is ígérte a segítségét, de amikor kiderült, hogy börtönviselt vagyok, kategorikusan nemet mondott.

Próbálkoztam a munkácsi levélarchívumnál is, mint olyan, aki jól ismeri a latin nyelvet, ezen kívül több nyelvre is fordíthatna okmányokat, de ők, miután belenéztek az igazolványomba, sajnálkozva ingatták a fejüket. Beszélhetnék még sok ilyen esetről, amelyek mind elutasítással értek véget, mivel a kommunista állam szemszögéből nézván fölötte veszélyes személynek számítottam.

Így bele kellett nyugodnom a megváltoztathatatlanba, annál is inkább, mert az igazgatóm a világ legnemesebb embere volt, ezen kívül pedig szerettek és tiszteltek mind a vakok, mind pedig a hivatali személyzet is.

Kezdetben csak a munkásszálló rendben tartásáért feleltem, de később egyre több feladatot bízta rám. Ügyelnem kellett a klubhelyiségre, a felnőtt vakok rendes iskoláztatására, az étkeztetésre, de főleg a tisztaságra.

Nagyon sok munkával járt a vakok könyvtárának rendben tartása. Először is én regisztráltam és katalogizáltam a Braille nyomtatású nehéz könyvkötegeket, mert addig senki sem törődött velük. Jellemző a teljes közömbösségre az, hogy a könyvtár egy nedves pinceodúban volt, ahol a nagy páratartalom miatt egyre-másra mállottak szét a könyvek. Hogy kissé megvédjem őket, a takarítónővel kihordtuk száradni az udvarra.

Ez a munka körülbelül három évig tartott. Miután átköltöztünk az új munkásszállóba, Irénke sógornőm elküldte hozzám Palika fiamat, hogy itt végezze el a középiskola 10. osztályát.

Mivel az én fizetésem nem volt elég kettőnk fenntartására, így drága jó igazgatóm engedélyével irodalmi kört szerveztem a ruszin vakok számára, ahol heti háromszori foglalkozásért 100 rubel fizetést kaptam. Ezenkívül magyar szépirodalmi műveket olvastam fel a magyar ajkú vakok részére, ezért 20 rubelt kaptam. Még egy vak tanítói házaspár felkészítését is vállaltam az egyetemre.

Ez a munka (tankönyvek felolvasása, latin, német nyelvtani ismeretek és fordítás, egyetemi feladatok megoldása stb.) az egyetemi évek végéig biztosította számomra a havi 100 rubelt. Így már magamhoz vehettem serdülő korban lévő 16 éves fiamat.

Fiacskám azonban előre is eltökélte (és ez volt minden vágya), hogy a középiskola befejezése után orvosi tanulmányokat folytat az ungvári egyetemen. E célból megkérte az igazgató urat, hogy adjon neki valamilyen munkát az üzemben, mivel a további tanulmányaihoz szüksége lesz egy kis pénzre, a hiányzó 10. osztályt pedig az esti tagozaton fogja befejezni.

A drága jó Dzijanka Jenő igazgató itt is segítségünkre sietett, és felvette Palikát a mechanikai műhelybe segéd munkásnak 600 rubeles fizetéssel. Így aztán Pál fiam a napi munka mellett még az esti iskola 10. osztályát is befejezte, mégpedig aranyéremmel.

A hosszú távollét után az én fiam sehogyan sem tudott hozzám szokni, és ezzel sok keserűséget okozott nekem. Gyermekésszel sehogyan sem tudta felfogni, hogy én nem saját akaratomból hagytam ott őt és nővérét, hanem a kegyetlen és istentagadó rendszer áldozata lettem a férjemmel együtt.

A nyomorúságos fizetésemből nem tudtam őt úgy öltöztetni, ahogy ő szeretne volna, mert még a megmaradt néhány holmimat is elszedték a férjem rokonai. Most már mindez a múlté és én semmit sem sajnálok, csak a saját és gyermekeim tönkretett fiatal éveit.

Munkámat továbbra is a legnagyobb lelkiismerettel végeztem és ezért egyre-másra újabb feladatokat bízta rám. Alig egy-két évi ottlétem után ki-

neveztek szakszervezeti titkárnak, majd valamivel később a Vakok Egyesülete intéző bizottságának titkárává. Ebben a minőségben dolgoztam egészen nyugdíjba menetelig, vagyis 1973. szeptember 30-ig. Tehát éppen 64 éves koromban lettem nyugdíjas.

A munkásszálló vezetésével járó felelősségteljes munka és a rengeteg társadalmi megbízatás nagyon kimerített, és ezért megkértem az igazgató urat, hogy részemre valami más elfoglaltságot találjanak.

Akkoriban valamilyen vétség miatt elbocsátották az igazgató-helyettest, és erre Kijev, a Központi Hivatal küldött egy vak embert, akinek felsőfokú jogi végzettsége volt és azelőtt ügyvédként működött.

Ennek az újonnan kinevezett igazgató-helyettesnek szüksége volt személyi titkárnőre és irodavezetőre. Én elvállaltam ezt az állást, annál is inkább, mert a jövedelemem így 600 rubelre emelkedett. Itt sem volt könnyebb dolgoznom, mert reggeltől estig gépelnem kellett, intéztem a hivatalos levelezést, elszámolásokat, szerződéseket, egyesületi ügyeket, jegyzőkönyvek vezetését, és kísérttem a vak aligazgatót hivatalos útjain, így jutottam el vele Moszkvába, Kijevbe, többször Lembergbe, Harkovba, Drohobicsba, számtalanszor Ungvárra és Kárpátalja számos más településére.

A főnököm annak dacára, hogy vak volt, nagyon művelt és jómodorú ember volt, aki nagyon becsült és soha egyetlen szóval meg nem bántott. Ez érthető is, hiszen hat év alatt – amíg vele dolgoztam – minden munkáját tulajdonképpen én végeztem.

A neve Fedcsisin Petro Ivanovics volt. A második számú felettesem az Intéző Bizottság főnöke volt, egy szintén vak ember, akivel kezdetben nagyon jól megértettük egymást. Évek hosszú során láttam el mellette titkárnői teendőket, mint például jegyzőkönyvek írását, tagsági díjak szedését, évi elszámolásokat és közgyűlések vezetését.

Később az Intéző Bizottság elnöke részegeskedni kezdett, és utána már igen nehéz volt vele dolgozni. 1973 szeptemberében illuminált állapotban rá akart venni arra, hogy a terület vak embereinek népszámlálási kimutatásaiba fiktív adatokat írjak be. Én nem voltam hajlandó az okirathamisításra. Erre kijelentette, hogy ha nem fogok neki engedelmeskedni, akkor további szolgálataimra nem tart igényt.

Mivel én már nagyon ki voltam merülve a 18 éven át tartó megfeszített munkától, gyors elhatározással megírtam a felmentési kérvényemet és nyugdíjba mentem.

Felejthetetlen emlékü igazgatóm, dr. Dzijánka Jenő, és aligazgatóm, Fedcsisin Petro nagyon kértek, hogy maradjak még, de én már nagyon vágytam a pihenésre, és ezért hajthatatlanul kitartottam elhatározásom mellett.

Ez 1973. szeptember 30-án történt. Akkor tudtam csak meg, hogy az igazgató úr annak idején, amikor munkát adott nekem, csak úgy kapott rá engedélyt a hatóságtól (KGB-től), ha saját felelőssége tudatában állandóan informálni fogja az állambiztonsági szervet az én esetleges államellenes megnyilvánulásaimról. Gyakran zaklatták emiatt, ugyanis havonta személyesen kellett jelentéstételre mennie a KGB irodájába. Ezt nekem csak akkor mondta meg, amikor ő is nyugdíjba vonult.

Emléke feledhetetlen és szent előtttem, naponta imáimba foglalom. 1979-ben halt meg, közvetlenül azután, hogy drága fivérem, Murányi Miklós, meghurcolt püspöki vikárius elhunyt.

A nyugdíjalapomba beszámították az elítélésem előtti tanítói tevékenységemet is, így 57 rubel 20 kopejkát állapítottak meg számomra (új pénz-nemben), amit 1987-ig folyósítottak. Akkor nyugdíjamat felemelték 68 rubel 83 kopejkára, majd 1988-ban 70 rubelre. A következő évben még két rubelt adtak hozzá. Most, amikor emlékirataim befejezésénél tartok, 1991. év januárjától váratlanul 40 rubellel megint többet kapok, valószínűleg az infláció miatt.

A vakok üzemében való hosszú munkám jutalmául még 1966-ban kiutaltak számomra egy összkomfortos, egyszobás lakást, amelyben a mai napig tengetem magányos, betegségekkel terhes öregségemet.

Gyermekeim többször hívtak magukhoz, de én nem akarok a terhükre lenni, annál is inkább, mert a sztálini önkényuralom jóvoltából nem én nevelhettem fel őket, következésképpen nem tartom érdemesnek magam arra, hogy igénybe vegyem vendégszeretetüket.

1961-ben kérésemre az ungvári ügyészség nemlegesítette elítélésem tényét, tehát okiratot kaptam arról, hogy engem olyannak kell ezentúl tekinteni, mint aki nem volt elítélve. Ezek szerint az én meghurcolásom, 9 elrabolt évem a gulágon és a „nép ellensége” szégyenfolt semmisnek lett nyilvánítva. Vagyis olyan dolognak, ami sohasem történt meg velem. Férjemet és fivéremet hamarabb rehabilitálták, mivel ők már halottak voltak, és semmit sem követelhettek a „tisztelet” bolsevista államtól.

Most csendben várom sorsom beteljesedését, csupán azt kérve a Mindenható Istentől, hogy védje meg az enyéimet, nekem pedig adjon könnyű halált.

Munkács, 1991. február 13.

Utóirat

A gulági élettel kapcsolatban keveset beszéltem arról, hogy mi segített nekem átvészelni a sztálini poklot.

Meggyőződésem, hogy az Istenbe vetett hit és az ima mentett meg engem a biztos haláltól.

Átéltve az 50 éve tartó özvegységet, egyedüli óhajom az, hogy sokat szenvedett, ártatlan gyermekeim valamiképpen kárpótolva legyenek a rájuk szakadt árvaságért.

Férjem és fivérem a sztálini önkény áldozatai voltak. Kérvényem első elutasítása dacára bízom abban, hogy ügyemet az illetékesek méltányosan fogják kezelni, és meghozzák benne a megfelelő, pozitív döntést.

Mély tisztelettel:

*Mészáros Sándorné
Szül. Murányi Georgina*

FÜGGELÉK

Csordás László

EMLÉKÍRÁS ÉS REGÉNYSZERŰSÉG¹

(Mandrik Erzsébet szövegeinek olvasásmódja)

A kárpátaljai magyar irodalomban sokak által elfogadott és viszonylag széles körben idézett, a helyi kánon kijelölésével íródott *Készülődés* című irodalomtörténeti esszéjében S. Benedek András a szépirodalomnak az írásbeliség fogalmával való felcserélhetősége mellett érvel, mivel – véleménye szerint – „tudatosítanunk kell önmagunkban és olvasóink számára, hogy a kisebbségi irodalom nem feltétlenül és talán nem elsősorban szépirodalom. [...] Ezért beszélünk gyakran irodalom helyett írásbeliségről, amelynek határai a befogadó igényéhez idomulnak.”² Az idézett gondolatmenet rendkívül vitatható, ezt igyekszem érzékeltetni a következő oldalakon.

Mandrik Erzsébet két emlékirata (*A pokol bugyraiban* és *A pokol tornácain*) nyilvánvalóan része a regionális írásbeliségnek. Az viszont korántsem egyértelmű, hogy ezáltal részévé válik-e a helyi szépirodalmi kánonnak is. A magyar irodalomtörténet-írásban ismerünk ugyan példákat az effajta átmenetiségre, hiszen bár az emlékirók „nem szépírói szándékkal, irodalmi ambícióval készítették műveiket, ennek ellenére a 20. században több szerző műve szépirodalomként kanonizálódott”.³ Hasonló olvasásmódot villant fel egyik esszéjében Jaques Derrida is: „Ha vissza kellene vonulnom egy szigetre, kétségkívül történelmi könyveket és emlékiratokat vinnék magammal, és ezeket a magam módján olvasnám, talán hogy irodalmat csináljak belőlük, legalábbis nem megfordítva, és ez igaz volna más könyvekre is (művészet, filozófia, vallás, humán- vagy természettudományok, jog stb.). De ha, anélkül hogy szeretném

¹ A szerző a tanulmány megírása során a Nemzeti Kulturális Alap Schöpfung Aladár alkotói ösztöndíjában részesült. Első közlés: Irodalmi Szemle, 2016/2, 50-59.

² S. Benedek András, *Készülődés (A kárpátaljai magyar írás)*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2007, 7.

³ Laczházi Gyula, Önéletrajzi narratíva és emlékirás = *Magyar irodalom*, főszerk. Gintli Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 2010, 281.

az irodalmat általában és önmagáért, szeretek *benne* valamit, ami egyáltalán nem redukálódik holmi esztétikai minőségre, a forma élvezetének valamilyen forrására, akkor ez *a titok helyett van*. Egy abszolút titok helyett. A szenvedés van ott.⁴ Ehhez kapcsolódik még, hogy az emlékirás kétségtelenül több szempontból rokona a regényírásnak.⁵ Miután pedig a posztmodern végletesen kitágította és viszonylagosította a regény műfaji határait, valóban könnyen érvelhetünk amellett, hogy ma leginkább a befogadó értékszemléletén, a szöveggel szemben támasztott elvárásain, hagyományszemléletén múlik, hogy egy elbeszélő szöveget valaki szépirodalomká, jelesül regénnyé olvas-e vagy sem.

A rendszerváltást követően Kárpátalján megnőtt az igény a múlttal való szembenézésre, az előző rendszerben történt bűnök ábrázolására akár a szépirodalom, akár az alapvetően nem fikciós jellegű szövegek eszközeivel. A szépirodalmi alkotások közül messze kiemelkedik Nagy Zoltán Mihály kisregénye, *A sátán fattya*. De ez az igény hozta létre az önéletírás és memoár olyan műveit, mint Dr. Ortutay Elemér „... *holnap is felkel a nap*”, Bendász Sándor *Öt év a szögesdrót mögött: egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáboráiban*, Mészáros Sándorné *Elrabolt éveim a Gulagon* stb., melyek forrásértékűnek számítanak a malenkij robot kutatói körében. Ezek a szövegek a kommunikatív emlékezetben továbbélő tapasztalatokat közvetítették a radikálisan megváltozott körülmények között újjáépülő kulturális emlékezet felé. Ebbe a sorba tartozik tematikailag Mandrik Erzsébet mindkét emlékirata, melyek így műfajilag köztes helyet foglalnak el a regényes önéletírás (például Györke Zoltán *Határsáv*, Cseh Sándor *Akácfa alatt*), valamint a naiv elbeszélés határait átlépő visszaemlékezés-regény (Vári Fábián László *Tábori posta, Szovjet mundérban Poroszföldön*, illetve az eddig publikált részletek alapján ilyen a *Vásártér is*) között. Ehhez a műfaji átmenetiséghez sorolható, és így szintén sajátos értelmezői kihívást jelentenek Balla László önigazoló és önfelmentő narratívát működtető szövegei, mégpedig *A végtelenben találkoznak* című regényfolyam részei, illetve memoárja, *A Szegény ember vízzel főz*.

Mandrik Erzsébet első emlékiratát *A pokol bugyraiban* címmel 1994-ben fejezte be, de csak 1996-ban jelent meg könyvformában. Az alaptörténet nagy vonalakban a következő: 1946. február 6-án egy orosz határőrtiszt téved a

⁴ Jacques Derrida, *Szenvedések* = J. D., *Esszé a névről*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005², 37. (Fordította: Boros János–Csordás Gábor–Orbán Jolán) (Kiemelések az eredetiben.)

⁵ Szintén Laczházi Gyula írja: „Rokonságot tart a regénnyel az emlékirás, amennyiben nem az eposz követelményei szerint idealizált, valamely absztrakt eszme szolgálatában álló egyéneket, hanem konkrét individuumok életvilágbeli tapasztalatait, konfliktusait tematizálja; és abban is, hogy a kötetlen prózai műfaj nagy stílári szabadságot biztosít az emlékirónak, egyaránt lehetővé téve az élő beszéd fordulatainak, különböző stíluszinteknek vagy a bonyolult barokk körmondatoknak az alkalmazását”. Laczházi Gyula, *i. m.*, 284.

Mandrik-birtokra. A gazdától pálinkát követel. Mikor a tiszt a kelletténél jobban lerészegedik, a gazda kimegy a házból, mert fél, hogy a végén még összeveszés lesz az italozásból. Így viszont az orosz tiszt a még tizenötödik életévét sem betöltő Böske⁶ társaságában marad. A részeg határőr kap az alkalmon: Böskét leteperi, majd megerőszkolja. A lány – mielőtt elájult volna – még kiált néhányat, amit meghall az apa, aki ennek hatására ront be a házba, majd dühében pusztá kézzel veri agyon a tisztet. Böske öccse segít eltüntetni a holttestet, végül az apa – tartva a súlyos büntetéstől – menekülőre fogja, a román határ felé veszi az irányt, a gyerekek sosem látják újra. Ekkor kezdődik a család hányattatása. Mivel a gyilkosság után kikerkező és razzizáló katonák az apát nem találják sehol, a fiatal és törekény Böskére hárítják át a büntetést. Erről a szöveg így tudósít: „Évek múltán, amikor már értettem és beszéltem oroszul, megtaláltam: az USZSZK Büntető Törvénykönyvének 54. paragrafusa és az SZSZKSZ Büntető Törvénykönyve 58. paragrafusa alapján állam- és népellenes tevékenységért ítélték el öt évi szigorított börtönre, öt évi kényszerszolgálatra és életfogytiglani száműzésre”.⁷ Böske megjár több börtönt, látgert, még Szibériába is elkerül, mielőtt szabadul egy lengyel katonaorvostól született gyermekével. Mikor hazaérkezik, a nincstelenség vár rá: a Mandrik-család minden birtokát elvették a szovjetek.

Ha az emlékirás műfaji tapasztalatából indulunk ki, megkerülhetetlen a szerzőség kérdése, hiszen alapvető feladat az értelmező számára, hogy meghatározza: ki, milyen pozícióból emlékezik és írja le az adott történetet. A *pokol bugyraiban* bevezető sorait jegyző Balogh Irén hangsúlyozza, hogy: „Ez a vallo-más, amelyben nyilvánosságra hozza tragikus sorsát – majdnem ötven esztendő múltán szakadt ki belőle”.⁸ Az elbeszélő nézőpontja retrospektív: a megírás pillanatából tekint vissza a múlt eseményeire, így mond el egy egyenesvonalú, célirányos történetet a megszületéstől egészen a jelen sorok megírásáig. Sehol nem merül fel kétség a szerző-elbeszélő identitásával kapcsolatban.

Nem így a narratopoétikailag sokkal több kérdést felvető második kötetben. A *pokol tornácain* három fejezetéből az első kettő végére (*I. Édesapám élettörténete*, *II. A papó ítélete*) a Mandrik Böske név kerül, míg az utolsó fejezet (*III. Édesanyám életének története*) a Böske néni aláírással van ellátva. Ezzel szemben a három szöveget egy könyvvé összefogó borítón a Mandrik Erzsébet név szerepel. A szövegrészek végére odahelyezett (változó) aláírások bizonyos szinten már eleve meghatározzák az elbeszélői pozíciót, valamint az

⁶ Az emlékirat szerint: „A keresztségben az Erzsébet nevet kaptam, de e családban és faluszerzte mindenki Böskének szólított és szólít ma is”. Mandrik Erzsébet, *A pokol bugyraiban*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1996, 8.

⁷ Mandrik Erzsébet, *A pokol bugyraiban*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1996, 23.

⁸ Balogh Irén, *Előszó* = Mandrik Erzsébet, *I. m.*, 6.

olvasóhoz való viszonyt. Az Erzsébet keresztnév becézett alakváltozata, a Böske arra utal, hogy a szövegek narrátora és (alá)írója szokatlanul közel engedi magához az olvasót, bízva a jóindulatú, együttérző történetbefogadásban és –értelmezésben (hiszen Böskének a családtagok, az ismerősök nevezték a szerzőt). Az utolsó fejezet végén található Böske néni szignó viszont távolodást is sejtet az előbbi közvetlenségtől. Ebből következik, hogy a könyvet szerzőként jegyző Mandrik Erzsébet nem problémamentesen azonos önmagával, hanem a szövegben megjelenő és megszólaló Mandrik Böske és Böske néni identitáskonstrukciójából épül fel. Míg előbbi önmegnevezés csupán a narrátor és az olvasó egyfajta baráti, a jóindulat hermeneutikájában bízó közelségét jelzi, addig a későbbi szövegrésznél jelenlévő aláírásnál a vezetéknév elhagyása és a „néni” megszólítás betoldása még közelebb, családias kapcsolatot feltételez, de már hangsúlyozva a narrátor és az olvasó közötti kor- és tapasztalati különbséget is.

Kétségtelen, a második kötet családtörténeti elbeszélésként is olvasható, és mint ilyen, három történetet tár elénk: az édesapa és az édesanya történetét – melyek egyben élettörténetek is –, valamint a nagypapa (illetve a nagymama) életének egy meghatározó epizódját. „Ahhoz hasonló tragédia, mint a mi családunkban, sem azelőtt, sem azóta nem történt Kárpátalján”⁹ – támasztja alá a hiperbola alakzatával élve visszaemlékezése létjogosultságát az elbeszélő. A történetek centrumában az adott fejezet címében kiemelt szereplő mellett a narrátor is jelen van, ami egy célelvű ideológiai konstrukcióval magyarázható: valamennyi szerencsétlenség, amely a Mandrik-famíliával történt, egyenesen vezet Böske tragédiájához és az egykor Visk környékén mélyen tisztelt, összetartó család széteséséhez. Természetesen más-más hangsúllyal, hiszen Böske édesanyja például előbb hunyt el, mintsem a megerőszkolás traumája és a meghurcoltatás megtörtént volna.

Az *Édesapám élettörténete* a születéstől a halálig követi a megtett életutat. A narrátor pozíciója és szerepe változó. Azokban az epizódokban, melyekről későbbi születése folytán nem lehet személyes tapasztalata, következetesen háttérben marad. Helyette a családi legendáriumból származó részeket meséli el, úgy, hogy sajátos nézőpontja egy ideig nem befolyásolja túlzottan az önfeledt és sokszor naivnak tekinthető történetmondást. Sokáig csupán a birtokos személyjeles alak használata („édesapám”), illetve néhány kiszólás¹⁰ jelzi a narrátor jelenlétét. Eleinte teljes mértékben a függő beszéd érvényesül, itt-ott szó szerinti idézetekkel megszakítva az elbeszélést.

⁹ Mandrik Erzsébet, *A pokol tornácain*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2007, 66. A továbbiakban: Mandrik, 2007.

¹⁰ Vö. „Az udvaron nyársra húzott bárányokat sütöttek, és éppúgy forgatták a tűz fölött, mint manapság a saslikot”. Mandrik, 2007: 40. Kiemelés tőlem: Cs. L.

A szövegben Jósaként felbukkanó fiú, aki az idő múlásával a férfi, a férj, majd az apa szerepében is megjelenik, egy erdészcsaládban születik Visken, majd nem sokkal ezt követően a család átköltözik a hegyes vidékre, Németmokrára. A gyermekkort anekdotikus jellegű események szövik át meg át, melyek általában a természet, az állatvilág és az ember kapcsolatát világítják meg. Az egyik legemlékezetesebb ilyen epizód Jóska barátsága az állítólagos kutyával, amelyről kiderül, hogy valójában egy medve.

A történetben az anekdotikusság mellett megjelenik a példázatosság. Mikor Jóska egyik barátja vízbe fúl, a halálesetet példaként állítja a nagypapa az elcsüggedt fiatal fiú elé. De erkölcsi dilemmára ad okot a nagymama alkoholizmusa is: „Jóska hazament, és látta, hogy a nagymama üvegből iszik valamit. Úgy tett, mintha nem látott volna semmit”.¹¹ Visken különös figurák és események veszik körül a későbbi apát: olykor egy holdkóros éjszakai sétájára riad vagy a farkaskaland borzolja idegeit hazafelé tartva télen. A babona, a népi hiedelemvilág a továbbiakban is fontos szerepet tölt be az család életében.¹²

Hogy mi a forrása a narrátor tudásának, azt a következő részletek tudatosíthatják a befogadóban. Arról az időszakról ugyanis, amelyről nincs személyes tapasztalata, beszámolók alapján tud Böske. A támadó, lelőtt, majd egymásra hányt farkasokról jegyzi meg egy helyen: „Jóskának egész életére emlékezetes maradt az a nap, felnőtt korában sokszor mesélt róla”.¹³ Végso soron mind az édesapa gyerekkoráról, mind pedig haláláról szóló történetek közvetítéssel jutottak el az elbeszélőhöz. Erről tanúskodik a megállapítás: „Bujdosásának történetét Sike Lajos mondta el a rádióban, aki akkoriban még gyermek volt, ma már szerkesztő egy romániai magyar lapnál”.¹⁴ A korlátozott tudás, illetve a függő beszéd és egyenes idézetek által közvetített történet akkor válik megterhelte – és egyben ez jelenti a kötet egyik legnagyobb esztétikai hibáját –, amikor Böske valamiféle erkölcsi magaslato képviselő kommentátor szerepébe lép. Ettől fogva az eseményeket moralizáló prizmán átszűrve magyarázza, átvéve sok szempontból az olvasó szerepét és egyben korlátozva a kérdésfeltevések sokféleségének lehetőségét. A befogadó érzelmi világára hatni akaró sorozatos retorikai kérdések az önigazoló narratívát erősítik: az apa – különben erkölcsileg megkérdőjelezhető – döntéseinek sorozatát szeretné igazolni

¹¹ Mandrik, 2007: 13.

¹² A népi hiedelem kapcsán érdemes utalnunk *A pokol bugyraiban* a tisztet kereső katonák megjelenése utáni jelenetére: „Faggattak bennünket, hol az apánk. Nem mondtunk nekik semmit. A kutya égnek emelt fejfel szakadatlanul vonított, mintha halott lett volna a háznál. Tudtuk, hogy ez nagyon rossz jel, nagy bajt, szerencsétlenséget jelent”. Mandrik Erzsébet, *A pokol bugyraiban*, Ua., 16.

¹³ Mandrik, 2007: 40.

¹⁴ Mandrik, 2007: 54.

az orosz katonák kegyetlenkedésével, törvényt és emberisést nem ismerő természetével vont párhuzam. Ennél a pontnál tűnik fel igazán a szöveg és az élettörténet megkonstruált volta: Jóska egy olyan idillinek festett világba születik bele, amelyben a különböző népek, az egymást követő generációk békében élnek, kölcsönösen tisztelik egymást, és meg vannak elégedve azzal, ami adatott nekik. Ezzel szemben a kegyetlen orosz katonák megjelenésével ennek az életmódnak a reménye végleg veszni látszik: tragédiák sora követi az idegen katonák ténykedéseit már a legelejétől fogva. Az apáról hírt hozó, a szövegben Gyula bátyámként emlegetett alak mondja egy helyen: „»Nekik itt Amerika volt, nekünk meg pokol. Másfél éve voltak itt, de úgy tűnt, mintha évtizedek óta tartották volna rettegésben a falut. Az emberek még a saját házukban is félve, suttogva beszélgettek. Mindentől, mindenkitől féltek addig is, amíg a nagy csapás meg nem történt, de utána még jobban«”.¹⁵

Az önigazoló narratíva azonban nem csupán az apa élettörténetének részeként kap szerepet. Ez ellenpontoszza az anyai nagymama szigorú ítéletét, akinek véleménye szerint a családot ért tragédiáért nagyjából Böske apját terheli a felelősség. A második rész (*A papó ítélete*) címadása viszont így kevésbé tűnik motiváltnak, hiszen nem a nagyapa kerül végül középpontba – róla a szöveg elején, elítéléskor, illetőleg megbomlott elmével való szabaduláskor esik szó csupán –, hanem az anyai nagymama. Ő az a személy, akire rászakad a család összetartásának gondja, aki mindenben keresztül kitart saját elvei mellett. Miután férjét börtönbe zárják, maga is a törvényszék elé kerül. Három vádpont alapján találják bűnösnek: Gyulát rejtegette (ő Böske testvére), a leltárba vett értékek nem voltak meg maradéktalanul, és a korszak egyik legsúlyosabb vádját is a fejére olvassák, mégpedig azt, hogy kulák. Már-már közel az összeomláshoz a következőket mondja: „»Hol az igazság? – tépelődött nagyanyám. – A vőm bűnéért kell szenvedni. A lányom meghalt, itt maradt négy apró árva gyermek. Felkaroltam őket, neveltem, hogy tisztességes ember legyen belőlük. Munkaszerető mind, megszokták a rendet, megadják a tiszteletet mindenkinek. És most engem üldöznek, mint egy banditát. Ó, Istenem, vedd le rólunk ezt a csapást! Könnyörgöm neked, Uram!«”¹⁶ A hit az, szembeállítva a kegyetlen, új rendszer ateizmusával, amely segít túlélni. Tulajdonképpen a hit támogatja meg az üdvtörténeti narratíva megképzésének lehetőségét is: azok, akik igaz életet élnek, nehéz körülmények között bár, de környezetük által megbecsülve öszülhetnek meg, sugallja a szöveg.

¹⁵ Mandrik, 2007: 60.

¹⁶ Mandrik, 2007: 82.

Sorban a harmadik számú történet az édesanya életéről és haláláról szól. Mandrik Erzsébet *A pokol bugyraiban* lapjain még csupán egy féloldalmi terjedelemben emlékszik meg a korán elhalálozott anyáról: kiemeli, hogy sokat betegeskedett, váratlanul hunyt el, és halála megtörte az édesapát, aki ennek hatására csak még keményebb lett. *A pokol tornácain* ehhez képest egy egész fejezetet szentel ennek a történetnek. Mivel azonban az anya sorsa közvetlenül nem kapcsolódik a későbbi családi tragédiához, ezért élettörténete sem tud önmagában szervesen beépülni a visszaemlékezésbe: ideologikus töltetű utalások és kitérések szövik át a könyvnek e részét. Ilyen a nehéz sorshelyzet előrevetítése Böske megszületésekor: „Nagyanyám elmesélte, hogy nagyon nehezen jöttem a világra. [...] A szülés közben édesanyám sok vért vesztett, pedig amúgy is vérszegény volt, de mindketten megmaradtunk. Amilyen nehezen jöttem a világra, olyan nehezen alakult, rendeződött a sorsom”.¹⁷ Az összehasonlítás az anya boldogtalan házassága és Böske saját sorsa között szintén ideologikus mellékjelentéseket hoz felszínre: „Édesanyámat nem zárták rácsok közé, mégis rab volt, mert nem volt boldog soha. Akkor lett volna boldog, ha hozzámegy ahhoz, akit tiszta szívből szeretett. Szerényebben élt volna, de boldogan”.¹⁸

Míg *A pokol bugyraiban* Mandrik Erzsébet fiatalon átélt tragédiájáról szól, éppen csak érintve a családtagok életének történetét, addig *A pokol tornácain* középpontjába az édesapa erkölcsisége kerül. Bár kétségtelen, hogy fontos szerepe van még az anyai nagymamának is, aki egyértelműen az édesapát okolja a család tragédiájáért. Ezzel szemben alkotja meg a narrátor azt a narratívát, amely felmentést kínál az apának bűnei alól. Előbb felteszi a kérdést az elbeszélő, hogy vajon másvalaki az apa helyzetében hogyan cselekedett volna az orosz tiszttel szemben, majd leszögezi – tudván, ha otthon marad, biztosan kivégzik –, egyszerűen nem maradt más lehetősége, mint a menekülés.

A narrátornak a második könyvben sokkal korlátozottabb a tudása, mint az elsőben, hiszen itt nem csupán saját tapasztalatairól, saját életéről nyilvánul meg, hanem másokéről alkot meg egy-egy narratívát felhasználva a család, a rokonok és a közeli ismerősök elbeszéléseit. Míg *A pokol bugyraiban* lapjain elfogadhatjuk, hogy a narrátor visszatekintő perspektívája jelöl ki értékpreferenciákat és határozza meg a történet végkifejletét (ti. a hitben megtalált új élet értelmét), addig nem egészen kielégítő, hogy *A pokol tornácain*ban közvetlenül vagy közvetetten megszólaló sok hang nem problematizálódik a narrátor számára. A szerző nem néz szembe az elbeszélés nehézségeivel: sok eset-

¹⁷ Mandrik, 2007: 112.

¹⁸ Mandrik, 2007: 114-115.

ben nem különíti el saját nézőpontját a megszólaltatott vagy általa közvetített véleményről, ezért egyszerre több, csak részben érintkező vagy egyenesen egymásnak ellentmondó történet bontakozik ki, egészen más értéktételezésekkel. Míg Böske emlékeiben a szigorú, de biztos erkölcsi érzékkel rendelkező apa képe jelenik meg, addig az anyai nagymama a bűnöst látja benne, aki felelős a családdal szemben elkövetett megtorlásokért, végül az anya élettörténetében a durva, hirtelen haragú apa jelenik meg. Ez pedig végső soron összeegyeztethetetlennek bizonyul azzal az üdvtörténeti narratívával, amelyet az elbeszélő meg akar képezni. Az igazság, amelyet a narrátor egységesnek és megkérdőjelezhetetlennek tételez, sok részizagságra hullik szét a szövegeket alaposabban olvasva és értelmezve.

Ahhoz, hogy valamely traumát – legyen az egyéni vagy kollektív – egy szöveg által közvetíteni lehessen, olyan nyelv megalkotása szükséges, amely reflektál önmagára. Enélkül valószínűleg csupán a naiv elbeszélés határai rajzolódna ki előttünk, amelyek viszont nem képesek kellő mélységben megközelíteni a felszínre hozott dilemmákat. Ha elfogadjuk, hogy az 1990-es évek múltfeltáró és -megismerő tendenciája kanonizálta *A pokol bugyraiban* szövegét, elsősorban tematikai okokra hivatkozva, rendszerint mellőzve a műfaji besorolás, illetve az elbeszélés nehézségeinek kérdését, addig *A pokol tornácain* eleve kevesebb figyelmet kapott eddig a kárpátaljai értelmezői közösségtől. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy a megoldatlanságok sokasága és az igen egyenetlen minőségű szöveg aligha kínál lehetőséget arra, hogy az etikai, illetőleg ideológiai mellett esztétikai-prózapoeitikai vizsgálódások alapján is értékelhessük a megírt és közreadott történeteket, és esetleg regénnyé olvassuk a szövegeket.

A szövegközeli vizsgálódások alapján felszínre hozott kétségekkel együtt tehát kijelenthető: egyáltalán nem biztos, hogy minden esetben helyettesíthető egy tágabb értelemben vett írásbeliség és a nyilvánvalóan sokkal szűkebb érvényű szépirodalom fogalma a regionális kánonban, pusztán az értelmező szabadságára hivatkozva. Igaz ugyan, hogy adott kultúrán belül sokféle szövegtípus megfér békésen egymás mellett, az irodalomban azonban, nevezzük bár kisebbséginek, szükséges megjelennie olyan értékrendeknek, amelyek nem csak tematikai, etikai és ideológiai, de poétikai, esztétikai vizsgálódásokat is előtérbe helyeznek. Különben aligha képzelhető el az olvasót eligazító, értékelvű regionális irodalmi kánon Kárpátalján.

Csordás László

ELRABOLT ÉVEK

(*A kényszermunkatáborok világa női nézőpontból,
két kárpátaljai emlékirat alapján*)¹⁹

Mivel is indíthatná méltóbb módon az előadó gondolatmenetét ezen a tematikus gulág-konferencián, ha nem a közelmúltban elhunyt nagy orosz krónikás egyik megjegyzésével? „Minél több év múlik el anélkül, hogy íránk ezekről a dolgokról, annál nehezebb lesz összegyűjteni az életben maradtak elszórt tanúságait” – írja monumentális alkotásában, *A Gulag szigetszoport*ban Alekszandr Szolzsenyicin.²⁰ Aki ismeri a könyvet, tudja, hogy a szerző nemcsak saját tapasztalatait gyűjtötte egybe ezeken a lapokon, hanem a legkülönbélebb dokumentumok, a vele együtt raboskodók, a szemtanúk elmondásai, elbeszélései, történetei alapján állította össze ezt a kivételes alkotást, amit leggyakrabban dokumentumregényként emlegetnek. Sajnálatos, hogy nálunk, Kárpátalján nem született ehhez hasonló roppant nagyságú összefoglaló kötet, szintézisteremtő műalkotás a témában. Ha valaki az elhurcolások vagy a kényszermunkatáborok tapasztalatait szeretné megérteni ebben a régióban az áldozatok nézőpontjából, több kötetet is kézbe kell vennie, hogy a szétszórt anyagban valamiképpen tájékozódni tudjon. Éppen ezért konferenciánkra tekintettel így igazítanám helyzetünkhöz Szolzsenyicin idézett gondolatát: minél több év telik el anélkül, hogy ezekről a dolgokról beszéljünk, annál nehezebb lesz áttekinteni a kulturális emlékezetben egyre inkább elhalványuló egyéni sorsmetszeteket, traumatikus tapasztalatokat, személyes szenvedéstör-

¹⁹ Elhangzott Makkosjánosiban, a 2016. november 18-án megrendezett *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német foglyok nyomában* elnevezésű konferencián. Megjelent: Együtt, 2016/6, 74-79. Kötetben: *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Oroszországban és a Kaukázus országaiban*, összeállította: dr. Dupka György és dr. Zubánics László, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2017, 89-94.

²⁰ Alekszandr Szolzsenyicin, *A Gulag szigetszoport 1.*, Új Idő, Budapest, 1989. (Szente Imre fordítása). Az eredetiben: «Чем больше миновало бесписьменных лет, тем труднее собрать рассеянные свидетельства уцелевших», Александр Солженицын, *Архипелаг ГУЛАГ*, Полное издание в одном томе, Харьков-Белгород, 2014, 73. стр.

téneteket. Azok a szemtanúk, akik saját bőrükön tapasztalták a kínzásokat, ártatlanokként szembesültek a vallatósobák válogatott módszereivel vagy a börtönök hidegségével és csöndjével, amit időnként egy-egy lábakon átszaladó patkány zaja vert fel, és ezekről beszélhetnének nekünk, már nagyon kevesen vannak, évről évre kevesebben. Mivel egyre kisebb az esélye annak, hogy a még életben maradtak tanúságait összegyűjtsük, ezért arra kell helyezni a hangsúlyt, hogy a már megírt és közzétett vallomásokot, interjúkat, memoárokat újraolvassuk, értelmezzük és beszéljünk róluk. Ez a mi felelősségünk, az utódoké, az áldozatok gyermekeié, unokáié és dédunokáié, illetve azoké, akiknek fontos, hogy minél árnyaltabb képet kapjunk erről a vészterhes korszakról. Én ezúttal két emlékiratot olvastam újra: Mandrik Erzsébet *A pokol bugyraiban és Mészáros Sándorné Elrabolt éveim a GULAGON* című kötetét, amelyekben azon túl, hogy a kényszymunkatáborok tapasztalatait közvetítik visszatekintő perspektívából, közös az is, hogy sajátos női nézőpontból vannak megírva.²¹

Hogy miért nem közvetlenebb, jelen idejű tapasztalatként írták meg szenvedéstörténeteiket, más műfajban, mondjuk naplóban, arra Mandrik Erzsébet tér ki részletesebben: „A lágerben megpróbáltam feljegyzéseket készíteni. Találtam hozzá csomagolópapírt és egy tintaceruza csonkját. Írtam verseket, rögzítettem a napi eseményeket, aztán rejtegettem az írást, amíg a papír el nem rongyolódott, olvashatatlaná nem vált. Amúgy sem maradhatott volna meg semmiféle feljegyzés azokról az időkről: amint új lágerbe vittek, holmijainkat rögtön átkutatták, minden ilyesmit elszedtek tőlünk.”²² Így tehát az emlékiró nem hagyatkozhatott feljegyzésekre, olyan írásos nyomokra, amelyek pontosan megőrizhették, illetve később felelevenítették volna a lágerben töltött éveket, hanem mindenben saját emlékezetére kellett bíznia magát.

Miközben mind a Mandrik Erzsébet, mind a Mészáros Sándorné által írt emlékirat mutat hasonlóságokat (példának okáért a letartóztatás, a börtön, a tárgyalás, a büntetés, a kényszymunka vagy a hazatérés történeté alakításában), hiszen ugyanannak a rendszernek a logikája alakította ilyenné ezeket a sorsokat, addig jelentős eltérések is tetten érhetők a visszaemlékezések szerkezetében.

²¹ Egyik korábbi tanulmányomban már részletesen foglalkoztam Mandrik Erzsébet két emlékiratával, *A pokol bugyraiban és A pokol tornácain* címűekkel. Akkor nem annyira a tematikai kérdésekre, sokkal inkább a műfaji problémákra és az esztétikai-poétikai alapú, elbeszéléstechnikai vizsgálódások lehetőségére helyeztem a hangsúlyt. Vö.: Csordás László, *Emlékirás és regényszerűség, Mandrik Erzsébet szövegeinek olvasásmódja*, Irodalmi Szemle, 2016/2, 50-59.

²² Mandrik Erzsébet, *A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben)*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1996, 50.

Mandrik Erzsébet fejezetekre osztja, és a gyermekkortól építi fel memoárját egészen a hazatérésig, illetve a család további sanyarú életének bemutatásáig. A második, a *Tragédia* című fejezetben értesülünk arról, miért és hogyan lett áldozat. Tizenötödik születésnapja előtt két nappal egy határőrtiszt tűnt fel a Mandrik-birtokon, pálinkát követelve. Az ittas tiszt kettesben maradt a fiatal lánnyal, akit letepert és megerőszakolt. A kiabálásra az udvarról a házba visszatérő apa ököllel olyan erőteljesen ütötte meg a tisztet, hogy az holtan rogyott össze. Éjfél után szánnal a Tiszához vitték az élettelen testet, majd az apa nekiment „a román határnak”. Ketten maradtak mindössze otthon, Erzsébet, a megerőszakolt fiatal lány, és az öcs. A visszaemlékezés tanúsága szerint itt kezdődik Mandrik Erzsébet szenvedéseinek sorozata.

Mészáros Sándorné memoárja nem ennyire tagolt, inkább egyetlen hosszú folyamszerű elbeszélésben meséli el élettörténetének ezt a meghatározó szakaszát. Férje, a főerdőmérnök letartóztatásával indít (1945. június 2.), hogy aztán rátérhessen a saját környezetében tapasztalt furcsaságokra, amelyek a szovjetrendszer jellemezték. „Egy alkalommal, újságolvasás közben arról értesültem, hogy a szovjet cukorgyárak 200%-kal teljesítették túl az előírt terveket, mire megjegyeztem, hogy hozhatnának belőle Ungvárra is, mert a gyermekek már nagyon kiehettek az édességre, az üzletekben pedig nem lehetett kapni. Akkor nem is sejtettem, hogy e kijelentésem fordul meg életem további sora. Gyanútlanul azt is megjegyeztem, hogy évezredes történelmünk egész folyamán talán még nem is volt példa arra, hogy ennyi ártatlan embert bebörtönözzenek... Akkor még nem tudtam, hogy bíráló szavaim L. Marija Timofejevna [*az egyik kollégája, biológiai tanár és „front-harcos”* – Cs. L.] révén azonnal a mindenkit számon tartó KGB tudomására jutottak.”²³

Látható, hogy a két emlékirat teljesen eltérő sorshelyzetből indul ki. A tizenéves viski parasztlányt egészen másért idézik be a kihallgatásra, mint a felnőtt, öntudatos helyi értelmiségit. Történeteik azonban, ahogy a rendszer mókuskerekébe kerül a két nő, egyre több hasonlóságot mutatnak. Mindkettejükhöz az éj leple alatt jöttek el azok, akik a vallatószozára vitték őket. Mészáros Sándornéért két KGB-s tiszt, Mandrik Erzsébetért határőrök érkeztek egy tiszt vezetésével. Jellemző az is, hogy koholt vádak alapján ítélték el őket. Mészáros Sándornéval a kihallgatás során egy jegyzőkönyvet íratnak alá, mely szerint bírálta a szovjet rendszert. Emellé még egy fiktív jegyzőkönyvet sógora lányával is aláíratnak, amely arról szólt, hogy a későbbi

²³ Mészáros Sándorné, *Elrabolt éveim a GULAGON*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2000, 13.

áldozat előszeretettel kritizálta a kolhozot, dicsérte Amerikát, rendszeresen elítélő megjegyzéseket tett a szovjet rendszerre. Hosszú huzavona után – a bírósági tárgyalás elnöke ugyanis elégtelennek tartotta a vádakát – a negyedik tárgyaláson, amely jellemzően Mészáros Sándorné és ügyvédje nélkül zajlott, az ún. „Titkos hármás” bíróság tagjai hat évi kényszermunkára, és három évi utólagos szabadságvesztésre ítélték.

Mandrik Erzsébetet és öcsét közel négy hónapig tartották a huszti fogdában. Hogy milyenek voltak a körülmények, arról ez a rövid részlet is tanúskodik: „Naponta egyszer kiengedtek vécére, ilyenkor öcsém fagyos krumplihéjat, rothadt krumplit kapdosott össze a szemétdombon. Rágcsáltuk, akár a finom almát, mert állandóan szomjasak voltunk. Időérzékemet elvesztettem, már nem tudtam, hány napja vagyok bent, milyen nap van, stb.”²⁴ A tárgyalás orosz nyelven folyt, és mivel Böske – a faluban mindenki csak így nevezte a fiatal lányt – nem bírta ezt a nyelvet, csak évek múltán tudta meg, hogy az USZSZK Büntetőkönyvének 54. paragrafusa szerint állam- és népellenes tevékenységért ítélték el öt évi szigorított börtönre, öt évi kényszermunkára és életfogytiglani száműzésre.

A podkamenszki lágerbe került, ahol azt látta, hogy „a rabok keze-lába feldagadt, éppúgy szédelegtek az udvaron, mint az őszi legyek. És ugyanúgy hullottak is”. Nemsokára kiütött a tífusz, és a napi 10-15 halott volt az átlag. A kór a fertőzött víztől eredt, mivel a láger helyiségéül szolgáló egykori kolostor kútjába a háború alatt „még a bebalzsamozott apácák tetemét is” beledobálták.²⁵ Ehhez hasonló elhalálozást Mészáros Sándorné is megfigyelt. Az egyik lágerről írja: „Nem telt itt el úgy nap, hogy meg ne halt volna valaki, vagy végelgyengülésben ne szállították volna kórházba. Itt ugyanis újból fokozott ütemben folyt az erdőirtás, amely a nagy hófúvások és a hideg miatt nagyon megviselte a nőket.”²⁶

A nők rendszerint elkülönítve, külön barakkokban laktak, a férfiakkal csak létszámenőrzésekkor találkoztak. Böske a konyha után a hadifogolykórházba került, aminek lengyel származású főorvosa volt. A rokon-szenvért cserébe azonban nagy árat kellett fizetnie – vagy ahogy az orvos fogalmazott: „valamit valamiért” –, hiszen azért, mert a főorvos segített a magyar foglyokon, Böskének kedvesnek kellett lennie hozzá. Ennek meg is lett az eredménye, nemsokára teherbe esett a lány. Ezt követően áthelyezték

²⁴ Mandrik Erzsébet, *I. m.*, 19.

²⁵ Mandrik, *I. m.*, 37.

²⁶ Mészáros, *I. m.*, 37.

egy Lemberg környéki női lágerbe, ahol megszülte Sándor nevű fiát. Innen egy év után vitték tovább (a gyerekekkel együtt marhavagonba pakolva) Vorkuta megyébe, ahol a kisfiút elszakították az anyától. Mészáros Sándorné szintén megemlíti visszaemlékezésében, hogy volt olyan láger, ahová a kemény munka miatt férfirabokat is átengedtek. Ennek az lett az eredménye, hogy sok nő áldott állapotba került. „Tudok azonban nem egy esetről – írja –, ahol a világra hozott csecsemőt belefojtották a pócegdörbe vagy a közeli csatornába.”²⁷

Mandrik Erzsébet végül Szibériába, egy női lágerbe került, ahol fairtást kellett végezni. Az örök szüntelenül éreztették a rabokkal, hogy a munkán kívül semmihez sincs joguk. Négy szabadnapot kaptak évente (az állami ünnepeken és újévkor), más napokon, még vasárnap is, dolgozniuk kellett. „Szibéria igen nagy, sok benne a láger, s hogy hányat jártam meg azok közül, csak Isten a megmondhatója” – írja Mandrik Erzsébet.²⁸ Az utolsó láger, amiben volt, Vorkutától körülbelül ezer kilométerre helyezkedett el. Aztán következett a száműzetés, hogy a büntetést letöltve végre hazakerülhessen, Kárpátaljára. Mészáros Sándorné is arról számol be, hogy lágerről lágerre vetődött, mindig más munkát kellett végeznie az erdőirtástól a mélyfúrási expedíciókon át a pékműhelybeli munkákig. Ami jellemző még nála – és erről Mandrik Erzsébetnél nem igazán találunk példát –, hogy többször próbálták beszervezni besúgónak, könnyebb munkáért és több ételadagért cserébe. Viszont mindig ellenállt ennek a kísérletnek, még annak tudatában is, hogy (legalábbis maguk között ez a szóbeszéd járta) a rabok ötven százalékka besúgó volt.²⁹

Bár egy kisebb régióról, Kárpátaljáról hurcolták el mindkét áldozatot, valószínűleg sohasem ismerték egymást. Valami viszont összekötötte őket: a közös sorshelyzet, a szenvedéstörténetek, lágertapasztalatok egy embertelen rendszerben. Elrabolt éveikért, szenvedéseikért semmi sem kárpótolhatta őket. Azok a tapasztalatok azonban, amiket átéltek és végül a 90-es években, már a rendszerváltás után papírra vetettek, nem szabad, hogy feledésbe merüljenek. Éppen ezért kellene újra kiadni, az emlékiratokat, interjúkat, beszámolókat egyetlen sorozatban összegyűjtve, lehetőleg az interneten is elérhető-

²⁷ Mészáros, *I. m.*, 54.

²⁸ Mandrik, *I. m.*, 44.

²⁹ Mészáros, *I. m.*, 29. Azt is meg kell jegyezni, hogy azokat a rabokat, akiket nem lehetett beszervezni, gyakran kimondatlanul is tiszteleték. Egy KGB-s tiszt mondja a következőket Mészáros Sándornénak: „Én mélyen tisztelem önt tartásáért, azért, hogy években keresztül megtagadta embertársai elárulását, és ezért vállalni mertte a következményeket is. Nekünk szükségünk van besúgókra, de azokat mélységesen megvetjük, mert aki képes hasonló sorban lévő társait bajba juttatni, az a Szovjetuniót is könnyebben elárulja.” Mészáros, *I. m.*, 70.

vé téve, hogy a fiatalabb generációk, akik már nem egy elnyomó rendszerben születtek, tudomást szerezhessenek a 20. század egyik legnagyobb népiirtó rendszeréről, illetve a gulág világáról. Jól tudom, hogy egy szűkös időkeretek között mozgó konferencián a rövid előadás műfaja aligha lehet alkalmas arra, hogy a kellő mélységben bemutassam ezt a két emlékiratot, érzékeltessem az árnyalatokat. Nem is ez volt a célom. Inkább abban bízom, hogy a kiemelt idézetekkel sikerül ráirányítani a figyelmet ezekre a szövegekre, és a közeljövőben többféle megközelítés, elemzés láthat majd napvilágot.

ELŐSZÓ³⁰

Az idő begyógyítja a sebeket, de valahányszor eljön az emlékezés órája, újra felszakadnak a hegek és az átélt megaláztatások, a kiszolgáltatottság érzése felkorbácsolja a lélek nyugalját. Pedig felejtetni kellene...

Riskó Károlyné, született Mandrik Erzsébet, e könyv szerzője nem tud felejtetni. Érthető: mindazt, amit ő élt át, képtelenség elfelejtetni.

Először egy rádióműsorban hallottam róla. Valamelyik túlélő emlékezett vissza lágeréveire, miközben megemlített egy kárpátaljai lányt, akit Böskének hívtak. A túlélő vallomása szerint ez a fiatal lány nagyon sok hadifogságban sínylődő magyar honvéd életét mentette meg azzal, hogy az éhezéstől és gyötrelmesen nehéz fizikai munkától legyengült rabokat bejuttatta a lágerkórházba. Ez a rádióműsor évekkel ezelőtt hangzott el, s akkor úgy véltem, bizonyára téved a túlélő, hiszen akkori ismereteim szerint nőket – fiatal lányokat! – Kárpátaljáról nem hurcoltak lágerbe.

Csakhogy a túlélő nem tévedett. Az én ismereteim, a mi ismereteink voltak hézagosak...

1946. február 6. Ez a nap bizonyult végzetesnek Mandrik Erzsébet számára: a viski portájukra betérő, pálinkát követelő és az elfogyasztott italtól lerészegedő, emberi mivoltából kivetkező szovjet határőrtiszt letéperte, megérszakolta az akkor pár nap híján tizenöt éves kislányt. A segélykiáltásokra berohanó édesapa – látva a gyalázatos tettet – heves felindultságában pusztá kézzel végzett az egyenruhát viselő lilomtipróval.

A következmény: az ügyből politikai gyilkosságot kreáló szovjetek az Erdélybe menekült apa távollétében annak családtagjain álltak bosszút. Böskét, aki ténylegesen maga is egy aljas bűncselekmény áldozata volt, az USZSZK BT hírhedt 54. és a Szovjetunió BTK 58. paragrafusa alapján, azaz „államellenes cselekmény” elkövetésének vádjával ítélte el a hadbíróság. A megfelel-

³⁰ Forrás: Balogh Irén, *Előszó* = Mandrik Erzsébet, *A pokol bugyraiban*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1996, 5-7.

lebbezehetetlen ítélet tartalma: 5 év fegyház, 5 év kényszerszolgálat és örökös száműzetés.

Ezzel egy időben szabad préda lett a Mandrik-család összes ingó és ingatlan vagyontárgya. Házukat államosították, kolhoziroda lett belőle.

Politikai elítéltként Mandrik Erzsébet a poklok poklát járta meg. Több mint tíz évet töltött különböző börtönökben, lágerekben és száműzetésben. El tudjuk-e képzelni egyáltalán, mit jelent mindez egy fiatal lány számára? Hiszen kezdetben még fogvatartói és fogolytársai nyelvét sem értette, nem tudott velük szót váltani. Ráadásul abban a tudatban kellett raboskodnia, hogy őrá semmilyen amnesztia nem vonatkozhat: az 58. paragrafus ezt teljességgel kizárta.

1956 novemberében végül is megkegyelmeztek neki – egy olyan bűnért, amit soha nem követett el. Igencsak gyötrelmes utazás végén került haza másodmagával – börtönben született fiúgyermekével –, és akkor ébredt tudatára: nemcsak ő szenvedett, hanem az egész család.

Így gázolt át egy embertelen hatalom a viski Mandrik-családon, s különösen Erzsébeten. Nem vitás: az emberölés bűn, és azt az édesapa elkövette; de vehet-e elégtételt bármelyik bíróság ezért az ártatlan gyermeknek, aki ráadásul ez esetben az emberölés áldozatának áldozata volt?!

Mandrik Erzsébet történetével megismerkedve gyakran eltöprengek: milyen idők járhattak akkor, miféle félelmek bujkálhattak a megszálló hadsereg ítélethozóiiban? Miként lehetséges, hogy nem akadt akárcsak egyetlen józanul gondolkodó, tisztességes ember, aki megpróbált volna lelkiismeretesen a végére járni annak, valójában mi és miért történt a Mandrik-portán ama végzetes napon? Merthogy Mandrik Erzsébet – Böske – a rajta elkövetett erőszakról soha nem beszélt senkinek. Ez a vallomás, amelyben nyilvánosságra hozza tragikus sorsát – majdnem ötven esztendő múltán szakadt ki belőle.

Igen, Mandrik Erzsébet megírta lágeréveit. Tanúsíthatom: megrendítő olvasmány. Civilizált ember számára iszonyatos és elfogadhatatlan borzalmak naplója.

S őt, az ártatlanul meghurcoltat, aki tíz éven és tíz hónapon át raboskodott a Gulágokon, még ma is sújtja a sors: az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatalhoz benyújtott kárpótlási kérelmét elutasították...

Balogh Irén

[KÖSZÖNJÜK, GYÖRGYI NÉNI!]³¹

Mészáros Sándorné visszaemlékezéseit az ember úgy olvassa, mintha az első híradás lenne a hírhedt sztálini munkatáborok szögesdrótjain belüli világról. A szerző érdemei közül legfontosabbként azt emelném ki, hogy nem utánoz senkit, nem pályázik a memoár műfajban nála korábban jelentkezettek bábújaira. Annyira egyéni, annyira összetéveszthetetlen, amilyen csak az lehet, aki az igazat, a saját bőrén tapasztalt egyéni szintisza igazat írja.

Másik rokonszenves vonása, hogy óvakodik minden túlzástól, az annak tűnő részleteket inkább elnagyolja, nehogy a szubjektivizmus hibájába essen. Ez a következetes tárgyilagosság segíti át a szerzőt kilenc év folyamatos kínszenvedéseinek a felidézésén úgy, hogy még a látszatát is kerüli az önsajnálatnak, és nem esik másik végletebe sem: nem akar önmagából hőst kreálni. Ami azonban akaratából függetlenül magasztosítja: az intelligens, valóságos ember hihetetlen lelki erejének a megnyilvánulása a legiszonyatosabb körülmények közepette is. Mészáros Sándorné az embertelenségben mindig képes meglátni az emberség maradványait (a kis cica története, a könnyek az agyonhajszolt ló szemében stb.). Megható és szívet-lelket melengető, ahogyan emlékszik mindenkre név szerint, aki csak egy szemernyi jót is tett vele, ahogyan aggatja rájuk leggyakoribb jelzőit: a „jó”-t, a „drágá”-t, a „nemeslelkű”-t. Ami pedig igazán nagyvonalú emberségre vall: képes lépten-nyomon megbocsátani ellenségeinek, meglátni bennük az embertelen rendszer áldozatait.

Mészáros Sándorné emlékirata joggal reprezentálhatja a bukott kommunista rendszer bűnlajstromát. Ugyanakkor a maga önkritikus tárgyilagosságával példát mutat arra, hogyan lehet embernek maradni a legégbekiáltóbb embertelenségben.

Köszönjük, Györgyi néni!

Gortvay Erzsébet

³¹ Forrás: Mészáros Sándorné, *Eltárolt éveim a GULAGON*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2000, hátsó borító.

MANDRIK ERZSÉBET

(Visk, 1931. február 8. – Beregszász, 2004?)

MANDRIK Erzsébet, férje után Riskó Károlyné: naplóíró, volt politikai elítélt.

Mandrik József viski gazdálkodó harmadik gyermekeként született, 1940-ben veszítette el édesanyját. A helyi iskolába járt. *„1946. február 6. Ez a nap bizonyult végzetesnek Mandrik Erzsébet számára: a viski portájukra betérő, pálinkát követelő és az elfogyasztott italtól lerészegedő, emberi mivoltából kivetkező szovjet határőrtiszt letéperte, megerőszakolta az akkor pár nap híján tizenöt éves kislányt. A segélykiáltásokra berohanó édesapa – látva a gyalázatos tettet – heves felindultságában puszta kézzel végzett az egyenruhát viselő lilimotpiróval. // A következmény: az ügyből politikai gyilkosságot kreáló szovjetek az Erdélybe menekült apa távollétében annak családtagjain álltak bosszút. Böskét, aki ténylegesen maga is egy aljas bűncselekmény áldozata volt, az USZSZK BT hírbedt 54. és a Szovjetunió BTK 58. paragrafusa alapján, azaz „államellenes cselekmény” elkövetésének vádjával ítélte el a hadbíróság. A megfellebbezhetetlen ítélet tartalma: 5 év fegyház, 5 év kényszerszermunka és örökös száműzetés”* – írja *A pokol bugyraiban* című kötet előszavában Balogh Irén.

Mandrik Erzsébet 1956-ban szabadult, 132 hónapot raboskodott egy olyan bűnért, amit soha nem követett el. A börtönben született fiúgyermekével engedték haza. Sokáig alkalmi munkából élt.

1964-ben férjhez ment a mátyfalvi Riskó Károlyhoz, majd Beregszászban talált otthonra. Fia is megnősült, öt gyereke született.

A családi tragédiáról, meghurcoltatásairól, lágeréveiről 50 év multán tett vallomást kiadott emlékiratában, amely megrendítő olvasmány. Civilizált ember számára iszonyatos, elfogadhatatlan borzalmak naplója.

2000-ben Gortvay Erzsébet irodalomtörténész, a MÉKK társelnöke és e sorok írójának támogatásával felterjesztették elnöki aranyéremre, amit

Göncz Árpádtól, a Magyar Köztársaság elnökétől meg is kapott. Csak ezt követően fogadta el kárpótlási kérelmét az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal.

Gyakori szereplője volt a magyar rádió és televízió műsorainak. *A pokol bugyraiban* címmel a Dunatáj Alapítvány támogatásával Komáromy-Poros László rendező-operatőr dokumentumfilmet készített életútjáról. Visszaemlékezései különböző periodikákban jelentek meg. 2004 körül bekövetkezett haláláig Beregszászban élt.

Művei: *A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini légerekben)*, emlékirat, az előszót írta és a szöveget gondozta: Balogh Irén, Kárpátaljai Magyar Könyvek 79. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1996.; *A pokol tornácain*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 172. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 2007.

Dupka György

MÉSZÁROS SÁNDORNÉ

(Neresznice, 1909. szeptember 29. – Munkács, 2001. október 8.)

MÉSZÁROS Sándorné szül. Murányi Georgina: néptanító, naplóíró, volt politikai elítélt. A técsői járási neresznicei görög katolikus Murányi-papcsalád szülötte. Anyai ágon felmenői között találjuk a neves Alekszandr Duhnovicsot, Szilvai Iván ruszin költőt, író, akiknek elődei máriapócsi származásúak.

A tanítóképző elvégzése után egy magyar erdészhez ment férjhez. Három évig Rahón, majd Kolocsaván és más településeken tanított. A magyarok alatt férjével Perecsenyben éltek. 1944-ben költöztek Ungvárra.

1945. július 2-án szovjetellenes tevékenység koncepció vádjával tartóztatták le – 13 évi boldog házasság után – férjét, Mészáros Sándor főerdőmérnököt, aki akkoriban a Narodna Radaban képviselte az ungvári erdőigazgatóság kereskedelmi osztályát. 1946 végén a Donyeck-i szénbányába toloncolták. 1947. január 17-én éhhalál áldozata lett. A családot erővel költöztették ki az erdőigazgatóság lakásából.

Mészáros Sándorné fivére, Murányi Miklós püspöki irodaigazgatóként működött a későbbiekben meggyilkolt Romzsa Tivadar mellett, akinek közbenjárására tudott csak elhelyezkedni könyvelő-pénztárosként az ungvári felcseriskolában.

A kétgyermekes családanycat szovjetellenes agitáció fiktív vádjával 1946. november 1-én tartóztatták le. A Zaocsnaja Trojka (Titkos hármás) bíróság tagjai hat évi kényszermunkára (kátorgára) és három évi utólagos szabadságvesztésre ítélték. 1948 júliusában szovjet koncentrációs táborba hurcolták. Többek között együtt raboskodott Karig Sárával, a később ismertté vált budapesti műfordítóval.

1952. október 10-én véget ért szibériai raboskodása. Száműzetésének helyét a galíciai Deljatin faluban jelölték ki. 1955 októberében hozzátartozói kérelmezésére kézhez kapta a száműzetést feloldó okmányt, amelynek birtokában 9 évi rabság után visszatérhetett Kárpátaljára, két félárva gyermekéhez.

A rahói tartózkodás után munkát csak a Munkácsi Vakok Intézetében talált, itt helyezkedett el, ahol főleg a vakok könyvtárának rendben tartásával foglalkozott. Más munkakörben is dolgozott itt 1970. szeptember 30-án bekövetkezett nyugdíjba vonulásáig.

1961-ben kérésére az ungvári ügyészség nemlegesítette elítélésének tényét, férjét és fivérét is rehabilitálták.

1990. július 2-án fogott hozzá visszaemlékezései megírásához. Magyarul megírt emlékiratát 1991. február 13-án fejezte be. Az eredeti szövegét az amerikai katolikusok kezdeményezésére 1998. április 20-án lefordították ukrán nyelvre. Az 1999. augusztus 10-én ukránból orosz nyelvre átültetett kéziratot a New England Publishing Co. nyomda adta ki. Kéziratának részleteit angolul is terjesztették a nyugati világban.

Gortvay Erzsébet a magyar kiadáshoz írt fülszövegben írja: *„Mészáros Sándorné emlékirata joggal reprezentálhatja a bukott kommunista rendszer bűnlajstromát. Ugyanakkor a maga önkritikus tárgyalágosságával példát mutat arra, hogyan lehet embernek maradni a legégbekiáltóbb embertelenségben.”*

Gortvay Erzsébet és e sorok írójának támogatásával Mészáros Sándornét felterjesztették elnöki aranyéremre, amit Göncz Árpád köztársasági elnöktől meg is kapott.

Mészáros Sándorné 92 évesen jelen volt a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) által szervezett munkácsi könyvbemutatón, ahol a kitüntetést is átvette Szakács Zoltán, a Magyar Köztársaság Ungvári Főkonzulátusának főkonzuljától.

Művei: *Istorija moej zhizni*. Dokumental'naja povest'. Oformljenije Ljubovi Levinoj, Izdatyeltstvo Karpati Uzsgorod–Boston, 2000. (Ukránul, oroszul), *Elrabolt éveim a GULAGON*, emlékirat, a fülszöveget írta és szerkesztette: Gortvay Erzsébet. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2000., *Elrabolt éveim a Gulágon*, előszó: Kátainé Szilvay Ingrid, egy büszke utód, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2005.

Dupka György

TARTALOM

Mandrik Erzsébet

A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben)..... 7

Gyerekevek.....	9
A tragédia.....	13
A huszti fogdában	17
Az ítélet	21
Husztól Kijevig	22
A szabadulás csalóka reménye.....	25
A podkamenszki lágerben	31
Szibéria felé.....	34
Száműzetésben.....	42
A szabadulás	61
Újra otthon.....	69

Mandrik Erzsébet

A pokol tornácain..... 83

I. Édesapám élettörténete	85
II. A papó ítélete	142
III. Édesanyám életének története.....	170

Mészáros Sándorné

Elrabolt éveim a gulágon 189

Függelék.....249

Csordás László

Emlékirás és regényszerűség

(Mandrik Erzsébet szövegeinek olvasásmódja) 251

Csordás László

Elrabolt évek (A kényszermunkatáborok világa női nézőpontból,

két kárpátaljai emlékirat alapján) 259

Balogh Irén

Előszó 265

Gortvay Erzsébet

[Köszönjük, Györgyi néni!] 267

Dupka György

Mandrik Erzsébet 269

Dupka György

Mészáros Sándorné 271

ISBN 978-963-9814-81-3

9 789639 814813